Sermon
Turkish Re

תעודה בישראל

ספר הכולל

גדרי התורה והחכמה ודרישות טובות ומועילות, גם תולדות הרבה גדולי ישראל מכל דור ודור, ותכונתם בתורה ובחכמה ובדרך ארץ

סלו סלו פנו דרך
הרימו מכשול מדרך עמי
(ישעיה נ"ז י"ד)

מאת

אביר סופרי זמננו, הרב החכם הכולל הנודע לתהלה

מו"ה **יצחק בער לעווינזאהן** ז"ל מקרעמניץ

בהשתדלות והגהות המו"ל כל ספרי ריב"ל

דוד בער נאטאנזאהן

ובעזר יעקב ישראל לעווינזאהן

מהדורא תליתאה

ווארשא

דרוק פאן אלעקסאנדער גינז, נאייע זיעלנא שטראססע № 37

שנת **תרל"ט** לפ"ק

ТЕУДА БЕИЗРАЕЛЬ

т. е.

УВѢЩАНІЕ ИЗРАИЛЬТЯНАМЪ.

соч.

И. Б. Левинзона.

ВАРШАВА

Въ типографіи Александра Гинса.

Новозельная № 37.

1878.

Div. S.
296
L665T

Дозволено Цензурою.
Варшава 2 Августа 1878 г.

פתח דבר למהדורא תליתאה

מאת המו"ל ספרי ריב"ל.

התועלת הגדולה שהביא הספר הזה „תעודה בישראל" מודעת בארצנו ארץ רוסיא, ובחוץ לארץ, וגם עוד בטרם צאתו ממכבש הדפוס, קבל ריב"ל מכתבים מחכמי הזמן המפורסמים כמו הרב מיזים, והרב רש"ל ראפאפורט, וכנראה ממכתביהם, המה שמחו מאד בשמעם כי ברצון ריב"ל לגלות בספר מחשבותיו על ענינים רבים אשר עוד לא נודעו היטב ביעקב, וידיעות הכרחיות ומועילות, (יראה נא הקורא בספר הזכרונות דברי ימי חיי ריב"ל צד ט"ו). ממרוץ האגרות שהיה בין ריב"ל וחכמי דורו נראה מה גדלה אהבתם לעמם ולשפתם, ולבם היה לב רגש, לדעת ולדאוג על מצב עמם וחסרונם. הרעיון המאשר הזה, של הרחבת הדעת וההשכלה, אשר היה מכוסה בעלטה שנים רבות, ואך ברבות הימים אחרי כן התעורר לתחיה בלב חכמי דורנו, יצא אל הפעולה ע"י הרב החכם ריב"ל בספרו תעודה. הוא היה הראשון בארצנו שקם בעוד לילה, ולקח את הפטיש בידו לדפוק בדלתות אחינו הנרדמים משנות דור ודור, וכלוחם מתיאש השתדל בכל שארית כחו לרפאות פצעי חולי בני עמו. מי לא יסכים לזה כי התעוררות כזאת, היתה למורת רוח לאלפים מבני ישראל שישנו בשינה לֻטַרגית, ואף כי חזו חזיונות שוא ותפל, והבלי תעתועים ורעות רוח אפפו ראשם, על כל זה מרה נפש העם על האיש הזה אשר הרהיב עז בנפשו לתקוע בראשונה תקיעה גדולה כזאת. רבים היו אלה שפתחו חלוני ביתם, וראו אפל בחוץ, וישובו למשכבותיהם, שכבו ולא יספו קום, עד אשמרת הבקר; ברגעים האלה נשמע קול צעקה במחנה העברים, אלה שהיה לב רגש בקרבם, וראשם לא היה מוכה בכבדות, קמו על רגליהם ורצו המחנה, לדעת מה זה קול התרועה במחנה העברים ההולך ומתגבר: עד מתי עצל תשכב? עורו ישנים! הקיצו מתרדמתכם!

הרב החכם רש"ל ראפאפורט היה אחד מאלה אשר עורר עטו להלהיב לב ריב"ל בדברי אהבה וחשק, להוציא לאור ספרו זה, כנראה מאגרתו משנת תקפ"ז, באמרו: „זה הספר שקויתי מאז לראות יוצא מאחד החכמים בישרון, עתה מצאתיו ראיתיו, כי באו לו כתֻמם שתי החמודות הנותנות פאר לכל דורש ברבים, והן התועלת והיופי בסדר ולשון, מאמריך בהשכל, ראיותיך מכריחות, ומדברך נאוה!" ואחרי כן בצאת הספר הזה לאור עולם, כתב החכם הזה לריב"ל, ומתאונן במכתבו על שפלות שפת קדשנו בימים ההם, ובתוך דבריו אומר: „מאד שמחתי על עשתונותיך החרותות בעט ברזל ועופרת לעד ולדור דורים, ואיך ירחב לבך — אם תזכור ותחשוב כי בנים יבואו, ועם נולד יכבדוך ויודוך על כל הטוב אשר עשית עמהם" וכו' (עיין ספר הזכרונות הנ"ל).

הגאון האמתי ר' אבלי הראב"ד דווילנא נ"ע, אחרי תתו הסכמתו במכתב גדול ונכבד על הספר הזה, שאלוהו נכבדי ווילנא באספה רבה לאמר: מה ספר זה? מה טובו? ומה חסרונו? ויען הרב הזה קבל עם ויאמר: „לא נמצא בו חסרון כי אם

זה, שלא חברו רבינו הגדול ר׳ אליהו החסיד דווילנא" ואלה המה דברי מכתבו של הרב הגאון הזה:

„קול התורה נשמע בארצנו, וזמיר החכמה הגיע עדינו, כי נראה קסת הסופר בימינו, ספירת דברים דברי חכמה ובינה, כמשמרות נטועים וכדרבונה, פעמי שולמית בתורה ובחכמה להכינה, ומה הדרבן מכוון להביא חיי העוה״ז, אף דברי חכמים הגם שעיקרן לחיי עד, עם כל זה בחכמתם מכוונים גם חיי עוה״ז לכוננה. ולכן נקראו אבות שגם הם מביאים לחיי עוה״ז כמו האב, אפס כי לא רבים יחכמו ללקט מפניני פנימה אמרות טהורות ללבות דבריהם כגחלי אש, אשר אם לבה מלבה והיה לאש בוערת, ואשר הם כחדום בלשונם לשון זהב ואדרת, לזאת יקרו בעיני מאד מליצינו ורעינו, אשר לטובת בני עמנו, בחבורתם נרפא לנו, לרפאות משבת ה׳ ההרוס כי יוסיפו לספר בשבת האר״ש ארשנ״ו הרעננה ארשת שפתינו, שפת לשון עבר ואשורית, זכה וצחה מלובנת בקמוניא אשלג ובורית, וילמדנו דעת סדר הלמוד ללמד לבני יהודה, לתורה ולתעודה, בישראל שמו, כי העד העיר בעמו, ויתן אמר אמרי שפר, ככל הכתוב פה בספר, לשובב נתיבות ולגדור פרץ, בלמוד התורה והחכמה וגם בדרך ארץ, ויישר לישורון הדרך הנכוחה, לדעת לשון וספר ולאחוז במלאכה, או במסחר הראוי לעשות ככה, ולדרוש שלום העיר המחוז והפלך, ולעשות הטוב והישר בעיני אלהים ומלך, ויחזק חרש זה כל דבריו את צורף באמרות ה׳ הצרופות, או בדברי חז״ל בעלי אספות, הן כל אלה פעל ועשה גבר חכם בעוז, יקר מפז, החכם המפואר ותורני מופלג הרב מו״ה יצחק בער לעווינזאהן מקרעמניץ, חזיתי איש מאור מעיר במלאכתו לפני מלכים יתיצב, גזרתו ספיר אבן מחצב, וספרו זה ראו חכמים ויאשרוהו, שרים ורוזנים ויהללוהו, סופרים הביטו ונהרו, ומשוררים יצאו לקראתו ושרו [1]) עד שעלה והגיע למרום מצבו, כי עד מקום שארונינו הקיר״ה במסבו, הובא להתבונן בו מה טיבו, ויחוננהו הקיר״ה כרוב נדבת לבו [2]), למען יצא לאור לראות באבו, הן מאן חשוב ומאן ספון ומאן מעייל אזובי הקיר, לא ראו אור בהיר, אך אחרי שה״ה הרב החכם השלם הלזה גם אותי דרש במכתבו הרמה, חפצו הטוב והישר להשלימה, לזאת אמרתי לענות אחריו אמן בכל כחי, ולהגיד לו באמת משפט לבי ורוחי, ובאין משוא פנים אמרי ושיחי, כי נחת׳תי בספרו זה״ ויהי לרוח ניחוחי, והנני לקבל ספר אחד במחיר הקצוב, וגם לעורר נדיבי עמנו לקחת לקח טוב, כי מוצאו מצא טוב, ויפק רצון מה׳, כרצון המדבר מלב ורצון תמים, מעתיר לראות בנויות ברמים. היום יום ב׳ ו׳ מרחשון קחו דעת לפ״ק, פה ק״ק ווילנא. נאום אברהם אבלי בהרב המאוה״ג מו״ה א״ש זצ״ל.

---

[1]) כוונת הרב הזה אל השירים היקרים, הכתובים בספר תב״י הוצאה ראשונה מהחכמים השלמים: הר׳ יעקב אייכענבוים, ר׳ אהרן לערנער ור׳ ברוך טשאצקים, השירים האלה יודפסו אי״ה בספר אשכול הסופר.

[2]) בעד ספרו זה תב״י קבל ריב״ל מאת הקיסר האדיר ניקולי תשורת כסף אלף רו״כ, (עיין ספר הזכרונות הוצאה ב׳).

הספר הזה היה נדפס בפעם הראשונה בעיר ווילנא בשנת תקפ"ח 1823 ובשנת תרט"ז עלה שנית על מכבש הדפוס, כי בחרה בו הממשלה יר"ה הפעם שילמדוהו בבתי ספר הרבנים ובכל בתי ספר הקטנים והגדולים, אשר יסדה לאחינו ב"י פה במדינה. בעת ההיא הסבה הממשלה הרוממה בארץ רוסיא עיניה על האיש ריב"ל וספריו, כי במכתביו אל הממשלה הציע מעמדו הרע וכל עמלו אשר עמל כל ימי מגורו על הארץ, לטובת השכלת אחיו בני עמו, ובעוני ובחסר כל, עד שאבד כל כחותיו, והגיע לשבעים שנה בלי שום עזר ופרנסה; והנה לערב ימי חלדו חמלה עליו הממשלה לקנות מאתו שני אלפים עקסעמפ' מספרו זה תעודה בישראל, וספרו בית יהודה, להפיצם בבתי הספר לבני ישראל בארץ רוסיא, ולהמציא לו בזה אמצעים לעבוד עוד לתועלת הכלל. פתשגן כתב הממשלה בענין זה כתוב בלשון רוסיא בספר הזכרונות דברי ימי חיי ריב"ל צד 122, ובאיזה מעמד שהיה החכם ריב"ל בימים האלה (שנת תרט"ז) במה שנוגע לחיי גוף ונפש, יוכל הקורא לדעת מהדברים האלה אשר פלטה עטו בראש דברו לספר הזה מהדורא תנינא, וז"ל:

„ותסב השמש תקופתה הגדולה למן היום אשר מחברתי זו יצאה ראשונה לאור עד היום הזה. אראה האותיות לאחור, אבינה לתמורות נגוזו ועברו בימים הרבים ההם, זה שמונה ועשרים שנה, אראה, אתבונן וסמר בשרי: עשירים רשו, שבעי לחם רעבו, אדירי עם נעו, בחורי רענן אֻמללו, פִּרְחַת קמלו, יונקי שַׁד כזבובי מות שֻׁדדו, וכהנה רבות חליפות, אמרתי אספרם ואסוג אחור, כי כשערות ראשי רָבו, — ואני [עם תַחלוא, זָקֵן, חָסֵר ותלאות] קמתי ואתעודד, בעוזו מחולל כל אחיה לפניו כיום הזה!"

„יה אם בשבט מוסרו שחרני, הלא כאב את בנו יסרני, כמורה משכיל את תלמידו הכני, בגלל היטב צעד יורני, לא אבה אל שחתני. מי גבר יבוא עד סתרי שדי, יגל ענן מסכו יביט בקדש? האנכי חסדי יה אגידה, ומה פעל עמדי אספרה? מאורי שחק ימנו, גם חול ימים יספר, ואיה ספורות לחסדיו? ערל שפה כמוני איך תהלתו ישמיע? ריק מדעת, ערום מהשכל, שית גאה איך יעטוף? לכן לשוני אשקיע, מתג אשים בעדיי, וחלף אמרת פי אבחר הדומיה, כי מה יענה עש מחגוי גדר הדחויה? „אך אל אלהים דומיה נפשי, לך דומיה תהלה" — אמר משיח אלהי יעקב".

„הספר הזה היה נר הראשון לרגלי ההשכלה פה במדינה לאחב"י, רבים מסופריהם ומשכיליהם הלא בפיהם ובעטם יענו כי לנגה זרחו הלכו ויאר להם הדרך, גם הממשלה יר"ה כבדתני בגללו אז במסת יד, והכמי הקאמיטעט בעיר ווארשא במכתב תהלה, וגאוני הזמן במדינה זו וחוצה לה נתנו עליו עטרת תפארת, וירוממוהו בקהל עם, וגם גדולי סופרי אשכנז היו מונים שבחו ויתנו לו פאר ותהלה, וגם מגדולי רבני החסידים במדינתנו, המרחיקים ספרים חדשים כאלה, גם הם הללוהו ויכבדוני במכתבי תודה, ובראשם הרב החסיד המפורסם הגדול שאר בשרי ר' ישראל ריזינער נ"ע, אשר גר בסוף ימיו בסדיגורי במחוז

גאליציען. מלבד ספרי זה תב״י, נדפסו עוד שלשה ספרים, וכלם נתקבלו בכבוד ופאר בכל העולם, וגם חסדי ה׳ לא תמנו, כי זכני בכמה חבורים טובים ומועילים, ועודם המה בכתובים, אשר הולדתי בעוצב, וזה חלקי בתבל ארצה מכל עמלי וכו׳״ עכ״ל ריב״ל.

מגמת ריב״ל בספרו זה היתה להורות לעמו דרכי הלמודים ההכרחיים לשלמות האנושית בכלל, ולשלמות הישראלי בפרט, המאשרים אותו בימי חיי הבלו, נוסף על למוד התלמוד והפוסקים שהכרחו מפורסם לכל אשר בשם עברי יכונה, ותועליותיו גלויות לכל הבא במסרת הברית. רבים היו אלה מבעלי ברית ריב״ל הקרובים והרחוקים, אשר הריצו מכתביהם אליו בשאלות שונות, והיו צמאים לדעת תשובות נכונות, אשר תוכלנה להסכים עם השכל הישר והדת הנאמנה והטהורה, וכמעט לכלם המציא מענה בספר הזה, ובספרים האלה אשר נקרו ויאתיו אחריו בדפוס, כמו הספרים: בית יהודה, זרבבל (ד׳ חלקים), אפס דמים, וגם באלה אשר עודם בכתובים, כמו: באר יצחק, יזרעאל, יהושפט, ימין צדקי. בספר ילקוט ריב״ל, אשר הוצאתי זה לא כביר לאור, הבאתי מאמרים קטנים הכוללים גם כן תשובות רבות. בשטה זו, לאחד האמונה עם ההשכלה, הולך רבינו ריב״ל בכל הספרים שכתב, ברפיון כח, באין עוזר ותומך, ולולא חסדי ממשלת רוסיא, בערב ימי חלדו, אשר הואילה לתמכו במשען כסף מעט, היה נאבד בעניו ותוגיון נפשו (עיין ראסוויעט צד קנ״ב) *).

בספר הזה ימצא הקורא תשובות רבות על השאלות ההכרחיות שנשאל ריב״ל מאת החכם הרוזן ליפן. השאלות האלה כתובים בספר בית יהודה. בספר הזה תב״י תחזינה עיני הקורא גודל יקרת ספרותנו בימי קדם, ומעלת בעלי התלמוד ושלמותם בכל חכמה ומדע ומלאכת מחשבת על פי רוח העת ההיא, ודי היה למענם לדעת המעט מכל החכמות בימים האלה ששררה הבערות, וחזון למודים רבים לא היה נפרץ. פה בספר הזה ידובר הרבה מהשבתת הסדר

---

*) Мы сами ничего не заботились, и ужъ, конечно, начнемъ трубить гораздо послѣ по чужой указкѣ. И о нашемъ незабвенномъ И. Б. Левинзонѣ Мы ничего не знаемъ,— объ этой благородной личности, которой вся жизнь была посвящена пользѣ и просвѣщенію его народа. Его сочиненія, конечно, не возьмется вновь перепечатывать Житомірская типографія, которой и безъ того *тепло* подъ крылишкомъ монополіи. Ученый и смиренный труженикъ сошелъ въ могилу, и никто не заботится сказать даже одно слово о его жизни, полной самоотверженія и лишсній. Сочиненія его становятся рѣже и рѣже. Много ли Левинзоновъ имѣли мы въ Россіи? А между тѣмъ черезъ нѣсколько лѣтъ его имя забудется, развѣ напомнитъ намъ опять какой нибудь иностранный журналъ объ немъ и о его сочиненіяхъ, которымъ тысячи евреевъ въ Россіи, молодыхъ и уже возмужалыхъ, обязаны тѣмъ, что они вырвались изъ когтей обскурантизма, и прозрѣли отъ долгой слѣпоты. Странна судьба *нашихъ* замѣчательныхъ людей!.. Неужели имъ слѣдуетъ умереть отъ чахотки, или состарѣться и согнуться подъ тяжестью разныхъ скорбей и лишеній, прежде чѣмъ дойдетъ черезъ иностранную печать до насъ вѣсть объ нихъ. незавидна же ихъ доля!

הדברים האלה יצאו מפורש מפי עט הסופר המפואר בספרות הרוסית, המו״ל מ״ע ראסוויעט (השחר) הר׳ יוסף ראבינאוויטש ז״ל שנת 1860—61 וראוים הדברים האלה למי שאמרם!

והמשטר הנכון בחדרי המלמדים, אשר אין פתרון לשאלה הנחוצה הזאת גם עד היום הזה. רבים מהקוראים האלה שקראו את הספר הזה בשום לב, והקשיבו לכל דבור ודבור הנאמר בו בהשכל ודעת — המה נתנו חלוף ותמורה למנהגיהם הנובעים ממקור משחת, והתעיבו חנוך פראי המעורר בלב איש אייראפי געל נפש; ואלה שברחו מקריאת ספר הזה, מיראת אבותיהם הפנטיקים או מיראת הצדיקים והרביים הנמצאים לרוב במדינתנו, ואשר היתה פעולתם לרעה על לבות אלפי נפשות מישראל, המה נשארו עד היום הזה בעירום ובחסר כל, במה שנוגע להשכלה אמתית המעורבבת בתורה, אמונה ודרך ארץ. רבים המה גם עד היום הזה בערים הגדולות והקטנות, אנשים כאלה שמואסים בספרים כספרי ריב״ל, באמרם: כי ספרי אפיקורסות המה, ומין וכופר כתבם, ולעמת זה רבים המה שקמו ממשכילינו המזויפים, ריקי תורה, חכמה ודרך ארץ, האומרים כי ספרי ריב״ל נפלו ממדרגתם ויקרתם שהיה להם מימי קדם, כי כמעט כלם המה יודעים ומבינים נחיצות ההשכלה והדעת, ולמותר להם לדעת מכל הכתוב בספרים כאלה, ובעצמם המה יודעים את ההכרח ללמד לשון נספר, ללמוד עפ״י הדקדוק, לדעת לשונות העמים וחכמות חיצוניות וכו׳. אולם היש להם לב להבין על איזה דרך ילמדו כל זאת, ומה תהי אחרית למודיהם ותנוכיהם, אם אין לאל ידם לדעת השטה הנכונה לעשות הטוב והישר בעיני ה׳ ואדם? היודעים המה מה היא התועלת שתגיע למו באופני למודים כאלה, ואולי איננה שוה בנזק הדת ומכשול האמונה!

בענינים כאלה מראה לנו החכם ריב״ל בראיות ברורות בספרו זה, כי בלמודי החכמות ראוי לאחוז דרך האמצעית, ושלא נתחכם בדבר הנשגב משכלנו. המקרים והמאורעות הגדולות שקרו בזמננו זה, ואשר המה מעשים בכל יום בארצנו ומחוץ למדינה — מאמתים דברי רבינו זה, כי ישרים המה.

במפלגות ישראל גדולים חקרי לב, רבים המה תאבי חכמה צמאי השכלה, ואשר המה בשפות זרות ישפיקו, העוזבים את השפה העבריה, ההולכים ממדרגה למדרגה בבתי חכמה ולמודים, השוקדים על דלתות בתי מדרש וחרשת המעשה, משכילים ומלומדים ויודעי שפות היות — אולם איה הפטריטיזם האמתי שלהם במה שנוגע לכבוד היהדות, שפת קדשה וספרותה? אולם הם! כי לא להזכיר בזה, הלא מַטריַליסטים אנחנו! ומוכרים אנחנו בכורתנו בלחם ובנזיד; אין פטריטיזם לישראל בימים האלה, לא מצד שונאי ההשכלה תכלית שנאה, ולא מצד המתנגדים להם, הלובשים לבוש ההשכלה למען כַּחֵש, והצד השוה שבהם, שדרכם לילך ולהזיק.

נטיתי מעט מהדרך אשר סלותי לי במאמרי זה, אולם רוח בטני הציקתני, והנסיון היומי מדבר מתוך גרוני, ועתה אשובה עוד הפעם לכלות את אשר החלותי, לחקור ולדעת ולהשיג תכן קצר בספר הזה ולבוא למטרתו, ומה המה העמודים שעליהם נוכל להשען, שגם המה ההולכים בדרכי החסידות או שונאי השכלה, ומנגדיהם יראו ויבחנו לדעת כי ראוי הוא הספר הזה לשום עין עליו, לקחת ממנו עצה ותושיה במהלך חיינו פה בשפל. מה בצע בידיעת שפתנו הקדושה, שבה אצורים חקינו ומשפטינו, נפלאות ה׳ עם אבותינו והשתלשלות

דור ודור ? מה נרכוש לנו בזה בהיות לאל ידנו לדעת תכונת כל חזון, יקרת משלי חכמינו מליצותיהם וחידותיהם ? מה ישועתנו בידיעת תכונת מסדרי תפלותינו, חבורי המשנה, ספרי קדמונינו בחכמות ומדעים שונים, לדעת על ידי מי ומתי נתחברו כל אלה, ומה היא התועלת של למודי טהרת שפתנו ודקדוקה בשלמות, ואם אנחנו צריכים דוקא להורות לבנינו תורה על פי פשט הפשוט ולא על פי חקי הפלפול והסופיסטיק ? על כל השאלות האלה נוכל לקבל תשובה נכונה בספר הזה!

ואתם משכילי העת החיה, בני מאת תשע עשרה, אשר חנכתם על ברכי שפות לועזיות, וספרות היהדות רחוקה מכם, האם לא תבושו ותכלמו בעת אשר ישאלו מכם איזה חכמי הנוצרים השלמים, היודעים שפת עברית על איזה ענין ממקראי קדש, או בהסתעפות הדורות בקורות ימי קדם וכדומה, האם לא תפערו פיכם מבלי דעת מה להשיב, האם לא תהיו ע״י זה לחרפה וגדופים בעיניהם, באמרם: לשוא תכנו עצמכם בשם עברים, לא לכם יאות השם הנכבד הזה!

הימים האלה ימי בכורי ההשכלה הכללית, ונערי בני עמנו ממהרים לצאת מחדרי מלמדיהם, ונכנסים לחדרי בתי ספר הנמוכים והגבוהים. מלבד אלה תלמידי בתי הספר, רואים אנחנו רבים מצעירי ימים המקדשים נפשותיהם ללמודי שפות חיות, והאבות מחנכים את בניהם בדרך ההשכלה והדעת. ועתה הנה בעת הזאת שמתיצבים אנחנו בדרך הישרה, הנוכל לשכוח במורינו ורבותינו אלה שנתנו לנו יכולת ללכת בדרך הזה? כמה מכשולים ופגעים סבלו הישרים האלה שהתעמלו בכל שארית כחם לפנות דרך ולסקל המסלה המלאים סרבים וסלונים? רבים מבני בעלי בריתנו אומרים כי הספרות העברית אינה מביאה שום תועלת להשכלת היהודים, אבל אין אמת בפיהם, כי למי מבלעדי אלה המשתדלים הגדולים והסופרים הנכבדים כריב״ל והדומים לו, אנחנו חיבים בזה שבאנו אל המרגוע והנחלה בספרות הרוסית וחכמת חכמיה? מי שלא קבל תורה בעצמו מספרי ריב״ל הוא חיב בעבור השכלתו זו לאבותיו למלמדיו ומוריו, אשר התאמצו להרחיב שטת למודיו הזוכים בין המון מקהלות היהודים, ולנטוע נטעי נעמנים על תלמי לב הבנים והבנות, להגדיל התפתחותם בתורה ודרך ארץ, ולהגביר ההשתרגות הגדולה בלמודים שונים מדרכי המוסר וחנוך המדות.

הספר הנכבד הזה תעודה בישראל היה הראשון שסלל דרך לאחינו בני ישראל בכל ארצות מושבותם, והעיר לבבם להכיר גודל התועלת מלמודי שפתנו, לחזק על ידה קשר הדת וקיום האומה, כי היא לבדה המאחדת את ההתחברות של אחינו בני הגולה המפוזרים. בספר הזה רואים אנחנו באיזו מדרגה היתה הידיעה בחכמת הטבע, ומי היו אלה שחקרו בטבעי היצורים, כמו שנראה ממליצות ומשלים רבים הלקוחים מכל מיני החי הצומח והדומם, ועל דרך כזה הלכו גם כל גדולי התלמוד, ידעו חכמת התכונה וההנדסה כנראה מספריהם. בספר הזה עומדים במערכה גדולי אומתנו הנכבדה מאנשים מפורסמים וידועים. בספר הזה נושא ונותן הרב ריב״ל על אודות השאלה הגדולה מעבודת האדמה,

ואיככה היא נחוצה לנו בכלל, ומלבד זה ידובר הרבה גם מחובת היהודי ללמוד איזו מלאכה או אומנות לפרנסתו, לבלי היות למשא על הצבור. ומה מאד עמקו מחשבותיו בזה, כי כמה טלנתים גדולים נאבדו מישראל בגלל זה שמואסים אחב״י במלאכה ומלאכת מחשבת, מלבד אחרים מיחידי סגלת אומתנו שעלו על פי סבה מיוחדת על פסגת האשר, והיא שעמדה להם לתת כבוד לעמנו בכל מדינות אייראפא. בספר הזה יראה הקורא כי הכרח גדול הוא לתקן בתי ספר על סדר ישר, וללמוד בהם הדת, התורה והמוסר ושפת המדינה, וליסד בתי חנוך ומלאכה וכדומה.

ועתה אחרי אשר בארתי בקצור נמרץ על מה אדני הספר הזה הטבעו, אנסה עוד הפעם להכפיל הרעיון הזה מתגבורת ספרותנו ולשוננו מימי קדם עד היום הזה, ולא למותר הוא לדעתי לדבר גם פה בהקדמתי לספר תעודה בישראל, אחרי אשר נגעתי בענין הזה בהגיוני לבי לספר הזכרונות דברי ימי חיי ריב״ל, ואומר:

לשוא יתעמל החוקר למצוא בדברי הימים לבני ישראל איזה דבר וענין ממלחמת תנופה, נצחון ותגרה וכדומה, שבהם יוכל העם כלו להתודע ולהגלות מצד החיצוניות שלו, כי אחרי אשר נאבדה הלאומות שלנו בהוראה המדינית אין זכר לדברים כאלה בספרי הקורות. היו עתים כאלה לישראל שהיה ניכר בהחיצוניות שלו, המעוררות עצב ותוגיון נפש. הלחץ, הרדיפות והגרושים הקשים — אלה המה הציונים שהיו היהודים מצוינים בהיותם מורדפים מעיר לעיר וממלכה לממלכה! בתי מאסר, חדרי עוני וצרה, במתי מטבח ואש יוקדת — אלה המה המלחמות הנוראות שלחמו אחינו בעד אמונתם ועממותם! מני אז עד עתה יתפאר ישראל בפנימותו, השתרגות שכלו ורחב דעתו. הרדיפות האיומות לא יכלו לכבות שלהבת אמונת אבותיהם אשר היו קשורים אליה בחבלי אהבה עצומה, ושקידתם הגדולה היא תמכתם ללמוד תורה וחכמה, ולמצוא בה חמדתם ואשרם עד אין סוף. אמונתם ותורתם היו למו לבאר מים חיים אשר שאבו ממנה עוז ותעצומה לסבול כל חלי וכל מדוה מצד הפנטיזם וחסרון דעת אשר התגברו בימים עברו. מיום שחרב בית מקדשנו ותפארתנו לא נגלו בנו שרי צבא ולוחמים מתיאשים בשדה קרב, כי אם חכמים וגדולי חקרי לב, אשר שמו כל מעינם בתורה ומדע; אלה המה גבורי רעיון ודבור, שהראו גבורתם בשדי התורה והלמודים, אלה המה גבורי מליצינו אשר לחמו מלחמת תנופת העט והנייר, להתקומם כמליצי יושר בין היהודים המורדפים ורודפיהם. מליצינו אלה היו חמושים בכלי נשק כאלה הפועלים פעולה עזה גם ממרחק, ה׳ נתן למו לשון למודים, ועטם עט סופר מהיר ללחום מלחמת התורה והחכמה יחד!

מה רבו צרינו משטינינו ומקטריגינו האומרים: כי רגש חיי האמונה והלאומות שלנו תלוי בסבות חיצוניות כאלה שעל נקלה נוטים אנחנו על ירידהן מדרכנו הישרה ללכת עקלקלות וכו׳.

האמנם כי עם ישראל יתואר בספרי קדשנו לעם חלש ומתנועע, הפוסח על שתי הסעפים, כי בראשית צמיחת האומה לא בשל כל צרכו, ולא בא

עדנה למעמד השתלמות כזה, להבין הרעיון האמתי מתורתנו הקדושה, מסבת האי־דעת ובערות שלמה לא היה לאל ידו להתרומם ולעלות על פסגת אחדות ה׳ הנקיה והטהורה. העמים אשר גרו סביבותיו היו בעוכריו להתעותו בפחזותם ומעשיהם המכוערים, בעבודת אלילים וכדומה, ואז היתה תורת משה קטנה וחלושה לפעול בכח חזק על לבות הסוררים האלה עד ימי בנין בית שני, ומן העת ההיא ששבו היהודים מבבל בימי עזרא ונחמיה, אנשי כנסת הגדולה והתנאים שהיו אחריהם, תתחיל תקופה חרשה בחיי היהודים, וגם האמונה תנחמו ישר במעגלי צדק ומישרים. ואף כי צמחו מריבות בכתות שונות של היהודים, ונחלקו לגזרים, אבל רוח האמונה של היהדות בבלל נשרשה במו באמץ, ואגודתה על ארץ יסדה; כן הלכה והשתלשלה אמונתם גם בימי המכבים ובימי מלכות הורדוס הגדול, בימים האלה עמד ישראל על גבעת העוז והתהלה במובן המדיני, הצדוקים והאיסיים וכדומה יתר הכתות שצמחו בימים האלה, לא יכלו לעשות מאומה, ולהלוך נגד הרוח של הסופרים אשר התנוססו בימים האלה, להרים קרן ישראל בדרכי הספרות והלמודים שסללו למו דרך ישרה וחדשה. הכתות האלה התבוללו אחרי כן ברבות הימים בין העם כלו, ולא נודע כי באו אל קרבם, ואחרי שעברו מועדים רבים, כאשר היה ישראל מורדף מוכה ומעונה בענוים קשים ומרים תחת יד נוגשיהם ומעניהם בארצות שונות ובפרט בארץ ספרד, גם אז היו היהודים מוצקים באמונתם הגדולה. בימים האלה התחזקה היהדות וקבלה כח נפלא, אז התרחבו למודי האמוראים ורבנן סבוראי, אשר השתדלו לאמץ מוסרות אמונתם, בהיותם מפוזרים ומושלכים תחת שבט מלכי פרס ויתר הממלכות, ורבים מהמלכים האלה היו חוסים עליהם בכנפי חסדם, והיא שעמדה להם ליהודים לשאת פרי תנובה כיום הזה. ליהודים היו בעת ההיא בתי משפט, ושפטו את העם על פי חקי תורתם כנראה מספרי התלמוד. לראשי הגולה והרבנים היתה משרה בלתי מגבלת בסדרי תהלוכותיהם ופעולותיהם הפנימיים השייכים לעניני העדה בבלל, ומבלעדי המס הידוע שהיה מוטל עליהם לתת לאוצר המדינה של מלכות פרס, לא היה מוצק תחתיהם. וגם בספרד אחרי כן במאה הי״ב לא היו היהודים משועבדים כל כך, ורבים מהם הוקמו על במעלת הכבוד והגדולה, כר׳ שמואל הנגיד ורבי חסדאי בן יצחק אבן שפרוט, הנודע במכתבו ליוסף מלך הכוזרים. היהדות היתה חזקה בימים האלה, והתרוממה על גפי מרומי התפארת במובן הלמודי והמוסרי, כנראה ממספר החכמים הנשגבים אשר פרחו בימים האלה כר׳ יהודה הלוי, הרמב״ם, אבן תבון, אבן עזרא ודומיהם, שנתגדלו על ברכי הספרות של הערביים והעבריים. כנראה לא עלה על לב גם אחד מעמנו בימים האלה להמיר דתו בדת בעלי המחמדנים או בדת אחרת אשר שררו בימים האלה בעוז ותעצומה, ורכשו נפשות בחרבם ובקשתם.

באחרית המאה הי״ח זרחה שמש הרעורם בארצות אשכנז, ורבים מההולכים בעקבותיו דחו למודי התלמוד, אולם היהדות בבלל לא סבלה מאומה מזה, כי היה לה על מי לסמוך מבעלי התלמוד הנחשבים אצל היהודים לאוטוריטיטים גמורים, ובפרט שהעמודים האלה שיסדו בעלי חברת הרפורם עליהם דעותיהם

ולמודיהם, רעועים ואינם חזקים כל כך, שיהיו ראוים להשען עליהם בענינים רבים הנוגעים לכלל היהדות, ומלבד שמספר בעלי הרפֿורם בכל מקום שהם מעט הוא, עוד יש להם חסרון רב ועצום, שגרועים המה במעלת התגברות רוח הלאומי, שהכרחה גדול מאד, להיות היהודים מקושרים בשרשרת האחוה של אמונה חזקה המיוסדה על עמודים חזקים בל ימוטו נצח. ומסבת הרפֿורם מזמן מענדעלזאהן והלאה, היה — למורת רוחנו –– פתחון פה למשנאינו ומשטינינו להאשים אותנו ברפיון כחנו במה שנוגע לחזוק אמונתנו וספרותנו בארץ אשכנז; ואך מיום ששקעה שמשו של מענדעלזאהן זרחה שמשו של לעווינזאהן, אשר השתדל בכל מאמצי כחו לתקן את אשר עותו בעלי הרפֿורם, בהראותו לדעת בספריו היקרים הכתובים בשפת עמו, כי אמונתנו ותורת חכמינו חזקות בהיותן נאחדות בשלשלת ההשכלה האמתית, אין עיף ואין כושל בהן. רבים ממשנאינו אומרים בלעגי מעוג: „כי גורל שפת היהודים וחיי לאומותם נושאים עליהם חותם תכנית התנועה וההתנודדות, ותלואים המה בתנאים תיצוניים, שהמה מקור חיים אל האומה הישראלית, ושקצה נפש היהודים עוד משנות קדם בשפתנו העבריה, כי בימי שובם מגלות בבל, דברו בשפת ארמית, ולא הבינו שפת קדש, גם אז היתה השפה העבריה נחשבה לשפה מתה, שדברו בה אך המלומדים בעם, והיתה נדמה בעיני העם כשפת רומית (לאטין) באייראפא; היהודים שגרו באלכסנדריא דברו וכתבו בשפת יונית, והיהודים שגרו בספרד הערבית, דברו וכתבו ערבית, ואלה שגרו בספרד הנוצרית דברו ספרדית, וכדומה״.

ואף כי הראיות האלה ברורות הנה בהשקפתנו הראשונה, אבל בנוגע לתכלית הענין אינן מאומתות, ובנויות על יסודות רעועים ומקולקלים, ואין בהם הגיון ישר, באשר לוקחו מהפרט על הכלל, מהמועט שבמועט הנמצא בקורות דברי ימי היהודים אל הרב שנמצא במו, מבלעדי שימת עין חודרת על הסבות והמאורעות של כל מחזה ומחזה בהליכות עולם. אמת הדבר כי היהודים החליפו שפתם בשפת עם נכר אשר היו נכבשים תחתם, אולם נחוץ לנו לדעת כי עשו זאת מפני קלות ההשתנות של לשונות השמיות (Semitische Schpr.) היה נקל מאד להיהודים להרגיל את עצמם לדבר בזמן קצר שפות סוריא, כשדית, כנענית וערבית, כי אחיות הנה לשפתנו העבריה, ולה משפט הבכורה, ושפת ערבית, ארמית וכשדית וכדומה מהלשונות המזרחיות כלן בנותיה הן. (יעיין הקורא בהקדמתי לספר תולדות שם, כי שמה דברתי בארוכה במה שנוגע אל הענין הזה).

והנה גם עוד בטרם שנכבשה ארץ ישראל ע״י נבוכדנצר, נשאו ונתנו היהודים כמה מאות שנה עם עמים אחרים סביבותם, ובפרט עם הכשדים, ומדוע זה נתפלא שהיהודים הרגילו את עצמם לדבר ארמית?

אחרי כל אלה נחפשה ונחקורה לדעת מה זו הסבה העיקרית שלא עזבו היהודים בכל ארצות פזוריהם עד היום הזה את שפת קדשם, ואף כי היו רגילים לדבר בעת אשר אלצם ההכרח לזה, לדבר בשפת לועז, אבל השפה הקדושה

היתה טמונה בצלחת לבבם, אחרי אשר פסקו מלדבר בה כבשפה מדוברת זה יותר משני אלפים חמש מאות שנה, על כל זה חיה הנה בלבות העם הזה, ולא לבד בין מפלגות המלומדים בעם, אך גם בין האספסוף בעם, שיודעים ומבינים היטב מה שלמדו בחדרי מוריהם ומלמדיהם. יגשו נא המתחכמים המרומים ההם ויבינונו הסבה העיקרית, מדוע זה החזיקו היהודים בקוצות השפה המתה הזאת עוד מראשית המאה השמינית אחרי סה״נ, ולא הרפו ממנה עד היום הזה, מלבד שהשפיקו את עצמם בשפות זרות, ולמדו בשקידה נמרצה ספרות העמים האלה שהיו מושלכים תחת עול סבלם ועולם הקשה, — על זה יעידו לנו ספרים לאלפים, שיצאו מעט סופרי היהודים המצוינים, לכל ענפי חכמות ולמודים שונים, וגם עד היום הזה תפרח ותשגשג השפה הנפלאה הזאת, מדי שנה בשנה יוצאים חבורים והעתקות שונים לכל ענפי המדעים וחרשת המעשה, גם הזורנאליסטיקי המדינית והספרותית תשגה חיל בכל שנה ושנה, כנראה ממכתבי העתים הרבים היוצאים מדי שבוע בשבוע מלבד המ״ע החדשיים. רבים מאחינו בני ישראל מוציאים מ״ע רבים בשפות לועזיות בכל ארצות אייראפא, עד שכמעט חלק גדול מהפרעססע האיירופית הוא ביד היהודים המלומדים. יתר שאת ויתר־עז לשפתנו העבריה עוד בזה, כי בה יחונכו היהודים שאינם יודעים משפה חיה ומדוברת, ולאט לאט המה ירגילו את עצמם לדבר ולכתוב בשפה חיה ומדוברת, והיא שעמדה להם למשכילינו הגדולים מאירי עיני העם אשר בחשכה התהלך, להראותו הדרך ילך בה, והמעשה אשר יעשה, כהרמבמ״ן, נהו״ו, ילב״ז, ריב״ל, אייכענבוים, בלאך, אר״ם לעבענזאהן, רמא״ג, אב״ג, מאפו, יל״ג, קעללער, ק׳ שולמאן, ארז, המו״ל המגיד, רר״ג, חז״ס, שי״פ, צבי ראבינאוויטש, אברמוויץ ודומיהם, — במה היתה פעולתם של החכמים המפוארים האלה חזקה על ההשכלה הכללית של עמנו, אם לא בלמודי השפה העבריה הזאת, אשר הפיחו בלב תלמידיהם שקידה עצומה, הרגשה לאומות ואמונה ישרה? אלה המה פארי עמודי אומתנו הכבודה. רבים מהסופרים הנכבדים האלה חיים עוד אתנו עד היום הזה, ינובו בשיבה טובה, דשנים ורעננים, למורת רוח משנאינו ומשטינינו האומרים כי אפסה כל תקוה להשיג איזו תועלת משפתנו העבריה, יחרפוה ויזילוה, אבל היא לא תגרע יקרתה, ובצעדי ענק תלך הלאה הלאה, כי רוח ה׳ דובר בה ומלתו על לשונה!

באחרית שנת תרל״ח, ערב ר״ה, יום שבו נולד מחבר ספר הזה, בשנת תקמ״ח.

דוד בער נאטאנזאהן

הקדמת המחבר

הסבה אשר הניעתני לשלוח המחברת הזאת על פני חוצה, איננה קנאת סופרים, להיות נמנה את נבונים, ולמען אכבדה בין תופשי עט, המלמדים דעת את האדם, וזקניו יחכמו; הלא ערכי נפשי יודעת מאד, ואיך במזמה זו אתגאה בקהל רב? אף כי כבוד איש אך גל אליל, ותפארת אדם רק אפס רק תהו — נוסף לזה הלא נהפוך הוא מן הקצה אל הקצה, הלא תדע קורא משכיל, את רוב אנשי המוננו, כי בוז יבוזו לכל מחברת חדשה — תשי מה — ויתעוללו ויתגוללו על מחברה — יהי מי — (כאשר כבר התלונן ע"ז הרב הגדול שר המעתיקים ר' יהודה אבן תבון ז"ל בפתיחתו הנעימה לספר חובת הלבבות), והמה על שני פנים: אלה, מאשר הקנאה העצור בלבותם, והוא קנאת איש מרעהו; ע"כ ירעמו פנים, יניעו ראש, יפטירו שפה, על כל מלאכת רעס, ומוצא שפתיו, כאשר יקנאו בימו, הונו, אשת חיקו, עבדו ואמתו, שורו וחמורו, וכל אשר לו; ואלה, מאולת הקשורה בלבותם, כי כל ספר אשר לא חלפו עליו שנות מספר רב, מום בו לא ירצה, עיין אגרת הרמב"ם ז"ל לחכמי קהל מארסעליא (Marseille) וכמו שאמר מליץ אחד: בסתר פנים ירב כבוד סופרים, ויותר מהמה שכבר מתו, עכ"ד.

על כן כל ספר אשר מקרוב בא, ירגנו, יבוזו, וילונו עליו, וחדש מפני ישן יזרו הלאה, וירחיקוהו מאהלם, וטרם יעלוהו בפלס המאזנים יחרצו עליו משפטם, ומנהגם כמנהג אֻמאר (Omar), הכליף הערבי אשר גזר אומר במשפטו, על בית עקד הספרים המפואר אשר באלכסנדריא לאמר: אם בהמון הספרים הרבים הנאגרים בבית הזה, תורה אחת להם ולספרנו (הקאראן) וכמוהם כמוהו יחד נשוו, מה יסכון לנו הנות במו? הלא למותר המה! ואם חדשות ונצורות יורונו אלה, אין טוב מזה, כי אם עלותם עלי מוקדם להציתם באש!

גם לא לריב את ריב החכמה שמתי בזה מבטי, לירות חצי נקם בלב מוניה, תחת כי חרוף יחרפוה, וכל היום אך באיבה ישטמוה וימררוה, ויגאלו שם מאהביה השואפים לבוא אליה כדרך כל הארץ — (הה! לחמת האולת כי קנאה מיום גיחה מרחם, ועברת זדון לבה כשאול קשתה, שניה משני כלב חדו, אך כנשיכת המור לשבור גרם נשיכתה), זאת לא היתה מגמתי; כי מדוע אלבש נקם ואתעבר על ריב לא לי להושיע, הן לא למתים מחלד ללחום מלחמתה, הלא ריב לאלהים הוא! יש עת, יש משפט לכל חפץ תחת שמי ה', קץ לחשך הושם, לכל רעה שלטת תכלית הקצבה, אף גבול וזמן לממשלת הסכלות, אידה נכון מאז, פתע ישבר מטה עזה, כי אל גמולות ה' שלם ישלם, ויד אדם אל תהי בה!

אך זה לי ימים לא כביר, שחרו פני, אנשי לבב, שונאי שקר ותרמית, כוספי אמת בתמת לב, והמה אוהבי ורעי מנוער, אשר ברית עולם כרתי אתם, אך הזמן בגד באהבתנו, בהפרידו אותנו זה מזה, ואחרי אשר לא לקחה אזני מהם שמץ דבר זה זמן רב, הגיעתני בחמלת ה' עלי, אגרת בקרת מהם. וכמשוש גבר כבול ימים רבים בזקי ברזל, כי יבושר לפתע

לאת חפצי; כן נפשי האסירה זה כביר ברוכשי התקוה, ותוחלת ממושכה, שמחה עתה לקראת אגרתם הנחמדה, כי מה יערב לנפש כתאוה נהיה? את שלום אחי אשר בקשתי מאז מלאתי הפעם, ובקראי בה דלאות אחדות, השתוממתי על המראה בה ראיתי, כי תורה יבקשו מפי רעם, וענותם תרבני, להורות להם הדרך ילכו בה, כי לדעת גדרי למודי איש הישראלי יחפצו, ולדברי מענה שפתי כטל מטר ייחלו, להגיד להם איזה המה הלמודים ההכרחיים לשלמות האנושית בכלל, ולשלמות הישראלי בפרט, המאשרים אותו בימי הבלו, ובחיי עד, מוסף על למוד התלמוד והפוסקים, אשר הכרחו מפורסם, לכל אשר בשם עברי יכונה, ותועליותיו גלויות לכל הבא במסורת הברית.

ואם אמת היא השאלה — אשר שאלו אחי אלה — לתכליתה, אמנם לאיכותה רבות השתעפנה ממנה, כאשר יגיד על זה כל משכיל, ולאהבת הקצור כללתי אותן בחמש שאלות ראשיות, ואלה המה: א) אם הכרח הוא לבעל דת יהודית ללמוד לשון הקדש על פי הדקדוק בתכלית השלמות? ב) אם מותר לו ללמוד לשונות העמים? ג) הילמוד מחכמות החיצוניות? ד) מה תועלת תגיענו בידיעת הלשונות והחכמות, אם היו מותרים? ה) ואף אם תגיע לנו תועלת מה, אולי איננה שוה בנזק הדת ומכשול האמונה אשר יסבבו הלמודים האלה? (כפי שנתאמת אצל רוב המוננו, והמה האנשים הפשוטים רכי הלב הסכלים אשר אין אצלם מאזנים ידעו בהם האמת מן השקר (כן יכנה אותם הרמב"ם ז"ל במורה חלק א' פרק ס"ה) וכמוכה עורון יוכל, מתרפק על שכם זולתו ולא ידע כי גם בעיני מנהיגו דק או תבלל, וזה יצעידהו למדחפות, או יפילהו במהמורות לא יוכל קום; ככה יתנהג ההמון הזה בעורון הסכלות נשען על שכם מאשריו אשר עינים להם ולא יראו, ומתעתעים בהם מדרך השכל, כי להורות יתנו בלבם לאחוז רק בסכלות מבלתי ינסו רגלם הצג על נתיב החכמה והלשונות, יאמרו: כי כל דורש חכמה גדולה או קטנה או לומד לשונות, אין לבבו שלם עם אלהיו ובמקום תורה והשכל אין יראה — אי לך ארץ! שמאשריך כקובעי נפש אדם, אחרי כי יאסרום בזיקים, יורידום אל מקום בל יציץ למו ברק שמש ואור; כי תפקחנה עיניהם ויחזו נהרה מה, או אז יבקשו מחתרת להציל את נפשם).

על כל אלה אותה נפש רעי ואחי אלה לדעת תשובה נכונה, המשכמת עם השכל הישר, ועם הדת הנאמנה והטהורה, אשר הנחיל ה' לנו עם ישרון מורשה, והמה השביעוני באהבת האמת שהוא שמו של קדוש ישראל, ותומם תכניתו, ובאהבת רעים להטיב להם אמרים נכוחים כפי ערכי ולכתבם על לוח, ולחק אותם בספר; ולמען יהיה כסות עינים לי ולהם ולכל בני גילנו, נגד כל דורש וכותב שטנה, מנושאי פנים בתורה, המתאמצים להאפיל שמש התורה והחכמה.

ומאשר יקרו מאהבי אלה בעיני ועזה לי אהבתם מאד, גם פקודתם שמרה רוחי, כל ימי נבאי פה על הארץ, לא יכלתי להשיב פניהם ריקם, ולעבור על דבריהם, אף כי לנגד עיני שמתי את שפל ערכי, ודברי התנא האלהי הרהיבו בנפשי עוז באמרו (שבת קי"ח ע"ב): מעולם לא עברתי על דברי חברי, יודע אני בעצמי שאיני כהן וכו', גם זכרתי דברי החסיד האלהי ונשענתי עליהם באמרו: מן הזהירות שלא תרבה להזהר. וגדולה מאלה סמכתני אמרת אבות העולם (אבות פ"ב משנה י"ב): וכל מעשיך יהיו לשם שמים.

ואחרי שאלי מאלהי עזר, נמלאתי לאשר שאלוני אנשי בריתי אלה, וקמתי לפתח הרצובות שאלותיהם כאשר השיגה ידי הפעם, ופניתי אני את לבבי לקבץ דברי החכמים והשלמים

מבני עמנו המפוזרים, אשר עלו במעלות זכרוני, ואעד עדים נאמנים מהמושכל ומשני התלמודים, ירושלמי ובבלי, אשר יסודתן בהררי קדש, ולאור חגיהם נהלך אור בזה ובבא, ומהאגדות המפוזרות במדרשיהם, גם הבאתי מראשית כל פרי בעלי האסופות ישנים וחדשים המפורסמים ביותר, אשר דברו בעניינים האלה, והראיתי נגד השמש, מגודל ההכרח בידיעתם, ר"ל הלשונות והמדעים לכל בעל דת עברי לאשרו הזמני והנצחי, המרבה והממעיט איש איש כפי כחו הכרתו ויכלתו.

ויען שצוונו חז"ל לקבל האמת ממי שאמרו, וכמפורסם מרבינו הקדוש שהודה לדברי אנטונינוס ואמר: דבר זה למדני אנטונינוס (סנהדרין צ"א ע"ב) וכמו שאמר הרמב"ם שכל דבר שנתגלה טעמו ונודעה אמתתו אין אנו חוששין בין שחברו אותן נביאים בין שחברו אותן אומות העולם וכו' (קדוש החודש פ' י"ז הלכה כ"ה), ומכ"ש בדבר שאינו נוגע לדין ולהלכה כקורות העתים, וספורי הכמת הטבע, וסדר הדורות וכדומה; ע"כ בעניינים האלה הבאתי לפעמים (אם הצורך אלצני) ג"כ דעת חכמיהם השלמים המפורסמים לאנשי אמת למען חזק דברינו.

ואגב בארתי מפורש ושום שכל איזה מאמרים בדברי רבותינו עליהם השלום, מהם מה שהביאני צורך הענין בעצמו, ומהם מה שעוררני ענין מפליי או להוציא מלב המדברים מאנשי זמנינו דעות כוזבות או משובשות הנוגעות קצת לענייננו שנשרשו אצלם, ותלה כל אחד דעתו המשובשת והכוזבית באיזה מאמר מדרז"ל, ידמה לו שכוון בעל המאמר החכם לדעתו הנפסדה, וקרה להם זאת יען לא הבינוהו לאמתו, באיזה ענין נאמר המאמר הזה, ובאיזה אופן, באיזה זמן ובאיזה מקום, ולפעמים באורו האמתי וכונתו הנכונה סתומים במקום אחד ומפורשים במקום אחר, מורה על הפך דעתם, והמה לקחוהו להעדר ידיעתם כפי שמצאו אותו במקום סתימתו, ע"כ הוציאו משפט מעוקל לאסור דברים המותרים וההכרחיים, ולהתיר האסור, כאשר יראה הקורא פעמים רבות בפנים הספר.

ובאשר נתברר לי בעזר הצור מהכרח הלמודים הנזכרים לכל איש הישראלי בראיות שאין עליהם סתירה, שמתי פני לחפש דרך הסגולה אשר שלוה אנשי קדש והסגולה מאומתנו הקדושה מני דור ודור, וכאשר התבוננתי אל עקבותיהם אשר עדנה נודעים ולפעמי רגליהם אשר עדנה גלויות, מצאתי שכל גדול וקדוש ככהן כנביא, כנשיא כשופט, כתנא כאמורא, כגאון כרב, איש איש לפי מדרגתו, מעלתו, וזמנו, היה שלם מאד בכל חכמה ומדע, ובלשונות שונות, כשלמותו בתורה ובהוראה ושאר המדות התורתיות והמעליות, וגם הראיתי שרבים מהם עסקו בלשונות ובחכמות גם לצורך פרנסתם, כי רובם ככלם מקדמונינו היתה להם אומנות הן תוריית או מלאכתיית, וזה עוררני לדבר גם כן מדרך ארץ הרצוי והבלתי רצוי, ההכרחי והמותרי.

לזאת פניתי מקום בספרי זה וסדרתי דור אחר דור מאז היינו לגוי עד היום הזה, והבאתי מראשי האומה ומגדוליה אחד או שנים מכל דור ממי שהזדמן לידי רעיוני, והראיתי גודל ידיעתו בעניינים האלה כאשר יעידו עליו חבוריו שחבר בעניני החכמות והלשונות, או כפי שמעידים עליו חכמי זמנו בספריהם, כי תודה לאל ישראל לא אלמן בכל דור מהדורות מאנשי סגולה כאלה אם הרבה ואם מעט כמו שאמרו הם ז"ל: עד שלא כבתה שמשו של משה, זרחה שמשו של יהושע תלמידו, עד שלא כבתה שמשו של עלי זרחה שמשו של שמואל הרמתי, עד שלא כבתה שמשו של אליהו זרחה שמשו של אלישע, יום שמת ר' עקיבא נולד רבינו הקדוש (קדושין פ' עשרה יוחסין ע"ב ב').

וכי תאמר בלבבך קורא משכיל ! אם באמת הכרה הוא לכל בעל דת עברי עפ"י השכל ועפ"י דת התורה וקבלת חז"ל להשתדל בעניני הלמודים שהזכרנו, ואין מי מקדושים הקדמונים אשר ישומם לאל, ויערער עליהם, ונהפוך הוא, כי המה בעצמם שקדו עליהם וישימו אותם נזר לראשם, מדוע א"כ הניאום בימינו רבים מבני עמנו מלעיין בהם ? ובכל עוז ועצמה ירחיקו את נפשם מהם, ויברחו מפניהם כמפני חמת עכשוב ? גם ימנעו את המשתדל בהם מזולתם, וירגנו עליו אם ישלח ידו לנגוע בהם, כאשר הגדנו למעלה — ? ואומר : בתשובת זאת השאלה והדומה לה, כבר השתדל לבאר הרמב"ם ז"ל במורה (ח"א פ' ל"ד) והתעורר עליה במה שיש בו די, ואנחנו אמנם נלך פה לרגל מלאכתנו ונאמר : הסבות המונעות בימינו ובפרט במדינה זו ללמוד הלשונות והחכמות, שתים הנה, ראשונה : אהבת המנוחה, כי מי שנטבע בבון העצלות יכבד עליו כל למוד, והוא כמו שהביא הרמב"ם (במורה שם) וז"ל : כי לאדם בטבעו תאוה לבקשת התכליות, והרבה פעמים יכבד עליו ויניח ההצעות, ודע שאלו היה האדם מגיע אל אחת מן התכליות מבלתי הצעות הקודמות לה, לא היו הצעות, אבל היו טרדות ומותרים גמורים, וכל איש אפילו הפתי שבאנשים כשתעירהו כמו שמעירים הישן, ותאמר לו, הלא תכסוף אתה לידיעת אלו השמים כמה מספרם ? ואיך תכונתם ? ומה יש בהם ? ומה הם המלאכים ? ואיך נברא העולם כלו ? ומה תכליתו לפי סדורו קצתו עם קצתו וכו' ומה שדומה לאלו התקירות ; הוא יאמר לך כן בלא ספק, ויכסוף לידיעת אלה הדברים כפי אמתתם כוסף טבעי, אלא שהוא ירצה להניח הכוסף הזה ולהגיע לידיעת כל זה בדבור אחד, או שני דברים שתאמרם לו לבד, אלא שאתה אלו הטרחתו שיבטל עסקיו שבוע מן הזמן עד שיבין כל זה לא יעשה, אבל ישפיק לו בדמיונים מכזיבים, תנוח דעתו עליהם, וימאס שיאמר לו שיש שם דבר צריך אל הקדמות רבות ואורך זמן בדרישה עכ"ל. ובעבור העצלות ישאר א"כ באין חכמה ובאין תבונה ודעת, נעדר מכל ספר משולל מכל לשון, ואם יראה את זולתו שוקד בענינים האלה והשתלם בהם, אז את הקנאה תקדה בקרב לבבו ויעורר עליו מדנים, ויהדפהו עד הרמה, ומתאמץ לעשות מעלות זולתו לחסרון, וחסרונו מעלה מהמעלות, וכמו שאמר הכתוב : חכם עצל בעיניו משבעה משיבי טעם (משלי כ"ו ט"ז).

וסבה השנית לא זכרה אלכסנדר הפרדוסי (עיין מורה חלק ראשון פ' ל"א) גם לא זכרה הרמב"ם ; שלא היתה בזמנם, והוא : אהבת הזרות (דאם איבער נאטירליכע) והנשגב מדעת אנושי, ומאהביה רבים עתה בארץ, ובפרט במדינה זו, הוא הכסיל *) אשר רמז אליו שלמה ע"ה, והוא הפך המבין הבלתי הולך בגדולות ובנפלאות ממנו, ובבחינתו גדרי שניהם אמר : את פני מבין חכמה ועיני כסיל בקצה ארץ (משלי י"ז כ"ד), ר"ל המבין מוצא נועם אף בדבר הקל מהחכמה, ואולם הכסיל לא תמתיק בפיו תבונה, אם אין בה נעלמות ונסתרות, הנשגבות מעל שכל האדם, ובכל דבר תורה או חכמה רק אחרי סתרי פלאות יבקש, אל כל נעלם, אל כל כמוס, פלא ! יקרא, כל רעיוניו אך על כרוב הממדה יעופו, ובין מפלשי עב חביוני הנסתר והסוד, שמה תהלוכנה מזמותיו, אזנו כי תשמע באור או פתרון בתורת אלהים, המפורש על פי חכמת הלשון והמליצה, או דרכי ההגיון, או דין מדיני החיוב והפטור, האסור והמותר, או ע"י חקירה טבעית, או פילוסופית, או ע"י למוד מוסרי, יאמת אותם שכל הישר, לא ימצא מרגוע, אולת היא תחשב בעיניו, או „מה הדבות ישמיע בו" ? ישאל ביום שמעו „ומה מני יהלוך" ? וכה שמעה אזני זה זמן לא כביר מאחד קדוש המתחסד לאמר : גם אנכי בימי חרפי שקדתי בלמוד הלכות ודינים, גם בדקדוק ומליצה ובספרי החכמות וכדומה, גם לשונות החלותי ללמוד כי נכסוף נכספתי אליהם, עתה יחזה לבי, כי הבל המה גם יחד, האם אל דיני החיוב והפטור או ההגיון והדקדוק ומלאכת השיר

---

*) ידוע שהס"ת כסיל הנחתו על אדם שיש בכחו להשכיל ולהגיע אל תכלית החכמה לו היה הפך להתיגע בה בחריצות ועמל, כמו שנאמר לא יחפוץ כסיל בתבונה, אבל יספיק לו למודו המקובל, ומבזה בלבו כל חכם ונבון אמתי, כמבואר בפנים הספר, ועיין חוה"ל (שער היחוד פרק י') בד"ה אלא זה הכסיל כשאספר לו וכו'.

והמליצה, או חכמת הטבע, וחכמת המוסר והפילוסופיא, שמו מטרתם הנביאים והתלמודיים הקדושים? חלילה! כי אל כל אשר יוכל שכל האדם לבוא עד תכונתו, אל זאת לא היתה כונתם, אך אל דברים רחוקים מאד משכל האדם היא החכמה האמתית, וכן הרמב"ם והרלב"ג ובעל עקדה והדומים להם המדברים מלשונות ומעניני החכמות, האם אל החכמות המתהלכות בארץ יורו חצי מטרתם? האם אל הלשונות ידברו בהם שפתי נכר, כצרפת, אשכנז, וספרד, וכדומה, כוונו? כאשר ידמו המתחכמים, חלילה לקדושי אל להגות באמרי רוח, יבינם כל חוקר אנושי, ואדע נאמנה כי הדיין והמדקדק, ההגיוני וההנדסי, הטבעי והפילוסוף, המה לא יבינו המקרא והתלמוד וספרי בעלי אסופות אלה, ולו חכמו ישכילו זאת, כי כל חכמתם היתה למו אך לשטנה, וכחומה נשגבה נבנה מול עיניהם, לא יוכלו לראות על ידה את הצפון אחריה, כה דבר אלי האיש הזה. וכאשר התבוננתי לדבריו, ועמדתי על ענינו, נשאתי עליו המשל הזה ואומר:

כפרי אחד אשר לשמע אזן שמע מעודו את שם העיר תִּרְצָה היפה, קרית מלך רב, הרחוקה מהכפר מהלך שלשת ימים, כל היום התאוה תאוה ללכת תרצתה, לראות ביפיה, ויהי היום ויבא הלך ויט עד איש הכפרי, ויסר אל אהלו, וילן שם, ויהי בבקר וישאלהו הכפרי לאמר: אנה פניך מועדות? ויאמר, אל תרצה עיר כלילת יופי משוש ארצנו, להשתעשע בה חדש ימים, ככה אני עושה שנה בשנה, ובכל פעם חדשות בה אמצא, לא ראיתים עדן בשנה חלפה — מדי זכור אזכור את העיר העליזה זאת, הומה לבי, כי לספר יפיה וגדלה אין בלשוני מלה.

דברי ההלך הרהיבו מאד את תשוקת הכפרי, וישם אל לבו ללכת עמו תרצתה, ויקומו וילכו שניהם יחדו.

שרעפי הכפרי המו כנהמת גלי הים בלכתו, חזיונות מחזיונות שונות רחפו מול עיניו, ותמונות לאלף תשאינה על אברת דמיונו, ומה דמות יערוך לנפשו זאת בל יוכל — כי מגבול הכפר וחוצה לא נעדה כף רגלו מעודו — ויהי ביום השלישי כי הקריבו לבא תרצתה, ויבואו לפני החומה המקפת אותה, ויאמר אליו ההלך, הנה נא ידעתי כי רגלך לא דרכה פה גם תמול גם שלשום; לכן אל נא תפרד מעלי ימין או שמאל פן תתע, אך שים לבך לכל אשר אני מראה אותך, ויגשו אל השער, ויחלו לבא בו העירה.

כל תופש עט, כל מושך בשבט סופר, לשוא יעמול לצייר השתוממות הכפרי בחזותו לפתע את המראה הזה, כי נורא הוא, ובשמעו את הרעש החזק, וקול שאון מהמית אדם רב, וצלצלי שמע הפעמונים על המגדלים הגבוהים, וקול המרכבות אשר ישתקשקון ברחובותיה.

ויוליכהו ההלך מפנה לפנה, ומרחוב לרחוב, ויראהו את הגשרים הרחבים והארוכים, ואת ארמוני שיש הנשגבים, ומגדלות הרמים הבנוים לתלפיות, ואת הבארות מעשה ידי אמן המריקות מים למרחוק, ובתי התפלות הרמים, אשר שיאם לעב שמים יגיע, ואת ההיכל הנורא ומקדש מלך, בתי האסור, ובתי החפשית, בתי נכאת, ובתי עקד, מכרם גפן עד כרם זית, מגן שעשוע עד גנת ביתן המלך.

לא היה מקום אשר לא הובילהו, ולא דבר נפלא אשר לא הראהו (הכפרי ראה פער פה השתומם כרגע; כי לכל דבר חדש בעיניו, נבהל ונחפז לראשיתו, אך כרגע שבעה עינו בו ויכסוף לחדשות), ויען ויאמר: הנה המגדלים והארמונים, והיכלות, ואיה העיר? כי רק אליה מגמתי, ויאמר ההלך, הלא זאת העיר אשר לפניך! ויפן הכפרי כה וכה, וירא ויאמר: איה? איפה היא? אין זאת כי אם החומות הגבוהות, והמגדלים הרמים, עומדים לשטנה לה, והמה בגבהם יכסו את העיר עד כי לא אוכל לראותה, וכשמוע ההלך והנלוים עליו את דבריו, וישחקו עליו, ויאמרו לו: בן כסיל! אהה לכסלתך! ואחד הזקנים קם מתוך העדה אשר סללו עליו ארחותם ויאמר: זה שאמר החכם, עמל הכסילים תיגענו אשר לא ידע ללכת אל עיר (קהלת י' ט"ו).

גם הדע קורא נעים! כי לא את איש העוה דרכו נורו ינכר, אבהרה דברי —

חלילה! לא עם נבר שם תהלה בדברי התורה והמצות, ולנאמני אל חוזי יה בוז יבוז, אדבריה, אף לא אל דובר * עתק בדרשות רבותינו ע״ה, ואבני נזר מליהם יחשוב לנבלי חרש מעשה יוצר, אטיף מלתי, והמה ההוללים, החכמים בעיניהם, העוזבים תורה ועוברים חק ומצוה, עליהם נאמר: הנה בדבר ה' מאסו וחכמת מה להם (ירמיה ח' ט'), ונאמר: הוי חכמים בעיניהם ונגד פניהם נבונים (ישעיה ה' כ״א), ר״ל שידמו למתפלספים בהשכלה ראשונה, ונחשבו לחוקרים ומשכילים למראית עין, אולם אם בעין חודרת נביט אליהם נמצאם רקים מכל חכמה, נעדרים מכל תבונה ודעת, וכאשר כבר הוכיח הרב הגאון הפילוסוף המפורסם רבינו אליהו דעל מעדיקא זללה״ה בספרו בחינת הדת, שאנשים כאלה המלעיבים בתורה ובקבלת חז״ל, ומא״ל העוזבים אלוף נעוריהם, ושתו בשמים פיהם. אות הוא שלא העמיקו בחכמה, ורחוקים מרחק רב מדרך הפילוסופיא, או שהמה בטבעם בעלי תכונות רעות, משחת המזג, או בעבור שלא ראו דברי החכמים כלם על סדר הלמוד, ע״כ עזבו תורה ולא ידעו חכמה, כי איש חכם אמתי ופילוסוף ישר השכל לא יחלוק ע״ז, ורחוק הוא מטבעו, ומראה הרב הנ״ל בראיות ברורות שאנשים האלה היו בעוכרי החכמה, ויחללו שמה בעיני ההמון, והמה מזיקים לה יותר מאשר יזיקוה שונאי החכמה עיי״ש, ועיין בספרנו זה בהחרת שאלה החמישית מענין הזה, ועיין מה שכתב הרב החכם רבינו שם טוב בפרושו למורה (ח״א פרק ס״ב) בשם החכם בן רמ״ד בפתיחתו לפי׳ השמע, ובשם אפלטון דברים נכבדים ויקרים בענין הזה, ולולי כי ארכו לו הדברים שמה, ראוין היו להעתיקם הנה, ובפרט שעל פיהם יבואר בטול שאלה החמישית שהזכרנו עד היסוד בה.

אחת היא התורה והחכמה, ע״כ אמרתי **אם אין תורה אין חכמה, אם אין חכמה אין תורה**, וכן נמצא בתשובת רב האי גאון ז״ל לנגיד מ״כ הביאו הרמב״ן ז״ל באגרתו אל חכמי צרפת בעלי התוספות (נדפסה בספר תעלומות חכמה להרב יש״ר מקנדיאה), וז״ל: לא תמצא יראת חטא וענוה וקדושה אלא באותם המתעסקים **במשנה ובתלמוד ובחכמה** (ר״ל הפילוסופיא כמו שמבואר שם בתשובה זו יעויין שם) יחד לא בדברי **החכמה** לבד עכ״ד, ואם באמת אין כונתנו בספרנו זה להעיר העם ללמוד הפילוסופיא והיא חכמת מה שאחר הטבע, כי הלמוד הזה (כמו שבארנו בפנים הספר באריכות) הוא למוד מסוכן מאד, ובפרט לקלי השכל וצעירי ימים אשר לא מלאו כרסם בלמוד התורה על הסדר ובלמוד חכמות אחרות הקודמים לה על הסדר כמו שבאר באריכות הרב המורה (בפרק ל״ב ל״ג ל״ד ח״א) וביתר מקומות; וכל מגמתנו וכונתנו בזכרנו מענין החכמה, רק על חכמת השמים והיצירות; מ״מ הבאנו ראיה זו מהגאון ז״ל הנזכר להקים גם על שאר החכמות שאין להתעסק רק בהם מזולת למוד התורה אבל בשתיהן יחד, וכן כל מה שהבאנו בספרנו זה לפעמים כתבנית דברים הללו מגדולי אנשי תורתנו, אנחנו אמנם לא כווננו בזה בשם חכמה על הפילוסופיא מה שאחר הטבע כמו שכוונו הם ז״ל, אולם אל חכמות השמים והיצירות, כי הנה מישרות שכל האדם ומביאות אל יראת ה' ואהבתו, ומאשרות אל תכלית ההצלחה בזה ובבא, בתנאי שישתף אותם אל למוד התורה ע״פ קבלת חז״ל, כי רק אז ישכיל ואז יצליח, וירא אלהים יצא את כלם, ושתיהן כאחת אחיות תאומות הנה חוברות אשה אל אחותה נגש לא תפרדנה (כמבואר בהרחבה בפנים הספר), כי שומר תורה אשרהו, ואדם יפיק תבונה מה ינעם חבלו, ואשר לבבו אמון את אלהיו, אין ממנת חלקו טובה, כי אמונתו זאת היא תנהלהו אל חיי עד ואל ההצלחה נצחית — כנאם מלין אחד מחכמי עמנו — התורה והחכמה נשמת העולם הנה, ובלעדיהן היא ארץ רפאים, חקי התורה והחכמה ומשפטי המצות, המה כמתג ורסן לבלום פי התאות הרעות המקושרות מנוער בלבותינו, והמפר בריתם, ברית אלהים וברית החברה הפר, ומוסדות קיום הקבוץ הרס; כאשר בא האות והמופת, שאף האיש הישר באנשים, טוב הלבב, ומובחר המזג, עת כי ינתק מוסרי הדת, ולא יאמין בה לא מדרך עיון ולא מדרך קבלה, לא יחדל מעשות כל תועבה ורעה, כשיגברו עליו יצרי תאותו ותזדמן לו במקום סתר, אשר לא ימנעהו פחד המלך והעם, ולא תשיגהו כלמה, תהיה עבירה קטנה או גדולה כנקימה ונטירה, גנבה וגזלה ושפיכות דמים, וכל מזמה אשר יזם לעשות לא יבצר ממנו; כי אין אלהים, אין חשבון, ואין משפט, רק זרוע רמה היא תורת צדקתו.

ויהי בגשתי אל המלאכה הזאת, העירותי ג"כ על איזה תקונים ישרים וצדיקים ועניינים רבים המועילים באומה כפי זמני ומקומי, בכ"מ אשר מצאתי יד לזכרו, פעם בפנים הספר ופעם למטה מהגליון כדמות הערה, למען לא יתבלבל הענין אשר אליו כוונתי אני מגמתי, ונהגתי בזה מנהג קדמונינו ז"ל, ובחרתי ללכת בענין זה בעקבותם, וביחוד הייתי מחקה כקוף את מעשי האדם הגדול הרמב"ם ז"ל שנהג מנהג זה, לצאת לפעמים ממרכז כונתו ולהפסיק בענין לצדי הרחוק בכונתו, אבל לא היה יכול לשמטו בעבור התועלת היוצאת ממנו וידיעותיו ההכרחיות, כמו בפרושו לכלים (פ' י"ב משנה ז') סלע שנפסלה וכו' יצא הרבה ממרכז כונת המשנה שכוונה לענין טומאה ואחז דרכו במוסר מדותיי ומעורר על מניעת ההונאה את העו"ג במטבעות פסולות וכו' עיי"ש וסיים בזה"ל: וכבר יצאנו מכונתנו הנה, אבל נעיר שאין ראוי השמטה ממנו ואשוב לכוונת המסכת עכ"ד, וכן במורה (ח"ג פ' מ"ג) שהכביר מלים יקרים בענין הדרשות והסמכתות ויצא הרבה מכלל כונתו שכוון אליה ביסוד הפרק הזה, וסיים ג"כ בזה"ל: וכבר יצאתי מן הכונה אלא שהוא תועלת יצטרך אליה כל בעל שכל מאנשי התורה והרבנים עכ"ד, וכדומה לזה תמצא בהרבה מקומות מספריו. ודע קורא משכיל! שאין לך דבר וענין אשר הזכרתי שלא כוונתי בו איזה כונה טובה לתקון האומה אף בהאיזה מקומות שיתדמה להקורא בהשכלה ראשונה למותר, אבל המעיין הנלבב והמשכיל יבין מעצמו הכונה הברורה בתוכו והתועלת הרבה המגיעה ממנה, ומה שלא ברר‌תי את כונתי ברחבה? עשיתי זאת לאהבת הקצור וסמכתי על הקורא המבין.

ובן כשהזכרתי איזה מאמר משני התלמודים והמדרשות וכדומה מהספרים שרבו בהם המעיינים ונמצאים ביד כל אדם לא העתקתי מהם כל המאמר בשלמות (כמו שנהגתי בספרים הבלתי מצוים בנקל), אבל בקצור נמרץ מאד, ומהם יש הרבה מאמרים שהבאתי רק ברמז „עיי"ש בספר זה, בדף או פרק זה" וכדומה (וכמו שהוכיחו על פני דרכי קצת משכילים מבני עמנו כ"י) ולא הזכרתי אף מלה אחת מהמאמרים, וזה אמנם משני טעמים: א) מחמת הוצאות הדפוס, כי לו העתקתי אף תוכן המאמרים האלה ומכ"ש בשלמות (כמו שנוהגין קצת המחברים למען רבות עלי ספריהם) היה הספר הזה מתרבה בכמותו כפלי כפלים. ב) מחמת חולשת כחי, כי זה לי ארבע שנים אשר נגעה בי יד ה' (יהי שמו הגדול מבורך) וכמה ספרים ומאמרים הנוגעים לספרי הגיעו לידי אחר זה, וכבר היה נשלם הספר על פני כלו ולא היה אז לאל ידי להעתיק מהם אף תוכן קצר; ע"כ רמזתי את מקומם לבד, אמרתי הבא אחרי ימלא את מקומן וישלם חסרונם, ויאריך במקום שקצרתי, אבל צריך שתדע קורא נעים! שהמאמרים שרמזתי עליהם לא דבר רק הוא, והרבה עניינים יקרים ולמודים נפלאים הקולעים אל מטרת כוונת ספרנו זה נמצאים בם, ונכון הוא לכל אשר יהיה לאל ידו, לחפש אחריהם וימצא מרגוע לנפשו, ודי שכר בעמלו, ואתה קורא נעים! בחנני נא בזאת לתור בכל המקומות שציינתי אם לא תצדיקני בדבר הזה, ולא הלאיתיך ללא דבר, כי לא אחזתי חלילה דרך קצת המחברים, אשר מגובה לבב להראות בקיאותם ישלחו את הקורא לעיין פה ושם, ובבואו אל המקומות האלה איננו רואה את כל מאומה או קצת בבואה דבבואה מהענין הנוכחי; גם בזה נפלאת מחברתי זאת מספרי המחברים האלה (אשר חסתי לנקבם בשם) והוא: שאמרתי כל דבר יהי מה בשם אומרו, כאשר לפניך קורא משכיל! וחק שמתי לנפשי לבלתי התקשט בנוצות זרות, וה' הוא היודע ועד שפעמים רבות העליתי דבר על הספר מאשר הולידו רעיוני, ואח"ז אגב גרסאי מצאתי שכוונתי לאיזה מחבר שקדמני, אז לא אחרתי למחות מספרי דבר זה, אך בראותי בו תועלת רבה או שהוא דבר הכרח לענייני שדברתי בו, קראתי עליו שם המחבר שקדמני בזה, ע"כ לא תמצא שום דבר כקטן כגדול, אשר לא התויתי אצלו מי ומי הולידו, ואשר תמצא דבר שאין בעליו עמו, ילידי רעיוני המה אשר נתן לי אלהים בזה, גם הדברים הנמצאים בדברי זולתי שהבאתים מוסגרים במסגרת לי המה — ופן תשא עיניך קורא נעים! ותראה איזה ענין או באור איזה מאמר, ואמרת חדש אין בו, כבר דבר ממנו זה וזה, הנה! אל תבהל ברוחך לשפוט מהר טרם תפלס במאזני רוחך דברי שנינו, או אז תמצא ההפרש שבינינו, והחדשות שחדשתי בו בעז"ה.

ואני איני מתהלל שגמרתי כל הענין עד תמו בספרי זה, אבל עכ"פ סלותי דרך

להבאים אחרי לדבר בענינים האלה, כי כמעט לא השארתי דבר וענין כפי זמני ומקומי שלא נגעתיו בקצה עטי אף שלא השלמתיו, והניחותיו לחכמי הדור השלמים אשר דעתם רחבה מדעתי אלפים. וחכיתי לה' שגם המעט מן המעט שהזכרתי בספר זה ישגב תועלת רב, כי מעט מהאמת יגרע הרבה מהשקר, כמאמר המשורר הרומי ווירגיל (Virgil):

בְּרַק הָאֱמֶת כִּי זֹרֵחַ
אֹפֶל הַשֶּׁקֶר כֻּלָּה בֹּרֵחַ.

וטרם אשים קנצי למלין, אוסיף שנית ידי להודיעך שלא כוונתי בספר זה להועיל למי שגדול ממני בחכמה ובדעת, כי מה ידעתי והם לא ידעו, ומה אשכיל על דבר והם לא יתבוננו, ומכ"ש שלא היתה מגמתי חלילה לתת מועלות בלב חכמי הדור הרבנים הגאונים אשר לאורם אתחמם, ומרשפי גחלתם אירא פן אכוה, כי אנשי קדש המה ומרומים ישכונו, אם לתורה או לחכמה, ולי"ח, ודי לי כי הרשוני עם קלותי, לדון לפניהם כתלמיד צעיר לפני רבו ופניו כבושים בקרקע.

ולהיות כל הדברים הנאמרים בזה הספר בנוים על יסודות מושכליים כתוביים ומקובליים, הנעלים על הגלות והראיות, אולם הזקים בעז"ה כמופתי הלמודיים; ע"כ השבתי למותר להטריח את חכמי זמנינו בהסכמתם, וכמו שאמר הרמב"ם במורה (חלק ב' פ' ט"ו), וז"ל: כל מה שהתבאר במופת לא תוסיף אמתתו ולא יחזק האמת בו בהסכים כל החכמים עליו, ולא תחסר אמתתו ולא יחלש האמת בו בחלוק אנשי הארץ כלם עליו עכ"ל, ובכל זאת לא הדלתי להציג בראש הספר הסכמה אחת ואיזה מכתבים לדוגמא המדברים בתועלת הספר הזה וטובו מה שכבדוני קצת גדולי חכמי ישראל יזיי"א וחכמי האומות, יהי זכרונם ברוך *).

ובאשר הגיעני ה' אל מה שרציתי, וגליתי צירי מגמתי אשר עליהם תסובנה דלתי ספרי זה, אשים דברתי אליו, והוא אשר שמו הנכבד והנורא לבד אירא, ואך לאהבתו כמה לבי ובשרי, יואל נא בהמון חסדיו, אשר כהררי אל מרום יגיעו, ובטובו הרב אשר כגבעות עולם שחקים יגביה, ויורנו דרך האמת, וישפוך עלינו ועל כל בשר יחדו, רוח דעת והשכל, למען תפקחנה גם עיני הסכלות שתומת העין. או אז נחזה כלנו בנגה האמת והצדק, לב אחד, ודרך אחד, ליראה את שמו ולהתבונן עדותיו, כן יתן לנו החונן, המטיב, אלוה ראשון ואלוה אחרון, ה' צבאות שמו!

קרעמניץ בחדש שבט תקפ'גימל לפ'ק (1823)

יצחק בער במהרי"ל לעווינזאהן

---

*) במהדורא תניינא זו השמטתי העדיות הללו מחכמי ישראל וחכמי האומות, וכל השירים ששרו על ספרי זה נבוני המשוררים זמננו, יהי זכרם כלם ברוך, השמטתי הפעם ג"כ, ויהיו מודפסים בספרי השירים.

הערת המו"ל ספרי ריב"ל: ספר השירים איננו נמצא באמתחת הכ"י של ריב"ל, אבל יש ספר אחד שכולל בקרבו שירים רבים, מליצות וחידות, הנקרא בשם „אשכול הסופר" ובודאי אל הספר הזה כוון החכם ריב"ל. השירים מחכמי ישראל, וגם השיר שנעלה לכבוד הקיסר אלכסנדר יר"ה יבואו גם כן בספר הזה, ברצות ה' דרכי, ולא יגרע מאומה.

אל החכמה

Pallas Athene

עוּרִי בַּת אֱלֹהִים! עוּרִי אֵם הַדָּעַת!
לִבְשִׁי הַשִּׁרְיוֹן, אַף חִבְשִׁי הַמִּגְבַּעַת
כִּידוֹנֵךְ הַחֲזִיקִי, וּרְדִי מֵעַל לְעֶזְרָתִי
פַּלְּטִינִי מִכַּף אֱוִיל, כִּי יִסְעַר לַהֲפִיצֵנִי
גַּם מִלְּשׁוֹן מְחָרֵף, כִּי יֶחֱרַץ לְהַרְשִׁיעֵנִי
כִּי לְהָרֵם בִּישֻׁרוּן נֵסֵךְ אָנֹכִי יָצָאתִי.

שער הראשון
בהתרת שאלה ראשונה

פרק א

ידיעת לשון הקדש לכל בעל דת יהודית, הוא הכרח גדול, ולמצוה רבה תחשב לו, וכן אחז״ל בהדיא בירושלמי פרק קמא דשבת (הלכה ג׳): תני בשם ר׳ מאיר כל מי שהוא קבוע בארץ ישראל וכו׳ ומדבר בלשה״ק מובטח לו שהוא מחיי העולם הבא, גם עטרת תפארת עמנו הרמב״ם ז״ל בפרושו לאבות (פרק ב׳ משנה א׳) מחשב למוד לשה״ק למצוה ככל המצות החמורות שבתורה, והרב הגדול רבינו ישעיה הלוי הורוויץ ז״ל בספרו שני לוחות הברית — כאשר נעתיק להלן אמרותיו הנעימות — מזהיר מאד על למוד לשה״ק בתכלית היותר שלמה, עפ״י דקדוקה, עד שנוכל לגלות בה את כל העולה על רוחנו על פי הצחות, וחיוב למוד לשה״ק ולדבר בה חל על כל איש מישראל מעת אשר החל לגלות מושגיו בדבור כמו שמבואר בספרי: לדבר בם (דברים י״א י״ט) מכאן אמרו כשהתינוק מתחיל לדבר, אביו מדבר עמו לשון הקדש וכו׳, ואם אין מדבר עמו בלשה״ק וכו׳, ראוי לו כאלו קוברו שנאמר ולמדתם וגו׳ למען ירבו וגו׳ (שם י״א י״ט כ״א), ומכלל הן אתה שומע לאו.

פרק ב

ותכלית למוד לשה״ק תסתעף אמנם לתועליות רבות — כאשר נבאר להלן — ואולם הגדולה שבהן היא להבין על ידה הכ״ד ספרים הכתובים בה, אשר מצווים

עליהם אנחנו עם ישרון בכלל, ובפרט המכונה בשם תלמיד חכם, מההכרח לו שיהיו הכ"ד ספרים שגורים וערוכים על שפתיו.

ואמרו בשמות רבה (פרשה מ"א) על פסוק ויתן אל משה ככלתו לדבר אתו בהר סיני שני לחת העדת, אמר ר' לוי אמר ר' שמעון בן לקיש מה כלה זו מקושטת בכ"ד מיני תכשיטין (הן המה הנזכרים בספר ישעיה ג') כך תלמיד חכם צריך להיות זריז בכ"ד ספרים, וכן הוא בשיר רבה (פרשה ד') על פסוק נפת תטפנה שפתותיך כלה (בכנוי לשון קלם), רב הונא ורב חלפתא קיסרייה בשם ר' שמעון בן לקיש אמרי מה כלה זו מתקשטת בעשרים וארבע תכשיטין ואם חסרה חסור דבר אחד מהן אינה כלום, כך תלמיד חכם צריך שיהא רגיל בעשרים וארבעה ספרים, ואם חִסַר אחד מהם אינו כלום, ע"כ.

פרק ג

על כן מעתיקי הדת, רבותינו בעלי המשנה והתלמוד עליהם השלום, כלם היו מקושטים בעדי תפארת כתבי הקדש, עד שהיו כל הכ"ד ספרים שגורים וערוכים על שפתם, כנראה שהיו משתמשין בהם בכל עת ובכל מקום, בהלכות, מדרשות, ואגדות, כפי שהביאם הצורך מבלי חפוש אחריהם, ולא חסר להם דבר, אף המספרים ושמות האומות ושמות בני אדם פרטיים ויחוסי הדורות ושמות הערים הימים הנחלים וההרים וכדומה הנמצאים בתנ"ך, וגם היו משתמשים לפעמים בפסוקים שלמים או מקוטעים לפאר מאמריהם ומליצותם הנכבדות ע"ד הצחות, כמו (פאה פ"ב משנה ב') וכל ההרים אשר במעדר יעדרון, לקוח ממליצת ישעיה (ז' כ"ה); בבא בתרא (ע"ג ע"ב) ואותו היום יעלו שמים ירדו תהומות הוה (תהלים ק"ז כ"ו); ביצה (ט"ו ע"ב) מעשה ברבי אליעזר שהיה יושב ודורש כל היום בהלכות יו"ט, יצתה כת ראשונה וכו', בשעת פטירתן אמר להם לכו אכלו משמנים ושתו ממתקים, ושלחו מנות לאין נכון לו כי קדוש היום לאדונינו, ואל תעצבו כי חדות ה' היא מעזכם (מקרא הוא בספר נחמיה ח' י'); ואמרו באבות (פ"ד משנה י"ט): שמואל הקטן אומר, בנפול איבך אל תשמח וגו' פן יראה ה' וגו' (משלי כ"ד י"ז י"ח); יבמות (כ"ד ע"ב) משום דרב אסי, דאמר רב אסי הסר ממך עקשות פה ולזות שפתים הרחק ממך (משלי ד' כ"ד). גם באגרותיהם לצחות היו כותבין פסוקים כהויתן, כההיא דגטין (ז' ע"א) שרטט וכתב ליה (ר' אליעזר למר עוקבא) אמרתי אשמרה דרכי וכו' (תהלים ל"ט ב') דום לה' והתחולל לו (שם ל"ז ז'); וכתב להו מר עוקבא, אל תשמח ישראל אל גיל כעמים (הושע ט' א') ולפעמים גם דרך שנוי, כההיא דגטין (מ' ע"א) שלח ליה כאשר עשה כן יעשה לו גמולו ישיב לו בראשו, על דרך הכתוב כאשר עשית יעשה לך גמולך ישוב בראשך (עובדיה ט"ו); בירושלמי (פרק אלו עוברין הלכה ז') ר' אבהו שלח לר' חנניה בריה יזכו בטיבורוה (ללמוד בטבריא) אתון ואמרון ליה גמל הוא חסד (מתעסק בקבורת מתים) שלח ומר ליה: המבלי אין קברים בקיסרין שלחתיך לטבריא (שכבר נמנו וגמרו שהתלמוד קודם למעשה וכו' על דרך הכתוב המבלי אין קברים במצרים (שמות י"ד י"א).

בירושלמי דמגלה (פרק בני העיר) ר׳ מנא משלח כתב לר׳ הושעיא בי רב שימי: ראשיתך מצער מאד תשגה אחריתך, ע״ד הכתוב והיה ראשיתך מצער ואחריתך ישגה מאד (איוב ח׳ ז׳). גם היו משתמשים בפסוקים לאסמכתות לתלות במו לזכר את מוסריהם או מדות יקרות ונכבדות אשר הורו לנו לאחוז בהם [1])

---

[1]) דע שהפסוקים שהביאו ז״ל באגדות המה על שני פנים, או ע״ד דרוש, והוא המסכים כמעט עם פשט הכתוב ונערך מצד אחד עם דקדוק הלשון ודרכי המליצה כההיא דפרק אין עומדין (ל״ב ע״א): מבלתי יכולת ה׳ יכול ה׳ מבעי ליה (ר״ל בפעל היה ראוי לכתוב ולא בשם) אמר משה לפני הקב״ה עכשיו יאמרו הגוים תשש כחו כנקבה (עיין הרשב״א שם בעין יעקב) וכדומה, ועיין בספר יסוד הנקוד להרז״ה שער העשירי שמביא הרבה מאמרים מהש״ס ומהמדרשות מה שדרשו על פסוקי המקרא והראה שכלם מיוסדים על דרכי הלשון ומסכימים עם הדקדוק, ועיין בהליכות עולם לרבינו ישעיה מה שהביא בשם הרמב״ן מהשגותיו לספר המצות על הא דאמרינן אין מקרא יוצא מידי פשוטו; והדרך השני הוא על דרך אסמכתא בעלמא והלכו ע״ד השיר והמליצה, ואל תקרא כך אלא כך, כונו בהם להורות לנו דרכי ההנהגה הישרה, או למודים מוסריים, ולמען לא יזוחו דבריהם אלו מרעיוננו ויהיו תמיד לנגד פנינו, שמו אותותם אותות על מקרא אחד בתנ״ך, יהיה המקרא כולל בכל צדדיו גדרי המוסר או למוד המדותי שכונו אליהם, או שיש לו התדמות קצת, או שמלותיו סובלות אחר שנוי קצת מכונת הדרוש, ולהיותנו שוקדים יום ביום על המקרא, או שהמקרא שגור בפינו כמצוה עלינו, נזכיר ע״י שתים ושלש תבותיו ענין ארוך יקר בלמוד המוסרי והמדותי או בעבודת ה׳ וכדומה, וז״ל הרמב״ם במורה (חלק ג׳ פרק מ״ג) שהם (ר״ל הדרשות) על צד מליצת השיר, אשר לא יספק ענינם על בעל שכל, והתפרסם הדרך ההוא בזמן ההוא (ר״ל אצל החכמים שבכל אומה ובפרט אצל היונים כמפורסם), והיו עושין אותה הכל כמה שיעשו המשוררים מזמרי השיר, אמרו רז״ל תני בר קפרא ויתד תהיה לך על אזנך אל תקרא אזנך אלא אזנך מלמד שאם ישמע אדם דבר מגונה יתן אצבעו בתוך אזנו, ואני תמיה אם זה התנא וכו׳ כן יחשוב בפירוש זה הפסוק, ושזאת היא כונת זאת המצוה, ושהיתד הוא האצבע ואזנך הם האזנים, איני חושב שאחד מי שבכלו שלם יחשב זה, אבל היא מליצת שיר נאה מאד, הזהיר בה על מדה טובה וכו׳. וסמך זה לפסוק ע״ד המשל השיר, וכן כל מה שיאמר במדרשות אל תקרי כך אלא כך, זהו ענינו עכ״ל. ונקראו הדרשות האלו בשם הגדה ופרושה ספורים כדאמרינן (סוטה ז׳ ע״ב) אומרים לפניה דברי הגדה ומעשים שאירעו (כגון מעשה יהודה ותמר וכו׳) עיי״ש, ובחלק אמרו במנשה דורש בהגדות של דופי, כונתם על ספורי מעשיות שבתורה כדאמרי שם לא היה לו למשה וכו׳, וכדמפרש הרמב״ם במורה (חלק ג׳ פרק חמישי), ולהיות שהם ע״ה מביאים בדרשותיהם הרבה ספורים מוסריים מרבותיהם הקדמונים או מאנשי זמנם או ספורי דברי הימים על כן נקראו בשם הגדה או אגדה, ואולי להיות הדרשות נאמרו בפומבי ובקהל על הבימה ע״כ מטעם זה נקראו הגדות (רעדען, פרעדיגטען) נרדף עם שם דרשה, וכן נקרא הדורש ברבים בלשון עברי בשם נגיד ובפי אחרונים בשם מגיד (רעדנער, פרעדיגער), ולדעת רבי שמואל הנגיד (במבוא הש״ס) פרושה המשכה והוא מלשון ארמית ונקראת כן להיותה ממשכת את הלב עיי״ש, וממשכת את האדם לעבודת ה׳ ויראתו כמו שאמרו הם ז״ל אם רצונך להכיר

ולסמנים בעלמא כדאמרינן (נדה מ״ה ע״ב) וסמנך וזאת לפנים בישראל (רות ד׳ ז׳), וכההיא דפרק הפועלים וסמנך עד אבוא אל מקדשי אל אבינה לאחריתם, ודפרק אין מעמידין (כ״ט ע״א) וסמנך יין ישמח לבב אנוש (תהלים ק״ד), וסמנך ורוח אלהים מרחפת על פני המים (בראשית א׳), וסמנך וכדה על שכמה (שם כ״ד).

ומהם היו מי שהשתלמו במקרא עד שכל דבריהם היו בצח לשה״ק כעין המקרא כמבואר לקמן, ומצינו שהשתדלו ג״כ להבין פשוטי המקראות על בורין אף במקום שלא היה נוגע כלל לא לחכמת הלשון ולא לדין ולא למוסר, כמו שאמרו (יומא ה׳ ע״ב) כיצד הלבישן מה דהוה הוה וכו׳, כיצד מלבישן לעתיד לבא וכו׳ לכשיבואו אהרן ובניו וכו׳ אלא כיצד הלבישן למסבר קראי ע״כ, גם היו מסמנין את המשלים מחכמי דורם לזכרון ג״כ בפסוקים כמו צדיק מצרה נחלץ וגו׳ (סנהדרין ל״ט ע״א), כלל דבר! כל למודיהם, מוסריהם ומשליהם, מליצותיהם וסמניהם וכו׳ הכל כאשר לכל היו משתדלים לתלותם בתנ״ך, ועיין ספור א״א עם השטן בסוף פרק הנחנקין.

פרק ד

ונוח היה להשלמים האלה לזכור כל התנ״ך, יען היו חוקקים אותם על לוח זכרונם, בעודם היו צעירי ימים, כי זאת לפנים בישראל לחק, ללמד את הנערים מקרא, בראשית למודם בבתי הספר, ותניא (גיטין נ״ח ע״א): אמר רב יהודה וכו׳ מאי דכתיב עיני עוללה לנפשי מכל בנות עירי (איכה ג׳ נ״א) ד׳ מאות בתי כנסיות היו בכרך ביתר (ובמדרש איכה רבתי פ׳ עיני נגרה ובירושלמי תענית פרק ד׳ חמש מאות בתי סופרים היו בביתר) ובכל אחת ואחת היו בה ת׳ מלמדי תינוקות, וכל אחד ואחד היו לפניו ת׳ תינוקות של בית רבן (ובירושלמי חמש מאות תינוקות) וכו׳, וכשגבר אויב ולכדום ברכום בספריהם והציתום באש, עכ״ל. ולא היו הספרים האלה לא משנה ולא ברייתא, לא תוספתא ולא ספרי וספרא, לא גמרא ולא מדרש; כי לא היו עוד אלה בימים ההם מחוברים בספר [1]) לענין המתפשט באומה „דברים שאמרתי על פה אי אתה רשאי לאמרם בכתב׳ אבל היו הכ״ד ספרים.

וכן יורה עליהם לדעתי שם התאר מלמד תינוקות, כי בשם מלמד

את מי שאמר והיה העולם לך אזל הגדה, ע״כ. ועיין בשל״ה בתורה שבע״פ כלל דרושים ואגדות דרוש ארוך ויקר מאד המסכים לענין הזה שכתבנו לעיל.

[1]) כי רבינו הקדוש סדר את המשנה וכתבה על ספר זמן רב אחר החרבן ביתר כשבעים שנה והוא ק׳ך שנה אחר החרבן הבית, ובימיו נסדרו ג״כ הברייתות והתוספתות וכו׳, ואח״כ שני התלמודים ירושלמי ובבלי שנכתבו כמה מאות שנה אחר החרבן. עיין הקדמת הרמב״ם לסדר זרעים וליד החזקה, ועיין רש״י בב״מ (ל״ג ע״א, פ״ו ע״א) ובהקדמת השר דון יצחק אברבנאל לספר נחלת אבות.

לא יכנו חז״ל כי אם המלמד תורה נביאים וכתובים לבד, והנערים הלומדים ממנו נקראו אצלם בשם תינוקות סתם, או תינוקות של בית רבן, אולם המלמד לאחרים משנה וגמרא יכונה אצלם בשם רב והמבקש תורה מפיו בענינים האלה יכונה בשם תלמיד, כנראה בכל שטת הש״ס והמדרשות, וכן הבנתי מדברי רש״י (שבת כ״ט ב׳) בד״ה ריש כנישתא וכו׳ ומיישב תלמידים ותינוקות ע״כ, ואחר זה אגב גרסאי מצאתי לי און וסעד לדברי אלה בירושלמי (פרק בני העיר) ובמדרש איכה (בפסוק בלע ה׳: ת״פ בתי כנסיות היו בירושלים, כמנין מלאתי משפט (מלאתי חסר כתיב) וכל או״א היה לו בית ספר ובית תלמוד, בית ספר: למקרא, ובית תלמוד: למשנה עכ״ד. (ומזה פללתי הפעם, שגרסת המדרש והירושלמי ת״ק בתי סופרים היו בביתר היא הגרסא הנכונה, והמתישבת יותר לפי דרכנו, ונופל עליו התאר תינוקות, ומלמד).

פרק ה

וכבתי ספר האלה ללמוד המקרא, היה בכל עיר ועיר, כדתניא (ב״ב כ״א ע״א): התקין יהושע בן גמלא שיהיו מושיבין מלמדי תינוקות בכל מדינה ומדינה ובכל עיר ועיר, ע״כ. וכל עיר שאנשיה לא ירצו להושיב מלמדי תינוקות (ר״ל ללמוד התנ״ך) מחרימין ומחריבין אותה, כדאיתא בשבת (קי״ט ע״ב) וכן פסק הרמב״ם להלכה (הלכות ת״ת פרק ב׳) וכן פסקינן בי״ד (סמן רמ״ה סעיף ז׳) עיי״ש. כי עיקר העשה הנאמרת בתורה על האב: ולמדתם אתם את בניכם לא נאמרה אלא על תורה שבכתב והיא התנ״ך כן כתבו להלכה הפוסקים [1], ועיין בלבוש עטרת זהב (סימן רמ״ה סעיף ו׳) והוא שילמדהו על פי פשט הפשוט

---

[1]) והוא אליבא דתלמודא (בקידושין ל׳ א׳) שאמרו: למדו מקרא אין מלמדו משנה ואמר רבא מקרא זו תורה עכ״ל, ונראה מדברי הפוסקים שלא פסקו כדעת רש״י שם שפירש מקרא זו תורה ולא נביאים וכתובים (ועיין ט״ז בי״ד סימן רמ״ה סעיף וא״ו). (א״ה כלל זה נקוט בידך וצריך שתדעהו, כי הוא עיקר גדול בדינים, שרש״י ז״ל לא כוון בפירושו לפסק הלכה, כמו שהביא הרב בעל שם הגדולים בשם חכם אחד, והרדב״ז בתשובותיו כתב וז״ל: יש בידינו כלל גדול שרש״י ז״ל מפרש הוא ולא פוסק עכ״ל. וכן כתב הב״י בא״ח (סימן יו״ד) וז״ל: דרש״י מפרש הוא ולא פסקן עכ״ל).

ואל יקשה בעיניך לפי דעת הפוסקים שפירשו: תורה נביאים וכתובים והאמר רבא בפירוש „מקרא זו תורה"? זה אינו, כי באמת מצינו שמשמש התלמוד בשם תורה גם על נביאים וכתובים כאמרם ז״ל: לשון תורה לעצמה, ולשון חכמים לעצמה, או דברה תורה כלשון בני אדם. (אף שכונתם לפעמים על מקרא מנביאים וכתובים) ומצינו בפירוש שקראו הם ז״ל לנביאים לבד או לכתובים לבד ג״כ בשם תורה: לכתובים (בפרק חלק) לוא אליכם כל עוברי דרך (איכה א׳ י״ב) מכאן לקובלנא מן התורה. לנביאים (בפרק יש בכור) עד שמצאו לו מקרא מן התורה דכתיב: ובאו בה פריצים וחללוה (יחזקאל ז׳

דוקא אז יצא ידי חובתו , אבל אם ילמדו המקרא ע"פ דרשות או רמזים לא יצא

כ"ב) . א"כ יש לומר שגם תורה גם לדעת רבא כולל כל התנ"ך . ועיין סדר תפלה להגאון יעב"ץ בשיר היחוד ליום שלישי .

ואולם רש"י ז"ל הבין דברי רבא כפשוטן , שגם תורה כולל החומש לבד והנקרא לפעמים מקרא כלישנא דתלמודא , כדתניא (ברכות ה' ע"א) והתורה זו מקרא , וכאן בעליל נראה שגם תורה אינו כולל כ"א החומש לבד , מדקאמר : אשר כתבתי אלו נביאים וכתובים , עיי"ש .

ועתה קורא נכון ! לא אחדל מלעוררך על תמיה רבה בדברי המהרש"א ז"ל (שם ברכות על המימרא הנזכרת) שלא תוכל להולמה , והוא , שלפי דעת הרב הזה כלל מונח שגם מקרא הנמצא בכל התלמוד אינו כולל יותר כ"א החומש לבד עיי"ש . והוא פליאה גדולה ! כי באמת הוא רק על המעט מהמעט , וכאשר עיינתי בדברי התלמודיים , יגעתי ומצאתי שגם מקרא בפיהם ז"ל על הוראות שונות , ואלו הם : א) יקראו פסוק אחד שלם בשם מקרא או מקצתו כמאמרם ז"ל (שבת ס"ג ע"א) : אין מקרא יוצא מידי פשוטו : ב) החומש לבד נקרא אצלם מקרא כהסיא דברכות המובא לעיל . ובתנא דבי אליהו : יש בו באדם דרך ארץ ומקרא בלבד מוסרין לו מלאך אחד לשמרו וכו' , קרא אדם תורה נביאים וכתובים וכו' , וכן הוראתו בלשון הכתוב דכתיב : ויבינו במקרא (נחמיה ח' ח') ושם מבואר בהדיא שהוא החומש : ג) נקרא אצלם כל התנ"ך בשם מקרא והוא רובא דרובא , ואמרו (בשמות רבה מ"ז) : כתב לך , זה המקרא וכו' אלא כך אמר ליה הקב"ה כתב לך התורה נביאים וכתובים ע"כ . ואמרו : חזרנו על כל המקרא , ואמרו (בפרק חלק) : אם בעלי מקראות יעסקו בתורה ובנביאים ובכתובים , ואמרו (באלו מציאות) : רבו שלמדו מקרא ופירש"י תורה נביאים וכתובים , (בקידושין ל' א') : לעולם ישלש אדם שנותיו שליש במקרא , פי' כל התנ"ך כמו שהביא המאמר הזה להלכה הרמב"ם (פ"א מהלכות ת"ת) הטור יו"ד והב"י (סימן רמ"ו ס"ד) וכל נושאי כליהם וכלם פרשו כל התנ"ך וכאלה רבות : ד) גם קראו להנביאים לבד מקרא , כמו שאמרו ז"ל בזהר לך (בסתרי תורה פ"ט ע"א) וז"ל : אמאי תרגם אונקלוס אורייתא בהאי לשון ויונתן בן עוזיאל המקרא ע"כ . וידוע שיונתן לא תרגם כ"א הנביאים לבד , וכן הביא העטרת זקנים בא"ח (הלכות ברכות המזון) ג"כ שהנביאים נקראו מקרא . ופליאה על הבחור (עיין בספרו מסורת המסורת מאמר העשירי) שלא שמע ולא ראה מדברי הזהר הנזכרים פה , ויותר פליאה על הרז"ה בספרו (בנין שלמה בית האותיות חדר ראשון חלון ג') שהשיג על הבחור , ולו ראה דברי הזהר האלו לא כתב מה שכתב עיי"ש : ה) גם קראו את לשון העברים בשם מקרא כאמרם ז"ל (ברכות ה' ע"א) : שנים מקרא ואחד תרגום , ואמרו במגלה (ג' ע"א) : ויקראו בספר תורת אלהים , זה מקרא , ופירש"י מקרא לשון עברי , ועיין יפה מראה בירושלמי מגלה (פרק ד') מפורש זה תרגום , ובזהר תרומה (קל"ב ע"ב) אמר : כל קדושה דאיהו בלשון הקדש יחיד אסור ליה למימר . תרגום לעולם ביחיד ולא בסגיאין , וסימן לרזא דא שנים מקרא ואחד תרגום שנים לישנא דסגיאין איהו דודאי קדושה דלה"ק וכו' ע"כ , ואמרו (מגילה ט' ע"א) : מקרא שכתבו תרגום ופירש"י ספר שכתבו לה"ק וכו' , וזה לדעתי ההפרש בלישנא דתלמודא בין שם

מקרא לשם תורה אם יכון האומר רק על התוכן והענין לבד הנכתב בכתבי הקדש יהיה המושג או ג"כ ישמש בשם תורה, אבל אם כונתו על גוף העברי דוקא ישמש בשם מקרא, כן נ"ל אחר העיון בכמה מקומות מהש"ס, ודוגמא אחת אראך וממנה תקיש על השאר: מפני מה אמרה תורה הביאו עומר בפסח (ר"ה ט"ז א') כון אל התורף ותוכן הענין, והעד שלא הביא את לשון המקרא והבאתם את עומר (ויקרא כ"ג יו"ד), ויעבר ה' על פניו ויקרא (פשוטו דקרא הוא שעבר ה' על פניו של משה (עיין תרגום אונקלוס שם, ור"ל שעבר לפניו כביכול ויקרא) ואמרו שם: אלמלא מקרא כתוב א"א לאמרו, מלמד שנתעטף הקב"ה כש"ץ ע"כ. וכתבו המפרשים דרים ויעבור כש"ץ המעביר את טליתו ע"כ. ופרושו א"כ והעביר ה' (את טליתו כביכול) על פניו (של עצמו כביכול), והדרוש הזה לא אפשר לדרשו רק בלה"ק, והבן, ומזה יהל לפניך קורא נעים אור חדש בכללי הש"ס אשר לא עמדו עליו כל המחברים שחברו בענין הזה, כתב הרב בעל הליכות עולם בספרו זה (שער השני פרק ב') וז"ל: דרך הגמרא לקצר המקראות ואינו מביא אותן כהויתן כמו דאמר רחמנא ונתן הכסף וקם לו בפרק ג' שאכלו ואין הפסוק אלא ויסף חמישית כסף ערכך עליו וקם לו, וכן בפרק הרואה לקיים מה שנאמר כל החלומות הולכין אחר הפה, והיינו קרא ויהי כאשר פתר לנו כן היה וגו', וכן בהרבה מקומות. מביא הגמרא פסוקים בקצרה, כך ראיתי בתוספות דערכין עכ"ל, וז"ל התוספות שם על המימרא דכתיב אל פתח אולם הבית זה הפסוק אינו בשום מקום ואומר ר"י דכתיב אולם הבית ובקרא אחרינא כתיב פתח הבית והוי כאלו נכתב בהדיא בחד קרא עכ"ל, וכן הביא הרב ר' דוד מילדולה בספרו דרכי הלמוד ויסוד הלמוד כלל ע"ו: דרך התלמוד לקצר המקראות ואינו מביא הפסוקים כהויתן וכו', וכן כתב הרב הגדול מוהר"ר בן לב ז"ל בחלק ד' מתשובותיו בחדושיו על קדושין ע"ש, וכיוצא בזה מצאתי להריטב"א ז"ל בפרק יש נוחלין וז"ל: ובני מנשה חפר וישעי, אין המקרא הזה בשום מקום אלא מקרא מקוצר נקטינן וכו' ודרך התלמוד לקצר בפסוקים ופעמים שמוסיף לבאור כאותה שאמרו בתענית לתת להם אחרית ותקוה בגולה שהוסיף בגולה על המקרא וכו' עיי"ש, אבל לפי דרכנו שכתבנו לעיל שאם כונת התלמוד על גוף העברי דוקא ישמש בשם מקרא (או אמר קרא) ואז מביא המקרא כהויתו, אבל אם ישתמש בלשון אמרה תורה וה"ה בלשון אמר רחמנא, שנאמר, דכתיב אין כונתו על חומר וגוף לשון המקרא אבל על הגורה ותוכן הענין, ע"כ אינו מביא לפעמים לשון המקרא כהויתו וכשתדקדק היטב בכל המקומות האלה שמביא הש"ס מקראות שלא כהויתן לא נמצא אצלם שם מקרא ולא קרא המורה על הקריאה (לעזען), אבל בלשונות זולתו שנאמר וכדומה המורה על הענין (עס הייסט, וויא מאן זאגט, וויא עס געשריבען שטעהט), והוא שאמרו שם בברכות (דף נ"ה ע"ב): שנאמר „כל החלומות הולכין אחר הפה" ופריך שם התלמוד: אטו כל החלומות קרא הוא? אין, וכו' שנאמר ויהי כאשר פתר לנו כן היה. ולא אמר פה התלמוד הלשון „אמר קרא" כל החלומות, אבל בלשון „שנאמר". וכן בב"ק (דף פ"א ע"ב): עליו הכתוב אומר „מהיות טוב אל תקרי רע" ופריך שם ג"כ התלמוד: ומי כתיב מהיות טוב וכו'? אין, כתיב כי האי גוונא: אל תמנע טוב מבעליו בהיות לאל ידך לעשות. וכן ישתמש הש"ס בעבור זה על ספר בן סירא „שנאמר" „דכתיב" (גם בזה טעה במח"כ הרב בעל הליכות עולם עיי"ש), ולא תמצא על ספר בן סירא שאמר הש"ס „אמר קרא": ו) קראו לק"ש ג"כ מקרא כמו שאמרו (שבת י' ע"א) מקרא ותפלה ר"ל ק"ש ותפלה.

כלל ידי חובתו, כן כתב החינוך עשה הנ"ל עיי"ש[1]) אבל מי שהוסיף על חיוב

---

[1]) והטעם, כי כקדימת החומר לצורה כן הפשט קודם אל הדרוש והרמז, ובאין הפשט אין דרש ואין רמז, וכל דרש או רמז או סוד כשיתנגד לפשט הפשוט אין שומעין להם כי דרשות של דופי המה, וחז"ל הורונו זה במעט מלים באמרם (שבת ס"ג ע"א): אין מקרא יוצא מידי פשוטו ע"כ, לכלל מונח בכל זמן ובכל מקום אפילו בדרש ורמז, הדרשה תדרש, והרמז ירמז, והפשט במקומו עומד, וכמו שהורה לנו המפרש הגדול רש"י ז"ל בהקדמתו לפרוש שיר השירים, שהוא מלא חידות ודוגמאות, וז"ל: מקרא אחד יוצא לכמה טעמים, וסוף דבר אין לך מקרא יוצא מידי פשוטו, עכ"ד. ואם שיר השירים כך כל התנ"ך זולתו לא כש"כ, ועיין בעשרה מאמרות (מאמר חקור דין חלק שני פרק י"ג) דבר נפלא בענין הזה. וכלל גדול תדע שכל עקרי הדת כמציאות אלהות וחדוש העולם ושכר ועונש ותורה מן השמים כלם ידענו רק מהפשט הפשוט כמו שספרה לנו התורה הקדושה באין רמזים ובאין חידות ותמונות סתומות, ודע שכל פרושי חז"ל הנקראים תורה שבע"פ ג"כ מכונים ובנוים רק על יסודות הפשט ע"פ הי"ג מדות שנתנו למשה בסיני, ואל יטעוך הדרשות הזרות או הגדות הרחוקות הנמצאות לפעמים במדרשותיהם שבלתי מסכימים עם פשט הפשוט או עם דקדוק הלשון; כי אלה אסמכתות בעלמא המה, וע"כ אמרו בפרוש שאין למדין מן המדרש, וכל מגמתם בזה לא היתה כי אם לתלות מוסריהם ותוכחתם היקרות באיזה פסוק לאות וסימן לבד כאשר בארנו בשם קדמונינו, וידענו דעת ברורה שכל טענות מהחולקים עלינו, בנויות על יסודות הרמז והדרוש, ולו אחזו בפשט הפשוט כי עתה נעקרה טענתם מעל, ורק היציאה מן הפשט והדקדוק היתה בעוכרם ללכת דרך עקלתון. וראה מ"ש הגאון בעל התשב"ץ בתשובותיו (ח"ג שאלה ך') על הדורש שדרש בימיו על פרשת נח ועל תבנית המשכן וכליו דרשות של רמז עיי"ש, וכל מי שרוצה לאמת שגעונותיו ודעותיו הכוזביות ידרוש דרשות רחוקות בתנ"ך ומבקש רמזים זרים; ומפורסם הוא מה שדרש זה זמן לא כביר אחד מן הדורשים (הובא בפרוש המאסף והמקבץ לפ"א הנדפס מקרוב) על מאמר הז"ל שם „אל תרבה שיחה עם האשה" ואמר התורה נקראת אשה, והורונו בזה הז"ל שלא נלמוד תורה הרבה כי התורה מביאה לידי אפיקורסות, ואחד מכת הנזכרת דרוש דרש בשבת בסעודה שלישית באסיפת קהל רב, ואמר, הרבה מן הצדיקים לא היו עוסקים בלמוד הגפ"ת והפוסקים כלל, גם בתנ"ך לא שקדו, מחמת דבקות בהשי"ת לא היה להם פנאי, ולא יכלו לבטל שויתי ה' לנגדי תמיד, והוא לצייר כנגדו אותיות הויה עם נקודותיו באש שחורה על גבי אש לבנה, ואולם הלומדים שמוחם מבולבל מנעוריהם בפשטי התורה והלכות אינם יכולים לקיים זאת הכונה במוחין זכין, ואם יתאמצו אפילו לפעמים אינם בכחם מחמת הלמוד שעולה ומטמטם את מוחם, וע"ז התפלל דוד לפני ה' יתברך שישכח התורה שלמד בנעוריו כדי לקיים שויתי ה' לנגדי שהוא רצונו של השי"ת ואמר כמתגלל, לעשות רצונך אלהי חפצתי אבל מה אעשה ותורתך בתוך מעי, ועיין מה שאמר ר"י בן דורמסקית לר"י אשר דרש על הדרך, אברך וכו', ילקוט זכריה, ומדרש ש"ט, ועיין ´רש"י מקץ בשם הספרי.

ויש לי ראיה חזקה שגם בזמן התנאים היו מלמדים המקרא ע"פ פשט דוקא ולא בדרשות ורמזים, והוא מדברי התלמוד נדרים (דף ל"ה ע"ב) בדין הנודר הנאה מחברו

המצוה ללמדו כזבולן בן דן תבוא עליו ברכה, ואולם אם למדו כל התורה כלה ולא למדו המקרא עד תֻּמּו לא קיים העשה ולמדתם אתם את בניכם, וכן משמע בברור מדברי הילקוט (יתרו רמז רפ"ו) שהתורה שאביו חייב ללמד את בנו הוא התנ"ך דוקא, עיי"ש.

ולכן מצינו הרבה בש"ס ובמדרשות שהיו התינוקות משיבין לשואליהם בלי התמהמה כשהיו נשאלין לפעמים על פסוקיהם שלמדו בבתי ספריהם, וראה איך היו המקראות נצורים וערוכים על דל שפתותיהם.

פרק ו

וצריך שתדע עוד, שהיה למוד התנ"ך אז בבתי ספריהם על הסדר, ר"ל תורה נביאים וכתובים בזה אח"ז, הכל כפי שסדרו לנו עזרא הסופר וסיעתו חברת אנשי כנסת הגדולה עליהם השלום, ולא היו דולגין בתורה מפרשת שבוע זה לפרשת שבוע אחר להשלימן עם הצבור כמו שנוהגין מלמדי תינוקות זמננו במדינה זו, ועיין מה שהבאתי לקמן בשם הגאון יעב"ץ בענין הזה, ועיין של"ה (מסכת שבועות קפ"א), ואמרו ברבה (פרשת נצבים): איך אדם לומד תורה? תחלה קורא במגלה [י]) ואח"כ בספר (ר"ל ספר תורת אלהים), ואח"כ בנביאים, ואח"כ

אם מותר ללמוד ממנו, כי שם נראה די גלוי אם נדקדק בדבריהם, שלמוד המקרא הוא ע"פ פשט הפשוט דוקא ולא ע"פ מדרשים ואגדות; דאל"כ לא היה מחלק שם התלמוד לענין הדין בין למוד המקרא ובין למוד המדרש ואגדות, אם היה גם למוד המקרא עפ"י דרש.

[י]) נראה שהיו להמלמדים בימים ההם מגלות קטנות כוללות אלפא ביתא עם חנוך הקריאה וספורים ומשלים קלים, לחנך בהם הילדים כספר אבטליון הנמצא אתנו היום — ועיין מתנות כהונה שם — ומה שאסרו לכתוב מגלה לתינוק להתלמד בה? כונתם על קבוץ איזה פרשיות מהחומש; דקי"ל דתורה חתומה נתנה כדילפינן מדכתיב: לקח את ספר התורה הזה וגו', ואפילו למ"ד מגלה מגלה נתנה הא לסוף אדבוק וכיון דאדבק אדבק, ואולם לדעת הרי"ף מותר לכתוב מגלה לתינוק (שיש בה איזה פרשיות) להתלמד, וכן פסק הט"ז (י"ד סימן רפ"ג ס"ק ה') והש"ך (שם ס"ק ג') הביא ג"כ להלכה בשם גדולי הפוסקים עיי"ש. מדברי המדרש שהזכרנו יוצאת תוכחת מגולה למלמדי תינוקות במדינתנו שלא יפה עושים שמתחילים עם התינוקות אחר שילמדו הקריאה תיכף החומש, ומי לא ידע כי אלו הספרים המה כתובים במליצה גבוהה ונשגבה, ואיך יבינם התינוק אשר ריק עודנו מידיעת מלה אחת עברית, וזאת היא באמת הסבה שהתינוקות נשארים בורים בתנ"ך כל ימיהם, ואם למוד החומש הוא דבר נקל בעיני המלמדים שבמדינתנו (יען שלא יבינוהו לתכליתו) אבל מה נכבד וקשה הוא ליודעים ומשכילים, וכמה גדולים ועצומים מחכמי ישראל והנוצרים התעמלו בבאורו ע"ד הפשט כעדות ספריהם הרבים הנמצאים אתנו היום, ומי יודע אם יצאו עוד ידי חובתם, עיין לקמן מה שכתבנו בשם רש"י הביאו הרשב"ם פרשת וישב.

בכתובים, משהוא גומר את המקרא שונה את התלמוד, ע״כ.

ומודעת זאת שלא היו מתחילין עם הילדים משנה עד מלאת להם זמן חמש שנים רצופות בלמוד המקרא כמו שאמרו חכמי המשנה ז״ל באבות (פרק חמישי משנה כ״א): בן חמש שנים למקרא [1]) בן עשר שנים למשנה, בן חמש עשרה שנה לגמרא, ועל המבלבלים זמן הלמוד הזה שהורו לנו חז״ל, ומלמדים עם התלמידים בקטנותם משנה וגמרא, עליהם אמרו (ע״ז י״ט ב׳): על הלומד ועל המלמד עליהם הכתוב אומר, לא כן הרשעים וגו׳, כן פירש המהרש״א ז״ל ע״ש. ואמרו בפרק זה בורר (כ״ד ע״א): במחשכים הושיבני כמתי עולם, א״ר ירמיה זו תלמודא של בבל, ר״ל למוד מבולבל שלא בזמנו, ולא כסדר שסדרו לנו חז״ל, כן פירש המהרש״א ז״ל עיי״ש.

וחק וזמן נתן לנער בינוני חמש שנים רצופות לכ״א משלשה יסודי הענינים האלה הכוללים למודי איש הישראלי, ר״ל מקרא ומשנה וגמרא שהוא זמן מסוגל ידוע בדברי רבותינו ז״ל, אשר חכמים הגידו ממה שהביאם הנסיון, שיוכל הלומד להצליח בלמודיו במשך זמן כזה, אף אם לא יהיה מבני העליה היותר גדולים, וישארו חרותים על לוח לבו כל ימי צבאו על הארץ, עיין חולין (כ״ד ע״א), ואולם רוב הנערים שהיו קשי השגה לא הכניסו כלל ללמוד המשנה ומכ״ש לגמרא, כמ״ש בויקרא רבה, הובא בילקוט קהלת (רמז תתקע״ז) על פסוק אדם אחד מאלף מצאתי: בנוהג שבעולם אלף בני אדם נכנסין למקרא יוצאים מהם מאה, מאה נכנסים למשנה יוצאים מהם עשרה, ואחד לתלמוד, הוי אדם אחד מאלף מצאתי, עכ״ל.

ודע שבמשך זמן הנזכר בלמוד המקרא למדו התינוקות גם הדקדוק ופסקי הטעמים בבית הספר, כדאמר רבי יותנן (נדרים ל״ז): שכר פסוק טעמים שקיל מינייהו, ופירש רש״י שמלמדו נקוד וטעמים עיי״ש. ועל מלמדי המקרא נאמרו הדברים שם כידוע, ואמרו בגמרא (שם): ויבינו במקרא אלו פסקי טעמים [1]).

---

[1]) אבל פחות מחמש אין מכניסין כלל ללמוד המקרא, ובכמה דורות שאחריהם שנתמעטו הכחות ונחלשו הלבבות, לא היו מכניסין ללמוד המקרא בציר מבר שית, כדאמרינן בבבא בתרא (כ״א ע״א) גבי תקנות יהושע בן גמלא: אמרו שהיו מכניסין כבן שש או שבע, ועיין ברמב״ם (הלכות ת״ת פ״א הלכה ו׳) שמחלק בין בריא לכחוש, ובתוספות בבבא בתרא שם ועיין כתובות (נ׳ ע״א), והאידנא נראה עכ״פ שבל יתחילו עם התינוקות מקרא עד שיהא בן שש (כי בזמן הזה כחות האנשים הלכו וחסרו מאד מאד) ואין צריך לומר בילד כחוש; וכבר העיד הנסיון שהרבה ילדים קמטו ולא עת בעבור זה, מלבד הפגעים הנוראים והחליים הקשים הגורמים לו כמבואר בספרי חכמי הרופאים, ועיין בספר מאקראביאטיק להחכם הרופא הגדול הופעלאנד. (D. Ch. W. Hufeland‘s Macrobiotic Theil 2. Abs. II.)

[1]) ואף שלא היו עוד בימי חז״ל שמות התנועות והטעמים, וכל השמות ההסכמיות, וכללי הדקדוק והרכבת הדינים, שלפנינו היום בספרי הדקדוק, ואג״ל שם דקדוק למלאכה

פרק ז

ומה שאמר רבינו תם ז"ל בתוספות (קדושין ל') על המימרא שם „לעולם ישלש אדם שנותיו, שליש במקרא, שליש במשנה, שליש בגמרא" וז"ל:

הזאת הנקרא בלשונם גראממאטיק (Grammatik) (כי כל בעל דעת יודה שמאוחרים המה מאד לזמן חכמי התלמוד, והמה הסכמות אנשי המלאכה הזאת שנתחדשו זמן רב אחר חתימת התלמוד, ורוב כללי חכמת הדקדוק שבימינו שאולים המה משפת ערבי וארמי כאשר יגידון עליהן שמותם, גם לשונות אחרות היו לדקדוק לשון עברי לעזר ולסעד, ובעינינו אנו רואים שהכללים הולכים ומתרבים ונשתנים מיום ליום, מעת היותה לחכמה על ידי החכמים העוסקים בה, ואין מדקדק או חוקר בלשון שלא ישנה או יוסיף בה, וז"ל הגאון ר' אפרים זלמן מרגליות נ"י מבראדי בספרו שערי אפרים (שער ג' סעיף י"ד): אין בידינו כללי חכמה זו (של דקדוק לשה"ק) במסורת מחכמי הש"ס שקבלו איש מפי איש הל"מ רק מה שאבותינו הקדמונים (בערך זמן שלנו) יגעו ומצאו בחכמה זו, עכ"ל), בכל זאת יסודי הלמודים האלה היו מאז, ובפרט הכרת התנועות וקולן וההפסקות (אף שלא ידענו איך היו שמותם אז) כי בלעדן אין בכח איש להוציא משפתו חוצה אות אחת, ובלעדי הפסקות לא יבין השומע את כונת הקורא או המדבר, גם בלתי ספק שהמורה לילדים בימים ההמה היה מעורר אותם על כללים מיוחדים, מכנוי יחיד ורבים, זכר ונקבה, עבר הוה ועתיד, נוכח נסתר ומ"ב וכדומה (להכינם ע"י המקראי קדש, ובפרט אחר שחדלה לה"ק להיות לשון מדברת והיתה להם כלשון זרה). וראיתי אמנם לערוך הנה דעת המחברים, מתי נעשו שמות החדשים ההסכמיים, הנמצאים אתנו היום בספרי דקדוק, ומי היה מחבר הראשון בעניני הדקדוק החדש והרחיבהו, ומצאתי להחכם ר"מ בוטרילו בפרושו לספר יצירה, לענין הדגש, ואמר: וכבר חובר על זה היסוד ספר הנקוד הגדול אשר חברו רב אשי בבבל והוא הנמצא היום בישיבתנו ע"כ (לא ידעתי אם הוא רב אשי האמורא שחבר התלמוד בבלי שהיה בשנת קפ"ז לאלף החמישי, או אולי רב אשי אחד מהגאונים והוא אביו של ר' צדק שהיה בשנת תקמ"ת לאלף החמישי, או אולי הוא אחד מהאחרונים, גם לא אוכל לכון אם הוא הנקוד כצורתן ושמותן שבידינו היום או לאו), ואולם ר' אליהו בחור בספרו מסורת המסורת מיחסם לבעלי המסורת (והמה השני בתי ישיבות שהיו בטבריא בזמן רב שרירא גאון או אחריו מעט, והיו בקיאים מאד בצחות לשון עברית ונקראו הישיבות האלה בפי בעלי אסופות: בני אשר ובני נפתלי, ע"ש ראשי הישיבות האלה, האחד ר' אהרן ב"ר משה משבט אשר, והשני ר' משה בן דוד משבט נפתלי) והגאון יעב"ץ ז"ל בספרו מטפחת הספרים על המאמר בתקוני זהר (ז' ע"א) ועוד קמץ אוקמוהו מרי דקדוק דאיהו תנועה גדולה וכו' אמר שמחברי הדקדוק היו מאוחרים מאד אין צריך לומר בערך התנאים אפילו גם באמוראים והגאונים אין זכר לשמו אך המה נתחדשו אחר הגאונים במערב ע"י ר' יהודה חיוג מפאס עכ"ל. והוא ר' יהודה ב"ר דוד פאסי הרופא הנקרא חיוג שכתב עליו הראב"ד בקבלתו שהעמיד את לשון הקדש על בוריו אחר שנשכחה בכל הגולה, וכדעת הגאון יעב"ץ הנ"ל כן דעת רוב המחברים והמדקדקים אשר הגיעו ספריהם אלינו, וכן הוא דעת גדולי חכמי הנוצרים כמו שהביא בשמם החכם השר טשאצקי

שאנו סומכין אהא דאמרינן במסכת סנהדרין (כ״ד) בבלי בלולה במקרא ובמשנה

בספרו מענין היהודים (Rosprawa o Żydach przez Czackiego, s. 175) והעתיק לך לשונו: היהודים למדו חכמת הדקדוק מהערביים, ורבי סעדיה גאון שהיה במאה העשירית (למנין הנוצרים) הוא הראשון שחבר ספר בדקדוק לשון עברי, הנקרא גראממאטיק, ובמאה העשתי עשרה (למנינם) קם ר׳ יהודה חיוג וחבר ספר דקדוק בלשון עברי, גם ספר שרשים, והחכם הזה נקרא בפי הקדמונים בשם נשיך או נשיא המדקדקים עכ״ל. ועיין ג״כ פלפול ארוך מענין זה בהקדמת התורה להחכם רמבמ״ן ז״ל הנקראת אור לנתיבה, מה שהביא בשם הרמב״ן (בתחלת פי׳ התורה) ומדברי הכוזרי (מאמר ג׳ סימן ל׳ וסימן ל״א) ובשם הר״א בחור ובשם בעל אמרי בינה פרק כ״ט, ומספר סיג לתורה ומהגאון יעב״ץ הנזכר עיין שם. — ויש ראיה ברורה ממשנה ה׳ פרק ב׳ דע״ז (ובשיר השירים רבה על פסוק כי טובים דודיך) שלא היו נקודות כלל על המקרא אף בזמן חכמי המשנה, וז״ל שם: אמר לו (ר׳ יהושע) ישמעאל אחי היאך אתה קורא (שיר א׳) כי טובים דודיך (דודֶיך) או דודייך (דודַיִך) (עיי״ש הברטנורא והתוי״ט) א״ל דודייך (דודַיִך), א״ל אין הדבר כן שהרי חברו מלמד עליו לריח שמניך טובים, ופירש״י וז״ל: חברו מלמד עליו שהוא לשון זכר לריח שמניך טובים וגו׳ עלמות אהבוך לא שייך למימר לנקבה עכ״ל, ואם היו נקודות על התנ״ך לא היה שואלו איך אתה קורא, ועוד מלריח שְׁמָנֶיךָ שהוא בסגול וקמץ היה לו להוכיח ולא מעלמות, והבן. אולם בספר בן יוחאי למהר״מ קונין (והוא השגות על ספר המטפחת להגאון יעב״ץ ז״ל) מענה פ״ט, ראיתי שמתאמץ להראות שמות הסכמיים שבחכמת הדקדוק היום כשמות התנועות והנגינה וכדומה, גם השם ההסכמיי למלאכת הלשון (הנקרא בלשונם גראממאטיק) ר״ל דקדוק, כבר נמצאו בזמן התלמוד, ועוד מזמן קודם להם, וז״ל: תמצא מפורש בגמרא כמעט דברי הזהר הנ״ל ושהמה הלכה למשה מסיני ולא נתחדשו ע״י המדקדק ר׳ יהודה חיוג והמאוחרים ממנו, אמר רבי יצחק (נדרים ל״ז ב׳): מקרא סופרים ועיטור סופרים הל״מ, מקרא סופרים, כגון ארץ, שתים, שמים, וכו׳, ופירש הר״ן ארץ וכו׳ כשיש בהן אתנחתא נקראו אָרֶץ שְׁתָּיִם שָׁמָיִם בקמץ (תנועה גדולה) והוא הל״מ עכ״ל, (כל פלפולו תמצא בבנין שלמה בית התנועות) על זאת אשוב אתפלא מאד ע״ז החכם קונין, איך עיניו יחזו זרות, וירדוף אחר צל אליל, למצוא במאמר זה של התלמוד שמות התנועות וכו׳, איה איפה הם? אם הר״ן ז״ל מזכיר אתנחתא וקמץ כמו שהם נקראים גם היום אצלנו אין להפליא שהר״ן ידע חכמת הדקדוק עם שמותיהם החדשים, כי קרוב לנו ולזמננו הוא, ובכל זאת אין אתנו יודע ממאמר הזה איך היו שמותם אז בימי התלמוד — כאשר הגדנו לעיל — עוד שם וז״ל: רש״י (זבחים קפ״ו ב׳) פירש מאמר ר״א ופסקו צריך להפסיק כאן נגינת טעם המקרא באתנחתא ע״כ, גם פה אסף בחפניו רוח הבל ומאומה אין בו, ותשובה על דבריו תספיק לו תשובתנו הנזכרת, עוד שם וז״ל: ואם הגאון (יעב״ץ) המשיג מצא זר בעיניו לראות בלשון חז״ל מרי דקדוק, אתה תענה, כבר אמרו בש״ס (סנהדרין צ״ט ע״א) ואפילו אמר כל התורה מן השמים חוץ מדקדוק זה וכו׳, וכונו בגמרא על חקות הדקדוק כמו שכון הזהר כאן במלת דקדוק כמבואר פירוש

ובגמרא [1]) כונתו רק שלצאת ידי קריאת מקרא ומשנה וגמרא לחובת היום יוצאין בעסק התלמוד לבד [2]) אבל צריך שידע מתחלה תנ״ך על פני כלם, כמצוה עליה כל אשר בשם עברי יכונה, ובפרט התלמיד חכם, וכן מפרש הגאון בעל

מאמר זה בב"י (טור א"ח ס"ק מ"ב) בשם הר"ר מנוח עי"ש, עכ"ל. חלילה! לא כונו חז"ל על מלאכת הדקדוק הנקרא גראממאטיק בלשונות העמים, והשם הזה הסכימו עליו המדקדקים החדשים מר"י חיוג ואילך והשאילו את השם הזה משם דקדוק הנמצא בתלמוד לרוב, מדקדק במעשיו, מדקדק במצות, דקדוקי עניות, וז"ל התשבי: דקדוק בדברי רבותינו ז"ל דקדוקי תורה, דקדוקי סופרים, כלם לשון דק כלומר המעיין בדבר דק דק ובלעז זופטיל (Subtil), וכן דקדוק הלשון (שאנו קוראין) שצריך לעיין דק באותיות ונקודות, ובבנינים ופעולות, וכן קורין לו דייקות עכ"ל. ומה שהביא בשם הב"י על מאמר הזה, היא ראיה מתנגדת לדבריו, כי הב"י כתב בפירוש שאין הכונה על הנגינה או הנקוד עיין בש"ע א"ח שם, והר"ר מנוח במח"כ לא כון יפה, ובפרוש אמר רש"י ז"ל שם בסנהדרין על מאמר הנ"ל, חוץ מדקדוק זה, שפרושו חסרות ויתרות, גם מה שהביא החכם הזה (מענה ג') מתוספות (עירובין י"ח ב') „קרי ביה הנשמה בדגש" בשם רבינו חננאל על המימרא „די לעולם להשתמש בשם ב' אותיות שנאמר כל הנשמה" דברים של מה בכך המה, ורוח ונשמה אין בהם, הראיה הזאת היתה מספקת להחכם הנ"ל אם היה רוצה להוכיח שרבינו חננאל ידע מחכמת הדקדוק ומהשמות המסכמיים שבידינו היום, אולם לא על חכמי התלמוד, ואם כל רז לא אניס לחכמי התלמוד עליהם השלום, לא תכהה בזה יפעת כבודם קדושתם תורתם וחכמתם חלילה! אם לא עלו על לבם השמות אשר חדשו המדקדקים האחרונים כפי הסכמתם וכפי העולה על רוחם כדעת הגאון רבינו יעב"ץ ז"ל; ומה שהתפלא החכם מהר"מ קונין במענה פ"ט הנזכרת על הגאון יעב"ץ הנ"ל, איך יוכל להיות שלא ידעו חז"ל משמות הדקדוק שנתחדשו בימינו הלא משה רבינו ושלמה המלך שהיו קדמונים מאד מזמננו בערך חז"ל ידעו בלתי ספק (לדעת תורני אחד) גם מלאכת הדפוס ככר (טרם שנתחדשה ע"י גוטענבערג בשנת ר' לאלף השש') כי איכה יוכל להיות שאדון הנביאים או החכם מכל אדם לא ידע דבר קטן כזה, ולהשיב על פליאתו זאת, חשתי על הדיו והעט כי איננה שוה בנזקם.

[1]) א"כ מי יורני דעת בדברים האלה של רבינו תם הקדוש באמרו: שאנו סומכין אהא דסנהדרין ע"כ, כי מה ענין וסמיכה זה לזה, הלא כוונת הש"ס דסנהדרין רק להראות גנות הבבליים בזה ועניות תורתן, כמו שהולך הש"ס ומספר בגנותם בכל המאמר הזה לפניו ולאחריו, וכאשר העיר ע"ז המהרש"א ז"ל שם, ולפי דברי המהרש"א משמע ממאמר הזה הספך מקלה אל קלה, ממה שהוכיח הרב ר"ת ז"ל, עיי"ש בחדושיו על האגדות דברים של טעם בנוים על אדני האמת והשכל, ועוד שבתלמוד שם לא אמרו בבלי ביו"ד היתם כ"א בבל א"כ איננו תאר לשם תלמוד, וצ"ע. ואשר ימצא פשר דבר בדברי ר"ת האלה למצוה תחשב לו ובפרט שנרמז ג"כ דבר. זה בזהר חדש, אף כי אין לנו עסק בנסתרות לדעת איך באו אל קרבו.

[2]) וזו היא דתנו רבנן (בב"מ ל"ג א') העוסקים במקרא מדה ואינה מדה, ר"ל האנשים היודעים מכבר המקרא בשלמות אבל עוסקים בו ומשתדלים בקריאתם יום ביום אעפ"י שהוא ג"כ מדה ר"ל מעלה, אולם איננה מעלה רבה כעסק התלמוד מפני שהתלמוד הוא ניר

של"ה בספרו הנ"ל (קפ"א) את דברי ר"ת האלה. גם אחיו החסיד ז"ל בהגהותיו לספר יש נוחלין כתב ג"כ כדברים האלה על דברי ר"ת הנ"ל וכה סיים דבריו הרב הנ"ל: אבל חלילה להעלות על הלב שלא יהיה בקי מתחלה בתנ"ך ע"כ. וכן כתבו רבינו ירוחם והרמ"ה (הביאם הבדק הבית סימן רמ"ו) שכל זמן שלא קרא מקרא כל צרכו חייב להשליש למודו ע"כ. ולזה הסכימו כל גדולי הפוסקים עמודי התורה אשר עליהם נכון כל בית ישראל, עיין ספר ת"א.

פרק ח

ואינני רואה שאחד משלמי הדעת יחשוב שכונת ר"ת ז"ל שאין צריך להיות בקי בתנ"ך כלל, כאשר חשב רב אחד מגדולי האחרונים באחד מספריו, והעלה כמעט להלכה שאין אנו חייבין בזמן הזה ללמד את בנינו מקרא, כי אם תלמוד לבד, וסמיכתו רק על דברי ר"ת האלו. שגגה יצאה מלפני השליט הזה! כי באמת לא לבד שהוא נגד הגמרא וגדולי הפוסקים ראשונים ואחרונים, הנה גם הוא דבר זר ורחוק משכל האנושי, היבנה איש בשמים עליות ביתו, טרם יסד אגודתו על הארץ? אם יספון את ביתו גבים, טרם הטבעו הארנים אשר הבית נשען עליהם? הלא ארמון התלמוד ומבצר חומות תורה שבע"פ, נחצבו עמודיהם על פנת יקרת תורה שבכתב, ותהי למו למוסדות, ותורה שבע"פ אינה כי אם פרוש התורה שבכתב, וז"ל הלבוש (לבוש התכלת סי' נ') ,כי המשנה היא פירוש על המקרא, והגמרא הוא פירוש על המשנה', ועיין רש"י חגיגה (י' ע"א). ואיך נבין א"כ מאמר אחד תלמודיי מבלי דעת תחלה כתבי הקדש הקדומים להם? והוא כמי שאומר אלמד תשבורת מבלי לדעת ארבעה יסודות המספר תחלה, או אלמד חדושי הלכות טרם אדע להבין הלכה אחת בש"ס. ובטוב טעם אמרו במסכת סופרים שנה ולא קרא הרי זה בור ע"ב [1]) וכן כתב הריא"ז בקדושין (פ"א) והגהות מיימוני (פ"א מהלכות ת"ת), ואמרו בפרק משוח מלחמה: למדה תורה ד"א וכו', הכן בחוץ מלאכתך זה מקרא, ועתדה בשדה לך זה משנה, אחר ובנית ביתך זה תלמוד, ע"כ. ובמסכת סופרים (פרק ט"ו ח') גרסינן: כשם שא"א לעולם בלא מלח בלא פלפלין בלא בשמים, כך א"א לעולם בלא מקרא ומשנה ותלמוד וכו', ולא שיהא דולג במקרא ומשנה ויבוא לידי תלמוד, אלא על מנת שילמוד מקרא

קשה מאד וצריך לזה זכירה רבה ואם לא יעסוק בה יומם ולילה ישכחה ח"ו, ועל דורות הראשונים נאמרו הדברים שלא היו רשאין לכתוב כ"א המקרא עיין לעיל והבן, ועיין רש"י שם בב"מ כי משם נלקח תוכן הדברים.

[1]) וידוע תדע, שבכל מקום שאמרו בגמרא משנה קודם למקרא, או גמרא קודם למשנה, הכונה על קדימה במעלה (ולענין הוראה דוקא שאין מורין מהמקרא הלכתא גם מהמשנה מפני המחלוקת) אבל לא על קדימת זמן הלמוד, וכקדימת החומר לצורה ככה קדמה המשנה לגמרא והמקרא למשנה.

ומשנה ויבוא לתלמוד, וע"ז נאמר: הון עשיר קרית עזו, וכחומה נשגבה במשכיתו (משלי י"ח), עכ"ד. וכשתסתכל בדברי השלמים האלה תראה שמדמים המקרא למלח, להראות כי הוא דבר עקרי והכרחי בלתי נמנע בלמודי איש הישראלי, ויפה כנוהו בשם מלח, כ"א תתן כל ראשי בשמים במאכל ולא תתן בו מלח, יגעל בו חיך טועמו ויהיה לזרא לו כי תפל הוא, ועיין תום׳ בד"ה ושוין שמולחין (ביצה י"א ע"א) ומקרא מלא דבר הכתוב: היאכל תפל מבלי מלח? [1] ועיין מה שכתב הרב החכם ר׳ חייא הכהן דילארה בספרו משמרות כהונה (באות מ"ם בסדר טהרות) בענין למוד המקרא, על רבני אשכנז שהיו לפניו ובזמנו. ועיין בבנין אריאל להגאון מהר"ש (בפרשת האזינו) מענין זה.

פרק ט

ומלבד שמצווה כל בעל דת עברית על למוד לשה"ק מפאת דתו ואמונתו — כמבואר עד הנה — גם השכל יחייבהו, ידוע שלא יתואר עצם מה בתאר מה כ"א מצד מקרה התאר הנמצא בו, וכאשר לא יכונה איש בשם חכם כי אם זה אשר נמצא בו מקרה החכמה, או גבור במקרה הגבורה, כן לא נכון לכנות בשם עברי כ"א האיש הנמצאים בו כל גדרי השם הזה, ובמה ניכר ונבדל איש אחד פרטי או אומה שלמה אחת מזולתה, אם לא בשפת לשונה, כי הוא התאר הראשיי אשר נגדרו בו האנשים בארצותם לגוייהם — ובעבור זה הושאל בעברית שם לשון ע"צ המליצה אל אומה המשתתפת בדת ואמונה (נאציאן) כמו שפת לשון

---

[1]) ובעבור זה היה המלח יקר מאד בעיני קדמונינו, והתורה אמרה: ולא תשבית מלח ברית, ואמרה: על כל קרבנך תקריב מלח, גם הרומיים הקדמונים שמו בכל קרבניהם מלח, והמשורר האמער היוני (Homer's Jliade, B. IX. 314) בזכרו את שם מלח כנהו בתאר אלהי „המלח האלהי" וכן יכנו הרומיים את הכונת הנפשיות בשם מלח בלשונם, ד"מ: סאלעס (Sales) (המלאות שכליות) אין סולסוס (Insulsus) (דברי תפל, כסלות) עיין ספר מלמד קדמוניות לרומיים (Lehrbuch der römischen Alterthümer. Wien 1823. §. 84.), ולפי עדות החכם שארדין (Schardin) היו הכשדים והפרסיים מכנים את כל הצרכים והפרס (אונטער האלט אונד בעזאלדונג) בשם מלח, ומזה אולי נבין המקרא (במדבר י"ח י"ט) כל תרומת הקדשים אשר ירימו בני ישראל לה׳ נתתי לך ולבניך ולבנותיך אתך לחק עולם ברית מלח עולם הוא לפני ה׳ לך ולזרעך אתך, ר"ל הוא פרס וחק הכהנים להם ולזרעם עד עולם. ואמר חכם אחד בספרו קדמוניות לעבריים (Hebräische Alterthümer) שמזה יכונה בלשון אשכנז השכר והפרס בשם זאלד (Sold) ומזה זאלדאט (Soldat) עכ"ל, וגם אצל הרומיים היה נקרא הפרס הנתן להפקודים (בעזאלדונג דער בעאמטען) בשם סאלאריום (Salarium) הנגזר משם סאל (Sal) שפירושו מלח, עיין מ"ק לרומיים הנזכר §. 142 ומדבריו אולי נבין הפסוק בעזרא (ד׳ י"ד) די מלח היכלא מלחנא.

ודבת עם (יחזקאל ל״ו), לקבץ את כל הגוים והלשונות (ישעיה ס״ו י״ח), לא שלטה בהן אומה ולשון (שבת קי״ח ע״ב), על כל אומה ולשון (ע״ז ב׳ ע״ב); והושאל ג״כ ע״צ המליצה בעבור זה שם לשון אל הנהגת אומה פרטית ונמוסיה אשר בה מתבודדת ומובדלת מחברותיה, כמו ומדבר כלשון עמו (אסתר א׳ כ״ב) ופירש הרלב״ג להתנהג עם אשתו כמנהג עמו, וכן העתיק שם המעתיק לל״א החכם מהראוו״ז עיי״ש. וטעם המליצה לדעתו להיות הדבור יסוד כל קבוץ מדינה, ולשון כל אומה ואומה אבן בוחן, אשר בה נוכל להקיש על דעותיה, ודרכיה, ומדרגתה, במעלות השלמות, כמו שהעיר ע״ז החוקר האלהי הרמבמ״ן ז״ל במקום אחד.

פרק י

ואיך לא יבוש א״כ אשר בשם עברי יכונה, ונעדרה ממנו ידיעת לשון עברית! ובפרט אם הוא מיקירי אומתנו וחכם הדור — (ב׳ הפכים בנושא אחד!!) כי ידבר את חכמי הנוצרים השלמים היודעים לשה״ק בתכלית השלמות, וכאשר יהיה נשאל על איזה ענין ממקראי הקדש, כגון הסתעפות הדורות, או קורות ימי קדם, או בפרושי המלות ודקדוקן, או בתפארת מליצתם, וכדומה, והוא יפער כנער פיו מבלי לדעת להשיב אותו דבר, הלא בוז יבוזוהו חרוף יחרפוהו, גם אנחנו כל העדה הישראלית, נהיה על ידו לדראון וחרפה, ותחולל יפעת שֵׁם יעקב, ולשמצה תהיה בעיניהם ובעיני עמם, באמרם: לשוא תכנו עצמכם בשם עברים, לא לכם יאות השם הנכבד הזה.

וכבר צוח על זה הגאון רבינו יעב״ץ זצ״ל בספרו שערי שמים (שער השלכת וז״ל: הנחמדת ומכובדת (שפה העברית) גם בעיני כל העמים היודעים ומכירים כבודה, וחוקרים ודורשים בה, הלואי שיהיו בני עמנו בקיאין במקרא כמוהם [1])

---

[1]) גם רבים מהחכמים הקדישו כל עתותם בלמוד לשון עברי בעמל ויגיעה רבה עד שחברו בה ספרים מועילים ויקרים, והרחיבוה למאד והנו סיגים מקרבה — ישלם ה׳ פעלם חלף טובתם ועמלם — מן המפורסמים אשר הגיעו ספריהם אלינו המה: החכם בוקסטארף (J. Buxtorf) הראשון, פראפעססאר בבאזיל (Basel) והוא שהדפיס הספר קאנקארדאנץ בתוספות הגהות, וחבר ספרי דקדוק ושרשים בעברית, גם בארמית ובתלמוד חבר ספרים מועילים בלשון, ואחריו קם בנו ובן בנו ונינו ונכדיו כמה דורות והתעסקו בלמוד הזה, והרבו בתקון לשוננו הקדושה, והחכם מיכיילעס (J. D. Michaelis) פראפעססאר בגעטטינגען (Göttingen) והחכם העזיל (Hezel) והחכם הערדער (J. Herder) ובפרט החכם המפורסם אייכהארן (J. G. Eichhorn) פראפעססאר ביענא (Jena) ספריהם נודעים לכל דורשיהם לשם ולתהלה. ובימינו היום נמצאו ג״כ הרבה חכמים נוצרים המתעסקים בתקון לשה״ק, ובפרט הפראפעססאר בהאללע (Halle) החכם ווילהעלם געזעניוס (W. Gesenius), ועיין בספרי החכם אייכהארן הנ״ל (J. G. Eichhorns Geschichte. d. Litteratur B. 2. §. 354. 414. B. 3. §. 19. 91. 93.)

ועוד להרב הזה בשער הנ"ל, ראיתי שמה ושערוריה בעם וכו' שאינם רודפים להכיר לשונם האמתי לשון הקדש אשר בלעדיו לא ירים איש את ידו, אף בחכמי האומות לא יקרא חכם בשלמות, אם לא יהיה נשלם בידיעתו, ומפוזרים על זה ממון וזמן רב, עם שאינו מההכרח ללמודם העקרי, מה שאין כן אנחנו שהוא הכרח לנו, עכ"ד.

פרק יא

גם אם נחפש בעין חודרת בין התועליות הרבות המגיעות לנו בעלי דת עברית מידיעת לשה"ק נמצא ג"כ שידיעתה בגולה עתה הוא הכרח גדול, ותכליתה רבה מאד, כי רב טוב נשיג על ידה, כי היא נעשה קשר הדת וקיום האומה, היא הבריח התיכון המבריח מקצה תבל ועד קצהו, כאיש אחד חברים את כל אחינו בני הגולה המפזרים בארבע רוחותיו, והיא שאחתה את כל ישראל הנפרדים זה מזה במרחק רב, בין עמים שונים המדברים בלשונות שונות, ורק היא מקשרת יחד לבותיהם לעבוד ה' שכם אחד, ובלעדיה מי יודע אם לעת הזאת היתה לעם ישרון פלטה, ולדת תורתנו שארית, ד"מ: במה יגלה איש עברי הצרפתי המדבר בלשון צרפת את רעיוניו (הן בדברי תורה או בעניני אהבה ואחוה והדומה) אל אחיו העברי הגר בעיר קאַליקוט (Kalikut) (באזיע בארץ הודו המזרחית מרחק רב מצרפת יותר משלשת אלפים ושש מאות פרסה) המדבר בלשון טאַמולי (Tamuli) וכדומה לאלה; אם לא בלשון הקדש, המשותפת לכל היהודים המשונים בלשונותם בארצותם לגוייהם, והרחוקים זה מזה כרחוק פנות תבל זו מזו.

פרק יב

וכאשר התבאר הכרח למוד לשון הקדש לנו בעלי דת עברית מצד התכלית, ראוי להתעורר עתה על גדל יקרתה גם מצד שלש סבות האחרות, והם: החומר, הצורה, והפועל, ונאמר:

מצד החומר: כי היא שפה ברורה והיפה בכל הלשונות, וכל איש יודע לשונות ואשר לו חיך לטעום נעם מליצה ושיר, יתן עדותו כי גברה לשון העברית במעלותיה על כל אחיותיה, ולה נתן השרביט, והיא השלטת על כלנה, והגדולה שבמעלותיה החומריות, היא הסגולה היקרה הנמצאת בה, והוא שהונח כל שרש ושרש בשמות ובפעלים שקול וערוך מוסכם וראוי עם המושג מכל צדדיו וגדריו הכוללים אותו, ועיין להלן בספרנו זה, ועיין אברבנאל בפרושו לספר מלכים (א' ג'), ועיין במהלל ריע להרב המליץ הגדול מהרנה"ז זלה"ה, ובספר יסוד

מה שסבית מהמון מחברים אנגליים ואשכנזים מה שחברו ספרים אין חקר בעברית ובתלמוד וכו' ממאה שעברה עד' היום.

מורא להחכם ראב"ע (בשער הראשון ובשער אחד עשר) כי ידבר נוראות על חומר לשון העברי וסגולתה זאת הנזכרת עיי"ש, ועיין כוזרי (מאמר רביעי סי' כ"ה), ועיין בימי עולם פרק נ"ז להחכם ר"ע מה שהורהו הרב הגדול הר"י מוסקאטי ז"ל מענין הזה באריכות, והראה שגם באופני הוראותיו הנקראים אצל היונים והרומיים מעטאפָֿאָרה (Metaphora) מצינו בלה"ק חכמה מפוארה, עיי"ש דברים נחמדים, ועיין אב"ע בסדר שמיני בשמות העופות.

מצד הצורה: כי בה אצור כל סגלות החקים והמשפטים אשר יעשה אותם האדם וחי בהם — בה נכתבו חסדי אל, אותותיו, ועזוז נפלאותיו, אשר הראה לאבותינו הישרים — על ידה נזכרו ראשונות וקדמוניות נתבוננו, והשתלשלות דור ודור עד צור מנו הצבנו — בה נכתב כל חזון ונבואה, סוד ה' וברית שוכני סנה, משלי חכמה מליצות ושירים, מוסר ודעת, משלי חידות, משלי דמיון (Parabole) חקר אלוה, יעודים וגמולים. קינות ונחמות, ותקות אסיר לשוב לבצרון לקץ הימין — בה סדרו לנו עזרא ובית דינו סדר התפלה, לשפוך שיחנו יום יום לפני ה' אלהינו — בה כתב לנו רבינו הקדוש (המאסף הדינים והבאורים ממעתיקי השמועה עד מרע"ה) את חבורי המשנה, וכבר הוכיח הרמב"ם ז"ל (כלאים פ"ב מ"ג ותרומות פ"א משנה א') שנכתבה המשנה על טהרת לשון הקדש [1], ועיין ירושלמי (סוף פאה הלכה א') ועיין כוזרי מאמר שלישי סימן ס"ז, בה כתובים הרבה מאמרים בתלמוד ובמדרשות [2], בה כתב הרמב"ם ספר

---

[1]) מלבד היות שמות עצמיים אשר לא מצא רבינו הקדוש בעברית, לקח מיוניות ארמית רומית וערבית, וגם באלו השתדל רבה"ק לתת להם תמונה עברית לרוב, ולפעמים העתיק שמות לועזיים ללשון עברי אף שהיה יכול להביא תחתם שמות עבריים ממש, כמו: בית הכנסת (תמורת שם בית תפלה בלשון המקרא ישעיה נ"ו ז') והוא תרגום של סינאגאגי (Synagoge), וכן כתבי קדש (תמורת שם מקרא או תנ"ך), ושם כתבי קדש כנוהו היונים והרומיים כאשר הגיעו הספרים להם בסוף בית שני, וכן ימות הגשמים תמורת ימות החורף, ולקוח מלשון יונית ורומית, כי מובן אחד לחורף וימי הגשם ביונית (Cheimon) וברומית (Hiems).

[2]) ולדוגמא אציגה נא עמך בזה כמה מאמרים מהתלמוד הכתובים בצחות לשון עברי, (נזיר ד' ע"ב): מימי לא אכלתי אשם נזיר טמא, חוץ מאדם אחד שבא אלי מן הדרום, יפה עינים, וטוב רואי, וקוצותיו סדורות לו תלתלים, אמרתי לו בני מה ראית לשחת שער נאה זה, אמר לי רועה הייתי לאבי בעירי, והלכתי לשאוב מים מן העין וכו' ופחז יצרי עלי וכו'. (קדושין ס"ו ע"א) מעשה בינאי המלך וכו' היה שם אחד איש לץ, לב רע ובליעל וכו' רב לך כתר מלכות, הנח כתר כהונה לזרעו של אהרן וכו' ויבקש הדבר ולא נמצא, ויבדלו חכמי ישראל בזעם וכו' אם אתה שומע לעצתי רמסם וכו', (ע"ז פ' אין מעמידין כ"ד ב') רני רני השטה, התנופפי ברוב הדרך, המחושקה ברקמי זהב, המהללה בדביר

משנה התורה (והוא ספר המקבץ והכולל כל תורה שבע״פ עם התקנות, והמנהגים, והגזרות שנעשו מימות מרע״ה ועד אחרון הגאונים) ולשונו לשון המשנה ממש, עיין הקדמתו לספר המצות, ועוד ספרים הרבה אין קץ למו, בהלכות ודינים, בחכמות ומדעים, במדות ובמוסר, נתחברו בשפה המאושרת הזאת, ואם רבים מהמה לא נכתבו בצחות לשון עברי, סוף סוף לשון עברי הוא.

ומצד הפועל: כי היא אמרת אלוה [1]) בה ברא ה׳ את העולם (ואמרו חז״ל בב״ר (פ׳ י״ח ופ׳ ל״א כהוכחת ר׳ סימון) כשם שנתנה תורה בלה״ק כך נברא העולם בלה״ק, והוכחתם הוא משמות עצמיים הפרטיים הנמצאים בתורה, והיא הוכחה נצחת, עליה אין להשיב, ועיין ביפה תאר שם, ובעקידת יצחק שער ח׳ סמוך לפרק החבור, ובפרוש התורה להשר דון יצחק אברבנאל (בראשית ב׳ כ״ג ובשמות ב׳ י׳) ובכוזרי מאמר שני ס״ח ורביעי כ״ה ובא״נ שם ובהקדמה המפוארה המתוארת בשם אור לנתיבה להחכם רמבמ״ן ז״ל), בה דבר ה׳ עם אדם יציר כפיו, ועם אבותינו הקדושים, בה דברו החוזים זכי הנפש, בהלו נר אלוה על ראשם.

ארמון, ומפוארה בעדי עדיים. ומה נעמו מליצות ההספדים הנזכרות במ״ק (כ״ה ב׳) גזע ישישים עלה מבבל, ועמו ספר מלחמות, קאת וקפוד הכפלו לראות בשור ושבר הבא משנער, קצף על עולמו, וחמס ממנו נפשות, ושמח בהם ככלה חדשה, רוכב ערבות שש ושמח, בבוא אליו נפש נקי וצדיק — אם בארזים נפלה שלהבת, מה יעשו אזובי קיר, לויתן בחכה העלה, מה יעשו דגי רקק, בנחל שוטף נפלה חכה, מה יעשו מי גבים — שמחה לתוגה נהפכה, ששון ויגון נדבקו וכו׳ — ארץ שנער הרה וילדה, ארץ צבי גדלה שעשועיה, אוי נא לה אמרה רקת, כי אבדה כלי חמדתה, ובכתובות (ק״ד ע״א) מה נעמה הודעת בר קפרא את פטירת רבינו הקדוש, במליצה זכה, מסובלה תוך מסגרת הרמז והחידה אראלים ומצוקים אחזו בארון הקדש, נצחו אראלים את המצוקים ונשבה ארון הקדש ע״כ. (המאמר הזה מובא בכמה מקומות בשנוי לשון, ולדוגמא במדרש קהלת בד״ה: כד דמך רבי) ומה נמלאו סיומי התפלה הנזכרים בברכות (ט״ז ע״ב) ומאמרו דר׳ מאיר המרגלא בפומיה (שם) וברכת רבנן בעת פטירתם מבי רב אמי או ר׳ חנינא, המלאה חן והדרת יופי (שם) וכאלה רבות מפוזרים בש״ס ובמדרשים.

[1]) כי השכים הש״י בתחלת היצירה על כל אשר קרא האדם לו שם, וכמו שאמרו בפסיקתא רבתי ובתנחומא (ובבראשית רבה פ׳ י״ז), שהעביר ה׳ לפני האדם כל הברואים לתת להם שמות, ולעצמו קרא שם, גם לעצם כבודו הנשגב קרא בשם כאשר שאל מאתו „ואני מה שמי?" וע״ז נאמר וכל אשר יקרא לו האדם נפש חיה הוא שמו, ר״ל כן יקום שמו, וזאת לעדה שהסכים עליהם השם, ועיין לקמן דברים רחבים בענין הזה, ועיין כוזרי מאמר רביעי סי׳ כ״ה, ובמורה חלק שני סוף פרק שלשים ובפרוש רבי שם טוב שם על מאמר הרב למדנו שהלשונות הסכמיות וכו׳ ועיין אברבנאל (בראשית ב׳ כ׳).

פרק יג

מעתה איככה נוכל להבין הכונה האמתית מדברי הספרים ההם שהזכרנו הכתובים על טהרת לשה"ק, מבלי למוד תחלה דקדוק הלשון בתכלית השלמות; כי מי שבינת אדם לו יודה שבלתי ידיעת הדקדוק ופסקי הטעמים, יגשש במקראי קדש כעור קיר, ומה כנים דברי הרד"ק ז"ל בחתימת ספרו המכלול, באמרו: אשר למד ותורה לו לקנין, ולא למד חכמת הדקדוק ולא בן; כמו חורש אשר ינהג שורים, וידו מבלי מלמד ודרבן, וכן שָׂר משורר אחד קרוב לזמננו על ענין זה, וז"ל: הן אם יעבור צי אדיר ברחב מים, בל פרשו נס, אז יבושו גם יחפירו; כן כל מציבים במקרא ידים, חקיו לא בנו, טוב עם רע ימירו, וכתב הראב"ע ז"ל בספר המאזנים וז"ל: אזהירך שתלך אחרי בעל הטעמים וכל פרוש שאינו על דרך הטעמים לא תאבה לו ולא תשמע אליו, וכך כתב רש"י ז"ל בכמה מקומות, אלמלא טעם הפסוק לא הייתי יודע לפרשו, ועיין רש"י נדרים (ל"ז ע"ב) בד"ה ושום שכל אלו הפסוקים, ואמרו במגלה (ל"ב ע"א): אמר רבי שפטיה אמר רבי יוחנן, כל הקורא בלא נעימה ושונה בלא זמרה, עליו הכתוב אומר: וגם אני נתתי להם חקים לא טובים ומשפטים לא יחיו בהם, ע"כ. ופירש"י נעימה טעמי המקראות [1]) וכבר ספרו לנו מגידי אמת שהרב הגאון הגדול רשכבה"ג החסיד ר' אליהו מווילנא זצ"ל לא קבל שום פשט מדורשי דרשות במקרא, כ"א המסכימים עם דקדוק הלשון, וראה מ"ש הרב המאור הגדול מוהר"מ אלאשקר בתשובותיו (תשובה י"ג) שכתב לבנו על שאלתו אשר שאל מאתו, לפרש לו דברי רש"י בפרשת ויקרא, קול לו קול אליו (והם מדברי הש"ס בפ"ק דיומא) ואחר שהביא כמה דרשות ופלפולים תורנים מהר"י ז"ל ורב האי גאון, הביא לסוף דברי הר"ן שפרושו נוסד על עומק דקדוק הלשון ומפלפל הרבה בחכמה זו, וכה סיום דבריו לבנו הנ"ל וז"ל: הנה כתבתי לך כל הפרושים שבאו לידי בדבר הזה וכו'.

---

[1]) ושונה בלא זמרה, כתבו התוספות שהיו רגילין לשנות המשנה בזמרה עכ"ל, וכתב על זה הרב בעל בנין שלמה בספרו הנ"ל (בית הטעמים חדר ראשון אלון מ"ג) וז"ל: שהיו להם טעמי נגינה גם על המשנה שהיו מורים הפירוש והכונה כמו הנגינות שבמקרא עכ"ל, (ועיין גם במערף להחכם יש"ר מקנדיאה) והוא דבר זר לא יתאמת, דגרסינן בנדרים (ל"ז ע"ב) המודר הנאה מחברו מלמדו מדרש הלכות וכו' אבל לא ילמדנו מקרא וכדמסקינן שם דזה במקום שנוטלין שכר על המקרא משום דקא מהני ליה שמניח לו את השכר והוא שכר פסוק טעמים אליבא דר' יוחנן, ואי סלקא דעתך שהיה על המשנה ג"כ פסקי טעמים א"כ לפי זה היה מחויב להיות דין למוד המשנה כדין למוד המקרא?, ואמרו בקדושין (דף מ"ט ע"א): איזו משנה? ר' מאיר אומר הלכות, ור' יהודה אומר מדרש עיי"ש. — ומכאן תשובה נצחת ג"כ להחכם מוהר"מ קונין (שהשיג במענה פ"ש על הגאון יעב"ץ) שאמר שהנגינה ופסקי טעמים הל"מ, ואי סלקא דעתך דמסיני המה, היה אסור למלמד ליטול שכר פסקי טעמים ג"כ משום ראה למדתי וכו', והבן.

והאחרון הגדיל ובנה יסוד נכון בדקדוק הלשון, עכ"ל. וכן מצינו כמה פעמים שגדולי המפרשים לא חשו על פרושי קדמוניהם לפעמים אם היו מתנגדים אל הדקדוק, ואונקלוס אף שתרגומו קדוש ומסיני נתן, בכל זאת לא קבל רש"י תרגומו לפעמים בענין המתנגד אל הדקדוק, עיין רש"י (דברים י"ב ל') ובמקומות זולתו, וכזה תמצא לרמב"ם במורה (ח"ג פ"ד) על תרגום יונתן בן עוזיאל ואמר שהמפרשים חולקים על פרושו בקצת מלות וענינים רבים מדברי נביאינו עיי"ש, ואבן עזרא בפרוש קהלת (י"א ג') על תרגום מקום שיפול העץ שתרגם עץ מלשון עצה שאמר עליו שלא אכל מעץ הדעת וכן הרבה. ודמיון זה מצינו לרש"י ז"ל שלא חש לפעמים אפילו במקום שנוגע לסדר וללשון המקרא מה שפרשו בו חז"ל בתלמוד, ואחז לו דרך אחרת כמו בנחום (א' י"ב) שאמר וז"ל: ורבותינו דרשו וכו' אך אינו על סדר שאר הנבואה, וכן בזכריה (א' ח') רבותינו פרשו מה שפרשו וכו' אך אין סדר הפרשה והלשון מתישב בו עיי"ש. וראה נא קורא משכיל! מה שכתב הוא ז"ל בתהלים (ס"ח ל"ו) וז"ל: ורבותינו דרשו כל המזמור עד ברוך ה' יום יום, על מתן תורה, וגשם נדבות, במתן תורה, וחיתך ישבו בה. ואני אין לבי מתישב לאַמֵן לשון ישבו בה, בלשון נתישבו בתורה, וההר חמד אלהים לשבתו, אין לבי מתישב לדרשו על הר סיני, שהרי לא לשבתו חמדו, ולא לשכון בו לנצח? וכאן כתיב ישכון לנצח, וכן מלכי צבאות, פירשו כמו מלאכי צבאות, ואין זה לשון מקרא, עכ"ל רש"י שם. — והרבה מזה תמצא דוגמתם בספרי הרד"ק והרלב"ג, ואין כאן מקומו להזכירם, ידרשם הקורא מספריהם, ואנחנו נלך פה לרגל מלאכתנו בשם ה' צבאות לבאר תועלת למוד הדקדוק והכרחו.

פרק יד

ודע שבלעדי חכמת הדקדוק נלך ונתעה אף במשנה ותלמוד ובמדרשים וספרי הזהר וספרי הקבלה וכמה פרושים דרושים ורמזים דינים והלכות כהררים בשערה תלוים בה [1], ובאמת שמו חז"ל את חכמת הדקדוק עטרה לראשם, וכל דבריהם הקדושים היו שקולים בפלס הדקדוק, וכבר אמרו חז"ל בקדושין (מ' ע"א) לפיכך נקראו ראשונים סופרים לפי שהיו סופרים כל אותיות שבתורה, ואם תרצה לדעת אם כנים דברי אלה, שים נא עיניך, ולבך תשית לדעת במפרשי

---

[1]) ולדוגמא עיין סוטה (ח' ע"ב) אין לי אלא סאה וכו' ובריי"ף בחדושי אגדות על מאמרם ז"ל (שבת פרק ה') כל האומר בני עלי חטאו וכו' ובספרי (פ' ברכה) ר' אלעזר בן יעקב אומר אל תקרא ולא נס וכו' (הובא ג"כ בתוספות ערכין ט"ו ע"ב בשנוי לשון קצת). ובזהר תרומה (קס"ד ע"ב) לסטרא אחרא יהבי תושבחא יתיר וכו', שם (קס"ח) מלין דאינון מרזא דעלמא עילאה וכו', שם (פ' שלח קס"ה) יראה כל זכורך אינון בני קיימא קדישא וכו', וכאלה מקומות רבים בש"ס ובמדרשות, בספר הזהר והתקונים וספר יצירה, וכדומה מוזרים יהיו המאמרים האלה אל הקורא, ויאמרו לו כספר חתום אם לא תהיה לו יד בחכמת הדקדוק.

המשנה והתלמוד כגון הרמב"ם ורבינו שמשון משנזא והתוי"ט בפרושם למשנה, ובפרוש רש"י והר"ן בתלמוד, אז תשכיל ותבין דברי חז"ל, איך שמרו את דקדוק הלשון, ואיך שקדו בלמודה, ואצ"ל האחרונים אשר העמיקו בה מאד [1]) כגון רבינו סעדיה גאון, ורב האי גאון, רש"י, אבן עזרא, הרמב"ם והרד"ק, ורבים נכבדים זולתם ע"ה, אין ספורות למו, וראה מ"ש הבונה בריש קדושין וז"ל: יראו ויבושו המהגים והמצפצפים בדברי התורה ומהבילים חכמת הדקדוק, באמרם: כי הלמוד בה אבוד זמן ודי לנו לקרוא ולכתוב ע"פ הבקיאות, ולא מחכמה וכל זה לכסות מערומיהם ממנו אשר בחטאת יהודה כמעט נשתכחה מאתנו, ומלמדי תינוקות לא ידעוה, ולא יבינוה לתלמידיהם, ובכן יגדלו הנערים עד שיהיו מהכמי הדור הגדולים אשר לא ידעו מה הוא [2]) וכאשר יזדמן להם איזה דיוק בתורה או בדברי רז"ל, יאמרו: לא דק ולא קפיד, והחכמים לא נזהרו בדבריהם, כי לא כן הדבר, ואמר איוב אז ראה ויספרה הכינה וגם חקרה, ויאמר לאדם (איוב כ"א כ"ז כ"ח) כביכול כמחבר ספר בטרם ישלחנו לעין הפרסום יעבור עליו ויעיין, ויבין ויחקור כל הלקיו, לבל יהיה בו שום טעות כלל באמרותיו, כן ע"ד המשל כאלו עשה בן ה' ית' בכל מלה ומלה מתורתו, קודם שאמר וגלה אותה לבני אדם [3]),

---

[1]) כי להיות בימיהם כבר נעשה לשה"ק כשפה זרה הבלתי מתהלכת בקרב האומה, ונגזרה מארץ החיים, ושמותיה ודרכיה נכריות התבנה מול הלשונות הנדברות בימיהם; לא כלשון התלמוד שהיתה קרובה מעט אליה, ע"כ היה למוד הדקדוק יותר קל ולא היה מההכרח להעמיק בו בימיהם כמו בדורות שאחריהם.

[2]) ולמען תבין ותדע עד היכן הגיע העדר ידיעת דקדוק הלשון אצל רוב בני מדינה זו, וגם אצל כמה מגדוליהם שמע נא זאת: זכרתי בהיותי אצל קדוש אחד מגדולי המפורסמים בשבת שאחר פורים בסעודה השלישית, והיו שם אנשים רבים קרובים ורחוקים, אשר באו לשמוע תורתו, ואחר שהפשיט את גשמותו כדרכו, והתלהב מאד, פתח ואמר מעניינא דיומא ממגלת אסתר „תמיה גדולה מצאתי במגלה זו לא הרגיש בה עוד אחד מהפשטנים והמקובלים, מדוע אצל אחשורוש כתיב ויאמר ביו"ד, ואצל אסתר ותאמר בתי"ו" (והיא פליאה גדולה כי כן הוא בכל המגלה!!) ואמר שיש לו טעמים עמוקים ע"ז עפ"י סוד, ואולם לא רצה לגלותם מחמת שאין הדור ראוי לכך, ואולם בדרך הרמז הסביר לנו, שאות יו"ד של ויאמר ואות תי"ו של ותאמר מרמזות לבנין ב"ה שהיה עומד ת"י שנים. וסמכו על המימרא (פ"ק דמגלה) עד חצי המלכות ולא כל המלכות ולא דבר שחוצץ במלכות, ומאי הוא זה בנין בית המקדש עכ"ד, ואולי לרוב חסידותו והתפשטות גשמותו לא הבחין בין זכר לנקבה — וזה זמן לא כביר הראה לי איש אחד בספר חדש שחבר אחד קדוש שאמר שכל הלומד דקדוק הוא רועה זונות בלתי ספק והטעם ידוע ליודעי חן עכ"ד, ובלתי ספק היתה לקדוש הזה ידיעה רבה בדקדוק וראוי לסמוך עליו כי אין חכם כבעל הנסיון.

[3]) דברי הרב הזה נובעים מדברי הזהר (בפ' ויקהל דף ר"ו ע"ב) מאן דסליק למקרי באורייתא יסדר איהו מלין בקדמותא בביתיה ואי לאו לא יקרי באורייתא, מנלן מההוא דבור עד לא ימטא אורייתא לעמא קדישא מה כתיב אז ראה ויספרה הכינה וגם חקרה, ולבתר

וע״כ אין לומר שיהיה בה דבר היוצא מן הסדר אם לא ברצון, ולומר על הכלל כלו יצא, ואיך לא יהיה כן, ודקדוקי שאר לשונות נותנים הסדר ללשון, ודקדוק לשה״ק, הנה הוא נוצר מהלשון וכו׳ עיי״ש. ואשא עיני וארא והנה הרב הגאון בעל חות יאיר בתשובותיו (דף קט״ז ובהשמטותיו לדף הנ״ל) כתב לאחד מאוהביו אשר בקש מאתו לתת לבנו סדר למוד ישר וז״ל: ולמוד חכמת הדקדוק מעוט יפה, ומוכרח לכל בעל דעת לדעת הכללים הן בכנוים יחיד ורבים, זכר ונקבה, עבר הוה ועתיד, נכח ונסתר, ומדבר בעדו, ואותיות המשמשות ומקומן, וכן בנקודות דגש ורפה וכללותיהם, מוטל על איש באשר הוא אדם, ונפש חיה כתרגומו לידע, ואיך לא יבוש מי ששנה ולמד ולִמֵד עד שהגיע להוראה יורה ידון, ואם ישאלנו בסדר התפלה למה נשתנו נקודות ווין ונשבחך ונפארך במלאפום ונמליכך ונזכיר בשוא וכו׳ וכן בההין החתי וכו׳ ולא ידע וכו׳, וכן בשנוי שאר אותיות השמוש בנקודותיהן וכו׳, דאל״כ הרי זה בור בברכו בצבור על הס״ת או לפני התבה, עיי״ש הדברים באריכות, ועיין מגלה (כ״ד ע״ב) וברכות (ט״ו ע״ב) ובתוספות שם ובמכלול לרד״ק (ד״ק צ״ה צ״ו) ובבית יוסף אורח היים (סימן ס״א) ועיין תשובת הרש״ל לרמ״א (שו״ת רמ״א תשובה ו׳) איך הוכיחו מדוע לא למד היטב חכמת הדקדוק. ומי לנו גדול באחרונים כהרב הגאון הגדול רבן שכב״ה ר׳ אליהו מווילנא ז״ל אשר העמיק בהכמה זו מאד ובחכמת הלשון (כנראה מחבוריו הנחמדים), וכבר ספרו לנו מגידי אמת שידע הרבה ספרי דקדוק בע״פ. וכן כל החבורא קדישא תלמידיו הרבנים המא״ג כלם היו בקיאין בה, והרב הגאון הגדול בעל פרי מגדים, היה מזהיר מאד על למוד התנ״ך והדקדוק, ושא נא עיניך וראה מ״ש הוא ז״ל באגרותיו אשר שלה לרב אחד (הנדפסות בספרו על א״ח) אשר שאל מאתו איזה שאלות בחכמת הדקדוק והלשון, אמר וז״ל: וטרם אשים קנצי למלין אומר אני לך ידידי המלמד החשוב, אשרי מי שלמד תורה וכו׳ וילמוד שעור תנ״ך בכל יום וחכמת הדקדוק הוא פנה לתורה, ובלמדו שעור גמרא ולא יהיו לפניו ג״כ ספרי דקדוק בתרגום כמו הערוך עם מוסף הערוך, ומתורגמן, ותשבי ושאר ספרים לא ידע הַנִצָר מה הוא אומר, ושבשתא ח״ו כיון דעל על עכ״ד. ואם בספרי התנ״ך וספרי התפלות המנוקדים נמצאו הרבה אנשים אפילו מיודעי ספר שנכשלים בשבושים מהעדר ידיעתם דקדוק הלשון, ומכ״ש בספרים שאינם מנקדים כספרי התלמוד והמדרשות והמפרשים וספרי זולתם, וביותר שהמה על פי רוב כתובים בלשונות מעורבות מארמי וסוריא ובאו בהם הרבה מלות לועזיות מיוני ורומי, אשר לא ימלט משבוש ולא ינצל מהטוא בלשונו אף מהמכונים בשם לומדי תורה, ואם תרצה לאמת דברי עשה נא אפוא זאת, בחר לך מאמר אחד הכולל כמה תבות מספרים הנזכרים פה הבלתי מנוקדים ותנה אותו אל יודעי ספר אלה לאמר קראו נא זה, ואתה תשמור את פיהם ותקח אזנך

ויאמר לאדם הן יראת ד׳ היא חכמה וגו׳, וכתבנית זה נמצא בשמות רבה (פרשה מ״ס) ועיין בתנחומא מעשה דר׳ עקיבא שקראו החזן —

שכל אחד מהם יעשה שבושים אחרים , ואיש איש יברא חרשות וישים לכל תבה ותבה תנועות משונות מזולתו , גם בפי כל אחד מהם תחלפנה התנועות עשרת מונים בכל תבה .

פרק טו

גם ידענו מהרב הגאון הגדול רבינו יעב״ץ זצ״ל , שאף הוא השתדל בגדלו בחכמה זו , והזהיר מאד ללמד את הנערים תנ״ך ודקדוק , וקרא תגר על סדר הלמוד המהורס בינינו אנשי פולין ואשכנז , ואעתיק לך דבריו הנעימים , ובפרט שהוא נוגע לדבר אשר אנחנו עוסקים בו לע״ע , אף שנשנו ונאמרו הדברים האלה בכמה ספרים שנתחברו אחריו , וז״ל : מתחילין ללמוד עם הילדים וכו׳ וילמדנו מקרא כלו היינו תנ״ך , ויפה כח הספרדים בזה מכח האשכנזים המהפכים הסדר ורוצים שילמוד הנער כל התורה על רגל אחת , ושיעיין בהלכה טרם יכיר לשון הקדש על בוריו , ובאמת הענין נפלא איך עולה על הדעת להכנס בחדרי פנימיות התורה אם לא נמסרו לו מפתחות החיצוניות , שהן פשוטי המקראות אשר הן מההכרח צריך להקדימם כמו שסדרו לנו חז״ל (אבות פרק ה׳ משנה כ״א) , וכבר צעקו אורן של ישראל בעל של״ה ובנו החסיד בעל ווי העמודים , וזה לשון הזהב בעל של״ה (מסכת שבועות קפ״א) ולמדתם את בניכם וכו׳ , כסדר הזה , הנער כשיתחיל ללמוד מקרא לא יזח מזה עד שיגמור היטב תורה נביאים וכתובים , ולא יהיה קופץ ודולג מפרשת שבוע זו לפרשה אחרת , רק כסדר זאח״ז , ולא יזח משום מקרא עד שידע הנער פרוש המלות , וחבורם , שהוא באור המקרא , גם חלק גדול מחכמת הדקדוק טוב ללמוד עמו בעודו נער , שאז תשאר חקוקה על לוח לבו , ותהיה לזכרון לפניו תמיד , אח״כ ילמוד עמו משניות מראשם ועד סופם , עד שיהיו שנונים בע״פ וכו׳ , ואח״כ התלמוד והפוסקים , אז תמלא הארץ דעה , וטרם אציע לפניך דברי בנו החסיד , אצינה נא עמך דברי בעל שפתי ישנים , וז״ל :

ומאז באתי לק״ק אמשטרדם הלכתי כמה פעמים לכתי מדרשות של הספרדים ראיתי ילדים רכים וקטנים כחגבים , אבל היו בעיני כענקים לרוב בקיאותם בכל המקרא ובחכמת הדקדוק , ובכחם לחבר חרוזים ושירים עפ״י המשקל ולדבר צח לשה״ק אשרי עין ראתה כל אלה וכו׳ [י]) וכבר ראיתי אחד

[י]) ומפאר מאד את הבנין הנפלא הנקרא , מדרש , מקום בו ילמדו הנערים , ואעתיק לך בקצרה תורת הבית הזה וענינו . המדרש או בית הספר הזה הוא בית גדול מאד נפלא בבנינו , ובו ששה חדרים לשם מדרגות (קלאססען) , בבית הזה לומדים כל בני העיר מקטן ועד גדול , בכל חדר והדר ולכל ענין וענין מלמד אחד מיוחד , ואם התלמידים למאות , התינוק יובא לחדר הראשון ללמדו ושם יתחילו אלפא ביתא וקריאת לשון עברי היטב ואז יובל לחדר השני , ואח״כ לשלישי , ואח״כ לרביעי , שם לומדים תנ״ך על הסדר , ומעתיקים כל

פסוק בתרגום לעז שלהם, במלילה נאה וזכה, גם לומדים לשון לעז הכתב והלשון בתכלית השלמות עפ"י הדקדוק וחכמת החשבון וכדומה, ואח"כ יבואו לחדר החמישי, ואח"כ לחדר הששי והוא בית המדרש הגדול ישיבת החכם אב"ד. זמן הלמוד בכל החדרים שלש שעות לפני הצהרים והוא משעה ח' עד י"א, ושלש אחר הצהרים והוא משעה ב' עד שעה חמישית, ויתר השעות שהם בביתם יש להם משגיחים או מורים לכל אחד ואחד שמחזירים עמהם הלמודים שלומדים במדרש ומלמדים אותם כל מה שירצו מהלשונות או מהמדעים אשר אינם לומדים במדרש, ומרגילים אותם בחבור חרוזים ושירים. בבית המדרש הזה יש בית עקד ספרים גדול בבית מיוחד הנקרא (ביבליאטיק) ובו ספרים הרבה מאד ישנים וחדשים. הבית הזה פתוח הוא כל זמן שהמורים עם תלמידיהם במדרש, ובלאתם סוגרין אותו ואת המדרש. המלמדים נתמנים מהקהל ונפרעים מקופתם, לכל ענין וענין בוחרים מלמד מיוחד, שלם בתכלית השלמות בענינו, ד"מ הלומד מקרא הוא מופלג גדול בענינו, וכן הלומד דקדוק או לשון לעז או חשבון או משנה או תלמוד או פוסקים, כי האדם ששם שכלו ועסקו מנעוריו על ענין אחד להשתלם בו הוא מופלג בו בלתי ספק, ע"ד מאמר החכם מעולם לא נלחני הלא בעל מלאכה אחת, מוסף לזה יבחן המלמד אם הוא אמן במלאכתו, כי יש מופלג בעיון הלמוד ונעדרה ממנו מלאכת למוד לאחרים להסביר לזולתו, המלמד הזה עושה מלאכתו בלתי ספק באמונה, ראשונה: כי טובת עצמו הוא דורש, להפיץ מעינותיו חוצה; כי דבר מוטבע הוא בטבע האדם להשפיע לזולתו מהכמתו אשר חננו ד', שכם יחד על אחיו, יד ה' עשתה זאת לקיום המדעים מדור לדור; שנית: להיות שכר עמלו קצוב לו די מחסורו, ע"כ לבבו פנוי מכל טרדות, וכל ישעו והפצו נערכים רק אל מטרת למודיו, והשלישית: לא יהדר פני גבר ולא ישא פני כל איש, כי כעשיר כדל שוים בעיניו —

וכאשר נכד קורא נעים! מן ההר הטוב הזה והלבנון אשר הוא כעדן גן אלהים, אל עמק עכור אשר בתהו ילל ישימון מקום גל ליל, וחדרי מות, הן המה בתי ספרינו הנקראים חדרים, הלא יתחמץ לבבנו כי נערוך אלה מול אלה, כליות מי לא ישתוננו על רוע סדר הלמוד אשר כשלמות הוא באין כדרים, ומה אגיד ואספרה אחת מני אלף מהשחתת הלמוד במדינתנו, הן כמוני כמוך ידעת קורא נעים! עוד זכור תזכור את ימי עניך ומרודך בירחי קדם, בהיותך אסור תוך חדרי מות אלה, עוד אזניך תצלינה מקול נוגש מלמדך, הרודה בשבט זעמו מן הנשף עד הערב, לשוא הכונו פלשונו מוסר לא לקחנו, יען לא נתן לנו, תרבות לא ידענו שמה, מקרא לא קרינו, משנה לא שנינו, אך מעט מהתלמוד גם זה לא היה לאל ידו להביננו; כי אין מלה בלשונו לכלכל דבריו במשפט, קול שנות קול שאון ברעש, שמענו יוצא כמפי מלך בלהות, אך אין אומר ואין דברים, כן רוב מלמדי מדינתנו, והמעט מהמעט המלמדים השלמים בעניני הלמודים ההכרחים ללמוד נערי בני ישראל, אין איש שם על לב לקרבם אל המלאכה, לתת על שכמם המשרה הנכבדה הזאת, אך נהפוך הוא, מן גו קריה יגורשו; כי יכרו עליהם מקנאים, ובנכליהם יבזום ויתנום לשמצה בעיני ההמון, והוא הלא נפתה הוא להימין ולהשמיל, ועל יד מי אפוא ינטושו עולינו? על יד איש בער אשר לא ידע לשון וספר, איש פרא באין תרבות ומוסר, וזולת ידיעתו המעוטה בתלמוד לא ידע מאומה, לא מקרא, ולא משנה, ולא ספר ממדות ומוסר השכל, או דבר מה מאיזה חכמה, ובפרט המלמדים הנקראים מקרי דרדקי, וסגניהם ושוטריהם, כלם בורים גדולים לא נמצא דוגמתם לרוע בכל הארץ — מעתה הלא טוב דבר המוכסן הכפרי (אשר תשבנוהו

קדוש מדבר בזה הוא רבינו שבתי שעפטיל הלוי הורוויץ בספרו ווי העמודים (פ"ה דף ט') וז"ל: חי ראשי בזכרי נתחכו בני מעי, בעברי מפראנקפורט לפוזנא הלכתי דרך אניה בלב ים, ועברתי דרך אמשטרדם ומצאתי שם אנשים חשובים ומהם הרבה תלמידי חכמים, והייתי בבתי מדרשות שלהם אשר לכל אחד מחיצה בפ"ע, ראיתי שהקטנים לומדים המקרא מבראשית עד לעיני כל ישראל, ואח"כ כל הכ"ד ספרי קדש, ואחר כך כל שיתא סדרי משנה, וכשנעשה גדול אז מתחיל ללמוד גפ"ת, וגדלו והצליחו וגם עשו פרי, ואני בכיתי ע"ז למה ועל מה זה לא יעשה כן בארצנו, הלואי שיתפשט המנהג הזה בכל תפוצות ישראל, ומה ירע בזה שימלא כרסו במקרא ובמשנה עד שיהיה בן שלש עשרה שנה, ואחר כך יתחיל ללמוד התלמוד, אין ספק כי בשנה אחת יגיע לתכלית כמה מעלות טובות בחריפות התלמוד ומה שאינו כן בסדר הלמוד שלנו, חי ראשי באם שיתאספו ראשי גאוני ארץ יחד ויעשו תקון וסדר הלמוד כסדר הזה וכו', אין ספק שחפץ ה' בידינו יצליח עכ"ל, על כן החכם וירא ה' ישא עיניו אל סדר הלמוד שסדרו לנו אבות העולם האלה, אשר דבריהם סמוכים לעד לעולם, ועתה בעונותינו הרבים וחטאינו העצומים באתנו כל זאת, טח מראות עינינו, מהשכיל לבותינו, שמתחילין לחנך הנער בפשטים ממשכים וממורטים, טרם ידע הנער קרוא מקרא, וכל עין רואה יראה, שמעת הפכנו סדר הלמוד הישר על פניו, הרבינו עניות תורה בישראל, כי גם הנער המשכיל בתחלת שנותיו מותו רך מהכיל משא ומתן של הלכה בש"ס, וביותר הענינים עצמם אינם מובנים לו, כי איך ילמוד הנער שאין מבחין עניני הזווג, דיני נשואין ועריות, דיני קדושין, כתובות וגטין, ווילד שאינו מכיר משאו ומתנו של בני אדם, ואינו מרגיש איך קשין מזונותיו של אדם, ואין יודע המדת ממון, לקנות בו שם וכבוד, או להשתרר בו על זולתו, איך ילמוד דיני ממונות המדברים על המרמות והתחבולות שממציאין בני אדם בעבור הבצע, ואם ככה יקרה לנער משכיל כל שכן לילד בינוני, לכן אין לומדים בשמחה אלא מאימת הרצועה, ורוב התלמידים כאלה בבואם להיות בני י"ג שנה בורחים מבית הספר, ואבותיהם שדמו מתחלה שבניהם יהיו מורים הוראות בישראל, יסכימו גם הם שיעזוב תלמודו, כי רואים שאין בו סימן ברכה, כי המעט שעודם מצפצפים בתורה אינו משמח לב השומעים, ואם ישאלו ממנו דין מדיני ציצת ותפלין, או דבר שכל ומוסר, אין בפיו מענה, ולפעמים אפילו דברי התפלות שיתפללו יום יום אין אזנם שומעת מה שמוציאים בפיהם, ועוד מעט יסיר מלבו השמועות המועטות שגמגם בבית רבו, ונשאר ערום מתורה וחכמה וחסר כל ממדות והנהגות יקרות, זה פרי הלמוד למי שבוחר בו! אבל החכם עיניו בראשו, לבחור לבנו סדר ישר בלמודו, להשכילו תחלה בתורה שבכתב תנ"ך על דרך

סכל) אל חתנו לאמר: בני! הן לא קרית ולא שנית, ולא ידעת ספר וכתב, גם לדבר כן עם אנשים לא תוכל, ומה תעשה אפוא בני! להביא טרף לביתך? הנה לא תצליח אל דבר, בער הנך! ע"כ איעצך לך העירה והיה מלמד, חי נפשך! כי רק לכך נוצרת.

הפשט, ובצרוף פירוש רש"י, וילמוד עמו חכמת הדקדוק כמו שהורו לנו רבותינו, אב ובנו הנזכרים למעלה, ולבבם יבין הצורך הגדול לידיעתה שאף אם ילמוד כל התורה אינו נצול ממכשול הלשון. ולפעמים יבוא קרוב לחרוף וגדוף חלילה [1] אבל אין צריך לידע כל מה שפלפלו בה בעלי חכמה ההיא כי רובה קשה ואבוד זמן בלי תועלת [2], אכן מעוטה לדעת עקרי הכללים יפה ומוכרח להכרת לה"ק, וכ"ז ילמוד בימי הילדות קודם שיטרד שכלו בלמוד התלמוד הקדוש, ואם ככה יתנהג עמו, יבנה לו יסוד טוב, שיעמוד עליו כל בית הלמודים, ונקל עליו אח"כ למוד המשנה והתלמוד, וכל דבר חכמה ובינה, לא כן המבלבלים, סדר הלמוד הישר, זה וזה לא עלתה בידם, ע"כ דברי הרב הגאון רבינו יעב"ץ זצ"ל בהגאון רבן שכבו"ה חכם צבי זלה"ה. גם הרב הגאון בעל פרי מגדים התלונן מאד על רוע סדר הלמוד בינינו, ומתרעם על הכמי הדור מדוע לא ישגיחו על זה לתקנו כתקון הספרדים, ונפשו בחלה בם מדוע אינם מדפיסים ספרי דקדוק ושרשים וכאלה המורים לנו דרך לשה"ק, וז"ל (באגרותיו הנ"ל): ואיה ספרי תנ"ך מקראות גדולות דפוס בומבורגי [3]) מוגהים עם התרגום והפרושים הגדולים מחז"ל המאירים לנו עינינו, כמעט אין רואה אותם, וספרי הרד"ק, מכלול, ושרשים, ומכלל בן מלך, וערוך, ומתורגמן, וכדומה, אשר עליהם נשען בית ישראל, ולשוננו לה"ק כמעט ח"ו נשתכח בזמן הזה וכו', ואני משבח הספרדים בזה אשר למודם עולה יפה, ובודאי כי לא אלמן ישראל בינינו האשכנזים ת"ל גאוני הזמן, אשר לומדים כסדר הראוי ונכון, אמנם ראוי היה שישגיחו בעין חמלה, ולזכות הדור,

---

[1]) כאשר נראה בתפלה שחבר המלקט והמאסף פרושי המחזור בזמננו, הנדפס במדינתנו, נמצאת בסוף הקדמתו, אמר שם וז"ל: אהה שאלתי ובקשתי, מאת הבורא אשר בראתי, מלא ימלא משאלותי, וכו', הגד נא קורא משכיל! היש חרוף וגדוף גדול מזה? וזאת באתהו מהעדר ידיעתו בדקדוק, וה' הטוב יכפר בעדו, ובתחלה דמיתי אולי משגה זה מטעיות הדפוס הוא, אח"ז התבוננתי אליו וראיתי שמאת המחבר יצא העגל הזה, יען שכל את ידיו לכתבה בשווי ההלוז.

[2]) וכמו שהעיר ע"ז הראב"ע (ביסוד מורא שער הראשון) וז"ל: וחס ושלום לעסוק תמיד עם כלי אמן (רומז אל הדקדוק) ולא יגיע למלאכת הכלי עצמו (רומז אל למוד התורה וההכמה) עיי"ש, ועיין מה שכתב החוקר הרב רמבמ"ן להגאון הראב"ד ר' משה פישלס בווינא מענין הזה, (תולדות רמ"ד ווין).

[3]) הנכרי הזה הוא היה הראשון אשר העלה בווינעציא בדפוסו ספרי תנ"ך וטרח ויגע להכניסם בתכלית השלמות, וחלקם בקאפיטלין כאשר אתנו היום, כן כתב הבחור בספרו מסורת המסורת, והיותר נראה שהוא עשה זאת ע"י החכם ר' יעקב בן חיים אשר טרח הרבה בתקון המסורת וראה המקראות גדולות שנדפסו בווינעציא שנת רע"ח רפ"א רפ"ח, ועיין קאנווערזאציאנס לעקסיקאן (Gonver: Lexicon, Leipzig 1820.), ערך לשון העברי, (Hebräische Sprache und Litteratur).

שהמלמדים ילמדו עם התלמידים כראוי ולצוות להדפיס ספרים הנ״ל וכדומה, שיהיו מצויים לעניי ישראל שמהם תצא תורה, כמו שאמרו חז״ל: יזל מים מדליו, ולא כאותן שלומדים עם תלמידים גפ״ת עד שיודע להקשות איזה קושיא ותירוץ, חכים ורבי יתקרי, ובתנ״ך אין לו שום ידיעה, ולה״ק מונח בקרן זוית, ואם שגם אני אין לי ידיעה מרובה בזה, אנוס אני, כי לא היה לי שום מלמד על זה ואין מעורר אותי, גם לא היו לי הספרים הנצרכים לזה, ובחמלת ה׳ עלי נתעוררתי מעצמי ולמדתי קצת עם תלמידים מה שחנני ה׳. ועוד להרב הנ״ל באגרתו השנית וז״ל: ולמען יזהירו אולי יקחו מוסר כל שיש יכולת בידו וזכה ה׳ אותו בבנים זכרים, ישכור להם מלמד הגון ילמוד עמהם בינקותם כל תנ״ך עם הפרושים, עם הספרים אשר אלה שמותם, מקראות גדולות, ב׳ ספרי רד״ק ח״א וח״ב, מכלול, ר״ש בן מלך, ספר מאיר נתיב, מתורגמן, תשבי, ערוך, עם מוסף, מעריך המערכת, גם צהר התבה (כי לא נתחברו עוד בימי הרב הנ״ל ספרי דקדוק זולתו והשרשים אשר זכינו בימינו) בבחרותו ילמוד וכשיזקין יוסף אומץ, גם תנ״ך עם אותיות חלולים — השרש בדיו והשמושים לבנים והחסרים תלוים — טובים מאד לנער בבחרותו ללמוד מהן, עד כאן לשון הרב [1].

[1]) מכאן תוכחה רבה לבעלי המדפיסים שבמדינת וואלין, נוסף לזה, שלא הדפיסו מיום היותם עד היום שום ספר דקדוק או שרשים (או ספר חכמה מחכמות העיוניות) וכדומה להספרים שמלוה הרב הגאון הנ״ל ומבקש מגדולי הזמן שיתאמצו בדבר הזה, אף גם זאת בל ישגיחו להגיה היטב סדורי התפלות, והמחזורים, והתנ״ך שמוציאים לאור (יותר ראוי לאמר ההפוך), וכלם מלאים שגיאות וטעיות בפרט בהנקודות, גם יחסר בהם לגמרי הדגושים באותיות ט״ם שק״ץ נוזלי״ם, והתרגומים בתנ״ך אין להגיד מגודל השגיאות בהם, וכמעט הפרוץ מרובה על העומד, (גם אינם מהדרים אחר נייר טוב ולבן, וכל ספריהם עקדים נקדים, ברות לבנות, ושחורות, ולא תמצא בהם שני עלים שיהיו שוים במראיתם ובגדלם, אחד ארוך ואחד קצר, אחד לבן ואחד ירוק) ונחסרו בהם לפעמים שורות הרבה, גם בספרי הש״ס והמדרשים, אין קץ לטעותם, וזה בא להם שאינם מהדרים אחרי בעלי מגיהים ידועים וחכמים בתורה, ובדקדוק הלשון, ובפרט במלאכת הגהה, וכאשר התעורר ע״ז הרב הגאון מוהר״ר אפרים זלמן מרגליות מבראדי ז״ל בספרו שערי אפרים שער יו״ד סעיף ל״ז עיי״ש, וע״ז עתידים ליתן את הדין, כי חטא הרבים תלוי בהן, ואמרו חז״ל (בכתובות י״ט ב׳): המחזיק בביתו ספר שאינו מוגה עובר על לאו אל תשכן באהלך עולה עכ״ד וה״ה לשאר ספרים, ועיין י״ד (סימן רע״ט ס״א) ובספר תולדות אדם וחוה (נתיב ב׳ ח״ד) אזהרה רבה על ענין זה — והוא אחד מחמשה דברים שצוה ר׳ עקיבא את רשב״י, כשאתה מלמד את בנך תורה למדהו בספר מוגה כדאיתא בפרק ע״פ, ובפרט בלמוד דבר החדש, כדאמרי שם, בחדתא, דשבשתא כיון דעל על, והחומשים והסדורים מחויבים לפי זה להיות יותר מוגהים מכל הספרים, מפני שהתינוקות מתחמשין בהן, ועכ״פ זאת היה להם לעשות להגיהם מספרי תנ״ך וסדרי תפלה הנדפסים בווין המוגהים ביותר — ופעם אחת נתוכחתי ע״ז עם מ״ם אחד בעיר ברדיטשוב, והשיב לי שיש להם קבלה מרבותיהם: שספרי ווין דינם כספרי ע״ז וכס״ת שכתבו

מין, ומעט שהפועלים שבדפוס נכרים המה מדפיסים בי"ע ובשבת, ועוד הכביר לפני מרבותיו הרבה דברי בורות כאלה, ואחר טחני טענות רבותיו הכסילים לעפר דק כהטחן תבנית שור; הראיתי לו בשו"ת רמ"א איך שמפליא את הספרים שנדפסו בימיו אצל מדפיסי הנכרים, וכי כתב ע"ז ההפוך מקצה אל קצה מטענותיו הסכליות, והזכרתי לפניו ספרים הרבה שנדפסו מאז ומקדם אצל נכרים בקראקא (מקום הרמ"א ז"ל, גם ספריו הדפיס בעצמו אצל הנכרים וכמו שהביא בבאור המגיה לילקוט שמעוני הנדפס בקראקא שם (סוף ברכה) שנת שנ"ו ואמר כמתגלגל על איזה שגיאות שנפלו בספרים האלה וז"ל: בהיות המלאכה נעשית על ידי ערלים וביום השבת עיי"ש) בווינעציא בהענויא ובאזילה וכדומה, והראיתי לו שכל גדולי הרבנים השלמים שבגאליציען אסטרייך ואונגארן וכדומה, לומדים מהספרים ההם בעצמם, ומחזיקים ידי המדפיסים בכל מה דאפשר, נוסף לזה הראיתי לו את כזבו בפניו בתלמוד בבלי עם האלפס שנדפסו בסלאוויטא, שהעתיקו והגיהו מש"ס ווין של אנטאן שמיד (אף שאין מזכירים כלל על השער שם ווין והעלימוהו) כאשר יראה כל איש אם זה לעומת זה ישים, ולדוגמא יעיין הקורא בב"ק (נ"ב ע"ב) ומשלם בכתובים, דכתיב: כל עוף למינהו ישכון, נסמן בצדו בן סירא הפרשה והפסוק, וידענו שהמגיה בווין המדקדק רי"ל ב"ז העתיק הבן סירא (אשר ירגנו עליו הבורים המתחסדים) והוא הראשון שהיה מציין בהש"ס הפסוקים מספרו זה, ומה יענו אלה בזה? — הבורות שבהם הכשילתם — אהה! עליכם נושאי פנים בתורה! אם בלבבכם תדעו האמת למי נאוה התהלה, אך למען הונות בני אדם תחפיאו דברים לא כן, וכמה גדולי זמננו ראיתי והבנתי בספריהם ומצאתי שמו בהם מספרי חכמי האומות וחכמי פילוסופי אומתנו אך העלימו שם מחברם למען לא תחולל קדושת שמם בין המון המשוכים בעם כי רב הוא, כי מי מדלת העם אשר לא ישגה דעתו? מי מעמי הארץ לא יגרור עד מות את דורשי החכמה? כמאמר רבי עקיבא: כשהייתי ע"ה אמרתי מי יתן לי ת"ח ואנשכנו כחמור (פסחים מ"ט ע"ב) ואמרו שם ששנאתם גדולה משנאת עובדי גלולים ונשותיהם יותר מהם עיי"ש, אבל מה נעשה שכבר מוזהרים ועומדים אנחנו מאת רבותינו עליהם השלום לאמר דבר בשם אומרו כי בזה מביא גאולה לעולם, ובהפכו נאמר אל תגזל דל. לא כן עשה ר' אהרן בעל סדר נהורא וכו' בפרושו למחזור קראו קרבן אהרן שהדפיס בסלאוויטא בשנת תקפ"ב, שהודיע ברבים שלקח פרושו ודקדוק התיבות ממחזור רעדלהיים (הוא המחזור עם תרגום אשכנזי ובאור להחכם המשכיל המדקדק ר' וואלף היידענהיים נר"ו) אך בזאת העוה שהחסיר הדגושים באותיות ס ס ש ק ץ כ ו ז ל י ס.

שער השני
בהתרת שאלה השנית

פתיחה

עתה נדעה נרדפה לדעת, אם הוא מהצורך לדעת לשון אחת עכ״פ זולת לשה״ק, ואם הוא מותר מדינא, או אולי יש בו חשש איסור, וספר הנכתב בלשון אחרת זולת לשון הקדש ואותיות אשוריות, אם ראוי לדון אותו כספרי מינים, וספרים פסולים, כמו שמכנה ההמון בראותו ספר כזה, אף אם נאמר לו שתוכו רצוף מוסר ודעת יראת ה׳ או דבר חכמה וחקירה, או מדות והנהגות ישרות, ונבארם אחת אחת כיד ה׳ הטובה עלינו, אחר קבוץ הראיות והמופתים, מהמושכל, והכתוב, והקבלה, ומספרי החכמים השלמים, ישנים וחדשים, וגם נתור אחרי הנהגת גדולי האומה, לראות איך נהגו בעצמם בעניני הלמודים האלה, אם ברחו מהם כמפני חמת עכשוב, או אולי קרבתם חפצו כי ראו בהם איזו תועלת, או חשבו אותם להכרח, כהכרח התורה והחכמה, וטרם נציג כף פעמינו על סף היכלי חכמינו ז״ל לשאול את פיהם, נתורה נא ראשונה בין משעלי שכלנו לראות מה תהיה עצתו, ואת משפטו החרוץ נעלה במאזני משקל האמת והצדק, ונאמר:

פרק א

הן האדם הזה המתהלך עלי ארמות, תפארת היצורים הוא, ועליון לכל בו רוח חיים, כי חננו יוצרו בתכונות נשגבות, וכחות נפשיים רבים מאד, כאשר רבו מצעדיו, יתר על כל החי זולתו אשר ברא אלהים בתבל ארצו, ומהתכונות הנשגבות והמעלות הסגליות אשר לו המה: השכל והדבור, וכבר אמרו קדמונינו שהלשון הוא קולמוס הלב, והתגלות אור הצפון בשכל האדם הוא בדבורו, ואמר החסיד האלהי: האדם. הלב והלשון, ובו (ר״ל בלשון) השלמת גדר האדם, ועל כן נקרא האדם בשם הכולל לשני הקנינים האלה: מדבר, וזהו שתרגם אונקלוס ויהי האדם לנפש חיה, לרוח ממללא, ר״ל שכל המדבר, כי ע״י הדבור יוציא האדם מחשבת שכלו מכח אל הפועל, ויגלה מושגיו לזולתו, ובמה יִכר ויובדל שכל אדם מאדם זולתו? אם לא בדבורו, כי גם אויל מחריש חכם יחשב, הכדים בהקיש עליהם יבחנו המלאים המה או ריקים, והאדם בדבורו, ואמר המלך החכם (משלי ט״ז): לב חכם ישכיל פיהו, ואמר: לשון חכמים תיטיב דעת (שם ט״ו), ועל כן נקראת בפי קדמונינו ז״ל נפש המשכלת גם כן בשם נפש המדברת.

פרק ב

על כן מההכרח לו לאדם לדעת לשון אחת עכ"פ בכל אופניה ותהלוכותיה, וילמד לדעת פרטי השמות הפעלים והמלות לכל מושג ורעיון, ויכנה כל מושג בשמו הראוי לו כהסכמת הלשון הזאת בפי נושאיה, ויבין לצרף מאמרים שלמים על פי סדר הישר המונח בלשון הזאת אשר ידבר בה — ולמען שיהיו דבריו מבוארים היטב, ומובנים בנקל לאזן שומעו, ראוי להזהר לבל יערב בשפת לשונו אשר יכלכל בה דבריו, מלות אחרות מלשונות זרות הבלתי מובנות להשומע [1]) רק ידבר בצחות לשון הזאת, לא יקדים המאוחר, ולא יאחר המוקדם, לא ימיר נקבה בזכר, עבר בהוה, או בעתיד, פוֹעַל בפעול וכדומה, כי אז יהיה הדבור מגומגם ומבולבל, לא יבינהו השומע, או לא ישיג כונתו הרצויה מאתו, ואין ספק כי האיש אשר לא יוכל לכלכל דבריו בסדר ישר, וכסום עגור יצפצף, אף כי כונתו נכונה ורצויה תקוץ בה אזן שומעת, ותהי לה לזרא, ובני אדם יחשבוהו לעיר פרא לִמֻד מדבר, וכמו שהעיר ע"ז הרב המליץ הגדול מהרנה"ו במכתביו עיי"ש, ואצ"ל במכתב ראוי לשמור הצחות במאד מאד, ובפרט מחברי הספרים החפצים ללמד דעת את העם, על כן החוזים הקדושים אשר התנבאו במחנה העברים, מדדו את כל דבריהם בקו המליצה, והיו מרגילים א"ע לדבר צחות לצייר דברי אלוה הנשגבים במליצות נעימות ורב חמדה, המעדנות את הנפש, והשופכות עונג אל כליות אנוש, כאשר התהלל ישעיה הנביא באמרו: ה' אלהים נתן לי לשון למודים [2]) והמלך החכם מכל אדם שלמה בן דוד, אחר אשר אזן

---

[1]) עיקר הפסדת איזה לשון שיהיה אמנם הוא כשמתערב בו משאר הלשונות והשתתפות בו וכו' (הרמב"ם בפרוש המשנה נדרים פ"א מ"ג).

[2]) ובעבור זה נקראו החוזים בשם נביאים כמו שכתבו הראב"ע והרד"ק, וכ"כ רש"י ז"ל (נחמיה ו' ז') וגם נביאים העמדת, נביאים בעלי לשון כמו בורא ניב שפתים ע"כ. וצריך לזה ג"כ הכנה טבעית מוסף על הלמוד והרגל יזכה בה אלהים את הטוב בעיניו והוא חכמה נפלאה ונקראת חכמת הלצה והדבור (Rhetorik), ונלוה אליה מלאכת המליצה והשיר, והיו לומדים אז זאת החכמה בבתי מדרש אשר הוקמו בישראל מימי שמואל הנביא, ונקראו התלמידים בני הנביאים שקבלו איש מפי איש מאת אדון הנביאים והמליצים מרע"ה, וכבר הפליגו גדולי חכמי העמים את רוב חכמתו בחכמת השירים והמליצות, כמו שהביא הרב בעל שה"ק בשמם, ושמיחסים אל זה האיש משה המלאכת המשקל עפ"י המדות בשירים הנקראים מעטריא (Metre) ונמצא בשירת הים והאזינו בעלי שש בעלי ד' ובעלי ג' מדות עיי"ש, (ואולם ביוסיפון לרומיים בקדמוניות ספר שני פ' ע"ז בדברו משירת הים ובספר ד' פרק ח' בדברו משירת האזינו, ראיתי שאומר שהשירים האלה היו העקסאמעטער (Hexameter) ר"ל בעלי שש ולא כמות כדעת הש"ק שהזכרנו וצ"ע) ובעל מ"ע מדבר בזה סוף ספרו, גם החכם הגדול המעתיק השלם הרמבמ"ן ז"ל בבאורו לשירת הים דבר בזה גם כן עיי"ש ותשביע נפשך בצחצחות.

והקר ותקן משלים וחקירות הרבה, השתדל אחר זה שיהיו דבריו בענינים האלה אמרי נעם בצחות המליצה, למען יעשו רושם, וינטעו בלב שומעיו וקוראיו, כמה שנאמר: בקש קהלת למצא דברי חפץ וכתוב ישר דברי אמת, כמו שמבאר והולך סבת הדבר, ואמר דברי חכמים כדרבנות וגו׳, וכן הרבה מרבותינו חכמי המשנה והתלמוד מדדו את דבריהם בקו המליצה, כמו שבארנו לעיל והצגנו לעין הקורא לדוגמא, ולא בלה״ק לבד, אולם גם בלשון ארמית ולשון התלמוד הנהוגה בימיהם היו בוחרים לשון ערומים ונקיה ומליצה צחה, בין בעניני תורה או שיחת חולין כמפורסם בשני התלמודים והמדרשות והזהירו גם אותנו ע״ז כדאמרי (פסחים ג׳ ע״א) לעולם יספר אדם בלשון נקיה וכו׳ בדאורייתא ובדרבנן ובמילי דעלמא עיי״ש, וכאשר שמעו איזה לשון יפה ונאה היו כותבים על לוחות ספריהם כמ״ש רב חסדא לרב תחליפא, כתוב קניגי ובלסטרי באגדתך, וכן אדינקי (חולין ס׳ ע״ב) ועיין רש״י שם, ועיין ערוך שרשים אלו, וביחוד בשרש אדנדקי מ״ש בשם ר״מ הדרשן, ועיין ערובין (נ״ג א׳ ע״א) בני יהודה שהקפידו וכו׳ מאמרים רבים ונכבדים מזה הענין.

פרק ג

ומי זה יערב את לבו לדרוך על סף הבימה, לדבר תוך קהל ועדה, או לחבר מחברת ודבריו לא נעמו? הלא יבזוהו, ימאסוהו ויעזבוהו, וכאשר כבר התעורר ע״ז הרב החכם הגדול ר׳ משה חיים לוצאטו ז״ל בהקדמתו לספרו לשון למודים עיי״ש. וראה מ״ש על זה הרב החכם יש״ר מקאנדיאה בהקדמתו לספרו נובלות חכמה באגרתו אשר שלח להתורני ר׳ שמואל בן יהודה, אשר הביא ספרו הנ״ל לדפוס, וז״ל: ועוד רעה חולה ראיתי אצל רוב המחברים מבני עמנו, שאינם כותבין בלשון צח כדרך כל האומות, להיות כל איש מדבר בלשון עמו אשר שפתותיהם ברור מללו, והמבין באותו לשון יבין לאשורו, ויתרגמהו בלשון אחר עד שירוץ הקורא בו, זקנים עם נערים, ואלה נחלקו לשתי כתות, קצתם יערבו לשון המקרא עם לשון הגמרא, כל השומע תצלינה אזניו, והיו בעיניו לזרא, וקצתם והם המתפארים במליצותם, כל דבריהם דברי נביאים ועלימו תטוף מלתם, יעקמו הכתובים להבנה זרה כלם עקדים נקדים וברדים וכו׳ א״א להעתיקם בלשון אחר כמו שהם, אפילו אם תשימם במגזרות הברזל בחריצים ובמגרות, כאלו לא נכתבו הספרים ההם אלא ליהודים האמללים שה פזורה, ע״כ לא היה לרוב מחברי בני עמנו בין הגוים חלק ונחלה וזכירה, לא כן עשה עטרת תפארת חכמי ישראל הרמב״ם ז״ל, שיותר שהיה חכם, ונוסף על שלמותיו וסגלותיו ה׳ נתן לו לשון למודים לדעת לעות את יעף דבר בלשון הערביים, והיהודים, הוא למד דעת את העם בדרך קצרה וקלה, והלכו גוים לאורו, וכבר הועתקו רוב דבריו בלאטיין, וכן עשה הרב בעל העקרים ושבחוהו חכמיהם, כי הוא דרך סלולה, עכ״ד. ועיין רד״ק בשרשים שרש עתר ובראב״ע קהלת (ה׳ א׳) הרבה מענין זה. וכבר ידעת תלונות נחמיה ע״ה על ערבוב הלשונות כאשר שבו

היהודים מגלות בבל, והיו בניהם חצי מדבר אשדודית ואינם מכירים לדבר יהודית וכלשון עם ועם (נחמיה י״ג כ״ד) ולא היה ביניהם איזו מהלשונות שלמה, כי לו היו יודעים לדבר לשון אחת איזו שתהיה אף זולת לשה״ק רק בתכלית השלמות ובלי ערבוב לשונות אחרות, אז לא היה מתלונן, אולם תלונתו היתה רק על ערבוב הלשון (עיין רמב״ם הלכות תפלה פ״א הלכה ד׳), וכמקרה אלה קרה לנו עתה היהודים, יושבי ארץ פולין ורוסיא, איננו מכירים לדבר יהודית, ובלשון העמים אשר גרים אנחנו על אדמתם לא ידענו, כי לשה״ק כבר חדלה להיות לשון מדברת, כי אין לנו ממנה כי אם מלות מעטות הנאצרות בכתבי הקדש, והשאר נשכח מאתנו מרוב הטלטולים והשעבודים והלואי שנבין על בורין מקראי קדש ופתרוני השמות, והפעלים והמלות, וכונת המליצה שכונו אליה הנביאים. וראיתי מי שהביא בשם ספר הבטחון להרמב״ן ז״ל וזה תוכן אמריו: בזמן הזה אין אנו מבינים המקרא על אמתתו מחסרון ידיעתנו לשה״ק, כי חדלה להיות לשון מדברת, ובעבור זה ידמה לנו לפעמים שנחסרו תבות במקרא, וצריך להוסיף עליהם למען הבין, עכ״ל. וכל זאת באתנו מפני שמדמים אנחנו לשה״ק ללשונות העמים הרחוקות ממנה מרחק רב (וידוע לכל מבין שלכל לשון ולשון סגלה מיוחדת, וצריך א״כ כל מעתיק לשמור את דרכי הלשון אשר אליה יעתיק, ולא יביט אל המלות כמו שהם בלשון אשר מעתיק ממנה, אולם יבחר לו דרך אחר כנודע) [1]) ואף אם נדע בתכלית לשה״ק ככל הנמצא במקרא, האם מלות מעטות האלה יספיקו לנו לגלות את כל העולה על רוחנו? והשפה הזאת אשר אנחנו דוברים בה בארץ הזאת, אשר שאלנו מהאשכנזים הנקראת יהודית אשכנזית, היא נשחתה מכל וכל, כי מעורבת היא במלות נשחתות, לקוחות מלשון עברי רוסיא [2]) צרפת פלניא וכדומה, גם המלות האשכנזיות ממשכות

---

[1]) וכבר השגלו המעתיקים הגדולים הרב הגדול ר׳ יהודה אבן תבון ובנו החכם ר׳ שמואל אבן תבון והדומים להם, גם המעתיקים החדשים החכמים השלמים דברו בזה הרבה במה שיש בו די, וחכמי התלמוד עליהם השלום הורו לנו במלות מעטות כדרכם דרך ההעתקה, במה שאמרו (קדושין מ״ט ע״א): המתרגם פסוק כצורתו הרי זה בדאי, ר״ל מי שמעתיק תבה בתבה מכזב בדברי המחבר, ואם בלשונות האחות כך, בלשון הנשחתת כלשוננו לא כש״כ, מעתה איך לא ידע עול בשת, ואיך ערב לבו המעתיק המשחית אשר קם במדינתנו והעתיק חובת הלבבות והתנ״ך ללשון יידש דייטש קראו עברי דייטש (יותר נאה לו שם עברין דייטש) והמעתיק הרים יעתיקהו אל ארץ גזרה; תחת כי הסיר עטרת תפארת התורה, וקרני תהלת לשה״ק הכפיש באפר, עד כי חשך משחור תארה.

[2]) היא שפת רוסיא המדברת בין הרוסיים האזרחיים ממחוזות וואלין פאדאליען קיעוו ויתר המחוזות עד אלף שבע מאות שבעים ושנים למנינם, ומהשפה הזאת נמלאו מלות רבות בלשוננו יהודית אשכנזית זאת יתר על כלם זולתה שנתערבו בה, גם דרכי הדבור בלשון יהודית אשכנזית הולכים ע״ד לשון רוסיא, וזקנינו ספרו לנו שבכמה דורות שלפנינו היו היהודים שבמחוזות אלה מדברים רק בשפת רוסיא הזאת, ושפת יהודית אשכנזית אשר אנחנו

וממורטות המה אין במו מתם, נוסף לזה לא תספיק לנו לשוננו הזאת, כי אם לדברים ההמוניים ושיחות הפשוטות, וכאשר נחפוץ לכנות מושג מה מדברים נשגבים, אין שפתנו אתנו, האף אין זאת? ויפה אמר הרב הגאון ר׳ שמחה קאלימאני נר״ו אב״ד ור״מ דווינעציע בפסקו אחר שהוכִיח בראיות חזקות שמחויב כל איש הישראלי לדעת לשונות אחרות ההכרחיות, וראשי ידיעות מהחכמות, אמר וז״ל: ונוכל לומר על חסרי דעת הלשונות ההם, מה שאמר ישעיה הנביא: כי בלעגי שפה ובלשון אחרת ידבר אל העם הזה (כ״ח י״א) ועי״ז הם נבזים אצל האומות אשר אנחנו ביניהם, עכ״ל. וכנים דברי הגאון הזה מאד, כי אמנה מי שאין לו כתב ולשון זכה וברורה, בזוי באדם הוא, לכן קראו לאדום קטן ובזוי מחסרון הכתב [1]) והלשון (עיין ע״ז י׳ ע״א) ר״ל שלא היתה לשונם צחה

דוברים בה עתה לא היתה מתפשטת בכל היהודים גרי מחוזות אלה, והגידו לי ג״כ בשם החכם הגדול השר טשאצקי (Czacki) שכתב באחד מספריו עפ״י עדות סופרים נאמנים וראיות מבוררות, שהיהודים שבמחוזות אלה לפני כמה מאות שנה, התפללו תפלתם בלשון פולניא לא בלשון הקדש כמו שנוהגים עתה, וזאת לעדה שהיתה שפתם שפת פולניא או רוסיא (ובימים ההם היתה שפת רוסיא ופולניא קרובות יותר זו לזו מאשר הם בימים האלה, וכמעט לאחת יחשבו, כי לא התרחקו עדנה שתי הלשונות האלה ממקור אחם והיא הסלאוואנית (Slawisch) כידוע), ומזה פללתי (דרך אומדנא והשערה בעלמא) שהיהודים הראשונים אשר באו לגור פה, לא מארץ אשכנז יצאו כאשר יחשבו קצת, אולם מאלה אשר גרו על נהר וואלגא (Wolga) זה אלף שנים (והיה להם שם מלך יהודי רב ושליט עיין לקמן) והמקום הזה הוא מקום הרוסיים ושפתם כנודע *) והסתפקו בה גם היהודים האלה אשר גרו שמה והביאו שפה זו לפולניא מקום אשר לשונה קרובה מאד ללשון רוסיא, ומעט מעט נהרו ג״כ אח״ז משפחות משפחות יהודים מארצות אשכנז למדינה זו להיותה ארץ רחבת ידים ויושביה מעטים, ובפרט ששרי פולניא השתדלו לנטוע קלוניאות, לעשות ארץ ציה זו למושב, ומאלה האשכנזים הושתל אח״ז בין כל היהודים לשון אשכנזית, ושתי סבות בדבר: הראשונה שהיה מההכרח לאיש היהודי לדבר לפעמים דבר שלא יבינהו הבלתי יהודי, והשנית והוא היותר גדולה ואמתית לדעתי, והוא: שהעם הזה היה אז בתכלית הגסות והבורות, והעד שעד הגאון רבינו שלמה לוריא (שחי זה מאתים שנה או יותר מעט) לא מצינו מחבר אחד יהודי פולניא שחבר איזה ספר, ובפרט הדפוס לא היה אז רק באשכנז, וכל ספרי התנ״ך וספרי התפלות וזולתן נעתקו באשכנז ללשון אשכנז, והיה אז א״כ מההכרח ללמוד לשון אשכנזית להבין את התלמידים הספרים ההם, וע״כ תשמע אצל מלמדי זמננו במדינה זו גם היום מלות אשכנזיות ישנות בבאורי המקרא והתלמוד שלא ידעו בעצמם כונתם.

[1]) וכן העידו סופרי האומות על הלאטיניים (והמה האדומיים) שלא המציאו בעצמם

---

*) ואחר כתבי זאת מצאתי שכוונתי בענין הזה לדעת חכמים גדולים מחכמי העמים, האחד פיליפ מארנעאוס (Philipp Mornaeus), והשני גענעבר (Genebr) הביא בשמם החכם קאלמעט (A. Calmet B. Unters Th. IV. Unters. XXXII.)

כראוי (עיין שם רש"י ותוספות והבונה בע"י) כי באמת מהלשון תקיש על חכמת

את הכתב לאטין , אולם קבלוהו מהיונים , והמה קבלוהו מאת הכנענים (Phönizier) ומהלאטינים הועתק הכתב הזה תוך שאר לשונות איירופא (Europa) בגוייהם לארצותם , אך ברבות הימים נשתנה תמונת הכתב אצלם מעט מעט , ואולם מקורם אחד וכלם נתנו מרועה אחד (עיין לקמן מה שהבאנו בשם פילון היהודי שהכתב נולד על ברכי אבותינו) , החכם קאדמוס (Kadmus) מפעניציא (הוא המיסד עיר טהעבען (Theben) המפורסמת מאז במלכות יון , והיא עיר החכמה המובאת בתלמוד לפעמים) הביא לארץ יון את האלפא ביתא של הפעניציים . וזה היה בזמן מלחמת יהושע עם הפעניציים , עיין ד"ה להחכם מיללער (Müller's Allgem. Weltgesch. B. 1. kap. 2.) ואמר שגם זה היה ממגורשי יהושע והיה מעם כנעני אחד שהיה נקרא קֵדֶם (ואולי הוא הקדמוני הנזכר בתורה) ע"כ נקרא קַדְמוּס ר"ל איש קֶדֶם עכ"ד , ואולי מזה כי מלאו מקדם (ישעיה ב' ו') . ובאלפא ביתא הזה היו רק שש עשרה אותיות (והרוב מהם שמות עבריים , כמו : אלפא , ביתא , וכדומה , ודע שלשון כנעני הוא לשון עברי ממש כמבואר בספרי זה) ובזמן מלחמת טראיא (Troia) הוסיף פאלאמעדעס (Palamedes) על הא"ב הזה עוד ארבע אותיות , ואח"ז המציא סימאנידעס (Simonides) עוד ארבע אותיות , והמה בכלל עשרים וארבע אותיות כאשר הם אתנו היום (בספרי היונים) בשמותם בדמותם וצלמם . וחמש מאות שנה טרם נבנתה עיר רומא , הביא עוואנדער (Evander) את הכתב היוני אל לאציום (Latium) [הוא הככר הנודע באמצע איטאליא שעליו נתיסדו אלבא־לאנגא (Alba-Longa) ורומא (Rom) ורוב תושביה היו פעלאסגערן (Pelasger) (אומרים קצת שהמה מפלשתים) והעללענען (Hellenen) אשר באו לגור שם מן ארקאדיען (Arkadien) תחת יד מנהיגם עוואנדער הנזכר , ומזה התערב תוך הלאטיניים גם מלשון היונים ומנהגי דתם , ונקרא הככר הזה בשם לאציאום על שם המלך (שמלך עליהם אחר עוואנדער) ששמו לאטינוס (Latinus)] . והמה השש עשרה אותיות אלה הנזכרות ובהם השתמשו קדמוני הלאטינים באין שנוי וחלוף בשמותם בדמותם וצלמם , אך הוסיפו עליהם עוד שתי אותיות אלה F. H. אבל לא התפקדו תוך האלפא ביתא ונקראו אצלם בשם סמני הנשימה (הויכלייכען) , ואח"ז בזמן מאוחר קבלו הלאטינים מאת עם עטרוסקען (Etrusker) עוד שתי אותיות אלה V. X. (כאשר קבלו מהם גם יסודי לוחות השנה (קאלענדר) וכדומה) ולהיות מוריהם של הלאטינים היו אנשי עטרוסקען הרגילים לכנות גם את אותיות אלפא ביתא בשמות שקראו להם המה (כאשר נקראו גם היום) ועזבו או שכחו את שמות אלפא ביתא של היונים — וכן יסוד לשון רומא הוא לשון אסקא (דיא אויסאנישע שפראכע) היתה שפה פחותה וגרועה מאד ולא היתה שפת ספר (קיינע ביכער שפראכע) עד זמן ליוויאוס אנדראניקוס (Livius Andronicus) שהשתדל בתקונה ע"י העתקותיו ספרי יונים ללשון רומא וזה חי 240 שנה לפני חשבון הנוצרים , ונוסף לזה היא לשון מעורבת מן לשון עטרוסקי ויוני שערבו בה הפעלאסגערן הנזכרים , ומה שאמר בעל עין יעקב שלא היתה להם גראממאטיק , כנים דבריו מאד כי קאטא (Cato) היה הראשון שהחל לכתוב ולסדר מעט לשון רומא בסדר דקדוק וזה חי לפני חשבון הנוצרים 150 שנה , ולא הגיע הדקדוק בלשון הזאת לתכליתו עד זמן 400 שנה אחר קאטא .

אנשי האומה נושאיה, כמבואר לעיל, ואמר החכם פֿיכטע (Fichte): האנשים יתבררו ויצרפו משפת לשונם, יותר מאשר תצרף הלשון מהם.

פרק ד

מן מוצא הדברים האלה תבין ותשכיל, איך מחויבים אנחנו ללמוד לשון אחת עכ"פ ולדעתה בתכלית השלמות, ואצ"ל לשון המדינה אשר גרים אנחנו בה הוא בלתי ספק הכרח גדול וחיוב גמור לדעתה על נכון. וכבר מצינו שגדולי התנאים ע"ה הזהירו את אנשי דורם לדעת בברור לשון המדינה ולדבר בה ולא באחרת, ובפרט אם היא לשון צחה ורחבה, כדתנן סוף סוטה, ובבבא קמא (פ"ג ע"א): אמר רבי בארץ ישראל לשון סורסי [1]) למה? או לשון הקדש או לשון יוני ע"כ, לפי שהיתה לשון צחה מאד ורחבה, והיתה גם כן לשון המדינה אז בארץ ישראל [2]) וכן אמר רבי יוסי בבבל לשון ארמי למה? או לשה"ק או לשון

[1]) מהראוי להודיעך פה קורא משכיל מהסתעפות לשונות המזרחיות למען תלך בטח בכל מקומות התלמודים והמדרשות ובספרי בעלי אספות כשיקרה לפניך מעניינם דבר, כי רב הוא, גם בספרנו זה יצטרך לך לדעת מזה, ולמען לא אכפול הדברים פעם בפעם, אנסנך דרך ארוכה וקצרה: דע שלשון עברי היא אם כל הלשונות המזרחיות, כי מבטנה יצאו אלה, ע"כ קרובות הנה זו לזו קרבת אחוה ושאר בשר, ואלה המה בנות לשון העברית (ומתולדותיהן של אלה יצאו כל לשונות בני קדם): א) לשון כנען (die Kananitische o. Phönizische) ב) לשון ערבי (die Arabische) והיא היותר קרובה בכל אופניה ללשון עברי מאחיותיה, ג) לשון ארם או כשדי (die Aramäische o. Chaldäische) ובה (ר"ל בארמית) דברו אז בארבעה מחוזות או מדינות והמה: 1) בבל (Babylonien), 2) מעסאפאטאמיא (הוא ארם נהרים) (Mesopotamien), 3) אשור (Assyrien), 4) סוריא (Syrien), ואין בינותם כי אם שנוי זעירא זו מזו במבטא, לכן נקראת לשון ארמית בארבעה שמות, כשמות המדינות או המחוזות הארבעה הנדברות בהן, כפי השתנות הברתן המעוטה, אולם במקורן אחת הנה, גם תדע שהיונים קורין ארץ ארם בשם סורים, והעברים יקראו בהברתן את שם סורים, בשם סוריא, ולפעמים בהברה היונית סורים, בתוספת יו"ד סימן היחס, לשון סורסי, (ומזה תבין היטב דברי התוספות בבבא קמא שם ע"ש) ועיין רש"י פסחים (ס"א ע"א), ואולם ברבות הימים והתמורות במדינות, הלכו ורחקו הלשונות זו מזו יותר.

[2]) דע כאשר שבו היהודים מבבל תחת ידי עזרא ונחמיה העלו אתם משם שפה ארמית, וגם זו לא היתה נחה בפיהם כבפי הבבליים הגוים, כאשר התבאר לעיל מזה מתלונות נחמיה, ומן אז חדלה לשון עברית להיות לשון מדברת באומה, ונשארה שמורה רק אצל אנשי הסגולה והחשובים שבעם, ובה היו מתעסקים בחבור ספרים ובכל דבר שבקדושה, כנראה מנבואת חגי, זכריה, ומלאכי, ומגלת אסתר, וכדומה, ומנוסחאות התפלה שסדרו לנו אנשי כנסת הגדולה, ובזמן קט אחר עלות הגולה (ערך שלשים שנה כפי החשבון חז"ל), כאשר גברו היונים,

והיתה להם יד שלטת על ממלכות רבות, נעשתה גם לשונם שפה שלטת בעולם; כי מקרה אחד יקרה לעם וללשונו, תרום בהרימו, ותרד בנפילתו, נוסף לזה היתה השפה הזאת מכבר נאה ושלמה בכל השלמותיה, יען נתחברו בה ספרים הרבה בכל חכמה ומדע, ומשוררים בה שרו,. הן המה החכמים והמשוררים אשר מעולם מהוללים, ועד עולם יהיה שמם לפאר ותהלה, וכבר ידעת גודל חשיבות לשון הזאת אצל חז"ל וכמה יפיותו של יפת — והיהודים שהיו נכנעים ג"כ אז ת"י היונים כמעט כל ימי תוקף ממשלתם, השתדלו ללמוד ג"כ שפת האומה המושלת עלימו, נוסף על לשונם העברית והארמית, ואנשי הסגולה מהיהודים הכהנים ושומרי התורה ורואיה, השתלמו בה בתכלית היותר שלמה בזמן קצר מאד אחר נמיהת קרן היונים עד שבימי תלמי מלך מצרים (Ptolomäeus Philadelphus) העתיקו שבעים הזקנים הכהנים לפני המלך הזה, את התורה בנאות לשון יונית, וכה הלכו וגדלו היהודים בא"י (ובפרט הגרים מהם במצרים כאשר נביא להלן מזה באריכות) בלשון יונית כל ימי ממשלת היונים, והוא מעת מלוך אלכסנדר מוקדון עד אנטיאכוס עפיפאנעס (Antiochus Epiphanes) מלך סוריא, וכל ימי ממשלת החשמונאים, וגם אח"כ כאשר גברה יד הרומיים השתמשו עוד היהודים בלשון יונית כי לא נפלה שפה הזאת מהדרה ומחשיבותה גם בימים ההם, כי הרומיים בעצמם כבדוה וכתבו בה רוב ספריהם, ויוסף הכהן [הוא היוסיפון] אשר חבר את ספריו לכבוד מלכי רומא וזקניה, לא כתב אותם בלשון רומית כ"א ביונית לגדל יקרתה אצלם.

היוצא לנו מכל הנ"ל שהשתמשו היהודים בא"י כל ימי בית שני בשלש לשונות: עברית, ארמית, ויונית, וכן אחר החרבן שנים רבות, כנראה מהעתקת התורה שהעתיקו לטובת עם בני ישראל לארמית הנאה וליונית. לארמית הנאה: ע"י אונקלוס, וליונית: ע"י עקילס, כמ"ש בעל מאור עינים באמרי בינה פרק מ"ה (ומה שהביא החכם מהרמ"ק בספרו בן יוחאי (מענה קכ"ע בד"ה תרגום) בשם מאור עינים הנ"ל שאונקלוס ועקילס אחד הוא, ובנה ע"ז בניינים רחבים, שגיה ברואה עיי"ש) שנעשו כמעט בזמן אחד, כי שתיהן נעשו בזמן ר' אליעזר ור' יהושע ומפיהן, כדאיתא במגלה (ג' א') ובירושלמי (מסכת הנ"ל פרק א' הלכה י"א) וזאת היתה אחר החרבן זמן רב קרוב לזמן רבינו הקדוש. — ואופן השתמשם בשלש לשונות אלה היה ע"ז הדרך, בארמית היה רוב דבורם של העם, כתשוב כהמוני ובה היו כותבין כל השטרות שבין אדם לחברו, וכן הביא רבינו הקדוש בחבורו המשנה נוסחאות השטרות בלשון ארמי, אולם בעברית וביונית היו משתמשים המלומדים והגדולים בינם ובין עצמם, וכן כתב הת"י (שקלים פ"ה משנה ג') ע"ש, ועיין בפרוש המשנה להרמב"ם (רפ"ב דמגלה). — ובשתי הלשונות האלה (ר"ל עברי ויוני), היו כותבים ספריהם וכל דבר שבקדושה; כי היתה חשיבות לשון יונית כחשיבות לשה"ק, כדשנינן (מגלה י"ד ע"א) רשב"ג אומר אף בספרים (ר"ל ספרי תורה) לא התירו שיכתב אלא יונית, וכן הוא להלכה.

וכאשר קם רבינו הקדוש ע"ה והיה איש מבין בלשונות, ואהב את הצחות במאד, (כאשר העידו עליו הרמב"ם ז"ל בהקדמתו לסדר זרעים, והשר דון יצחק אברבנאל בהקדמתו לספר נחלת אבות) ומצא בימיו את לשון ארמית משובשת מאד ומשוללת הצחות, וכנגדן העברית ויונית בתכלית הצחות מאד, געלה נפשו בשפת ארמית, ויצו לאנשי דורו לעזוב את הלשון הפחותה הזאת מכל וכל, ולבלתי ידברו בה, ויבחרו לדבורם ולכתיבת השטרות ולכל צרכם אחת מהלשונות הצחות עברית או יונית, הנהוגות במדינה בין אנשי הסגלה והמשכילים בעם. ואל יקשה בעיניך מאמרם ז"ל (הובא בילקוט ירמיה י"א בשם המדרש): אמר ר"ש בר

פרסי (ר"ל לפי שהיתה גם היא לשון נאה) ועיין רש"י ותוספות בב"ק (פ"ג ע"א) גם היתה לשון המדינה בבבל [1]) וכן נוכל לומר במדינה זו לשון יהודית אשכנזית למה? או לשון אשכנז הצחה, או לשון רוסיא, כי היא לשון המדינה ובפרט שהיא לשון רחבה וצחה מאד, לא יחסר בה כל נעימה ויופי, וכל המעלות הנשגבות הנחשבות לשלמות הלשון (כאשר בארתי זאת באריכות בהקדמתי לספר יסודי לשון רוסיא אשר כתבתי לטובת נערי בני ישראל, ואוציאו לאור בקרב אם יגזור ה' בחיים) — העולה ממה שבארנו עד הנה הוא: שהכרת גדול הוא וחיוב גמור לדעת לשון אחת מהלשונות הלועזיות, ובפרט לשון המדינה, ושידענה בתכלית היותר שלמה, שיוכל לכלכל את דבריו במשפט הצחות, ובאם נחפוש ונדרוש היטב בספרי קדמונינו, אזי נמצא שבכל מדינה ומדינה

נחמני אל תהי לשון ארמית (ובירושלמי סוטה פרק ז' הלכה ב' אל תהי לשון סורסי) קלה בעיניך? כי אדרבה המאמר הזה מורה באצבע שהיתה ארמית לשון עלגים בימיהם, ונמאסת אצל אוהבי הצחות עד שהיתה צריכה לאזהרה זו, והוא כמו אל תהי ברכת הדיוט קלה בעיניך, וכדומה מאזהרות כאלה על דברים שנוהגין בהן קלות ובזיון לגודל פחיתותם, ועדות גדולה על חסרון לשון ארמית אז, מלישנתם היקרה „שאין מלאכי השרת נזקקין לה" ואפילו תרגום ארמית שבידנו הנכתב בצחות לשון ארמית אין לו המעלה כמעלת לשון יונית, עיין מגיד משנה (הלכות שבת פרק כ"ג) ובתלמוד (שבת ריש פרק כל כתבי) שהורו לנו שתרגום ארמית אין מצילין אותו מפני הדליקה בשבת כמו תרגום שאר הלשונות, ואולם יונית מותר, ומה שכתב שם המ"מ בשם הרמב"ם (הלכות תפלין פ"א) וכן הברטנורא מגלה פ"א שנשתקע כבר לשון יוני מן העולם ונשתבש ואבד, כבר הראה הרב בעל מאור עינים (חלק חמישי פרק מ"ו), שהרמב"ם לא יפה כוון בזה עיי"ש, וכל אדם יחזה בלמדו ספרי הרמב"ם, שהיתה שפת יונית זרה בעיניו ולא ידע ממנה כלל, כמו שחשב מלת אסטנים למלה עברית, ובאמת היא לשון יונית כידוע, ועיין רש"י, וכן חשב מלת אספקלריא (כלים פרק ל' מ"ב) וכאלה רבות תמצא בפירושיו של הרמב"ם.

[1]) ומה שאמרו בב"ק (קי"ז) דאמר ליה רב לרב כהנא עד האידנא הוו מלכותא דיונאי דלא קפדי אשפיכות דמים, השתא פרסיים נינהו דקפדי אשפיכות דמים? (היא הגירסא הנכונה וכן גרס המהרש"א ז"ל שם בח"א, וכן גרס התוספות בגיטין (י"ז ע"א) ולא בהפך כי הוא טעות גדול ואין כאן מקומו לבררו והאמת עד לעצמו), משמע מזה דבימי רב אתו הפרסיים לבבל ושלטו בה אבל קודם זה שלטו בה יונים, ולפי דברי רב שרירא גאון בתשובתו (המובא בספר יוחסין) ירד רב לבבל בשנת תתקע"ט לאלף הרביעי והוא ק"ן שנה אחר החרבן, ובאותו זמן השלים רבינו הקדוש את חבורו המשנה עיי"ש, ור' יוסי הנזכר פה היה רבו של רבינו הקדוש, כי סתם ר' יוסי הוא ר' יוסי דצפורי, והוא היה כמו מאה שנה לפני חבור המשנה, וא"כ יונים משלו אז בבבל ולא פרסיים? לא קשה מידי דאיכא לפרושי כדעת הר"י ז"ל (תוספות גיטין שם) שמפרש עד האידנא הוו מלכותא דיונאי, כלומר מושלי בבל היו מיונים, ועכשיו המושלים הם הפרסיים, אבל לעולם פרסיים היו בבבל עוד מימות כורש, וכן דעת רש"י שם.

שהיהודים גרו בה, היתה שפתם שפת האומה המושלת עליהם מעולם ¹) ויען

י) ומה שאמרו הז"ל בתנחומא סוף בלק ויקרא רבה ל"ב ושיר רבה פסוק גן נעול, והובא בילקוט (רמז קע"ב) בשם המכילתא וביתר מקומות שאבותינו לא שנו לשונם במצרים, שאלה זו מרחפת על שפתי כל מתעקש וכן שמענוה מפי רב דורש אחד זה מקרוב אשר שם על מניאה זו כעל כל הון עד אשר פזז וכרכר על הבימה כדוב למד, ויען שבדבר תורה הוא ע"כ ראוי לענות את הכסיל כאולתו, ואומר כמו שאמר הרב החכם בעל אמרי בינה (פרק י"ג) על ענין דומה לזה, דשתי תשובות בדבר, הדא דהך מימרא אגדתא הוא, ולא גמרינן מניה, או תאמר אומדנא הוא לא קבלה עיי"ש, ואזדא האי חכם לטעמיה (שם פרק ט"ו) והוא ע"ד גדולי רבותינו, וז"ל רב שרירא גאון ז"ל במגלת סתריו על דבר האגדות, הני מלי דנפקי מפסוקי ומקרי מדרש ואגדה, אומדנא נינהו, וכנו רב האי גאון ז"ל כאשר נשאל מה בין מדרש ואגדה הנכתבים בגמרא, ובין אלה הכתובים חוצה לה, והשיב שהמדרשות שהמה נמצאים במדרשים חוץ לגמרא אינם מחוורים כ"כ, והר"ן בפרק הרואה על מאמר אחד אמר, הא מלתא אגדתא היא, וכה ובכל דדמי לה אמור רבנן אין סומכין על דברי אגדה, ואמרו חז"ל אין משיבין על הדורש ואין מקשין באגדה עיי"ש, ובמבוא התלמוד לרבינו שמואל הנגיד ז"ל כתב וזה לשונו: הגדה, הוא כל פי' שיבא בגמרא על שום ענין שלא יהיה מצוה, זו היא הגדה, ואין לך ללמוד ממנה אלא מה שיעלה על הדעת, ויש לך לדעת שכל מה שקיימו חז"ל הלכה בענין מצוה שהיא מפי משרע"ה שקבל מפי הגבורה אין לך להוסיף עליה ולא לגרוע ממנה, אבל מה שפרשו בפסוקים כל אחד כפי מה שנזדמן לו ומה שראה בדעתו, ולפי מה שיעלה על הדעת מן הפרושים האלה לומדים אותם והשאר אין סומכין עליהם עכ"ל, ואם הדורש לא ישים את לבו גם לכל הדברים האלה שהבאתי הנה, וכפתן חרש יאטם אזנו לבלתי שמוע דברי אמת, כדרך כל מתעקש הרוצה בקב שלו פרי בוסר מהשעה קבים של זולתו פרי גומל; הנני להקהות שניו בפירותיו עד אשר לא יוכל לפתוח פיו, וכדאמרי אינשי מניה וביה אבא ניזיל ביה נרגא, והנני לערוך נגד מאמר זה, מאמר מתנגד מדברי אגדה הנזכר פעמים רבות במדרשות והובא בילקוט (רמז רפ"ו): אנכי ה' אלהיך אמר רבי נחמיה מהו אנכי? לשון מצרי הוא, משל למלך שנשבה בנו ועשה ימים הרבה אצל השבאין, לבש אביו נקמה והלך אצלו והביאו, ובא להשיח עמו בלשון, כך הקב"ה, עשו ישראל במצרים כל אותן השנים ולמדו שיחתן של מצרים, כשגאלן הקב"ה ובא ליתן להם את התורה, אמר הקב"ה הריני משיח עמהן בלשון מצרי אנכי אנוך עכ"ל [וכן נמצא לפי גדולי המפרשים הרבה תבות ושמות בתורה שהם לשון מצרי כמו, צפנת פענח, ושם משה לדעת החכם הגדול ידידיה האלכסנדרוני, הוא נגזר משם מש בלשון מצרית שפרושו מים, וזה כי מן המים משיתיהו כן הביא משמו המאור עינים (ח"ג) עיי"ש, ואולם ביוסיפון לרומיים (Jos. Fla. alterth: B. II. c. IX.) מצאתי שאמר וז"ל: שם משה הוא שם מרכב משתי תבות מצריות מן מו (Mo) שפירושה מים, ומן יזיס (Ises) שפירושה מוצל ובהרכבה (Moyses) (ובהברה העברית הוא משה) ר"ל איש מוצל ממים עכ"ל]. ועל דברי המדרש שהזכרתי כוון הפייטן שיסד ביוצר (ליום א' דשבועות) אז בכתב אשורית, ובלשון עברית, ובדבור מצרית, הנחלת לבת עברים, ע"כ. ובאמת יש לשלב שני מאמרי המדרש הנזכרים יחד, שמר אמר חדא ומר א"ח ולא פליגי,

שנצטוינו מאת ה׳ לאהוב את העם והמלך אשר אנחנו מתגוררים בארצותם,

---

אולם מקום הנחתי לבעלי הדרשנים להתגדר בו, לבלתי אעבור על אל תגזל דל.

ומה שחשב הדורש הזה „שלא שנו את בגדיהם" ג"כ לאחד מארבעה דברים שבזכותן נגאלו, שקר ענה ומלבו בדא דבר אשר לא כתוב שם, ולא עלה מעולם על דעת שום חכם בע"ד עברי כ"א על לב הרבני הזה (וכן שנה בזה הבחור בהקדמתו למתורגמן), ואחר אשר שנה את אולת זו פעמים רבות הוסיף לחזק את דבריו ואמר: שנוי המלבושים אפילו דבר מועט אסרה תורה בפרוש, באמרה ובחקתיהם לא תלכו (ויקרא י"ח ג׳), כה צעק האיש הזה בזעק שבר על חלומותיו ועל דבריו. ולמען אשכילך בינה קורא נעים! שאין ממש בדבריו, וכי אסף בחפניו רוח הבל, לאסור אסר על נפשנו, אשר לא עלה על דעת מחוקקינו מעולם כדרך כל עקש ואויל החפץ להראות את עושר חסידותו ותמימותו ברבים, הנני לערוך לפניך פה דברי קדמונינו השלמים בענין הזה לדין והלכה, אך בראשית כל, אבאר לך שם חק בלשון עברי: דע ששם חק הונח על כל מצוה שצוה המנהיג את הסר למשמעתו, וביחוד אם יצוה לשמור איזו מצוה מבלי שידע סבתה וטעמה כענין שאמרו חקה חקקתי וכו׳, ועיין רש"י בפרשת חקת, ועיין מלות הגיון להרמב"ם שער י"ד, אבל כל המצות התקנות והאזהרות אשר בדת, או בפקודת המדינה ושופטיה, אשר סבותיהן נודעות, אם לתקון איש פרטי העושה אותם או לתקון כלל החברה אינן נקראות חק אבל מצוה או אזהרה, ובכללם כל דבר שצותה המדינה לנוי או ליופי, ד"מ: המלך שלח תבנית מיוחד לבנות כדמותו כל איש את ביתו או הצרו או חנותו והדומה, ותכלית כונתו הוא לסדר היופי והנוי, אין זה נקרא חק. מעתה נבוא אל החקים אשר הזהירה התורה לבלתי לכת בהם מחקות הגוים הקדמונים המפורשים בתורה, והמה המצרים והכנענים דוקא לא זולתן, והיא אמרה: כמעשה ארץ מצרים וגו׳ וכמעשה ארץ כנען וגו׳ ובחקותיהם לא תלכו (שם), וכדאמרי בתורת כהנים מגיד שמעשיהם של מצריים ושל כנעניים מקולקלין מכל עממין וכו׳. הנך רואה שלא נאמרו על אומות זולתן, ובפרט על האומות המחוקקים שבימינו (שהם עכ"פ יחשבו בכלל גרי תושבים (עיין תשובת הריב"ש קי"ט) כי מקיימים השבע מצות ומפני שנהגו מפי הגבורה) ולא נאסרו ממעשה מצרים וכנעניים כ"א החקים שנהגו לע"ז ענינים בלי טעמים, וכמ"ש שם בתורת כהנים, ובחקותיהם לא תלכו וכי מה הניח הכתוב שלא אמרו, והלא כבר נאמר לא ימצא בך מעביר בנו ובתו באש, אלא שלא תלכו בנימוסים שלהם בדברים החקוקים להם, ר"ל דבריה בלי טעם כמפורסם מענינם. ואמר רבי מאיר שם ובחקותיהם אלו דרכי האמורי שמנו חכמים, ועיין תשובת הריב"ש קנ"ח, וכן כתב הרב הגדול בעל ספר יראים (עמוד אלילים פ"ח) ובחקותיהם אלו מעשים וחקות שהורגלו לעשות כן לשם תורה שלהן, הזהירה תורה עליהן, וחכמים פרשו מה המעשים והחקות שהורגלו לעשות לשם תורה, בפרק במה אשה, ובתוספתא דשבת מונה כל מה שהיתה בקבלה ביד חכמים שהיו מחקותיהם ואין להוסיף עליהם (והמוסיף בחקים עובר בבל"ת לא תוסיפו, כן פסק הרמב"ם להלכה) כי אינן מסברא רק בקבלה עכ"ד. ואמרו שם בת"כ: יכול לא יבנו בניינים ולא יטעו נטיעות כמותם, ת"ל בחקותיהם לא תלכו, לא אמרתי אלא בחקים החקוקים להם ולאבותיהם ולאבות אבותיהם, ומה היו עושים? האיש נושא לאיש וכו׳, וז"ל הרמב"ם במורה (ח"ג פ׳ ל"ז) והוא אמרו ובחקותיהם לא תלכו, ולא תלכו בחקות הגוים,

בידוע וכמבואר להלן באריכות בספרנו זה, ואין לך דבר שיעורר את האדם

והם אשר יקראו ז"ל דרכי האמורי מפני שהם סעיפי מעשה המכשפים שהם דברים לא יגזרם היקש טבעי וכו' (וכל) מה שיגזרהו העיון הטבעי הוא מותר, עיי"ש דברים מסלאים מפז — ומה שהטעה ביותר את הדורש הזה, נראה לי שהיתה מרחפת על רעיוניו מה שמשמע או ראה ביו"ד הלכות חקות העובדי גלולים מזה הענין איזה ברק, כאורים מתעים באישון לילה אשר בין רגע יהיו ובין רגע יאבדו, ויתעו את העובר בתהו לא דרך, והנני להעתיק פה דברי הש"ע (שם סימן קע"ח ס"א) אין הולכין בחקות העובדי גלולים וכו' אלא יהיה מובדל בהם ובמלבושיו ובשאר מעשיו, וכל זה אינו אסור אלא בדבר שנהגו בו העובדי גלולים לשם פריצות, כגון שנהגו ללבוש מלבושים אדומים, והוא מלבוש שרים וכדומה לזה ממלבושי הפריצות, או בדבר שנהגו למנהג ולחק ואין טעם בדבר, דאיכא למיחש ביה משום דרכי האמורי, ושיש בו שמץ עבודת גלולים מאבותיהם, אבל דבר שנהגו לתועלת כגון שדרכן שכל מי שהוא רופא מומחה יש לו מלבוש מיוחד שניכר בו שהוא רופא אמן מותר ללבשו, וכן שעושים משום כבוד או טעם אחר מותר (מהרי"ק שרש פ"ח), עכ"ל, ועיין במהרי"ק שם שהביא כמה וכמה ראיות להם: שאין הישראל צריך להיות מובדל במלבושיו, והאריך שמה בזה רק שהעלה לאסור במלבושים המיוחדים לעבודת גלולים ובלבישת מראה אדום שמסורת בידינו להקפיד על לבישתם לבני עמנו, ויש מי שרוצה להביא ראיה מהכתוב: ועל כל הלובשים מלבוש נכרי (צפניה א'), שבוש הוא, כי לפי דעת תרגום יונתן ויתר מפרשים כונת המקרא על המשתוקקים לעבוד ע"ג. ואולם האמת הוא כמו שפרש החכם ר' יעקב אבנדנה בשם קדמונינו וז"ל: על כל הלובשים וכו' אנשים שמראים עצמם פרושים וחסידים ולובשים מלבוש נכרי שלא כשאר העם כדי שיכירום במלבושיהם שהם פרושים ודרכיהם רעים עכ"ל. ולפי דעת הדורש הזה נראה שכל אחינו הגרים בארצות ישמעאל המלובשים מלבושי ישמעאל, והגרים באנגליא איטאליא צרפת ואשכנז וכו', כלם עוברים על לאו ובחקותיהם לא הלכו, ואין מלבושים הרצוים בעיני ה' כ"א מלבושי היהודים הגרים פה במדינה זו, וכאלו את תבניתם הראו למשה בסיני לאמר: כזה ראה והלבש! בזה לך, לעגה לך, מי יתן החרש תחריש בעת הזאת ותהי לך לחכמה, או לבחר תחתיו לדרוש בדברי מוסר ותוכחה לעם, לעוררם על האזהרות והמצות המפורשות בתורה באר היטב, כאהבת ה' והשכל באמתו, ואהבת רעים, ועזר לעניים, מאזני צדק, ואיפת צדק, ואסור רכילות, לשון הרע, ואונאה בכסף ובדברים, ואסור רבית ונשך, גזלה, גנבה, שבועת שקר, הרחקת אמונה בשקרים ובנביאי שקר, והוזים וחולמים, ודרישת המתים בעד החיים, ועונן ומנחש וכדומה, שהם יסודי התורה ועמודי הדת וקיום המדינה, ומדוע בחרת אתה הדורש רק לדרוש בחקים דוקא ולהוסיף עליהם כהנה וכהנה, זכר נא דברי חז"ל שאמרו לא דייך שאסרה תורה וכו', וראה מ"ש התשב"ץ בתשובותיו (חלק שלישי ענין רפ"א) על המנהגים ואסורין החדשים וז"ל: אין להוסיף אסורין, הלואי יעמדו על מה שנהגו ולא יפרצו גדרן של ראשונים, ועיין תשובות מהר"מ אלאשקר תשובה ל"ה, וכן הגאון יעב"ץ בתשובותיו (חלק ראשון) כתב שטנה על המנהגים החדשים והחומרות שמוסיפין, וסיים בזה"ל: אשרי שיאחז ונפץ את המנהגים החדשים אל הסלע ע"כ, והמון החשכים בעם אשר עינים להם ולא יראו לא עליהם התלונה שמזלזלים בכל אלה שזכרנו, כי עיניהם תלויות לקדושיהם אשר

לאהבת איזה עם ומדינה כידיעתו בשלמות לשון העם הזה, כאשר יעיד כל משכיל, לכן ראוי ונכון הוא לבחור לשפתם שפת המדינה.

פרק ה

וממה שהוא מבואר במעט עיון, ויעיד עליו החוש והנסיון, שאי אפשר לאדם לדעת על נכון אחת מהלשונות אף שתהיה לשון מרברת באומתו ושפת עמו, אם לא ישתדל בלמודה מפי ספרים וסופרים, וילמדה על פי דקדוקה מפי מורה הבקי ומשכיל בה, וישקוד בקריאת ספרים הנכתבים בה, כי אז יצליח ואז ישכיל בשפה הזאת — ובלתי ספק שכל חכמי ישראל אשר ידעו לשונות העמים, כהסנהדרין והתנאים וכדומה להם (כאשר נבאר להלן באריכות) למדו מתוך ספרים הכתב והלשון ואצל מורים בבית הספר.

והרבה מגדולי ישראל מצינו שהשתלמו בידיעות לשונות הלועזיות מאד והעמיקו בלמודם, עד שכתבו בהם ספרים רבים ונכבדים, אריסטובלי היהודי כתב הרבה ספרים ביוני כמבואר להלן; פילון היהודי (Philo) (ומבני הכהנים היה כך מצאתי ולא זכרתי אנה) הנקרא ידידיה אלכסנדרוני[1]

בראשם, ולא די שאינם מזכירים דבר מכל אלה, אלא שרואים שקדושיהם בעצמם מזלזלים בהם ורודפים אחר ההבל והכזב הכבוד והבצע, ובעד אגורת כסף יתנבאו יקסמו ויחנופו ושהי יראתם בקיום החקים לבד, וכל המוסיף והמדקדק בהם קדוש יאמר לו, עד שבודאים מיום ליום חקים חדשים וגזורים, ועליהם כוון נעים זמירות ישראל באמרו: מה לך לספר חקי וכו' אם ראית גנב ותרץ עמו ועם מנאפים חלקך פיך שלחת ברעה ולשונך תצמיד מרמה וגו', ואם ימצא איזה רב מופלג בתורה ובחכמה אוהב אמת וצדק הרואה את המכשלה הזאת ולבו עליו יכאב, ירא להגיד את אשר עם לבבו בפרהסיא, פן יהדפוהו הקדושים האלו ממקומו ומפרנסתו, ויעללו עליו עלילות דברים להסיר דמו ונכסיו לאמר מינות נזרקה בו, כאשר קרה ויקרה פעם בפעם, כי כל הארץ הזאת פה נתנה ביד הקדושים האלה המתנבאים לעם, אשר דבר אין להם עם תורה וחכמה, וכל דבר שכל ואמת ירחיקו, כמ"ש אחד מהם בפרוש בספרו, וז"ל: מותר להאמין בשקרים ובכזבים, ועוד כהנה וכהנה ידברו בעל פה ובכתב כמפורסם מהם וספריהם גלוים לכל, וביותר שמו כל מגמתם לגנוב לב עמי הארץ ולצודד נפשות נשי עמנו במשאות שוא, ואתמהו בדברים האלה עד שגדלו והצליחו, ומהם היתה הנסבה כי ירדה בת עמי פלאים במדינה זו, ומי יודע מתי תעלה ארוכה לשברה כי גדל כים.

[1]) החכם הזה היה בסוף ימי בית שני בימי המלך אגריפס בן אריסטובלוס, עיר מולדתו היתה אלכסנדריא של מצרים עיר החכמה, ונתגדל שמה, וסופרי זכרונות הפליגו מאד עוצם חכמת העברי הזה בכל מדע והשכל, ובפרט בחכמת המבטא והפילוסופיא, וכל ספרי אפלטון (Plato) היוני היה יודע על פה, ולא פסקו מפומיה כל ימי חייו, גם היה נדמה בהליכותיו אל אפלטון עד שהיו קוראים אותו חכמי זמנו „אפלטון השני", ויהי שמעו הולך בכל הארץ והיה מנושא ומכובד מאד בעיני קלוידיאוס (Claudius) קיסר החמישי לרומא, והשב לישראל טובות

כתב ארבעים וחמשה ספרים בלשון ובכתב יוני, ועיין מאור עינים (שם);
יוסף בן גוריון הכהן משועי הכהנים שבירושלים ומשוח מלחמה הנקרא (Josephus Flavius) [1]) חבר את ספריו המפורסמים, בלשון ובכתב יוני —

גדולות — והרוצה לדעת מעט מלמודי החכם הזה ודעותיו על מה הטבעו, ידרוש מעל ספר מאור עינים (חלק שלישי, המתואר אמרי בינה מפרק ג' עד פרק ז'), והרב הגדול יש"ר מקנדיאה במצרף לחכמה מהלל מאד את החכם הנזכר והעלה לשמים שיאו, ומכנהו המליץ הגדול הפילוסוף הכולל ר' ידידיה האלכסנדרוני הנקרא פילון, ואמר עליו וז"ל: כתבו עליו, או שאפלטון מדבר בלשון פילון, או פילון בלשון אפלטון ליופי הלשון שהיה לו ביוני עיי"ש.

[1]) רבים מסופרי ישראל כנוהו בשם בן גוריון אבל כבר נתברר טעותם וצ"ל בן מתתיהו הכהן, ומצד אמו מבני החשמונאים הכהנים היה, כן כתב הוא בעצמו בספרו היוסיפון לרומיים (בספור תולדותיו פרק א') ועיין באוניווערזאל לעקסיקאן הגדול (Groses Universal Lexicon aller Wissenschaften und Künste u. s. w. Halle und Leipzig 1737) והנה לפניך תולדות האיש המעולה הזה בקצרה: הכהן המשיח זה נולד ג"א תשצ"ז מבני הנסיכים הנזכרים, בעודו בן י"ד שנה כבר היה מלומד בתורה ובכל מדע והשכל, עד שגדולי דורו והכהנים הגישו לפניו כל דבר הקשה בתורה ובהכמה ויפרש למו, אח"ז למד דרכי הנהגת המדינה וטכסיסי מלחמה והצליח במו מאד. בהיותו בן כ"ו שנה בא לרומא לבקש על הכהנים החשובים שנאסרו בכבלי ברזל ונשלחו לנירון קיסר (Nero) ויהי ה' את יוסף וימצא חן בעיני פאפפעא (Poppea) אשת הקיסר הזה לגודל מעלותיו, והשלחם חפשי לנפשם בעבורו, ובשובו לירושלים תקן את חיל היהודים על תבנית חיל הרומיים, בתכלית היותר נפלא, ויעש מלחמות נוראות עם הרומיים אשר כמוהם לא נהיתה, ובתחבולות נפלאות, ואחר כבישת עיר הקדש הביאו טיטוס (Titus) לרומא, וימצא חן גם בעיני אספאזיאנוס קיסר (Vespasianus) ויתן לו משאת כיד המלך כל ימי חייו, וארמון גדול ונפלא, ועל כלם נתן לו שם (כשם בית אבותיו) פלאוויאוס (Flavius) וגם בנו טיטוס אהבו מאד, ובזמן מלכו כתב יוסף שבעה ספרים הנקובים בשם „ממלחמות היהודים" (י"א שחברם בלשון עברי והעתיקם בעצמו ליוני לשון החשוב ברומא אז, ואני לא ידעתי מאין ידעו זאת, כי לא כן משמע מהקדמתו לקדמוניות ואינו היוסיפון בן גוריון בלה"ק הנמצא בידנו היום בששה ספרים, כי זה הוא מזויף, ונעתק לה"ק מרומי לעברי בערך מאה הראשונה ברבנות ע"י עברי אחד, וכפי האמור היה איש צרפתי, ולי נראה שלקח הרבה מספר (Egisipp) ונדבר מזה אי"ה במקום אחר הרבה) יספר בהם מלחמותם עם היונים והרומיים מאז היו לגוי עד החרבן, ובהקדמתו יספר תולדותיו חייו ומעשיו, ולגודל חשיבות הספרים האלה בעיני טיטוס שלח אותם אל בית עקד הספרים שברומא עם מכתב תהלה (לאב בריפע) ולזכר חכמתו ומעשיו הקימו לו מצבה לכבוד (עהרענזיילע) הנעשה ברומא רק לעמים רחוקים ולשר גדול ויקר מאד, גם אחר הקיסר דאמיציאן (Domitian) היה מכובד מאד, ובזמנו כתב עשרים ספרים הנקובים בשם „קדמוניות לעברים" הוא דברי הימים לעברים מימות היצירה עד ימי הקיסר הזה, ובהיותו בן ס"ג חבר עוד שני ספרים יכונו „תשובה נגד אפפיאן" (Appion) יחזק בם מוסדות דת העברים, ויבאר אמתת ספרי התנ"ך, גם חבר ספר יכונה בשם „מכביים

ומי לנו גדול מהרמב״ם ז״ל אשר כתב כל חבוריו הקדושים (זולת היד החזקה) ובתוכם פרוש המשנה והתלמוד (עיין הקדמתו לפרוש המשנה מסדר זרעים, וכן מעיד ר׳ יעקב בהקדמת העתקתו בפרוש המשניות שהרמב״ם פרש שלשה סדרי גמרא ולא נתפשטו בארץ אדום, וראינו מהם ב׳ או ג׳ מסכתות ובלשון ערבי כתבם, ועיין ספר המצות) ושו״ת הכל בלשון ערבי, וכן נהגו רבותיו וכל הגאונים לפניו, כגון רבינו סעדיה גאון (אף הוא תרגם את כתבי הקדש בלשון ערבי, ובכל מקום שהזכיר הראב״ע ז״ל בפרושו לתורה את שם הגאון, ואמר שתרגם בלשון ישמעאל כך וכך, כונתו על תרגום הגאון הזה, ותרגומו עודנו עמנו היום), ורבינו שמואל בן חפני, ורב שרירא, ורבינו האי, ורבים נכבדים זולתם עליהם השלום, כלם עשו חבוריהם בהלכות ופרושים ותשובות בלשון ערבי, וגם גאוני המערב וספרד, כגון, רבינו חנוך בנו של ר׳ משה[1]) שפרש כל התלמוד בלשון ערבי[2]) ורבינו שמואל מגרענאדא (Grenada) הלוי הנקרא רבי שמואל הנגיד, ורבינו יצחק אלפסי, ורבינו יצחק בן גיאות, ורבינו יוסף הלוי אבן מיגאש[3]) וכן נהגו הגדולים שהיו אחריהם,

---

(ר״ל חשמונאים) או ממשלת השכל על תאות היצר וכו׳״ והוא המשוב שבחבוריו, וכל חבוריו אלה חבר בלשון יוני בלשון היותר זכה נעימה ונפלאה ובהדור והשכל רב, ובעבור זה יכנה אותו היערָאנימוס (Hieronymus) בשם טיטוס ליוויאוס היונים (Titus Livius der Grichen) וכבר נעתקו ספריו כמעט בכל לשונות איירופא, ובעל שפתי ישנים הביא שהקדמוניות וספרו ממלחמות היהודים נעתקו ללשון הקדש והמה בכ״י, ומה שהביא שם ממאור עינים לא אדע מאי קאמר, עיי״ש.

[1]) הוא הגאון ר׳ משה השבוי, שפדאו אותו קהל קארדאווא (Cordova) אשר בספרד, ומנוהו עליהם לראש ודיין, והוא הראשון אשר ירה פנה למוד התלמוד במדינת ספרד, והעמיד תלמידים הרבה, כי טרם בואו לשם אין איש בכל המדינה שידע התלמוד, ומן אז הלך וגדל למוד התלמוד בספרד, עד כי מלאה הארץ הזאת דעה, ויצאו ממנה החכמים הגדולים אשר מעולם אנשי שם המה.

[2]) כן מצאתי בהקדמת ר׳ שלמה ב״ר יוסף לסדר נזיקין, ואולם הראב״ד ז״ל בקבלתו ובעל שה״ק מיחסים ההעתקה הזאת לר׳ יוסף בן שטאנאש תלמידו של ר׳ משה הנ״ל שהעתיקו אל מלך ישמעאל, וכן הביא החכם בעל צ״ד.

[3]) ונקרא לפעמים ר׳ יהוסף הלוי (התשב״ץ בתשובותיו ואיננו בן הנגיד הנ״ל הנקרא ג״כ ר׳ יהוסף הלוי כי שם אביו של אבן מיגאש היה ר׳ מאיר הלוי) והיה תלמיד האלפסי ז״ל, וחי עם רש״י ז״ל בזמן אחד, וכאשר עלה האלפס ז״ל אל האלהים, וזה היה בשנת התס״ג לאלף החמישי ישב ר׳ יוסף אבן מיגאש הלוי הנ״ל על כסאו בעיר אליסונא (Alessona) או (Olosson) עד אייר שנת התק״א לאלף הנ״ל ל״ח שנים, והיה רב גדול ומופלג בלשונות רבות ובכל החכמות וחבר ספרים הרבה בחכמת התכונה (עיין יוחסין וספר יסוד עולם לרבינו יצחק הישראלי) והוא היה רבו של הרמב״ם ז״ל ובכל מקום שהוא אומר בחבוריו: וכן הורו רבותי ז״ל, הוא רומז לר׳ יצחק אלפסי ז״ל ורב יהוסף הלוי הנ״ל, וכן תמצא בהלכות שאלה ופקדון

כגון ר׳ יהודה הלוי המופלג בכל החכמות בעהמ״ח ספר הכוזרי (והוא הספר הנכבד מלא ברכת ה׳) ¹) שחברו בלשון ערבי, ורבינו בחיי הזקן (נקרא בן

(פ״ה) שכתב הרמב״ם: ובזה הורו רבותי רב יהוסף הלוי ורבו, וכן כתב במקומות אחרים, (עיין פרוש המשניות אבות פרק ד׳ סוף משנה ה׳) וכתב עליו הרמב״ם (בהקדמתו לסדר זרעים) שכלו היה מבהיל, והראב״ד כתב שהעידו עליו שאפילו בדורו של משה רבינו ע״ה לא אשתכח כותיה (מדברי התשב״ץ בתשובותיו). ואולי בעבור גדלו ותשיבותו קראוהו אנשי דורו בשם מֵיגַאשׁ (Megas).

¹) הוא ספר כולל ויכוח דתיי שהיה בין החכם ר׳ יצחק סנגרי יכונה בשאר חבר, ובין המלך של עם הכוזרים בימים קדמונים (והוא המש מאות שנה לפני זמן המחבר ר׳ יהודה הלוי כמו שכתב הנ״ל בתחלת ספר זה, ור׳ יהודה הלוי הנזכר היה בשנת תת״ק לאלף החמישי, שם מ״א ס״א וסימן מ״ז), וע״י ויכוח זה נתגייר המלך והעם, ועיין מ״ש הראב״ד ז״ל בקבלתו הובא ביוחסין אגרת שכתב ר׳ יוסף מלך הכוזרי לר׳ הסדאי, והמעשה הזה אירע במוחלט אין להסתפק בזה, ויען שראיתי שרבים משלומי אמוני ישראל יחשבו שזה רק משל בעלמא, עיין נ״ד בשם הר״י הלוי, ועיין הקדמת המביא לבית הדפוס את פרוש אוצר נחמד. והמפרש ר״א שנאב בראשית ספר זה על המאמר „המשכילים יבינו" העיר את הקורא שהוא משל בלתי ספק (והוא לקוח ממאור עינים עיי״ש). לכן אמרתי להעתיק לך דברי חכם אחד מסופרי הנוצרים בענין הזה (ולא באתי להחליט שדברי הספר הזה היו ממש דברי ויכוח המלך והחבר, או שהמחבר הרחיב הדברים או הדשים כלל מדעתו ותלה את דבריו במלך וחבר הנ״ל), וזה דברי החכם הפר עשאנקי בספרו על היהודים הנ״ל (נד 69) (העתקתי בקצרה) מה שהביא בשם סופרי ערב האמתים, האחד הסופר מאססא אודי (Massoudi) והשני אבן האוקל (Ebn Haukal) (שחי במאה העשירית למספר הנוצרים), שבבירת המדינה של הכוזריים (Cusaren) שהיתה נקראת אמאל (Amol) היו הרבה יהודים, גם נוצרים ועובדי גלולים גרו שם, והמלך ורא שי המדינה היו יהודים, והתיהדו הכוזרים האלה בימי הכליף הארון אל ראשיד (Harun Al Raschid) במאה השנית למספר הישמעאלים (Hegira) והיא שנת ת״ת לנוצרים (והזמן הזה מסכים לדברי ר״י הלוי שהזכרנו) גם הביא בשם הסופר המפורסם נעסטאר (Nestor) שהיהודים ממדינת כוזר שלחו אל נסיך הרוסיים וולאדימיר (Wladimir) הגדול, שיתגייר הוא ועמו, ואמר החכם עשאנקי שם שלפי עדות אבן האוקל הנזכר היו היהודים בימי הנסיך הנ״ל חשובים, וממשלתם היתה גדולה מאד על נהר וואלגא (Wolga), והיה להם מלך רב ושליט איש יהודי, עיי״ש מה שהביא שם (בהערה לנד 70) ממשלת היהודים בערבי, ואל תפלא קורא נעים ע״ז, כי גם היום במדינת אבעססיני (Abyssinien) אשר באפריקא הנקראת ג״כ האבעש (Habesch) ימשלו היהודים, ויש להם צבא מזוין מאה אלף איש חיל, ושם המלך המושל היום גדעון ושם אשתו המלכה יהודית עיין קאנווערזאציאנס לעקסיקאן הנזכר ערך האבעש (Habesch) כי משם העתקתי דברי האחרונים האלו, ועיין נד 10 ונד 11 עם הערותיהם לספר החכם עשאנקי, מי ומי המה היהודים האלו, ואמר שבשבט המושל הוא ירושת עולם להם מאת שלמה בן דוד, והראשון היה בן שלמה אשר ילדה לו המלכה ממדינת שבא ושמו מני חלקה, והמלך היושב על הכסא יתואר עד היום נוסף על

בערך רבינו בחיי בן הרא"ש שהיה מֹאוחר בֹזמן ממֹנו) בעל המחבר חובת הלבבות, וכדוֹמה, וכן כל חכמי ספרד האחרונים וחכמי איטאליא, חברו ספרים

אחריו כזה: נצר משבט יהודה בן דוד בן שלמה עמוד ציון, ע"כ דברי החכם הזה בשם סופרים נאמנים עיי"ש. היהודים הללו גרים למערבו של השבעת על הרים גבנונים אצל הרי סמארגאד (Smargaden-gebirge), ונקראים פאלאשעס, ר"ל גרים, או נכרים מארץ אחרת, עיין היטב בספרי שרשי לבנון שרש כרת. — כתב החכם פראנץ בערניער בספרו המסעות בקאכעמירע (Franz Bernier's Reisebeschr: nach Kachemiere T. IV. p. 218) וז"ל: בהיותי בארמון המאגאל הגדול (G. Mogol) ראיתי שם שני צירים ממלך מדינת עטהיאפיע (Aethiopien) וספרו ששם במדינתם יש הרבה יהודים מאד, והמה אנשי חיל מלומדי מלחמה וגבורים עצומים, עד שאחד מהם זה זמן לא כביר (זה היה במאת שנת עשרה למספרם) התנשא למלוך שם במדינה על נוף אחד הררי, והאומרים היהודים שהם משבט יהודה, עיין בספר בקורת התנ"ך לקאלמוט (A Calmet's Biblische Untersuchungen übersetzt v. J. L. Mosheim Bremen 1740 Th. IV. u. s. 32) ועיין בד"ה להחכם שלעצער ממשלת היהודים בערבי אז וממשלתם עתה בכייבאר (Cheibar) (A. L. Schlözer's W. G. T. I. s. 202) ועיין בד"ה להחכם מיללער (J. Mülers Allg. W. ges. B. II. C. 1) מהמלך בתימן (Jemen) ששמו נאהאוואש (Naowasch) שהיה יהודי עיי"ש. ובאגרת שכתבו היהודים מן קאכין (Cochin) אשר בכינא (China) ליהודים אשר באמשטרדם (האגרת הזאת נעתקה בדברי הימים לעבריים להחכם באסנאגע הצרפתי (Jacob Bosnage's Geschichte der Juden Tom. 5 B. VII. K. 33) נאמר שכאשר כבשו הרומים את ארץ ישראל בחרבן בית שני, ברחו הם אל ההודיים (אינדיאנער) וכו', וישבו בארץ כינא, והיה להם מאחיהם שבעים ושנים מלכים, אשר מלכו עליהם כאלף שנים רצופות זא"ז, עד שנתבטלה ממלכתם לסוף בעבור קנאת שני אחים שלחמו עבור המלוכה, ויבואו בעבור זה בעול המלכים אשר גרו סביבותיהם עד היום הזה, ויען שהיה לבם נאמן מאד לפני מלכי העמים אלה, ע"כ יקרים המה וחשובים בעיניהם, ובשנת (1640) למספר הנוצרים, מת אחד מהיהודים האלו שהיה שר המדינה או פחה (שטאטהאלטער) בקאכין, ושמו שמואל, והורים את ממשלתו ליהודי אחר ששמו שמואל כשמו, עיין בספר מקוה ישראל (דיא האפפנונג יזראעלס) להרב החכם מנשה בן ישראל, וזה הרב מצא און לו בנבואת ישעיה על היהודים האלה שבכינא הנה אלה מרחוק יבואו וכו' ואלה מארץ סינים (ישעיה מ"ט י"א) עכ"ד. (והבאתי זאת למלא חנך פי המשטינים, האומרים שבני ישראל אינם מוכשרים כלל וכלל לתועלת הקבוץ ובזויים באנשים המה, גם להודיע שכל זמן שהמה משועבדים ועובדים את מלכי המדינה המסתופפים בצלם, אז ישכילו ויצליחו, ואם ינשאו נגדם למרוד במו, אז יסבב ה' מסבות להשפילם ולהשמידם, כי כבר מושבעים אנחנו ועומדים להיות נכנעים תחת מלכי העמים, לכבדם ולעבדם בלב תמים, כמו שנאמר השבעתי אתכם וכמבואר בדרז"ל). וכמעשה הכוזריים האלו קרה כמה פעמים, וככר נודע שהמלך להערביים אבוקארב אסאאד (Abucarb Asaad) (שמלך לפני מחמד שבע מאות שנה) הביא את עמו באמונת היהודים, גם איוסעף (Yiusef) (שמלך עליהם כשבעים שנה לפני

בלשון שפאניא ואיטאליא, והרב הגדול המקובל אלהי ר׳ אברהם אירירה הספרדי תלמיד הרב ר׳ ישראל סרוג תלמיד האר״י ז״ל, כתב את שני ספריו היקרים בית אלהים ושער השמים [1]) בלשון שפאניא, והעתיקם אחר כך

מהמד) היה יורד לחיי מי שלא קבל עליו מעמו דת היהודים, עיין ספור מדינת ערב וסוריא. (Arabien und Syrien in Hist. Geog. Phys. Wissenschaft u. s. w. vom Verfasser Aegyptens. Berlin und Leipzig 1799. 1te Forts. s. 396.)

[1]) והמה מפתחות וכללים לחכמת הקבלה, ומביא בספריו לחזק הקבלה האמתית, סברות וראיות שכליות, מכל חכמי הפילוסופים אשר לא מבני ישראל המה, ישנים וחדשים, ועל דברי אריסטו היוני הוא נשען כעל דברי חוזה ונביא אלהי, באמרו בספרו שער השמים מאמר שלישי ראש פ״ב וז״ל: גזרה היא מלפני אריסטו וכו׳ עיי״ש (ועיין במורה חלק שני ריש פ״ב), ובאמת אין להפליא, כי היוני הזה וחבריו היו מכובדים ואהובים מאד בעיני גדולי עמנו אשר שקדו בספריהם, וראה מ״ש הרב החכם המקובל ר׳ משה בוטרילו בפרושו לספר יצירה (פ״א) וז״ל: אמר משה בוטרילו, תהיה נפש אריסטו בעדן גן החיים מגד מאמריו הנכבדים והנאוים, וחיי ראשי אני אוהבו אהבה שלמה, כי הוא היה אב בחכמה וכו׳, כי הרבה מאמרים נכבדים דבר אריסטו שלרבותינו הוא מסכים, וכבר אמרו חז״ל חכם עדיף מנביא, וזה האיש היה סגולת הפילוסופים וכו׳, והכמת הפילוסופיא הטהורה קשורה בחכמת הקבלה וכו׳, והכל יעלה לרצון אחד ע״כ, ועוד להרב הנ״ל בפרק הנ״ל וז״ל: רצוני לזכות בזה הדרוש אריסטוטלס שהוא אוהבנו, שהוא המשכיל נפשותינו, שאין להטיח נגדו דברים, עכ״ל. ועל מאמריו של אפלטון (Platon) אמר שם שהם מאמרי נבואה עיי״ש, וגדולה מזו מצינו בספר הזהר (שמות רל״ז ע״א) וז״ל: אשר אין בה מום דא מלכות יון *) דאינון קריבין לארחא מהימנותא, ופירש הרב רבינו מנחם ראקאנטי שכונתו על הפילוסופים הראשונים כסוקראט (Sokrates) ואפלטון, כי היו להם דעות ישרות, והרב הנ״ל בפרשת בראשית בפסוק לשע הרב מזכיר פילוסופים הקדמונים ויהלל מאד עיי״ש, וברוך הבורא יתעלה זכרו, שאין לפניו משוא פנים, ואין עול בחקו, לבלתי ידח ממנו נדח מבעלי נפש המשכלת הנבראים בצלמו ובדמותו מאיזו דת ואמונה שיהיו הבאים להכיר כבודו, ולחקור באחדותו, מציאותו, ויכלתו הנשגבה, ועושים את הטוב והישר בעיניו ובעיני אנשים, שכרם לא יקופח, וישיגו התענוג הרוחני, אשר בו יזכו כל נפשות הזכות, כמבואר בכמה מקומות

---

*) הבעל מגיה מסלאוויטא חשב לתקן המאמר הזה בספרי הזהר הנדפסים שם, והעמיד במקומו: דא מלכות עכו״ם דאינון קריבין לארחא מהימנותא, השם ישמרנו מדעה נפסדה כזאת, כי אין לך מינות גדולה מזו, אך כלוהו כפרתו, יען לא הבין כונתו, וכן הראה את סכלותו כמה פעמים בש״ס שנדפסו שם, כגון לשון עכו״ם לחוד וחכמת עכו״ם לחוד, תמורת לשון יונית לחוד וחכמת יונית לחוד, ותמהתי עליו מדוע לא תקן הפסוק: מטיט היון והפסוק: ביון מצולה, ומקרהו כמקרה המדפיס שבמעטו עליו שהיה בור גדול, ומאימת הצענזוריא היה מוחק מכל ספריו התבות מין, גוי, נכרי, והעמיד במקומם עכו״ם ומלאו את״כ בספריו שיצאו מת״י, במקום גוי קדוש: עכו״ם קדוש, ובמקום מין קטניות: עכו״ם קטניות, ובמקום ונכרי לבני אמי: ועכו״ם לבני אמי.

ללשה"ק, הרב החכם המקובל מוהר"ר יצחק אבוהב ז"ל אב"ד דקהל ספרדים
באמשטרדם , והרב הגאון רבינו מנשה בן ישראל ז"ל שהיה אב"ד דקהל

מהש"ס והמדרשות, והרמב"ם ז"ל בתשובתו היקרה להרב ר' חסדאי הלוי הספרדי כתב וז"ל: ומה ששאלת על האומות, הוי יודע דרחמנא לבא בעי, ואחר כונת הלב הם הדברים, וע"כ אמרו חכמי האמת רבותינו ע"ה: חסידי או"ה יש להם חלק לעוה"ב (אף שלא קבלו עליהם דת יהודית משמע, ורק השבע מצות, ומפני שצוה עליהם הש"י, דאם קבלו כל המצות הלא גרי צדק נקראו) אם השיגו מה שראוי להשיג מידיעת הבורא, והתקינו נפשם במדות הטובות עכ"ל. (ועיין תשובת מהר"מ אלאשקר סימן קי"ז מדברי הרמב"ם סוף מלכים) וכן תמצא בספר הזהר פרשת פקודי בהיכלא שביעאה וז"ל: בפתחא דא קיימין ארבעה פתחין דמתפרש לארבע סטרין וכו', ואיהו אתר דמתקין לאינון חסידי דשאר עמין וכו' אלין קיימו באלין פתחין ונייחו תמן עכ"ל. ואמרו (סנהדרין נ"ט א'): גוי העוסק בתורה (ר"ל בשבע מצות) הרי הוא ככהן גדול ע"כ. ואמר ע"ז הרמב"ם ז"ל בתשובותיו וז"ל: אפילו גוי וכו' וכל עצמה וכל מגמתה של תורת מרע"ה תקון הנפש לשם הקדוש כמ"ש דוד שויתי ה' לנגדי וכו' וזהו רצון התורה וחכמת המצות להתקין הנפש במדותיה ובאמונת האל וכו', וכבר נודע דברי הרב הנ"ל בסוף מכות שהעושה מצוה אחת כתקונה יזכה בה לחיי עוה"ב, ע"כ, ועיין ת' מהר"מ אלאשקר שם. ועיין בתורת כהנים (פ' אחרי פרק י"ג סי' י"ב) מאמר נפלא ויקר מאד, ועיין בקרבן אהרן שם, ולולי כי ארכו שם הדברים מאד ראוין היו להעתיקם פה.

מעתה אם נפשות של אב"ב תוכלנה להשיג מעלות תרומיות מחכמה וחסידות ולהגיע אל אשר הנצחי ע"י מעט מצות בלבד אף לא בקיום תורתנו כמו שמבואר, א"כ בטוב טעם וצדק הורו לנו חז"ל עפ"י תורתנו הקדושה שאין לנו להסית את שאינו ב"ב ולדבר על לבם שיתיהדו, אדרבא באם שיבוא נכרי מעם זולתנו, ומבקש לחסות תחת צל כנפינו, וכנפי הדת, מצוה עלינו להניאו ולהטותו מחפצו זה כפי האפשר ולדבר על לבו שיאחז באמונת אבותיו, וידרוך בעקבותיהם, כי יוכל להיות גבר מאושר בזה ובבא אם יעשה הטוב והצדק זולת קיום תורתנו, ואם שנאמר ואהבת לרעך כמוך הכוללת באמת כל מין האדם, וראוי אולי בעבור זה להביאו אל כל הטובה והצלחה אשר משתדלים אנחנו אחריה, ואין לך טובה והצלחה נצחית כהצלחת הנפש, זאת היתה באמת אז מהצדק והיושר אם לא היה יכול אדם מעם זולתנו להגיע אל הטוב הזה באין אופן בלעדי אלה, אבל אם יכול בלעדיהם, טוב לנו להשאירו על דרכי אוהביו תוך אחיו ועמו, ולצדקה תחשב לנו בלכתנו תמים עם כל העמים והלשונות, ולמרבה האהבה ולשלום אין קץ, וכבר נצטוינו לאהוב את כל איש אף שאינו ב"ב, כי נברא בצלם אלהים, כמו שנאמר ואהבת לרעך כמוך, עיין מה שכתבנו לקמן בסוף התרת שאלה הרביעית, בהערה לפסוק וכי תמכרו ממכר לעמיתך (וכבר אמרו בתורת כהנים פ' קדושים פרק ד' סימן י"ב על פסוק ואהבת לרעך כמוך, רבי עקיבא אומר זה כלל גדול בתורה, בן עזאי אומר זה ספר תולדות אדם זה כלל גדול מזה ע"כ, ר"ל כל אנשים שוים יהיו מאיזו אומה שיהיו, כי מיוצאי חלצי אדם המה הנברא בצלם אלהים, עיין בקרבן אהרן שם) ואולם המסית והמשתדל להפוך הלבבות מעם זולתנו אל דת יהודית הוא חסיד שוטה והדיוט, ועובר ע"ד התורה ודברי החכמים, והוא נרגן מפריד אהבה ומפר ברית השלום, אשר ראוי לנו להשתדל אחריו, ולא

ספרדים באמשטרדם בעהמ"ח ספר נשמת חיים [1]) כתב יותר משלשים ספרים, והרוב מהם נכתבו בלשון שפאניא והאלאנדיא ערבי ורומי ואנגלי [2]) ובאלה למאות

הזהירתנו התורה על לא תכרות להם ברית, כ"א על שבע אומות לרוע עלילותם וכבר אבד זכר למו, אבל זולתם מהאומות אף שגם המה היו אז עובדי כוכבים ומזלות מ"מ היו חביבים בעיני השם כמ"ש חז"ל: חביב אדם שנברא בצלם אלהים, ומכ"ש העמים המתוקנים והטובים שבהם כאלה שבזמנינו, המאמינים במציאות ה' ובחדוש ובהשארת הנפש ושכר ועונש, ולא נבדלו מאתנו כ"א בקיום המצות עפ"י התורה (ובפרושי רז"ל) הנתונה לנו עם יתרון במתנה לאות ברית ידידות, כמ"ש הם ז"ל: חביבין ישראל שנתן להם כלי חמדה, ובפרט שרוב המצות המה זכר ליציאת מצרים, ע"כ לא הל קיום המצות האלה רק עלינו זרע ישראל, והתורה הקדושה בארה לנו את כל אלה במלות מעטות, באמרה: אף חובב עמים כל קדושיו בידך והם תכו לרגלך ישא מדברותיך (ר"ל הקב"ה מחבב כל העמים וכל קדושיהם וחסידיהם יקרב בידו אם יכנעו תחת רגלי כבודו ומקיימים ונושאים גזרותיו) תורה צוה לנו משה מורשה קהלת יעקב (אבל חבה יתירה נודעת לנו קהלת יעקב בנתינת התורה) עיין אמרי שפר להחכם רה"ה והגאון רבינו יעב"ץ זצ"ל (בספרו השמוש) חבר קונטרס מיוחד (לרבנים הגאונים דארבע ארצות נקוב בשם רסן מתעה) בענין הזה ומהפך הרבה בזכותם (וכן עוד במקומות אחרים מזה הספר) עיי"ש ממתוקי דבש דבריו רבים ונכבדים לא יאומן כי יסופר, והספרים גלוים, הרוצה יראה משם, וכן הביא הגאון הזה בשם ספר אחד להגאון התשב"ץ ז"ל המסכים לדבריו עיי"ש, וראה מה שכתב החסיד החכם ר' יוסף יעב"ץ הספרדי בספרו מאמר האחדות (פרק ג') וז"ל: האומות היום מאמינות בחדוש העולם ובמעלות האבות ותורה מן השמים ג"ע וגיהנם ותחית המתים, ברוך ה' אלהי ישראל אשר הותיר הפליטה הזאת אחר חרבן בית שני, כי לולא זה כבר מעדו קרסולינו ח"ו מן האמונה לו היתה אמונת ע"ז בעולם כמו שהיתה מקודם, עכ"ל. ומה נעמו לי דברי חכם אחד זמננו, וראוי להעתיק ללה"ק דבריו הנה, וז"ל: מחוקק הישמעאלים סגר שערי גן עדן לפני אינו בן בריתו, אולם דת תורתנו דלתי שמים פתחה לכל איש צדק כיהודי כנוצרי כישמעאלי כגוי, ע"כ.

[1]) כתב החכם ר' דוד חפשי ז"ל בתולדות הרב החכם הזה (נדפס במאסף תקמ"ח) שהרב הזה חטר מגזע הרב דון יצחק אברבנאל נצר משרשי דוד מלך ישראל ע"ה עיי"ש, והוא שבוש, לא הוא היה מגזעו של הרי"א הנזכר, אבל בניו מצד אמם היו נכדיו, כן כתב החכם הזה בעצמו באגרתו הנעימה שכתב בלשון רומית, שהקדים לספרו נשמת חיים, כתבה להקיסר פערדינאנד השלישי (Ferdinand III.) וטעות זה טעה גם המחבר תולדות הרב הזה בלשון אשכנז, הנמצאה בספר ידידיה (Jedidia).

[2]) וכבר נודע השמועה הגדולה אשר עשה לעמו ע"י חכמתו הנשגבה, וע"י השיבותו אצל המלכים והשרים — כאשר נביא להלן — וכמה רוזנים ונסיכים וכמה חכמים ונבונים מכל עם באו לשמוע חכמתו, ויועצו אתו, הלא בהנהגת המדינה, והלא בעסק הלמודים, כי היה חכם גדול בחכמות ובאלהות וטבעיות, עוד בילדותו נסמך מרבני ומלמדי האקאדעמיא בליסאבאן (Lissabon) אשר בפורטוגאל (Portugal) והיה יודע עשר לשונות עיין תולדות הרב הזה להחכם ר' דוד חפשי במאסף תקמ"ח.

חכמים ושלמים מאנשי תורתנו חברו את ספריהם בלשונות העמים, וידוע שאחינו ב״י הגרים כעת באיטליא צרפת ואנגליא וכדומה, כותבים ומדברים בשפת ארצם, והרבנים ידברו במקהלות דרשותיהם בשפת ארצם בצחות היותר אפשרי, גם נוהגין במדינות הנזכרות לחקוק על מצבות קבריהם המליצות והקינות ג״כ בכתב ולשון המדינה, וכמו שנראה מהקינה בלשון ספרד החקוקה על מצבת קבר הרב החכם ר׳ מנשה בן ישראל הנזכר באדערקירק הנעתקה ללשה״ק על ידי החכם המשורר ר׳ דוד חפשי הנ״ל, עיין תולדות הרב הזה שם.

פרק ו

מעתה אשאל את הכסילים האלה, על מה הם סומכים לדון את הספרים הנכתבים בלשון אחרת זולת לשה״ק כספרי מינים, ולכנותם ספרים פסולים, ואיך לא יבינו אלה, שבכתב ובלשונות אחרות אין איסור ואין טומאה, כמו שאין קדושה בכתב ובלשון עברית, אם נכתבו בה דברים של מה בכך, וכבר לעגו בזה גדולי ישראל וחכמיהם, ראה נא מ״ש הרמב״ם ז״ל בפרוש המשניות (אבות פ״ב) בד״ה ולא מצאתי לגוף טוב משתיקה, וזה לשונו: ודע שהשירים המחוברים מאיזה לשון שיהיה, צריך שיבחנו בעניניהם אם הם הולכים ע״ד הדבור אשר חלקנוהו, ואמנם בארתי זה אע״פ שהוא מבואר, מפני שראיתי זקנים וחסידים מאנשי תורתנו, כשיהיו במשתה היין כחפה או זולתה, וירצה אדם לשיר שיר ערבי אפילו ענין השיר ההוא שבח הגבורה או הנדיבות, והוא מהחלק האהוב, או בשבחי היין, ירחיקו זה מכל צד מן ההרחקה, ואין מותר אצלם לשמעו; וכשישמעו משורר פיוט מן הפיוטים העברים, לא ירחיקוהו ולא ירע בעיניהם עם היות בדברים האלה המוזהר ממנו או הנמאס, וזהו סכלות גמורה, שדבור לא יאסר ויותר, ויאהב וימאס, ויצוה באמירתו מצד הלשון שיהיה, ואם יהיה כונת השיר ההוא פחיתות באיזה לשון שיהיה אסור לאמרו, עיי״ש מאמר ארוך ויקר.

וכדומה לזה כתב התשב״ץ (חלק ראשון תשובה ח׳) וז״ל: מה שכתבת בשם תשובות הרמב״ם ז״ל שאין לכתוב הגט בכתב אשורי, תמיה לי מלתא, והטעם שנתן ז״ל דהאיך נשתמש בה מכתב אלהים ונזמין אותה לבזיון, אינו טעם נכון, וכי מה קדושה יש בכתיבה? אין הקדושה אלא בדברים הנכתבים ולא בכתיבה עצמה, שהרי לשון הקדש יש לו יותר קדושה מכתיבה אשורית [1]) ושמו

[1]) ועיין סנהדרין (פ׳ כה״ג כ״א ע״ב) מענין כתב עברי ואשורי, ועיין הריטב״א ויתר המפרשים שם במקומו, ולדעת רוב המפרשים, כתב התורה אשר בידנו איננו הכתב שנתנה בו התורה, ומה שאמרו במדרש דאמרינן לבית מי ברא״ך ומראה בעוקץ של אחריה, וכן בהני דרדקי דפרק הבונה דנתנו סמנים לאותיות, ובפרט המקובלים שבנו עליהן עליות מרווחות מכוונות נעלמות? כבר השיב הגאון מהר״מ אלאשקר בתשובותיו (תשובה סימן ע״ד) שהני רבנן והן המקובלים דורשי רמזות אלה אחר עזרא היו, וק״ל.

מוכיח עליו שנקרא לשה"ק, אפילו הכי אמרינן במסכת שבת לענין בית המרחץ

ואל יקשה בעיניך מהכתב הנמצא במטבעות הישנות בכתב אשורי: כי המה נטבעו בלתי ספק אחר עזרא, כי ברור הוא שהראשון שהטביע מטבע בישראל היה שמעון החשמונאי הכהן (ושם מַטְבֵּעַ במשנה נתחדש ג"כ אז או אחריו זמן מה, ונגזר מלשון העברי ממש משם טַבַּעַת, ונקראת כן יען שנטבע בו חותם, והרבה פעלים נמצאו מזה השרש, כמו על מה אדניה הָטְבָּעוּ וכדומה, ומזה השרש לקחו ג"כ הפילוסופים האחרונים העברים שם טֶבַע (דיא נאטור) וכמו שכתב הגאון יעב"ץ ז"ל בספרו מטפחת הספרים, ומה שהשיג ע"ז החכם מוהר"ש קונין בספרו בן יוחאי (מענה קי"ג), ואמר שמצא שם טֶבַע בתרגום איוב (כ"ב) האומרים לאל סור ממנו, שתרגם דרא דְטוּבְעָנָא דאמרינן לאלהא זור מננא עיי"ש, לא אדע מאי קאמר, ולא זו שאין להביא ראיה מתרגום כתובים ובפרט מספר איוב שנתחבר תרגומו בזמן מאוחר מאד, אלא שטעה החכם הזה בדבר שאפילו תינוקות לא יטעו, כי לדעתו דרא דטובענא פירושו דור שהולך בדעותיו אחר הטבע ולא ידע שפרושו דור המבול שנטבעו במים, והפרשה של איוב (כ"ב) נאמרה על דור המבול כמו שבאר רש"י ז"ל, והוא מדברי מדרש רבה). וראיתי אני ביד אחד משרי פולין מטבע אחת נחשת ישנה מאד שהיתה חקוקה בצד א' תבנית שור ותחתיו „שמש בגבעון דום" ומעל ראשו היה נראה אחר העמל והיגיעה קצת רושם מאותיות אלו „בשה"ל" ומצד השני כתבנית חיה בעלת קרנים, ותחתיו „וירח בעמק אילון" ורושם

מדמות ירח לפניו ועליו רושם קצת מאותיות אלו וקר"ק, ומסתמא היתה חקוקה דמות שמש בצד השני ונמחקה, והבנתי כי ראשי תבות בשה"ל הוא בכור שורו הדר לו, וקר"ק וקרני ראם קרניו, והוא עפ"י דרש מאוחר מאד שאחז"ל שכון משה אל יהושע שהיה מאפרים ועשה מלחמות גדולות, ובאמת יחסו רז"ל מטבע ליהושע (בראשית רבה ל"ט) ומזכיר שם עוד שלשה מטבעות, לאברהם, לדוד, ולמרדכי, ואמרו שם: אברהם, זקן וזקנה מכאן ובחור ובתולה מכאן (וכן הוא בב"ק צ"ז ע"ב) ולפי עדות החכם טיכסען (Tychsen) והויבער (Hauber) הכתב שעל מטבעות אברהם הוא כתב השמרונים, והמצא שם בספר הויבער הנזכר דמות מטבע זה של אברהם. יהושע: שור מכאן וראם מכאן (כונו אל מטבע הנזכר). דוד: מקל ותרמיל מכאן ומגדל מכאן. מרדכי: שק ואפר מכאן ועטרת זהב מכאן. ובמדרש רבה אסתר יש דעת שאומר: הוא בצד אחד, ואסתר בצד אחר (ומשמע מזה שלא ראו המטבעות בעצמם) עיי"ש, וכל אלה שהזכירו חז"ל כלם נטבעו בלתי ספק אחר זמן עזרא לזכר אלה הקדושים, ולא אל אלה ארבעה הנזכרים לבד מיחסים מטבעות אבל יש מי שמיחסים טביעת המטבעות גם לתובל קין ולנח, ורבים מסופרי הערביים כמו אבן עמיד (Ebn Amid)

דברים של חול מותר לאמרן בלשה"ק כדאיתא בפרק כירה, וא"כ מנין לנו להחמיר לכתוב דברים של חול בכתב אשורי עכ"ל. דבריהם אלו נכונים וישרים מאד, כי כבר מבואר שלשון עברי מצד עצמה אין בה קדושה כלל [1]) הגע בעצמך כשהיו ישראל על אדמתן, ולשונם היתה לשה"ק, היו בודאי משתמשין בה אף בבהכ"ס ולכל צרכם, ומטעם זה רצה הגאון יעב"ץ ז"ל להתיר לעיין בבהכ"ס במשקלי

והאבולפאראגיוס (Abulfaragius) רואים ליעד זמן המלאת טביעת המטבעות, הסופר הראשון כתב שהיתה בזמן שרוג בן רעו, והסופר שאפיאדדין (Soffioddin) מזכיר אפילו שעיר טאקהאראט (Takharat) או טאקהאראן־כאר (Takharan-Sar) שנה הטביע נמרוד מטבעות ראשונה, כל אלה דברי הזיות המה, וכל ראיתם מאפע, ואל תשאלני מהגרה והשקל, והדרכון, או דרכמון, וכדומה הנזכרים בתנ"ך; כי לא היו מוטבעים, אבל חתיכות כסף נרשם עליהם משקלם, ולא תמצא בשום מקום בתנ"ך אצל הכסף כ"א הפעל „שקל" ודברי הר"ש בן מלך על פסוק ויצרו (מלכים ב' י"ב) אינם מחוורים עיי"ש. וכן ממה שאמרו חז"ל (בב"מ כ"ד) על וצרת הכסף בידך (דברים י"ד) דבר שיש בו צורה, איננה ראיה שהיו מטבעות בזמן משה וכו', וחז"ל לקחו אסמכתא זו על זמן שהיו מטבעות מוטבעות, והוא כמו שהשיב הגאון מהר"מ אלאשקר על דורשי רמזות שהזכרנו לעיל, והברטנורא כתב בפרוש (בפרושו למשנה ידים פ"ד משנה ה') שהמטבעות הנמצאים ממלכי ישראל המה בכתב עברי והוא כתב הכותים (הנקרא כתב ליבונאה) שהיו משתמשים בו ישראל בדברי חול עיי"ש. והכותיים האלה התחילו אחר זמן עזרא כנודע וכן זה הכתב אצל היהודים, והלא דברי הרמב"ן ז"ל בחתימת פרושו על התורה: ברכני ה' עד כה שזכיתי ובאתי לעכו, ומצאתי שם ביד זקני הארץ מטבע כסף מפותחה פתוחי חותם, מצדו האחד כעין מקל שקד, ומצדו השני כעין צלוחית, ובשני הצדדים סביב כתב מפותח באר היטב והראו הכתב לכותים וקראוהו מיד, כי הוא כתב עברי אשר נשאר לכותים כמו שנזכר בסנהדרין וקראו מן הצד האחד שקל השקלים, ומן הצד השני ירושלים הקדושה ואומרים כי הצורות היו, מקלו של אהרן שקדיה ופרחיה מצד א', והצורה השני צנצנת המן וכו'. ושם „קשיטה" הנזכר בפרשת וישלח ובספר איוב כבר באר התרגום אונקלוס „חורפן" שהוא צאן, ומדברי התרגום הנזכר שהעתיק חורפן נראה שיצא הטעות להחכם האטטינגער (Hottinger) שאמר „שהיתה הקשיטה מטבע ועליה צורת כבש" כי תרגום כבש חורפן, ובפרוש אמרו ברבה „מאה קשיטה מאה סלעים". — אמנם נראה שהיתה גם כן מטבע בזמן רבי עקיבא, בארצות ערב, שהיתה נקראת בשם זה „קשיטה", (עיין תלמוד ר"ה כ"ו).

[1]) כל הלשונות הסכמיות לא טבעיות, כמ"ש הרמב"ם במורה (חלק שני סוף פ' ל') ועיין שם המפרש רבינו ש"ט ודוק בדבריו, והרלב"ג ז"ל במלחמות ה' (מאמר ו' פ' ט"ו) בין מופתיו שהביא על חדוש העולם, הביא ג"כ מופת זה שהלשונות הסכמיות הן לא טבעיות ומאריך שם בדרושו, ועיין לעיל מה שהבאנו מהתנחומא פ' חקת והפסיקתא. ועיין בפרוש רבי ש"ט להמורה ח"ב ריש פרק תשעה ועשרים מה שהוכיח מענין הדבור של השם כביכול אל הנביא, והשגתו על הרמב"ן בענין לשון הקדש מה שהשיג על הרמב"ם עיי"ש, ועיין רבי שם טוב בפרושו להנ"ל חלק שלישי פ"ח.

השמות והפעלים אף להוציאם בפה, לולא היה אפשר לעמוד בהם האידנא בלי הרהור דברי תורה ופסוקי המקרא, מחמת שאין דרך להגיע עתה לידיעת לשה״ק על נכון, כי אם ע״פ הכתובים אשר יורו באצבע על כללי הדקדוק שלא נשארה בידינו ידיעת דרכי לשה״ק אם לא על פיהם, עיין שו״ת הגאון יעב״ץ הנ״ל (חלק ראשון שאלה י׳) ועיין רמב״ם הלכות ק״ש (פרק ג׳ הלכה ה׳), דברים של חול מותר לאמרן בבהכ״ס בלשה״ק, וכן הכנויים כגון רחום ונאמן וכיוצא בהן, מותר לאמרן בבהכ״ס, ועיין שבת שם שאמרו דברים של חול מותר לאמרן בלשה״ק (בבהמ״ר ובהכ״ס) דברים של קדש אסור לאמרם בלשון חול עיי״ש.

ואולם הטעם הנכון שנקראת לשון העברית בשם לשון הקדש, הוא מפאת שדברי התורה הקדושה, ודברי הנבואות הקדושות, ושמות הקב״ה וכנויו כלם בלשון העברית, וכן כתב החכם ר״מ נרבוני (הובא בפרוש רש״ט להמורה ח״ג פ״ח) וכן כתב הרמב״ן (בסדר כי תשא) והבחור במסורת המסורת (לוחות שניות מאמר א׳), ופרושו לשון של קדש, וכן שקל הקדש פרושו שקל של קדש, והוא בעבור שכל שקלי המשכן וכל כסף קצוב האמור בתורה היה במטבע ההוא, וכן כתנת בד קדש, ואמרו בת״כ שיהיה משל קדש ועיין קרבן אהרן שם, ואולם איננו שם תאר כאשר יחשבו קצת, כי התאר הוא קדוש לא קדש ובפרט שהשם לשון הוא נקבה, והיה צריך אם כן להיות לשון קדושה, וכן הוא דעת חכם אחר במאסף, והשגת הרב בעל ב״ש על הבחור מרש״י דקדושין צ״ע, ואין כאן מקומו.

פרק ז

וגדולה מזו אתמה על אלה אשר בעיניהם נחשבות שארי הלשונות זולת לשון עברי כדבר מתועב ומשוקץ, וטמא טמא יקראו למו, הלא אף התינוקות יודעים שרשות לקרוא אף ק״ש והברכות ופסוקי דזמרה וכו׳ ותפלה בצבור וכל הבקשות וכו׳ בכל לשון כמו שאמרו חז״ל: שמע בכל לשון שאתה שומע ע״כ, (ועיין משניות סוטה פ״ז) ובלבד שתהיה בלשון זכה וצלולה, ועל פי יושר הדקדוק שבאותה הלשון, כמ״ש הרמב״ם (הלכות ק״ש פ״ב הלכה י׳) והקורא בכל לשון צריך להזהר מדברי שבוש שבאותה הלשון כמו שמדקדק בלשון הקדש עכ״ד, ועיין כל בו (סימן ט׳).

וכן מצינו באמת הלכה למעשה בירושלמי סוטה (פרק אלו נאמרין הלכה א׳) וז״ל: ר׳ לוי בר חיתא אזל לקיסרין[1]) שמע קלון קריין שמע

[1]) בענין העיר הזאת, ושמה ומקומה, ראיתי למפרשים הבעל מתנות כהונה והערוך וכאלה רבים נבוכו כלם וכל או״א מיחד לה שם ומקום כרצונו, ע״כ ראיתי לדרוש אחריה, ולבאר הדבר היטב, ובפרט שנוגע קצת לענין המאמר שלפנינו להבינו על בוריו: העיר הזאת היא סמוכה לא״י, והיא נזכרת בדברי התלמודיים והמדרשות בשמות שונות ונקראת קסרי,

אלוניסתון י) בעא מעבבתון, שמע ר' יוסי ואיקפד, אמר כך אומר אני מי שאינו יודע לקרוא אשורית לא יקרנה כל עיקר? אלא יוצא בכל לשון שהוא

קסרין, קסריא ונקראת לפעמים בשם רומי זעירא, וגם בשם מגדל צור, ואולם שם העיר לראשונה בכתבי קדש עקרון, והיתה מקדם אחת מחמשת הסרניות בארץ פלשתים, שהיו נחשבות לארץ כנען, כמפורש (ביהושע י"ג ג') ואח"כ שבה לפלשתים כנראה מספר שמואל, ואחר ימים רבים בימי בית שני משלו בה ארמיים, שהיו תחת יד היונים אז ככתוב על ספרי החשמונאים, וכשנלחמו החשמונאים בימים ההם נתנה למו מאת מלכי ארם העיר הזאת לאות ברית, וזהו שאמרו חז"ל (במגלה ו') עקרון תעקר זו קסרי בת ארם ועיין רש"י שם, (ובעל שבילי עולם בספרו (דף כ"ב ע"ב) טעה מה שאמר קסרי מושב הרומיים ואולי בעבור זה נקראת קסרי בת אדום (מגלה ו') (ר"ל בת רומא) עכ"ד. ונשתלשה לו ר' בר', וכזה כתב ג"כ תלמיד טועה אחד ברש"י (זכריה ט' ה'). והיא היתה יתד תקועה לישראל בימי היונים, וכשגברו בית חשמונאי לכדוה, והיו קוראין אותה אחידת (ר"ל כבישת, ועיין ערוך ערך אחוד) מגדל צור, ואח"ז בימי אגוסטוס (Augustus) קיסר רומי בנה אותה מחדש המלך הורדוס הראשון הנקרא האשקלוני ויעש אותה עיר כלילת יופי להלל, ולכבוד שם הקיסר רומי הנזכר הסב את שמה קסריא (צעזארעא בהברת הרומית) (Caesarea) ורומא זעירא נקראת אחר כך מהרומיים כי היתה אח"ז מושבם, והיהודים שהיו שם בימי האמורא ר' לוי הנזכר היו בלתי ספק מן הגולים של אלכסנדריא אחר חרבנה שנתישבו שמה, כי קרובה היא לאלכסנדריא, ומעידה עליהם לשונם הנזכרת פה, עיין הערה שלאחריה, והרבה אמוראים גרו שם הנודעים בתלמוד בשם רבנן דקסרי.

י) העללעניסטיש הוא שפת יונית־עברית (העברעאיש־גריכיש) אשר דברו בה ההעללעניסטים (Hellenisten) או יהודים־היונים והמה היהודים אשר ישבו בימים ההם במצרים, ודע קורא נעים! שהראשונים אשר באו לגור שם, היו משארית יהודה אשר עזבו את ארצם מפני הכשדים, בזמן גלות בבל עם יוחנן בן קרח כנזכר בספר ירמיה (מ"ג), ואולי היו שם יהודים עוד מזמן סנחריב שנאמר „הוי היורדים מצרים" וכן משמע בירושלמי דסוכה (פרק החליל), ועיי"ש בפרוש היפה מראה, ובתוספתא דסוכה (שם), ונראה שגם אלה לא רצו לחזור לא"י כאשר העלה עזרא את הגולה, כשאר היהודים שנשארו בממלכות רבות ולא עלו לא"י כ"א מעט כנודע, ומטעם שכתב לנו הרב דון יצחק אברבנאל (בסוף פרושו לספר מלכים ב') שידעו בברור שלא היתה הגאולה הזאת גאולה שלמה רק פקודה בעלמא עיי"ש. ואח"ז כאשר כבש אלכסנדר מוקדון את ארץ מצרים ובנה את עיר החכמה אלכסנדריאה (Alexandria) הנקראת על שמו (ולד"ק חדש המלך את העיר נוא אמון הנזכרת בכתבי הקדש ויקרא לה בשמו, וכן תרגם יונתן בירמיה ובנחום את נוא אמון בשם אלכסנדריאה רבתא, וכן מפרש רש"י ורד"ק עיי"ש, ועיין בספרנו בית האוצר שרש אמן) אז הביא המלך האדיר הזה משפחות רבות מהיהודים שבא"י והושיבם שמה למען הגדל את העיר הזאת לעשותה רבתי עם, ויתן למו חרות רב, (ומה שאמר אביי בתלמוד בבלי פרק החליל וכלהו קטלינהו אלכסנדר מוקדון? כבר ברנו בספרנו שרשי לבנון צד 15 בהערה שכוונת התלמוד הוא על ספטימי סעווערוס קיסר כ"א לרומיים, שהחריב את אלכסנדריא

יודע ע״כ, ועיין בשל״ה בעמק ברכה הלכות שבת ובהלכות ראש השנה, ומה שהביא בשם רבינו יונה, והתניא, ובשם מורו ר׳ בנימין הרופא וכו׳ ובתשב״ץ חלק שלישי תשובה קכ״א.

פרק ח

הנה הראית לדעת שאין קדושה ואין טומאה בכתב ולשון יהיה מה שיהיה, אבל הדבר תלוי רק בענין הנכתב בה, מעתה ספר שנמצא בו דברי תורה או מוסר והנהגות ישרות, או דברי חכמה ודעת וכיוצא, יהיו נכתבים באיזה כתב ולשון שיהיה, רוסית, אשכנזית, פולנית, או צרפתית, וכדומה, הוא ספר כשר וטהור, וצריך לנהג בו כבוד, ולהפך ספרי מינים או ספרי הבלים והזיות אף בלשון הקדש אסור לקרות בהן ¹) ועל אלה וכיוצא בהן אמרו חכמינו ז״ל (בריש

של מצרים, ולגודל הנצחון היה מכנה א״ע בשם אלכסנדר מוקדון עיי״ש). — ובמות המלך אלכסנדר וימלוך תחתיו במצרים שר צבאו פטאלאמעאוס לאגוס (Ptolomäus Lagus) (הנקרא בפי הז״ל תלמי) והוא היה אחד מן הארבעה ראשים אשר נתחלקה ביניהם מלכותו, הביא גם הוא משפחות רבות מישראל פעמים והושיבם שם — ומן אז היו בני ישראל במצרים עם עצום ורב מאד, עד שבימי יוליום קיסר רומי (Julius Caesar) בלכדו את מצרים מיד היונים והוא סוף ימי מלכות החשמונאים, נמצאו בה לדעת סופרי העמים ערך מאה רבבות יהודים, ובתלמוד (שם) אמרו כפלים כיוצאי מצרים (והוא מאה ועשרים רבבות) ומפליא התלמוד לספר מגדולת היהודים באלכסנדריא ומהשבעים ואחת קאדריאות של זהב שהיו שם להסנהדרין עיי״ש — ובהמשך זמן ארוך כזה קרוב לשלש מאות שנה שהיו היהודים תחת ממשלת היונים במצרים שכחו מכל וכל את לשון ערבית (כמפורסם בספרי בעלי אסופות וכדמשמע בירושלמי דסוטה הנ״ל) והיתה שפתם שפת יונית (רק שהשתתפו אליה מדרכי הדבור המיוחדים ללשון העברי לבד (דיא העברעאישע קאנסטרוקציאן) גם הספיקו א״ע אז היהודים האלה בלמודי היונים ובפילוסופיא היונית והמצרית, והיו אז ביניהם חכמים גדולים ומפורסמים, ומהצליהם יצא הפילוסוף הגדול פילון היהודי (Philo) שהזכרנו לעיל, ומה מאד מפליאים סופרי הזכרונות את בית המדרש המפואר לחכמי אלכסנדריא, וכמדומה לי לפי קט שכלי, שמחכמי בית המדרש הגדול הזה החלה לצמוח חכמת הקבלה הטהורה, ויש לי הוכחות ע״ז אולם אין כאן מקומן, ואמרו שהקיסר יוליום הנזכר (שהיה תוכן גדול ותקן חשבון עבור השנים ברומא) למד את הכמה זו מאת חכמי האלכסנדריא האלה — ובעבור שדברו היהודים האלה בשפת יונית, והספיקו א״ע בלמודי היונים הוסב להם שם העללעניסטים, על שם היונים הקדמונים שהיו נקראים בשם העללענען (Hellenen) ויצא להיונים שם זה מאת מחוקק אחד קדמון שהיה להם הנקרא בשמו העללען (Hellen) בן הנסיך המפורסם בספרי זכרוניהם דעאוקאַליאָן (Deucalion) מן טהעססאליען (Thessalien).

¹) כגון ספר ס..י מ...ת המכונה למהר״ן, וספר ש...י הב...ל ש״ט אשר חבר מפיח כזבים ודין שקר מעיר ל..ץ, והקונטרס לספר ג..ת י..ל המכונה למהר״פ, כלם

פ׳ חלק) שהקורא בהם אין לו חלק לעולם הבא, ואולם למוד הלשונות והחכמות אינו בכלל זה, הם מלהזכיר! (כמו שידמו הפתאים שונאי דעת ותבונה) כאשר האריך בזה הגאון ר׳ שמואל יפה ביפה עינים (פרשת אחרי) ועיין בספרו יפה מראה על הירושלמי (פאה פ״א סי׳ ה׳) בד״ה מהו שילמד אדם את בנו, ואדרבה מצינו לחז״ל שהיו מהללים את גדולי זמניהם על בקיאותם בלשונות ובחכמות (כאשר נבאר להלן באריכות) וחשבו להם לסגולה כאחת ממעלות התורניות, ואמרו במסכת סופרים (פרק ט״ז הלכה י״ט) על הלל שלמד כל החכמות והלשונות מוסף

אומרים לצון ודברי תהפוכות ולפעמים חוצפא כלפי שמיא, וכדומה לספרי הבל כאלה, אשר המדפיסים עתידין ליתן את הדין, ואצ״ל מחבריהם, חוברי חבר אלה המהפכים דברי אלהים חיים, והמשחיתין זהרה, של תורה, ומאפילים אור השכל והמה גרועים יותר מספרי מינים אלף פעמים, כאשר כבר צרחו עליהם הרבנים גאוני זמנינו, ואסרו הקריאה בהם אף דרך עראי, יען לא נמצא במכתשם חרש לחשוף אף טפה אחת מים ממעיני התבונה, ולא דבר וחצי דבר שכליי או מדותי, כאשר נמצא לפעמים בספרים החיצונים זולתם, על כן תמצא שלא אסרו חז״ל מקצתן לגמרי לקרות בהם, אבל התירו דרך עראי לקבל מהן את הטוב, לאכול את תוכן ולזרוק את קליפתן, וזה לשון הירושלמי (פרק חלק): ספרים החיצונים כגון ספרי בן סירא ובן לענה, אבל ספרי המירס וכל הספרים שנכתבו מכאן ואילך הקורא בהן כקורא באגרת, מ״ט? ויותר מהמה בני הזהר וגו׳ להגיון נתנו ליגיעה לא נתנו ע״כ, והריטב״א ז״ל (כפי הנמצא בתוספות פרק המוכר) על הסוגיא דבן סירא „הכל שקלתי" אמר וז״ל: אעפ״י שהם ז״ל בסנהדרין קראו בן סירא מהספרים החיצונים, לא אסרו אלא לעשות ממנו קבע, אבל לא להגות בו לפעמים ללמוד ממנו חכמה ומוסר עיי״ש, והגאון יעב״ץ ז״ל באגרת בקורת (תשובה ג׳ המאוחרת בשם תשובת הגדר) (אף שלא נזכר שם הרב יעב״ץ המחבר על ספרו זה, אולם כל משכיל הבקי בספריו יחזה ויכיר שהרב הזה היה מחברו, גם תבנית הדפוס תעיד עליו שבבית הרב יעב״ץ נדפס הספר באלטונא, ואחר כתבי זאת מצאתי בפרוש שקורא הרב ז״ל בעצמו את שמו עליו, תמצאנו בתשובת הגנת מתים שכתב הוא ז״ל להרב הגדול החוקר ר׳ משה דעסויא זצ״ל נדפס במאסף לחדש אלול תקמ״ה) כתב וז״ל: וגדולה מזו מצינו למחברים מאוחרים שאפי׳ מתוך ספרים חיצונים נעזרים וכו׳, להרוות צמאונם וכן בדין, שכך אמרו חכמים הוי לומד מכל אדם, וע״ז אמר החכם: לא יבוזו לגנב כי יגנוב למלא נפשו כי ירעב, לא רעב ללחם כ״א לבקש דבר ה׳ ישוטטו הלא ימצאו, יגנבו דים למלאכה הצריכה לגופה של תורה וכו׳, ולכן התירו ג״כ חז״ל להשתמש אפילו מספרים חיצונים החמורים שהפליגו הטועם בקריאתם, ועם כ״ז כבר אמרו, מלי טבא דאית בהון דרשינן, וקבעום בתלמוד הקדוש למאמרים יקרים, ועיין כיוצא בזו בזהר (ריש פרשת תזריע) ובספרא דחרשין דאשמדאי אשכחנא, וכן (בפ׳ אחרי בפ׳ ערות אחות) מלין אלין גלי שלמה מלכא בספרא דאשמדאי, ובריש (פ׳ בלק) בזוני דחרשין דקסריא קדמאה אשכחן, ועוד (שם דף קנ״ד ב׳) אשכחנא בספרא דאשמדאי, וכיוצא באלה נמצאים לרוב בספר הקדוש ההוא, עיין גם ס״פ האזינו וזולתו, ולא לריק יגעו ויוציאו זמנם בזה חלילה, הנה שכרם אתם, ופעלתם אמת, כי דברי תורה עניים במקום אחד ועשירים במקום אחר, עכ״ל הרב.

על למודיו, ואמרו שם וכל כך למה משום וחפץ ה' וכו', ונאמר ה' חפץ למען צדקו יגדיל תורה ויאדיר ע"כ. ויען שידיעות הלשונות המה האמצעים הראשיים לכל למוד וחכמה, והמה למדעים כגופים לרוחות, ע"כ קראו גם הלשונות בשם תורה, ואמרו בזהר שמות (מ"א ע"ב) ברעיא מהימנא וז"ל: חד מדורא דאינון שבעה ארעין מאן דנחית תמן אתנשי מניה אורייתא מקדם דייתי בר נש בהאי עלמא ויפוק מרחם אמיה וכו' (וגבריאל) אוליף ליה שבעים לשון ובגין דא וייצר חד יצר הטוב (גבריאל) דאוליף ליה שבעים לשון, וחד יצר הרע (סמאל) דאבק עמיה וכו' ואשכח מניה שבעים לשון דאוליף ליה יצר הטוב עכ"ד[1]. הנך רואה קורא משכיל גודל מעלת הלשונות, ושזה איש אלהים רעיא מהימנא קורא הלשונות בשם אורייתא, ואמרו בילקוט (תהלים רמז תש"ב): סוד ה' ליראיו

---

[1] וכן אמרו בפרק המפלת מלמדים אותו כל התורה כלה, וכיון שבא לאויר העולם בא מלאך וכו' ומשכחו כל התורה ע"כ. והחכם הקדמון לרומיים ציצערא (M. T. Cicero) בשיחתו: שאין לירא מהמות [המפורסם Tusculanae disputationes] מביא איך שהחכם האקראטעס (Sokrates) נסה את שכל עלם רך בשנים בענין אחד מחכמת ההנדסה, ענין חד ועמוק ומאד נעלה על שכל העלם, כי היה צריך לזה שכל איש השלם, ויחל החכם הזה לנהל לאט לאט את שכל העלם הזה, ויעלהו מעלה מעלה בהדרגה אחר הדרגה היותר קלה, המסכמת עם קוצר שכלו, עד אשר הגיע העלם מעצמו אל גבול הענין ותכונתו והשיג מדעתו כל הדבר על בוריו, ומזה הוכיח החכם האקראטעס שנפש המשכלת אשר לאדם השיגה טרם רדתה אל עולם השפל הזה, כל המדעים והמושכלות בתכלית היותר שלמה, ושמתעוררים אותה פה על ענין מה מהמושכלות והלמודים, אז תשוב להעלות עלי זכרונה את אשר כבר השיגה בנעוריה בית אביה עכ"ד, וקראתי עליו המקרא הזה, מים עמוקים עצה בלב איש ואיש תבונה ידלנה (משלי כ' ה') והוא כמ"ש החסיד האלהי בהסל"ב שהחכמה תקועה בתולדות האדם וטבעו ובכח הכרתו כמים בלב הארץ, והמשכיל ישאבנה עיי"ש, וכבר הסכימו כל החוקרים, שכל בני אדם שוים בשכלם ולא נשתנו זה מזה (כי אם ע"י פגע שאירע את מוחו או שישב בטל מלחקור וללמוד) ועיין הרמב"ם (שמונה פרקים פ"ח) ואולי רמזו גם חז"ל (התלמוד והזהר הנ"ל) לכונה זו, ולהורות בזו שאין בפועל אלא מה שבכח והבן, וגבריאל וסמאל אמרים לכחות במקום הזה וכמ"ש הרמב"ם (במורה ח"ב פ' ו') שכל הכחות המפוזרות בעולם וכחות הגופניות יתוארו בשם מלאך. ומה נעמו דבריו בזה שם, וז"ל: חלקי המציאות עד בריאת האברים מב"ח כפי מה שהם עליו כ"ז באמצעות מלאכים, כי הכחות כלם מלאכים, ומה מאד רע עורון הסכלות ומה מאד מזיק; אלו אמרת לאיש אחד מאשר יחשבו שהם חכמי ישראל, שהשם ישלח מלאכו שיכנס בבטן האשה, ויצייר שם העובר, ייטיב לו זה מאד ויקבלהו, ויראה זה עוצם יכלת בחק השם וחכמה ממנו יתעלה, עם האמינו ג"כ שהמלאך גוף מאש שורפת שעורו כשליש העולם כלו, ויראה זה כלו אפשר בחק השם, אמנם אם תאמר לו שהש"י שם בזרע כח מצייר יעשה תכונות אלה האברים ויתארם והוא המלאך, או שהצורות כלם מפעולות השכל הפועל והוא המלאך וכו', יברח מזה, כי לא יבין ענין זה העוצם והיכולת האמתיים והוא המצאת הכחות וכו' עיי"ש.

מהו סוד ? שבעים (כן עולה מספרו) אני אעמיד מהם מישראל משה שהוא הוגה בתורה בשבעים לשון, לכך נאמר סוד ה׳ ליראיו עכ״ד. ועיין סוטה (פרק ז׳ מ׳ ה׳) ואמרו (בפרק ר״ע) ה׳ יתן אמר המבשרות צבא רב, כל דבור ודבור שיצא מפי הגבורה נחלק לשבעים לשון, ומזה הוכיח הרב בעל שפתי חכמים (בהקדמתו לספרו ש״י בתועלת התשיעי) שכל הלשונות הם שוות לענין הלמוד, עיי״ש מאמר יקר ונכבד, ועיין בספרי ברכה פסוק ויאמר ה׳ מסיני בא.

ואמרו בירושלמי פ״ק דמגלה (הלכה י״א) ובמדרש אסתר (פ״ג) בשנוי לשון קצת: אמר ר׳ יונתן דבית גוברין, ארבעה לשונות נאים שישתמש בהן העולם, ואלו הן לעז (יוני) לזמר (ר״ל למלאכת השיר), רומי (לאטין) לקרב (ר״ל לדרוש ברבים ועיין לקמן בשם ר׳ אלעזר ברבי שמעון), סורסי (עיין לעיל לאילייא (Elegie) לקונן ולהספד, וקרוב הוא ללשון עברי, כמו אלי כבתולה, וכן בלשון המשנה שהאלית יושבת עליו, וכן בלשון ארמי טול אליא תרגום של שא קינה וכן הוא ברומי כדלעיל), עברי לדבור ע״כ. הנך רואה איך היו מחבבים את הלשונות, ואיך הרגישו נעימה בכל לשון ולשון, וחכם הבין לטעום טעם צחות, ולהבחין דבר כזה צריך הרגשה דקה מן הדקה, ולבב חכם, מלבד ידיעה רבה ובקיאות גדולה בלשונות שונות ובמליצה וחכמת הלשון וכדומה.

פרק ט

ובפרט למוד החכמות לית מאן דפליג (כאשר יתבאר להלן באריכות אי״ה) שהכרחיות המה לכל אשר בשם עברי יכונה (ואשר לו תכונה טבעית והכרת שכל; כי לא דברה תורה בבור גמור שנסתמו מעיני שכלו, כי הבורא איננו תובע אלא כפי חכמת האדם) ושהמה בכלל תורה (ועיין תשובת רב שרירא גאון המובאת ביוחסין) ובפרט חכמת הטבע ואלהות, וכמ״ש הרמב״ם (הלכות ת״ת פ״א) שלמוד הפרד״ס בכלל הש״ס הוא (ר״ל מגוס כלמוד הס״ס) וידוע שפרד״ס הוא חכמת הטבע (Physik) וחכמת אלהות (Metaphysik) כמבואר לקמן, ועיין בדרך אמונה הגדול למהר״א ביבאגי (במ״ב ש״ג) ובנוה שלום (במ״ז פ״ב) ובעקדת יצחק (בש״ג) (הביאם היפה מראה שם) וכלם פרשו שפרד״ס הנזכר בתלמוד, הוא חקירה פילוסופית בטבע ואלהות עיי״ש. והמהרש״א ז״ל בח״א (פרק משוח מלחמה) על המימרא אחר ובנית ביתך דרוש וקבל שכר, כתב וז״ל: דרוש בחכמה עיונית שע״ז אמרו: כל שיראת חטאו קודמת לחכמתו וכו׳, דרמזו בזה אל חכמה עיונית עיי״ש. ואולם המחשב את החכמות והלשונות לדברי מינות, הוא חסיד שוטה, כמבואר להלן בשער השלישי באריכות.

פרק י

ומה שאסרו חז״ל (סוטה מ״ט ב׳) חכמת יונית? כבר אמרו חז״ל שם בעצמן לשון יונית לחוד וחכמת יונית לחוד. וחכמת יונית כבר בארו לנו הגאונים עליהם

השלום שהמה הרמזים שבלשונות, כאותן שהזכירו חז"ל (סנהדרין י"ב ע"א) זוג בא מרקת ותפשו נשר, (ערובין נ"ג ע"ב) שור משפט בטור מסכן וכו' וכדומה [1]) ועיין תשובת הריב"ש (תשובה מ"ה), ויפה מראה (שם) כתב וז"ל: וליכא למימר דחכמת יונית היינו חכמת הטבע והלמודיות שחברו חכמי יון ויונית דבעי בן דמה, היינו לשון מיוחד ליונים שהוא וכו' משלים וחידות ורמזים אשר בו ידברו גדוליהם ומשכיליהם, דהא חכמת יונית שאסרו אינו אלא זה; דאי חכמת הטבע והלמודיות וכיוצא אין בה איסור כאשר בארתי היטב ביפה עינים ח"ב פ' אחרי עיי"ש, והגאון ר' ליפמאן מול הויזן בספר הנצחון פרשת שופטים אמר וז"ל: ובזה (שאסרו חז"ל חכמת יונית) אל תטעה שנאסרו חכמת הטבע והגלגלים והשכלים, כי המה ענפי עקרי דתנו, ומביאים אהבת הש"י ויראתו כדפרשתי וכו', ואין זו חכמת יונית (או חכמת אוה"ע שמזכיר רש"י ויקרא (י"ח ד') בשם תורת כהנים, ללכת בהם, שלא תאמר למדתי חכמת ישראל אלך ואלמוד חכמת אוה"ע) אלא חכמת כל החכמים, ועליהם נאמר: ותרב חכמת שלמה מחכמת כל בני קדם ומחכמת מצרים, שהרי ע"כ חכמת בני קדם וחכמת מצרים לאו מחכמת דיני התורה הם, וכן הא דכתיב ויבואו מכל העמים לשמוע את חכמת שלמה (וכן מה שנאמר ויחכם מכל האדם מאיתן האזרחי והימן וכלכל ודרדע בני מחול, לאו חכמים בחכמת התורה אבל בחכמות הנזכרות, ועיין מה שהבאנו להלן (שער השלישי פרק ו') בשם הפסיקתא, ואמרו שם (ע"ד דרש) כלכל זה יוסף (ומה היתה חכמתו?) שקרא פתקים של שבעים לשון עיי"ש, ובפרוש אמרו שם בפסיקתא בפסוק לב חכם ישכיל פיהו (אחר שמספרים מעלת שלמה במלאכת הציר) וז"ל: ולא בדברי תורה בלבד היה שלמה תייר (פי' חוקר ודורש) אלא על כל אשר נעשה תחת השמש וכו', אמר לו הקב"ה וכו' איני מקפח שכרך ושרתה עליו רוה"ק) וכן מחכמות אלו באיוב ובמשלי וכו' אינם זרים לאיש השכל וכן מכת חכמת הטבע אמר ר' מאיר דם נעכר וכו', וכן מידיעתה אמר ר' חייא כל אשה שדמיה מרובים וכו', וחקירת התקופות תלויות בחכמת הגלגלים, ואמר שמואל נהירין לי שבילי דרקיע וכו' וכן הוא בתלמוד במקומות רבות, ועוד איך יתכן שעל חכמות אלו נאמר שהזקן לעז להם באותה חכמה ובית ר"ג יספרו בה, כי איככה ידבר בהם צרכיו איש לרעהו, וראה מ"ש הרמב"ם ז"ל בפרוש המשניות (שלהי סוטה שם), וז"ל: זה שאנו קורין חכמת יונית המה הרמזים שיש בלשונות, ובלשונות שנוטים מדרך הישרה, לפי הנראה מהם, ויש להם פנים, ובגמרא אמרו רבי משתעי בלשון חכמה וכו' [2]) וסיים הרב את דבריו בזה הלשון:

---

[1]) לא ידעתי לכוון, מדוע לא אמרו כאותן שנזכר בתנ"ך ג"כ כמו הפרשה י"ב דקהלת שהיא כלה מזה המין וכמו שנראה מהרמזים שהביאו הש"ס (שבת קנ"ב ע"א) מהתנאים לדוגמא פרשה זו טור תלג, סחרנוהי גלידי וכו' עיי"ש.

[2]) ואם אסרו חכמים לדבר ברמזים כאלה איך דברו בם התנאים שהיו אחר הגזרה כגון ר' טרפון, רבינו הקדוש, וכדומה? לכן נראה שלא היתה הגזרה אלא לשעתה, ואל

וזה הענין אין ספק שנאבד ולא נשאר ממנו בעולם לא מעט ולא הרבה עכ"ל, וכדומה לזה פירש רש"י ז"ל שם בערובין עיי"ש, וכן פרש הרב הגאון ר' ליפמאן מול הויזן (שם) וז"ל: לשון חכמה היתה מיוחדת ליונים שלא היו מבינים דבריהם רק החכמים יתר על לשונם ואסרו חכמים לדבר באותו לשון, ודוגמת הדבר מצינו לר"ט כי הוה משתעי בלשון חכמה עכ"ד. והוא הנקרא אצל החכמים היום בשם אלעגאָריע (Alegorie) והחכמים לוצאטו קראו בשם העתק מתמיד בלשון עברי, ויש מי שקוראו בשם משל חידה) ועד"ז השתמשו הפילוסופים הקדמונים והטבעיים מחכמי יון לפעמים בלמודיהם, ד"מ: „ים אוקינוס היה אבי הנחלים והנהרות' רוצים בזה שכל הנחלים שואבים מים אוקינוס וכמ"ש שלמה (קהלת א'), „הירח התחתן עם האויר ויולד את הטל' רוצים בזה שהלבנה פועלת בכחה על האויר ומזה מתהוה הטל, (וכתבנית זה משתמשים ג"כ המקובלים הקדמונים כמו שאמרו „המים הרו וילדו אפל') וכדומה. ואולם היותר נראה לי בשם חכמת יונית פה שאסרו חז"ל בה שכוונו על המיטהאָלאָגיע (Mithologie) והוא באמת חכמת היונים לבד, והם הולידו אותה והסתפקו בה, ויכולים המהירים והבקיאים לדבר בה ברמז ומשל, ובה ישתמשו מאז גם היום המשוררים ומכנים ע"י כל המושגים והרעיונות כמעט, ד"מ: כאשר רצו הקדמונים להגיד „הזמן מכלה את הכל' אמרו „זאטורן בלע את ילדיו' וכדומה כנודע לבקי בה, וחז"ל אסרו זה בעבור הרעה הגדולה שהגיעה אז ע"י אותו הזקן שלעז להם (ר"ל שדבר להם ברמז על ידי רמזי המיטהאלאגיע) עיי"ש בסוף סוטה, ושמעתי מכמה אנשי תורה שאמרו שקריאת המיטהאָלאָגיע ראוי לנהוג בה איסור, והקורא עובר בלאו שנאמר ושם אלהים אחרים לא תזכירו לא ישמע על פיך (סדר משפטים) עכ"ל, אמנם מי לא יראה כי שקר ענו כאשר נבאר, ולפי דבריהם יהיה אסור לנו להזכיר שמות חלקי העולם אייראפא (Europa) ואַזיא (Asien) כי שמות אלילים המה. ועוד הרבה שמות כגון שמות ימי השבוע, וחדשי השנה של הנוצרים והרבה עיירות וכדומה הנקראות על שמם, ואם היה בזה איזה איסור איך לא הרגיש בו אחד מקדמונינו, ואדרבא מצינו הרבה בדברי קדמונינו שמזכירים אותם, והרמב"ם ז"ל במורה חלק שלישי מתפאר בעצמו, איך שלא הניח כמעט ספר אחד מספרי עבודת אלילים שלא קרא להבנת תורתנו הקדושה (כי באמת הרבה טעמי מצות ופרושי מקראות יתבארו לנו ע"י ידיעתה), והרב החכם ר' שלמה די אוליוירה אב"ד דקהל ספרדים באמשטרדם המפורסם בחבוריו הנחמדים, השתמש ברמזי אלילי המיטהאָלאָגיע בשירותיו ובחידותיו, ובספרו אילת אהבים (דף י"ט ע"ב) תמצא אגרת אחת המיוסדת על ענין החשק ברמזי המיטהאָלאָגיע, באמרו: הילד קטן השיאני

תאמר שלא נאסרה אלא בלשון יונית, שלא מצינו לר' יהושע בן חנניה (שבת קנ"ב ע"א) שספר עם הקיסר בלשון חכמה כשאלו אותו מ"ט לא אתית לבי אבידן, ובלתי ספק לא בלשון ארמית שהביא התלמוד טור תלג וכו' ספר עמו, אבל בלשון יונית.

ויוכל, נער ורך וחצים בצדו וכו׳, וכן בשירו שם: אחז בערפי נין ויפצפצני, ילד סתום עינים קם, בנשק חצים בצדו שם, ויפרפרני וכו׳, כוון בו אל אליל האהבה כפי תארו שתארוהו בעלי המיטהאָלאָגיע כידוע לבקי בה, וגדולה מזו איך התירו לעצמן חז״ל להזכירן ד״מ (במדרש תהלים א׳): הימנון (Hymnen) (הימנע הוא שיר הלולים או שיר חתונה (האָכצייט געדיכט (Epithalame) ונשאל אחר זה אל שיר תודה (לאָבגעזאַנג) וראשית שם הימנע (Hymne) הוא שם אליל ליונים ששמו הימען (Hymen) והוא אליל המושל על הזווג וההתונה) גם מזכירין שם נינפי (Nymphe) (ר״ה כ״ו ע״א וביתר מקומות) והוא מן האליליות היוניות הנודעות בשם נימפען (Nymphen) וכן אפרודיטו (Aphrodite) (ע״ג פ״ג משנה ד׳), גם תדע שרוב שמות החדשים כגון תמוז אדר וכדומה, שמות אלילי הבבליים והפרסיים המה (כמו שהארכתי בזה בספרי בית האוצר) ובירושלמי דראש השנה (פ״א) אמרו שמות החדשים העלו מבבל, רומזים אל מה שאמרנו, וכן שמות הכוכבי לכת שבתאי צדק וכו׳ ושמות הי״ב מזלות וכדומה, אבל האמת הוא שאין בדבר הזה איסור כלל, וחז״ל שאסרו הכמת יונית שהיא המיטהאָלאָגיע לפי דרכנו, לא אסרו אלא לשעתו מפני אותו הזקן, ומשום איסור הזכרת שם אלילים שהזכרנו ג״כ אין בו, וז״ל הרב הגדול בעל ספר יראים (עמוד היראה ע״ב): ואמר ר׳ יוחנן כל אליל הכתוב בתורה מותר להזכיר שמה, וטעמא כיון שהתורה הזכירה ודאי נתבטלה, ומאותו טעם שהתורה מזכרת אותה אנו רשאין להזכירה, ונ״ל דאינו אסור להזכיר אלא שם הנתן לאליל לשם אלהות, שנתנו לה שם דמשמע אלהות, אבל שם הדיוטות כגון בל נבו אעפ״י שעשו אותן אלהות, מאחר שלא נתן השם לשם אלהות ואינו נשמע אלהות ואדנות מותר, וטעמא משום דכתיב, ושם אלהים אחרים לא תזכירו, בשם אלהות הקפיד הכתוב וכו׳ עיי״ש, ואם כן מדברי הרב הזה למדנו שזכירת שמות המיטהאָלאָגיע ודאי מותר האידנא משני הטעמים: א) מחמת שכבר נתבטלו ונעקרו מהעולם, ב) מפני ששמותם אינם מורים על שום אדנות ואלהות רק שמות הדיוטות — ואולם השמות המורים על אלהות וכו׳ אלו אסורים לגמרי (עיין יורה דעה סימן קמ״ז סעיף ב׳ וברמב״ם הלכות עכו״ם פרק ב׳ הלכה ב׳) אבל כבר נעקרו מן העולם כל האלילים והמודים בהם, ואין אומה הנודעת לנו בעולם שתאמין בהם, ונמצאו אולי במרחקי תבל.

פרק יא

ועתה אתה הקורא ברוך ה׳! הנה ערכנו לפניך ראיות אמתיות על התר למוד הלשונות, וכי החכמים הגדולים מאנשי תורתנו שקדו בלמודם והיו מתפארים בידיעתן, כי למעלה גדולה השבוה, ובלתי ספק שהשלמים האלה למדו את הלשונות בימי ילדותם, כי כבר נודע שאף בשני העמידה — ואצ״ל בימי הזקנה — בלתי אפשר לאדם ללמוד לשון חדשה מפני חולשת כח הזכרון, כאשר בא עליו המופת וכאשר יעידון כל החכמים, ועז״א אמרו: הלומד ילד למה הוא דומה לדיו כתובה על נייר חדש וכו׳, כי על למוד מעשי בלתי ספק נאמרו הדברים, כלמוד

הלשונות והדקדוק, אשר אין לשכל העיוני טורח רב בלמודם, כי אם לכח הזכרון לבד, אבל לא על חכמה עיונית, כלמוד התלמוד וחכמת הנדסה וכדומה, מה שנתלה בכח השכל העיוני והתעסקות המחשבה ההגיונית, וע"ז אמר ר"א לתלמידיו: מנעו בניכם מן ההגיון י) (ברכות כ"ח ב') ר"ל מדבר חכמה ולמוד ההגיוני והמחשבי, שמוח ילד צעיר בימים רך מלסבלו, וכמו שאמר הרמב"ם בענין דומה לזה, שהבשר והיין טובים לגדולים ומזיקים לקטנים, ואולי לזה כונו חז"ל: לעולם ילמד אדם ואחר כך יהגה (ע"ג פרק קמא).

שער השלישי

בהתרת שאלה שלישית ורביעית

פתיחה

וכאשר התברר לנו התר למוד הלשונות הלועזיות, נשובה עתה לברר באריכות ממה שהחלנו בשער העבר בהתר למוד החכמות, ונחקורה על תכלית ידיעתן ותכלית למוד הלשונות, והתועליות המגיעות לנו בלמודן, וכאשר חפשנו מצאנו שתכליתן רב מאד ומסתעף לסעיפים רבים, מהם לאשר הזמני ומהם לאשר הנצחי — ולמה שהיו הלשונות כמסד לטפחות לכל חכמה ומדע כמבואר לעיל פ"ט, ע"כ בם בחרתי למוסדות לי, לירות עליהם אבן פנתם בשער הזה, וזה החלי בעזר שם אלהינו.

י) והוא מן שרש הגה, והנחתו הראשונה על מחשבת הלב, כמו והגיון לבי, בינה הגיגי, הגיון סלה, והושאל בימי חכמי הספרדים הראשונים אח"כ ג"כ אל חכמת ההגיון, ע"כ טעו קצת מפרשים שפרשו מנעו בניכם מן ההגיון „מן חכמת ההגיון" והוא הידיעה לשפוט בין אמת ושקר הנקראת לאגיק (Logik) ורצה הכותב בע"י שם על המאמר הנזכר המברר טעותם בזה עיי"ש, וכל איש בר הדעת יודע שהידיעה הזאת היא ידיעה עקרית ויסודית לכל הלמודים, ועל קוטבה תסובנה כל המצות והדינים במשנה ותלמוד, והמה המדות הי"ג או הל"ב שהתורה נדרשת בהן, והרב בעל ספר הברית (חלק ראשון מאמר כ' פ"ח) הגה ברוחו הקשה (בהוראת שם הגיון) שכוונתו על חכמת הגיון דוקא, אך מי לא יראה כי הגה ריק, ואין בפיו תוכחות.

פרק א

התועלת הראשונה ע״י ידיעת לשונות הלועזיות נבין מקראי קדש ביתר שאת ועז, ובפרט תפארת שירי הקדש הנמצאים בתנ״ך המלאים זיו והדרת יופי, כמו ספר תהלים, משלי, איוב, ושיר השירים, ורוב נבואות ישעיה ירמיה ויחזקאל וכל ספרי תרי עשר, והשירים הנוראים אשר אין ערוך אליהם הנמצאים בתורת ה׳, כמו ברכת יעקב ומשלי בלעם, שירת הים, ושירת האזינו, וכדומה. כי מי שלא ידע כי אם לשה״ק בלבד, אף אם למד אותה בתכלית השלמות תשארנה מליצות לשה״ק וערבות השירים בסתר נפשו, ואש האלהים הבוערת בם תשקע במקומה (כמ״ש מהרנה״ו במכתביו) יבואו נא ויעידו כל יודעי לשונות אחרות מבני עמנו, אם התפעלה נפשם מאז, ואם הרגישו נעימה בשירי לשה״ק טרם למדו הלשונות האחרות, כאשר הרגישו אחר אשר למדו אותן, וכמו שאין ביכולת להסביר למוכה עורון מבטן, הבדל הגוונים והמראות; כן בלתי אפשר להסביר לנעדרי ידיעת לשונות הלועזיות, יופי והדר נעימות המקרא [1]) האם במלות הנשחתות של לשוננו המורטת והמבולבלת, האם על ידה נגלה סתרי מזמות של כתבי הקדש, והמליצות הנעימות והדקות הנמצאות בם, הן מליצות הגסות וההמוניות אין בכח לשוננו המהורסת זאת לכלכלם כראוי, אף כי מליצות דקות ונשגבות כמו אלה, ולא לבד ערבות השירים והמליצות נדע ע״י לשונות הלועזיות, אלא שאף פרושי המלות ודקדוקן ופתרוני המקראות הסתומות יתבארו לנו באר היטב, כי הלשונות תעזורנה אשה את אחותה [2]) ואולי לזה כונו חז״ל

---

[1]) כי להיות המקרא בלתי מובן לנו כ״א ע״י העתקה, מההכרח הוא א״כ להמתרגם בע״פ או המעתיק בכתב שיעתיק במליצה נחה ויפה כלהות המקרא המועתק ממנה, וזה בלתי אפשר אם לא תהיה הלשון אשר יעתיק אליה לשון שלמה כתבניה הלשון המועתקת ממנה, בנויה על אדני הדקדוק והגיון, ומוכשרת בטבעה לכלכל אמריה במשפט המליצה, ועם זה ישתדל לשמור כל תנאי ההעתקה וגדריה לבל ישחת יפעתה ונעימתה מבלתי לשמור כהויתה מלות העבריות המועתקות מהם, אולם ישתדל לתת בהעתקתו נועם הפרטי המיוחד ללשון אשר יעתיק אליה, כי לכל לשון ולשון דרך מיוחד ביופי ונועם מזולתה, ואשר נאה בזו מגונה בזולתה, ובפרט דרכי לשונות המערביות, הרחוקים מדרכי לשונות המזרחיות, כרחוק מזרח ממערב, ובפרט כי הרחקנו הרחק מאד ממנה, וחדלה להיות לשון מדברת זה יותר מאלפים שנה, אשר אחר כל הטורח והעמל בה לא ידענוה בשלמות, ואשר נראה לנו ממנו זר לפעמים אולי זה הנועם והערבות וזה יפיה ביותר.

[2]) וכן יראה הקורא בדברי מפרשי קדמונינו במביאים ראיות מהלשונות המערביות אף הרחוקים מאד מלשון העברי, ורש״י ז״ל מביא על הרוב „וכן יאמר הלועז״ במקום שנראה לפי עינינו סתימת כונה וקושי הבנה, אם מצא דוגמתו בלשון צרפת או איטליא, ועיין מ״ש הראב״ע בפרושו לקהלת (ה׳ י׳) וכל המרבה לדעת לשונות כן תרבה ידיעתו בלה״ק וכל אשר יתבררו ויצרפו הלשונות הלועזיות יותר ויותר; כן יצרפו פרושי המקראות על ידן, ולזה נראה

(מנחות פרק י׳ ס״ה) דהוה (מרדכי) בייל״ לישנא עיי״ש ברש״י וביתר המפרשים

שכון רש״י באמרו לנכדו הרשב״ם (הובא ברשב״ם וישב) שאלו היה לו פנאי היה צריך לעשות פרושים אחרים לפי הפשטות המתחדשות בכל יום, (כי בלעדן לקופי הבנתם מוכרחין לבקש עזר מן הדרוש עכ״פ, אף שאינו מתישב לפעמים על המקרא, כמו שמתגלל ע״ז לפעמים רש״י ז״ל) ומצינו לחכמי התלמוד שהיו משתדלים ומהדרים אחר לשונות העמים, ובפרט לשונות המזרחיות, ולמדו מן האומות שבסביבותיהם למען הבין על ידן לשה״ק, כדאיתא בב״ר (פ׳ ע״ט) רב חייא רבה ור״ש בר רבי ור״ש בן חלפתא שכחון מלין מן התרגום (ר״ל מן הפרוש של המקרא ובאורי מלות) ואתון להדא תגרא דערביית למילפיניה מן תמן, שמעו קליה דאמר לחבריה „טלי הדין יהבא עלי״ שמעון מיניה יהבא משוי (משא בעברית) שנאמר השלך על ה׳ יהבך (תהלים נ״ה כ״ג), ועוד שמע קליה דערבי „מה את מכסה בי״ והיה רוצה לומר מה את מעשה בי (והמתנות כהונה אמר שאמר כך מכסה תחת מעשה משום שהיה עלג לשון, ולי נראה מפני שבאלפא ביתא של הערביים נמצאת אות ע שדומה בהברתה לאות ג או לאות כ ונדמה לו שאמר מכסה) דכתיב ועסותם רשעים (מלאכי ג׳ כ״א), ועוד שמעון שאמרה אמתא לחברתה אתון סהיא (בואו ורמאו) והיא השיבה ואני שכולה וגלמודה גלמודא אנא נדה. ואומרת „אשאיל לי מכבדך״ ואמרה „שאילי לי מטאטיך״ שנאמר וטאטאתיה במטאטא (ישעיה י״ד כ״ג) *) „אתון מעוררה ללויתך״ העתידים עורר לויתן (איוב ג׳ ד׳) עיי״ש, וכאלה בש״ס ובמדרשים רבים, כלי חמס מכרותיהם, טוטפות, אל תאכלו ממנו נא, תבוסו, למס, ובר״ה (כ״ו ע״א) אמר רבי כשהלכתי לכרכי הים היו קורין למכירה כירה, לאמי כ״מ לפרושי אשר כריתי לי ע״כ, וכן יובלא, קשיטה, נינפי, שבבי, קבען, וכדומה הרבה, ועתה קורא הנעים! ארים אף אנכי קולי — כשריקת הזבוב אחר שאגת הארי — מה שנתגלה לי ב״ה ע״ז הדרך: התנין הגדול שבנהר נילוס אשר נקרא קראקאדיל (Krocodill) קורין בערבי פַרעון (ודע שבערבית לא תמצא פ דגושה כלל והנון שבסוף השמות שבערבי נופלת בעברית: משלם, משלמן, שלמה שלמון, וכל השמות במקרא או בש״ס שסופן וא״ו נו״ן, או קמץ ואחריו נו״ן, המה על משקל לשון ערבי, כמו מן רשה רשיון, הגה הגיון. והרבה שמות כדוגמתן, שמעון מן שמע, גזלן מן גזל, ספרן, חמסן) והוא במבטא העברית פרעה (והיונים והרומיים קורין בהברה הערבית בפ״א רפה), וידוע שהמצריים קדשו את החיה הזאת ועבדו אותה, והיא היתה נכבדת מכל אליליהם גם אלילה היתה להם בתמונת נקבה ולה רגלים של קראקאדיל, ועוד תמונות אחרות מהיה זאת (עיין ספר בקורת התנ״ך להחכם קאלמעט הנ״ל בקורת 25 באליל דגן, גם באליל בעל זבוב) ונפקא מניה א״כ לדעת שם פרעה לכל מלכי מצרים מדוע יכונו ככה (וכן יש באמת באור וכונה לשם קיסר וכדומה), וכ״מ עוד לפרושי חי פרעה וכ״מ עוד להבין המקרא (יחזקאל כ״ט ג׳) כה אמר ה׳ אלהים הנני עליך פרעה מלך מצרים התנים הגדול הרובץ בתוך יאריו

---

*) נראה שטעיות נפלו פה בדברי המדרש, וכך צריך להיות: והיא השיבה „גלמודא אנא״ (ר״ל נדה) שנאמר ואני שכולה וגלמודה (ישעיה מ״ט כ״א), ואמרה שאילי לי מטאטיך (ר״ל אשאיל לי מכבדך) שנאמר וטאטאתיה במטאטא (שם י״ד כ״ג).

שפרשו שהיה דורש מלשון אל לשון, ונ"ל שבעבור זה נקרא מרדכי בלשן כי תרגום ויחפש ובלש.

ולמה שהיתה ידיעת לשון הקדש נתלה רק בלמוד ספרי התנ"ך, והספרים האלה אמנם נתחברו מנביאים ומשוררים וסופרים שונים, ומענינים שונים, בזמנים ומקומות שונים, והרבה מדברי הנבואות והיעודים והספורים וכו' הנמצאים בם כוללים אומות שונות קדומות לבד מעם ישראל, ונאמרו על מדינות ועירות קדומות מארץ ישראל ושאר הארצות הסמוכות לה; יתחייב מזה בהכרה להבנת התנ"ך ג"כ עכ"פ לדעת ידיעה מועטת כללית מהנמוסים וקורות דברי הימים שלכל אומה ואומה קדמונית הנזכרת בספרים ההם, גם ידיעה קצת מרשמי גבולי העולם הקדמוני, מהמדינות וארצות הנזכרות בה, ובמה יודעו לנו אפוא כל הדברים האלה ההכרחיים, אם לא בעזר הלשונות שנכתבו בהם הקדמוניות האלה, והנני לדבר מזה הענין יותר להלן בספרנו זה איה"ש.

התועלת השניה ע"י ידיעת לשונות לועזיות נלמד בספריהם מעט מהחכמות הנצרכות לנו, לא להצלחה זמנית לבד, כ"א גם להצלחה נצחית ואשר התמידי, להכיר ע"י גדולת הבורא ב"ה, רוממותו וחכמתו הנשגבה, ועזוזו, ונפלאותיו, כגון חכמת הטבע — הנקראת בפי הקדמונים ז"ל בשם מעשה בראשית — והוא הכרה גדול לכל בעל דת לדעת אותה, כאשר כבר נצטוינו מפי חז"ל וכמ"ש לעיל (בשער השני פרק ט'), וכתב הרב בעל חובת הלבבות בשער הבחינה וז"ל: כי הבחינה בברואים והבאת ראיה מהם לחכמת הבורא יתברך, אנו חייבין בה מן המושכל ומן הכתוב והקבלה עיי"ש, ואלה דברי הגאון יעב"ץ זצ"ל בתשובותיו (חלק ראשון שאלה מ"א), חכמת הטבע היא ודאי חכמה מותרת ומשבחת נצרכת להביט אל פועל ה' ומעשהו הגדול, כי נורא הוא, וביחוד החלק ממנה הנכלל במלאכת הרפואה, באשר היא חיי דברייתא, והתורה העידה על מציאותה, וצותה לעשותה וכו', ואפילו לא יעלה ביד החוקר בטבע רק מעט מזעיר בבמות, הנה הוא רב האיכות ושקול כהרבה בשאר הכמות, בפרטות אם יבורר הדבר בנסיון להועיל להיטיב, הנה שכרו מרובה בזה ובבא, לכן מהראוי לטרוח אחריה, וכמו שידענו ביחוד משני גדולי עולם אנשי חמודות, בתורה ובהוראה יסודות, ה"ה רמב"ם ורמב"ן ז"ל, אשר יצא להם שם בגוים בחכמתן, והארץ האירה מכבודם ומתורתן, מלבד הרבה גדולי דורות זולתן [1] עכ"ל.

אשר אמר לי יארי ואני עשיתני — וכן (שם ל"ב ז') ואתה כתנים וגו' עד פסוק וא"ו, וכן ע"פ לשון ערבי נבין הפסוק שבתה מדהבה (ישעיה י"ד ד'), ומלה ערבית היא לדעתי מן מדהבת שפרושה שורות מוזהבות (גאלדענע פערזען) כן נקראו השירים שנכתבו לכבוד המלכים או גבורים, באותיות מוזהבות על בגד של משי מצרים, והיו תולים אותם בבית אליליהם, והכן, וכאלה הרבה ת"ל עמדי, המאמר קורא נעים! בחבורי בית האוצר, גם מה שהזכרנו פה בשם פרעה כתבנו רק בקצור, ושם האריכנו כי אין כאן מקומו..

[1]) ידוע שבכל דור ודור מהרבנים היו הרבה רופאים יהודים וע"פ רוב בחרו מהם

פרק ג

ואל יבהלוך קורא נעים, התועים המתחסדים מבני עמנו שאמרו: לשוא יעמול האדם בשמירת בריאותו, כי הכל תולה בגזרה קדומה, ואיך נמסור א"ע לרופא להוציא מזורנו וכו' כמפורסם, כבר הכיתי על קדקד הבורים האלה, במענה ארוך הבנוי על אדני התורה והשכל, והראיתי, עם שהכל תלוי בגזרת הש"י, מ"מ חובה עלינו לעסוק גם בטבע, ואין כאן מקומה להעתיקה בשלמות, אולם רק ראשית דבר אגיד פה ממה שנמצא בהתרן בענין זה בדברי רבותינו לבד: אמרו בברכות (ס' ע"א): ורפא ירפא, מכאן שנתנה רשות לרופא לרפאות, ועיין יורה דעה הלכות בקור חולים (סימן של"ו) ובט"ז שם ולולא היה ממש בחכמת הרופאים לא התירו חז"ל ע"פ הרופא לחלל את השבת ולהאכילהו מאכלות האסורות וכדומה. ועיין ח"ה שער הבטחון (פרק ד') בד"ה וכן אין ראוי לאדם להכנס בסכנות וכו' ובספר הנפש להראב"ד ז"ל סוף שער הקדושה בד"ה ואין צ"ל שישמור האדם א"ע וכו' ואמרו בויקרא רבה (פ' ט"ז): אמר רב אחא מאדם יהא (פרוש בו תלוי הדבר) שלא יבואו חליים עליו, מ"ט דאמר רב אחא והסיר ה' ממך כל חולי, ממך הוא שלא יבואו חליים עליך, רבנן אמרין תשעים ותשעה (מתים) בפשיעה ואחד בידי שמים עכ"ל. ופי' היפה תאר וז"ל: בפשיעה שאינן נזהרים מהקור והחום ורבוי המאכלות והמשגל וכיוצא מהדברים הצריכים זהירות בהנהגת הבריאה כתבם הרב בהלכות דעות ע"כ, ועיין מה שאמרו חז"ל (בפ"ק דסוטה י"ב ע"א) על פסוק ולאשחור אבי תקוע היו שתי נשים חלאה ונערה (דה"א ד' ה') אשחור זה כלב וכו' חלאה ונערה היינו מרים אחות משה ואהרן שחלתה ונתרפאה, אבי שנעשה לה כאב, ופי' רש"י שעסק בה ברפואות ובמזונות הצריכות לחולה עכ"ל. ועיין בספר אבן שועב בדרשות סכות על פסוק לך אכול בשמחה להמך וגו', ועיין (ויקרא רבה פרשה ל"ד): וכי ימוך אחיך, הדא הוא דכתיב גומל נפשו איש חסד זה הלל הזקן וכו', ועיין יפה תאר שם, ועיין כל הפרק ט"ז מבחינות עולם. ואמרו במדרש הובא בתוספות כתובות (ק"ד ע"א): עד שאדם מתפלל שיכנס תורה לתוך גופו, יתפלל שלא יכנסו מעדנים לתוך גופו עיי"ש, ובמדרש ש"ט שמואל (פ' ד') אמרו: מעשה ברבי ישמעאל ורבי עקיבא שהיו מהלכין בחוצות ירושלים, והיה עמהן אדם אחד, פגע בהם אדם חולה, אמר להן רבותי אמרו לי במה אתרפא, אמרו לו קח לך כך וכך עד שתתרפא, אמר להן אותו האיש שהיה עמהן, מי הכה אותו בחולי? אמרו לו הקב"ה, אמר להן ואתם חכמים הכנסתם עצמכם בדבר שאינו שלכם, הוא הכה ואתם מרפאים! אמרו לו מה מלאכתך? אמר להן עובד אדמה אני, והרי המגל בידי, אמרו לו מי ברא את האדמה? מי

לרופאי המלכים כמפורסם בספרי ד"ה, ובפרט גדולי הדור רובן היו רופאים, עיין מה שכתב החכם אייכהארן (J. G. Eichhorn's Geschichte der Litteratur. u. s. w. B. I. §. 243.)

ברא את הכרם ? אמר להן הקב"ה, אמרו לו ואתה מכנים עצמך בדבר שאינו שלך, הוא ברא אותו ואת אוכל פריין שלו ! אמר להן אין אתם רואים המגל בידי אלולי שאני יוצא וחורשו ומכסחו ומזבלו ומנכשו לא העלה מאומה, אמרו לו שוטה שבעולם, ממלאכתך לא שמעת מה שכתוב, אנוש כחציר ימיו, כשם שהעץ אם אינו נזבל ונתנכש ונחרש אינו עולה, ואם עלה ולא שתה מים אינו חי והוא מת, כך הגוף הוא העץ, הזבל הוא הסם, איש האדמה הוא הרופא וכו', עיי"ש, ובמדרש תמורה (פרק ב') מביא זה המעשה בשנוי לשון קצת, וסיים בזה הלשון: הגוף הזה תולדותיו נתלין זה בזה וזה בזה ואם אין זה אין זה, וכיון שהן מתפרקות אחד מחברו הגוף נטוי ומת, כמו שיש לבית ד' צדדין, אם מתפרק אחד מהן הבית נופל וכו' עיי"ש. עוד שם במדרש תמורה (פ"א) אמר רבי ישמעאל, בגוף הזה יש בו מלכים הדם והלובן וכו', וכיון שאדם גדול כחו תש ודמו משתנה ופניו מוריקות ואחד מן המלכים מתגבר או מתחסר, תוסף רוחם יגועון וכו' למה הדבר דומה לנוד נפוח, בזמן שהנוד שלם הרוח עומדת בתוכה, יבקע או יקרע הרוח הולכת, כך הגוף בזמן שהמלכים עומדים במלכותם, הרוח עומדת בו כרוח שבנוד, ולמה הגוף דומה ? למלך שיש לו צבאים, ויש עליהם ארבעה שרים, ובמלכותו ארבע מדינות, ובעלי המדינות רעים, אם השר מעלים עיניו מהם מגבולו או ממקומו הם יוצאים עליו וכל מלכותו מתבלבלת, כך הגוף הוא המלך, והצבאים הם הגידים, והמדינות הם העצמות, וד' השרים הם ד' יסודות שבגוף, ואלו הם: דם ולובן ומרה אדומה ומרה שחורה, וכיון שאחד מן השרים האלה מעלים עינו כמעט, מיד הגוף מתבלבל ונחלה האדם, ואם יחסר אחד מן השרים הרוח הולך והגוף כלה, א"ל ר' עקיבא והאיך בני אדם יש מהם מתים קטנים ויש מתים גדולים ויש מהם מתים זקנים ? א"ל כך הוא כיון שאחד מן היסודות מתחסר הגוף מת, וכן הוא כנגד ארבע יסודות שבגוף וכו' עיי"ש מאמר ארוך ויקר מאד, ואין כאן מקומו להעתיק בשלמות, ובפרוש שנינו בבמדבר רבה (פ' י"ח) על פסוק אם כמות כל האדם ימתון אלה וכו', פתח משה ואמר לפני הקב"ה אם מתים אלו על מטתם כדרך שבני אדם מתים, והרופאין עולין והם מבקרים אותם כדרך שכל החולין מתבקרין אף אני כופר ואומר לא ה' שלחני וכו', וכבר עברתי חק אשר שמתי לנפשי לבלתי האריך, ואשוב אל עניני שהייתי בו בתחלה מידיעת חכמת הטבע בכלל, ואומר:

פרק ד

בידיעת זאת החכמה ר"ל חכמת הטבע, נתהלל אדון הנביאים וראש החכמים משה רבינו ע"ה כאשר העיד עליו השם הנכבד והנורא בכבודו ובעצמו, והתפאר בו ע"ז החכמה באמרו: בכל ביתי נאמן הוא (במדבר י"ב ז'): כלומר שהוא הבין מציאות העולם שהוא בית אלהים, והוא השיג על בוריו טבע כל נמצא שבזה הבית, מן הראם הנורא רב תועפות ואונים, עד הרמש הדק לא שזפתו עין בשר לקטנותו, מהארז גבה הקומה אשר בלבנון, עד האזוב היוצא

בחור גדר הדחויה, מגלגל ערבות, עד מרכז הארץ, כמ"ש הרמב"ם ז"ל (במורה חלק ראשון פ' נ"ד) ועיי"ש בפרוש החכם רבי ש"ט (כי מהם נלקח תוכן הדברים האלה) וחכמת הטבע כפי ענפיה סעיפיה וגדריה, המה המ"ט שערי בינה שנמסרו לו (ר"ה כ"א) כמו שמבאר הרמב"ן ז"ל באריכות בריש פרשת בראשית עיי"ש. והשר דון יצחק אברבנאל בעטרת זקנים (פרק כ"א) אמר וז"ל: ישיבת משה אדוננו בהר ארבעים יום וכו' היה להשיג וכו' טבעי הדברים ותכונתם וכו' אשר בעולם השפל הומר וצורה וכו', כלם השיג על אמתתם ידיעה ברורה אמתית וכו', טבעי הגרמיים השמימיים וטבעי הכוכבים ותנועתם ומניעיהם ומספרם ומצבם וכו', והעשרה ימים האחרונים (מהארבעים יום) עלה משה אל האלהים ונתעלה בהשגת מה שאפשר מהאלהות, ואיכות המצאת הנבראים ממנו שהוא תכלית הידיעה וסוף ההשגה והוא הצלחת האדם אין למעלה ממנו עכ"ד — וכבר נראה מגודל ידיעתו בטבעי היצורים מה שחוללה ידו בספר איוב [1]), והביא הרב החסיד בעל שה"ק שכל חכמי העמים הגדולים העידו בספריהם שזה האיש משה היה אבי החכמות, והוא המציא חדשות רבות בטבעיות, ושגם הוא היה אבי כל חורש נשק וכלי קרב, ולגודל חכמתו כנוהו חכמי קדם אז בשם מערקוריא (Merkurius) עיי"ש, והאברבנאל בעטרת זקנים (סוף פ' כ') במהלל מ"ר סיים ואמר: וכמו שהתחכם הטבע בתוך המורכבים החמריים להפליא המין האנושי

---

[1]) כבר ידעת דעת הז"ל (בפ"ק דב"ב ט"ו ע"א ובירושלמי סוטה פ"ה ה') שמשה כתב ספרו וספר איוב, גם מחכמי העמים המפורסמים מיחסים לו ג"כ הספר הזה, ולגדולי חכמי ישראל ראיתי שהעידו שמצאו כתוב, שמרע"ה היה מראה ספר איוב לזקני ישראל במצרים בזמן השעבוד, למען יקראו בו למצוא נחם ותקוה, ואלמלי הוא קרוב לודאי שמשה היה מחברו (מבלי אחליט אם קרה מקרה זה כהויתו או אם משל הוא, וראוי לעיין בשו"ת מהר"מ אלאשקר סי' קי"ז) יתבררו בו דעות בני אדם בהשגחה, והוא ספר עמוק בחקירה רבה, וכבר הולך ומבאר את הענין הזה באריכות הרמב"ם ז"ל במורה (בפרק כ"ב וכ"ג מחלק הג') עיי"ש, ותכלית כונת הספר הזה אחר כל הטענות והדרישות, שחכמת הטבע היא המלמדת אותנו דעה והשכל, ורק על ידה נוכל להשיג ידיעת ה' והשגחתו בשפלי היצורים, כי טוב ה' לכל, וחומל על כל יציר כפיו, כמבאר והולך בזה הספר במענות האחרונות, וכל מי אשר לו חיך לטעום טעם מליצה להבחין בין סגנון לסגנון, יכיר בלתי ספק שכל הספר הזה עם גודל כמותו נכלל במזמור צ' תפלה למשה, ואב אחד לשניהם, כי דומים ממש כתאומים בצורתם ובתארם, והדברים ארוכים מאד, ה"א על רגל אחת לבאר באר היטב בגליון שלפנינו, כי כמעט יעלה לחבור קטן, ואולם המשכיל הנלבב המבין יודה לדברינו אלה, אם יערוך מערכה מול מערכה, להעלותם בניהם על פלס המאזנים, הן במליצה, והן באיכות הדעות, כי פעם יחייב, ופעם ישולל הצלחת האדם ואשרו, ועל השגחת השם ידבר פליאות בשקלא וטריא, כדעת כל חוקר טרם יחליט אומר משפט, באמרו: תשב אנוש וגו', בבקר יציץ וחלף, כי כלינו באפך, כי גז חיש ונעופה, מי יודע עז אפך וכיראתך עברתך, וסיים ג"כ כסיומו דאיוב, יראה אל עבדיך פעלך וגו', והוא פועל ה' ומעשהו בטבעי היצורים אשר ברא להשכיל ע"י באמתו, ודו"ק.

ביתר שאת, בכה ראה מהמין ההוא להפליא חסיד לו נבדל ממנו כהבדל המין כלו משאר מיני הבע"ח הבלתי מדברים ע"כ. וכבר העידה התורה הקדושה עליו שלא קם כמוהו, ועיין מה שכתבנו להלן בשער הזה פרק כ"ב עיי"ש.

פרק ה

דוד המלך החסיד נעים זמירות ישראל חקר מאד במפלאות הטבע ויסודותיה והתבונן בה, כנראה בספר תהלים בפסוקים מפוזרים המדברים בה, ולפעמים מזמורים שלמים, כמו: במזמור ח' המדבר על השמים מעל, ועל מאורי אור הלילה הירח והכוכבים, ומגדולת האדם וממשלתו על כל החי, וכבודו ויפיו והדרו, אשר הוא כתבנית העולם הגדול, ועליו אמר: ה' ארונינו מה אדיר שמך בכל הארץ, כמו שמבאר החסיד האלהי בעל חובת הלבבות, ובמזמור קל"ט המדבר על פלאי יצירת האדם מאפס המוחלט, ועל הרכבת גוף האדם בבטן אמו, מדם, בשר, גידים, עצמים, ועורקים, המתהוה ומרוקם מטפת נגר זב, מזרמת שנה, וכאשר שת המשורר האלהי את לבבו להבין את יופי בנין האדם העומד לתלפיות, ובהשכילו את מעשה האמן הנפלא אשר הראה בצלם דמותו ותבניתו, אמר: אודך על כי נוראות נפליתי נפלאים מעשיך ונפשי יודעת מאד, לא נכחד עצמי ממך, אשר עשיתי בסתר רקמתי בתחתיות ארץ, גלמי ראו עיניך וגו' — ובפרט במזמור ברכי נפשי אשר כל המזמור עד תמו הולך על דרך סודות היצירה מעשי בראשית כאשר באר לנו דבריו החבר במאמר חמישי, והתחיל עוטה אור כשלמה, רומז אל יהי אור, נוטה שמים כיריעה, אל יהי רקיע, המקרה במים, אל המים אשר מעל לרקיע, וכן הלאה עיי"ש. ואח"כ מדבר על מה שיקרה באויר מהעננים, והרוחות, וחזיוני האש, והברקים, והזועות, ואח"כ מליצתו הנשגבה תהלך בארץ, באמרו: יסד ארץ על מכוניה, רומז אל ותראה היבשה, ומדבר על ההרים, והגבעות, והימים, ומהגלים הרמים והנשאים אשר ירומו, והסתערות הרוחות, ומדבר ממחילת המעינים, ומענין הצמחים המוכנים לתועלת ותקנת האדם, ועל עבודת האדם ותחבולותיו מה שהטביע בו יוצרו לתקנתו ולהשלמת צרכיו, ומיני הטרף ההוכן לאישי מיני החיים הבלתי מדברים, וכדומה מפלאי היוצר המורים על עזוז חכמתו ויכלתו, וחסדו, והשגחתו על האדם, והעוף והרמש, ובהמות הישוב, ופראי מדבר, איש לא נעדר מהשגחתו, ולא נעלם מעינו הטובה — והולך וזוכר מתועלת היום והלילה, ותועלת התקופות שבשנה הנתלות במאורי אור אשר תלה אותם ברקיע השמים, וסיים במה דפתח ברכי נפשי את ה', והזכיר את נפשו המשכלת לתת תודה ליוצרו אשר עשה לו את הנפש הזאת, בעלת דעה והשכל, וחננה ברעיונות נשגבות לצייר עזוז חכמת היצירה אשר הכין ה' בחכמתו כי רבה היא.

פרק ו

וכן בחכמה זו השכיל שלמה בנו, ואביו צוהו על זה להתבונן ולחקור בחכמת היצורים כמו שנאמר (דה"א כ"ח ט'): דע את אלהי אביך ועבדהו, וזה

בעצמו הוא חכמת הטבע, כנודע מספר ח״ה, וז״ל הרמב״ם (ספר המדע הלכות תשובה פרק י׳ הלכה ו׳): אינו אוהב הקב״ה אלא בדעת שידעהו ועל פי הדעה תהיה אהבה אם מעט מעט ואם הרבה הרבה, לפיכך צריך האדם ליחד עצמו להבין ולהשכיל בחכמות ותבונות המודיעים לו את קונו, כפי כח שיש באדם להבין ולהשיג כמו שבארנו בהלכות יסודי התורה ע״כ. ועוד להרב הנ״ל במורה (ה״א פ׳ ל״ד) וז״ל: כי אלו הענינים נקשרים קצתם בקצתם, והוא שאין במציאה זולתי הש״י ומעשיו כלם וכו׳, ואין דרך להשיגו אלא ממעשיו, והם המורים על מציאותו וכו׳, יתחייב א״כ בהכרה לבחון הנמצאות כלם כפי מה שהם עליו, עד שנקח מכל מין ומין הקדמות אמתיות צודקות, יועילונו בבקשתנו האלהות, וכמה הקדמות ילקחו מטבע המנין ומסגולות צורות התשבורת וכו׳, אמנם עניני התכונה הגלגלית והחכמה הטבעית איני רואה שתספק; בהיותם דברים הכרחיים בהשיג ערך העולם להנהגת השם איך היא על האמת, לא כפי הדמיונות ע״כ, והרב הרופא הגדול החכם השלם מוהר״ר מרדכי גימפל הלוי בבאורו לשלש עשרה עקרים להרמב״ם ז״ל הנקרא יסודי התורה (פרק ב׳) הביא בשם אבי החסידים רבינו יהודה החסיד ז״ל (ספר חסידים סימן י״ד) וז״ל: וזה דבר ידוע כיום וכשמש לכל מבין אשר לא תהיה אהבת הבורא קשורה בלב האדם עד אשר ישגה בה תמיד כגון שיעזוב כל אשר בעולם חוץ ממנו, כמו שצונו בכל לבבך, ולא יתכן זה אלא בדעה שידעהו, לפיכך זה האמת וכללו של דבר כי צריך לו לאדם להבין ולהשכיל בחכמות ותבונות המודיעות לו את קונו כפי כחו שיש לו להבין ולהשכיל ולהשיג עכ״ד — ונשוב אל המלך החכם שלמה ב״ד אשר נתהלל בידיעת זאת החכמה, ויותר מאשר קבל מאביו השתדל מעצמו אחריה, והשכיל בה מאד, עד שנעשה אבי החכמים, וראש לכל החוקרים מחוקרי זמנו ואחריו, ונאמר: וידבר על העצים מן הארז אשר בלבנון ועד האזוב אשר יצא בקיר, וידבר על הבהמה ועל העוף, ועל הרמש ועל הדגים, רוצה לומר שחקר בדוממים בצמחים ובבעלי חיים, והכיר טבעיהם, כחותם, מזגם, וסגלתם, (עיין רש״י, רד״ק, ורלב״ג, וח״ה (שער ב׳ פרק ד׳), ובהקדמת הרמב״ם לסדר זרעים) והאברבנאל בפרושו לספר מלכים בפסוק הנה נתתי לך לב חכם ונבון וגו׳ (מלכים א׳ ג׳) הרבה מאד לספר ולהלל חכמת שהמע״ה, ואיך היה נשלם בחמשת מיני הידיעות, ר״ל בטבעיות, למודיות, אלהות, מדותיות, תורניות, וכן גלו לנו חז״ל גם כן פרוש המקרא הנ״ל בפסיקתא רבתי, ובתנחומא (פרשת חקת) במה שאמרו: וידבר על העצים וגו׳: וכי אפשר לאדם לדבר על העצים? ואמרו שם בתנחומא: ויחכם מכל האדם מאדם הראשון, ומה היתה חכמתו? שהעביר הקב״ה לפניו כל בהמה חיה ועוף ואמר לו מה שמותם של אלו? השיבו לזה נאה לקרוא סוס, ולזה שור וכן לכלם, שנאמר ויקרא האדם שמות, אמר לו מה שמך? אמר ליה אדם, שנבראתי מן האדמה, ואני מה שמי? אמר לו אדוני שאתה ארון לכל הבריות עיי״ש, יורונו בזה חז״ל חכמת שלמה בטבעיות, ממה שנתעלה על אדם הראשון, ששם שמות לכל הבע״ח כפי הראוי לטבעיהם ומהותיהם, כמו שאמר הכתוב: וכל אשר יקרא לו האדם נפש חיה הוא שמו, ר״ל הראוי לו כפי טבעו, וזהו אמרם לזה נאה

לקרוא, לפי שלא היו אותן השמות מוסכמים כפי הרצון בלבד; אבל מונחים ונגזרים באופן נאות לטבעיהם ולצורותיהם — והרמב״ן ז״ל בפרושו לתורה (פרשת בראשית) אמר וז״ל: שלמה המלך למד עד סוף כל התולדות, ואפילו כחות העשבים וסגלותם, עד שכתב בהם ספר רפואות (וכן מעידים סופרי סגולֿים) ובענין שכתוב, וידבר על העצים וגו׳, וראיתי ספר המתורגמן הנקרא חוכמתא רבתא דשלמה (הנעתק בימינו ללשון עברי ע״י הרב המליץ רנה״ו ז״ל) וכתוב בו שהאלהים הוא נותן דעת שאין בו שקר, לידע איך קם העולם, ומעשה המזלות, הראש והסוף, ואמצעות הזמנים ואלכסונות הזנבות ואיך יעשו הזמנים, מרוצת הימים, וקביעות הכוכבים, לחות הבהמות, וחמת החיות, תקף הרוחות, יחסי האילנות, וכחות השרשים, כל דבר מכוסה וכל דבר מגולה ידעתי עכ״ל הרמב״ן, וז״ל הרמב״ם בפתיחתו לספר המורה, ואמרו במדרש למה היו דברי תורה דומים עד שלא עמד שלמה? לבאר שהיו מימיו עמוקים וצוננים, ולא היה אדם יכול לשתות מהן, מה עשה פקח אחד, ספק חבל בחבל ומשיחה במשיחה, ודלה ושתה, כך היה שלמה יורד ממשל למשל ומדבר לדבר, עד שעמד על בוריה של תורה׳ זהו דברם. ואיני רואה שאחד משלמי הדעת יחשוב כי דברי תורה הרמוז אליהם הנה אשר הערים בהבנתם בהבין עניני המשלים, הם משפטי עשית סוכה ולולב ודין ארבעה שומרים, וכל הדומה להם, אבל הכונה היא הבנת העמוקות והסתומות בלא ספק (ר״ל סתרי התורה והמה חכמת הטבע וחכמת האלהות) עכ״ל.

פרק ז

וכבר ידענו שבכל הטענות והחקירות שנשאו ונתנו רעי איוב עמו, לא היה בהם כח לברר צדקת ה׳ נגדו, עד שנגלה אליו במראה ממה״מ הקב״ה, והודיע לו דרכי טובו מהכמת הטבע בבריאותיו, וידבר אתו על שמי מעל גבהי השחק עם רבבות צבאיו הנוצצים באבני הספיר, ועל כדורי המזורות הרצים על בלימה רצוא ושוב, ועל הארץ מתַחת עם כל היקום אשר בה, וישאלהו לאמר: הידעת חקות הכוכבים ומשטרם בארץ? אי זה הדרך האור ואיפה נתיבות השחר? מאין יבואו אגלי הטל ורסיסי הגשם? מי יקפיאם כאבני הבדולח? מי יצוה הרעם להרעיש אפסי ארץ בגערתו? מי יחצוב שביבי אש נורא והזיזי להב בעברת זעם, להחריד מוסדות תבל ומצוקיה? על מה הטבעו אדני הארץ? ומי שם בה יושביה? הגד מי ישקיט רעבון לכל בו רוח חיים, ומי ישבר צמאונם? מי נתן מחיה ללביא העזוז וגבור, וימלא טרפה חוריו? התצוד לכפיר רב אונים טרף, אם תמלא סכתו ציד? מי יכלכל תניני הים, אשר שמתי מצולה ביתם, ונבכי תהום משכנם? מי יכין צידה לבני עורב כי ישועו? וכאלה רבות מסתרי הטבע ומסודותיה, ובזה נחה שקטה רוחו, ויחשו גלי שרעפיו, ודעתו נתישבה, כי הכיר ע״ז גדולת הבורא יתעלה, ומעשיו הנוראים והנפלאים, והתחרט על אשר התרשל עד עתה בבחינה היקרה הזאת, כי עתה ע״י החקירה בטבעי היצורים, נפקחו עיניו וירא מראות אלהים, ע״כ אמר ועתה עיני ראתך (כמו שבארו

הקדמונים) והוא בסוד וראית את אחורי כמו שמפרש הרמב"ם ז"ל (במורה חלק ראשון פרק ל"ז ול"ח) (ועיין בשפע טל בבאורו לתפלת אליהו המובאת בתקוני זהר) וכן אמרו בב"ר אמר רבי אבא בר ממל בשעה שאמר משה להקב"ה, ואמרו לי מה שמו, אמר לו הקב"ה שמי אתה מבקש לידע ע"ש מעשי אני נקרא ע"כ, והוא סוד אני אעביר כל טובי על פניך שאמר ה' יתברך אל משה, כוון בו לכל המציאות בכללו שנאמר בו כי טוב והבן, ועיין הרמב"ם במורה (חלק ראשון פרק נ"ד) ובזה השיג יותר מכל הנביאים, עיין פרוש הרמב"ם למשנה (כלים פרק ל' משנה ב').

פרק ח

וכן מצינו שכל הנביאים חקרו וידעו היטב בטבעי היצורים למיניהם, וברוב מליצותם תמצא משלים לקוחים מכל מיני הצומח, והרומם, ומכל החי, אשר רוח חיים באפיו, עד שאמרו רשעי הדור על יחזקאל: הלא ממשל משלים הוא (יחזקאל כ"א), עיין בחותם תכנית (והוא אגרות לרמבמ"ן).

וכתב החכם ווארנעקראס בספרו קדמוניות לעברים (H. E. Warnekros Entwurf der hebräischen alterth. kap. 16 §. 23.) נביאי ישראל היו טבעיים גדולים, והראו את ידיעתם הרהבה גם בחכמת הצמחים (באָטאַניק) (Botanik) כנראה בעליל בספריהם התנ"ך, וכאשר ברדו זאת באריכות החכמים קאנארד געסנער וצעליזיאוס (Konard Gesner Celisius) בספריהם מענין הצמחים הנמצאים בתנ"ך, וידוע שא"י היה מקום מוכשר מאד לחכמה זו, יען שנמצאו בה מיני צמחים הרבה לרוב מאד, ובפרט בהר הלבנון, וכפי עדות סופרי המסעות, גם היום השדות אשר סביבות ההר הזה מראיהן כגני חמד ופרדסי שעשועים ונותנים ריח טוב מאד מרחוק (וזה שאמר שלמה כריח לבנון, והושע אמר וריח לו כלבנון) והעשבים אשר מסביב יריחו אין הקר למספרם וטובם, ועל שם ריח הטוב נקראת העיר הזאת בשם יריחו, ועיין יוסיפון לרומיים ממלחמות היהודים (ספר חמישי פרק ד').

בנתיב החקירה הזה הלכו כל גדולי חכמי התלמוד, כמבואר בכוזרי מאמר ד' באריכות, ועיין להלן מזה הענין, ולדוגמא עיין תוספתא (שלהי מעשרות) אמר ר"ג אין בריה נבראת וכו' ובירושלמי (שם) תני רשב"ג אין מרובע משש"ת י"ב וכו', והוא מאמר נפלא ונכבד מאד, מעיד על רוחב ידיעתן ע"ה בכל מיני הצמח ובעלי חיים למיניהם, מוסף לזה דבריהם אלו מסכימים עם החכם פיטאגאראס (Pythagor.) ועיין (J. G. Eichhorn's ges. d. Litteratur B. I. §. 74.) ועיין בזהר (שמות כ"ד) דברים רבים מחכמת הטבע, והחוקר בטבעי היצורים, הוא הנקרא בפי התלמודיים: עסקן בדברים, כאמרם (ויקרא רבה פ' י"ט ופ' כ"ב, ודברים רבה פ' ה') רב אסי הוה עסקן חמא חד עורב וכו', רבי שמעון (סתם ר"ש הוא ר"ש בן יוחאי) הוה עסקן בדברים, רב יינא הוה עסקן

בדברים, רבי שמעון בן חלפתא הוה עסקן בדברים¹), ועוד הרבה כמותם תמצאם אם תבקשם בש"ס ובמדרשים ובספרי הזהר, ואצ"ל האחרונים (כאשר יבא להלן) כלם היו חוקרים ודורשים בסתרי הטבע, להבין ע"י חסדי ה' וגבורותיו, וזאת היתה כונת קדמונינו ז"ל שיסדו פרק שירה, כאמרם: כל האומר פרק שירה בכל יום מובטח לו שהוא בן עוה"ב, וכבר באר לנו המאמר הזה השר וגדול ליהודים הפילוסוף אלהי, רבינו יוסף אלבו ז"ל בספרו העקרים (מאמר שלישי סוף פ"א) וז"ל: ואין הכונה (בתבת האומר) על ההגיה והצפצוף בפה אלא על מחשבת הלב, כמו ואמרתי אני בלבי דקהלת, והמחשבה היא שיסתכל, כי מכל אחד מן הנבראים הנראים לעין, יש לקחת ראיה על איזו מדה טובה, או מוסר השכל, או דבר חכמה ובינה וכו', ומכל הנמצאים המוחשים אחד לאחד, יש לו לאדם לקחת ראיה על מה שראוי לו לעשות ולהתנהג בו, כי שכלו הוא כללי וראוי שיתקבצו בו כל הענינים הפרטים ההם, ולזה יראה שהוא יותר נכבד היצירה, ויותר שלם מכל הבע"ח, להתקבץ בו כל הדברים הפרטיים, מה שלא נמצא כן בשום מין ממיני הבע"ח, ולהיותו מושל על כלם בחכמתו, וכובש אותם תחתיו, כמאמר הכתוב תמשילהו במעשי ידיך כל שתה תחת רגליו (תהלים ח'), עיי"ש דרוש ארוך היקר מאד לכל אוהב האמת.

וכדומה לזה כתב הרמב"ם (הלכות יסודי התורה פ"ג הי"א) וז"ל: וזה שאמר דוד: הללו את ה' מן הארץ תנינים וכל תהומות אש וברד שלג וקיטור, ובאור ענין הדברים, הללוהו בני אדם מגבורותיו שתראו באש ובברד, ובשאר ברואים שתראו למטה מן הרקיע, שגבורתם תמיד נכרת לקטן וגדול עיי"ש. והוא כי לא יתכן לפרש שהם בעצמם מהללים כי אינם בעלי נפש, ואינם יודעים ומכירים, אלא הם כגופים מתים כמו שבאר בעצמו בהתחלת המאמר שם, ועיין מלחמות ה' להרב החסיד ר' אברהם בנו של הרמב"ם מ"כ, וכן כ' המפרש לספר המדע שם. ועיין בשל"ה פרק עשרה הלולים דף ת"ח, איך הוא מזרז מאד על למוד חכמת הטבע בכל פרטיה ומצוה לעיין בחכמת צבא השמים, וביסודות ארמ"ע, בכללות העולם והרכבתו, בטבע העפר והמתכות, ובסודות סגולות העשבים והצמחים, טבע המים והאויר, טבע הבהמות החיות והעופות והדגים, והשרצים מלחמותיהם ומזונותיהם, ולעיין בחכמות ומלאכות אשר המציאו בני אדם, ובטבע האדם וביצירתו והרכבתו וכחותיו, ומהשתנות הזמן קור וחום וכו', עיי"ש איך מזרז על למודו להשגת הבורא וכו', ופן ישאל השואל לאמר: הלא זה הקדוש השל"ה ז"ל דרכו מאז להכות על קדקד החקירות, ומזהיר על ההרחקה

---

¹) וגם בחולין (כ"ז ע"ב), ואף שסברו התוספות מתחלה למימר דכה"ג חשוב כמלגלג מהאי תלמיד דא"ל ר' יוחנן לולא ראית לא האמנת (ב"ב ע"ה ע"א), כבר תירץ המהרש"א ז"ל דזה אינו מלגלג כמ"ש הרב בעל חוה"ל בדברים התלוים באמונה אף שידע אותם בדרך הקבלה צריך האדם לחקור אותם במופת, והוא שנקרא עסקן בדברים, ורצה ר' שמעון בן חלפתא לחקור אחריהם לידע אותם במופת, עכ"ל המהרש"א.

ממנה (עיין מסכת שבועות קפ״ג בשם תשובות הרא״ש כלל כ״ה), הוא הדבר שדברנו, שהפרש גדול יש בין הפילוסופיא לשאר החכמות, ובפרט חכמת הטבע שהיא מצוה כנ״ל.

פרק ט

ואולם המתעלם מחקור ולהבין בענינים האלה, הוא מקצר בידיעת ה׳ יתעלה ובעבודתו, כי בלעדי חכמה זו לא נוכל לבוא אל שום מצוה ממצות ה׳ ותורתו, וז״ל הרמב״ם (בפתיחתו למורה) הלא תראה כי הש״י כשרצה להשלימנו ולתקן עניני המוננו בתורותיו המעשיות, אשר לא יתכן זה אלא אחר דעות שכליות, תחלתם השגתו יתברך שמו כפי יכלתנו אשר לא יתכן אלא בחכמת האלהות, ולא תגיע החכמה האלהית ההיא אלא אחר חכמת הטבע, כי חכמת הטבע מצרנית לחכמת האלהות, וקודמת לה בזמן הלמוד כמו שהתבאר למי שיעיין בזה, ולזה שם פתיחת ספרו ית׳ במעשה בראשית, אשר הוא חכמת הטבע כמו שבארנו עכ״ל, וכבר צוחו ג״כ על ענין זה קדמונינו השלמים ע״ה ובפרט החסיד האלהי בהקדמתו לספרו חובת הלבבות עיי״ש, ונראה שעל אנשים כאלה המתעלמים מבוא בדרך החקירה לידיעת ה׳ וימנעו את רגלם מהציג על נתיבתה, אמר ה׳ יתברך ע״י חוזו לאמר: ותופשי התורה לא ידעוני (ירמיה ב׳ ח׳), כי הנה בהשקפה ראשונה נראה מאמר הזה כשני הפכים בנושא אחד, כי איך לא ידעוהו אם יתארם בשם תופשי תורה, אבל הכונה על רוב בני האדם שתופסים במצות הגלויות והנראות, והמה מצות האברים או מצות המעשיות כמזוזה, לולב, תפלין וציצית, וערובי תחומין, והדומה להם, ודקדקו בכל פרטי פרטותיהם, גם מעוררים את אנשי זמנם לתפוש בהם ולדקדק אחריהם, אולם מתעלמים כלל מחקירה בפעולת ה׳ בטבעי יצוריו להבין ע״י אחדותו גדלו ותפארתו, והבן — ועל כיוצא בזה אמר הרמב״ם ז״ל (בפרושו למשנת כל ישראל) וז״ל: הש״י אמר בתורה התמימה אשר ישמעו את כל החקים האלה ואמרו רק עם חכם ונבון הגוי הגדול הזה (ועתה) אומרים רק עם סכל ונבל הגוי הקטן הזה עיי״ש. ואמרו בחגיגה (י״ב ב׳): תניא ר׳ יוסי אומר אוי להם לבריות שרואות ואינן יודעות מה רואות, עומדות ואינן יודעות על מה הן עומדות ע״כ, רוצה בזה שאינם נותנים לב ואינם מביטים בעין חודרת השכל אל תפארת הבריאה מגרמי השמים ומהלך כסיליהם ופעולות היסודות ותכונות הצמחים והבע״ח, והפליאות האלה חדלו להיות חדוש ותימה אצלם מרוב ההרגל לראותם, כמו שכתב החסיד בח״ה (שער חשבון הנפש פ״ג פנה כ״ג) וז״ל: הבחינה בכל מה שיש בעולם מקטני הבריאות וגדוליהם וכו׳, ומדרגות הברואים בתחתונו ועליונו, ותכונת הגלגלים, ותנועות השמש והירח, והכוכבים העומדים וההולכים, וירידת הגשמים ונשיבת הרוחות, ויציאת הולד מן הרחם, ומה שהוא יותר נפלא מזה ויותר דק ויותר נראה ויותר נסתר מפלאי הבורא ית׳, המורים על תמימות חכמתו ויכלתו והנהגתו הטובה, וחנינתו הכוללת ורחמיו ורוב השגחתו על הברואים.

ואל ישיאך רוב ראותך אותם ואורך רגילותך בהם, על עזיבת התימה מהם והבחינה בהם, ותהיה קדימת ידיעתך אותם מחייבת שתקל בהם, בעבור שהיית רגיל בם, ואם ימצא ע"ד הזה ענין הנערים במה שהם רואים מעודם (היא הגרסא היותר נאה בענין) כן ימצא רוב עמי הארץ והרבה מחשובי בני אדם (ר"ל אף הלומדים מטעה אותם הרגילות שמאחר שלא תמהו עליו בנערותם נעשה להם כטבע, עיין פרוש הגאון בעל נצח) וכו', והוא שהם תמהים מדבר שהם רואים אותו ולא הרגילו לראותו, כקדרות השמש והירח והברקים והרעמים והזועות (רעידת הארץ) והסערה והדומה להם, ואינם תמהים מתנועות הגלגלים וסבובם כשמש וירח וכוכבים וצאת השמש ובואה, וירידת הגשמים ונשיבת הרוחות והדומה לזה ממה שהוא נמצא עמם ורואים אותו תדיר, וכן יתמהו כשרואים הים וגליו וסעריו ורוב החיות אשר בו, ולא יתמהו מהלוך הנהרות והגרת מים מן המעינות לילה ויומם לא ינוחו ולא יעמדו והרבה כזה, וטרם שאסיים דברי הרב הנ"ל אעתיק לפניך קורא משכיל פה מה שכתב מענין זה חכם גדול קדמון מחכמי הרומיים ציצערא שמו במאמר המתואר מטבע אלוה (De natura Deorum) וז"ל: אמר אריסטוטלעס, נדמה בנפשנו עד"מ איזה אנשים התגדלו מנעוריהם בתחתית הארץ, וגרו בבתים יפים ומהודרים המלאים כל טוב, וחיו בעונג רב ועדן, ומעולם לא יצאו ממקום מגורתם, וידעו שיש אלוה נמצא מאשר ספרו להם אבותיהם וזקניהם, ונדמה בנפשנו איך לפתע נבקעה הארץ ופצתה האדמה את פיה, ויצאו האנשים האלה על פני תבל ארצה, מה ידמו אז אלה בלבותם בחזותם את הארץ הרחבה לפניהם, ואת הימים האיתנים עם משברי גליהם, הקמים כנד מרות סועה וסער, ואת הוד שמים הנורא כספיר לטהר, ומפלשי עב ועגני קיטור אשר כחץ יעופו, ואת מאור השמש הנורא עם חציה המבריקים כאבני הבדולח; מה יענו אלה לעתותי לילה בחזותם על כפת הרקיע כוכבי אור לאין מספר, וירח יקר הולך ואור, והתחדשו הנפלא וחליפתו, ויציאות המאורות האלה יבואם, ההולכים ונדים ומקיפים על סדר ישר מבלי שנות תפקידם, ההיו אז אלה האנשים מסופקים במציאות האלהות, האם לא יקראו בקול לאמר: הן המה ברואיו, ואלה מעשי ידיו, עכ"ל אריסטוטלעס. גם נדמה בנפשותינו אפלה רבה וחשכה כסתה ארץ, כאשר כסה קיטור אש היוצא מהר עטנא (Aetna o. Montegibello) כל הככר סביבו בחשך ואפלה ימים שנים, עד אשר לא ראה איש את אחיו, ויהי ביום השלישי כאשר נראתה השמש באורה ותזרח למו בתמול שלשום, כל גבר ישיש לקראתה בששון רב ועצום כאלו רוחו ונשמתו שבו לגויתו, ואומר עוד אם נדמה ברעיונינו כי יצא יצאנו אנחנו מחשכת ליל תמידית ואפלת עולם, וראינו בפעם ראשונה את אור היום עם קרני הודו, מה נורא היה אז למראה עינינו שמי השמים, ואיך רחב לבבנו אז בהביט במו, אולם כאשר עינינו תחזינה את אלה יום ביום, תשבת בקרבנו הרגשתנו, ושכלנו איננו חוקר לבוא עד תכלית סבת דברים המורגלים, כאלה החדשות לבדנה ולא הגדולות והנוראות, תעוררנה בקרבנו פליאות עב"ד, ועתה נשוב אל דברי הרב, וכה סיים דבריו:

על כן ראוי לך אחי! לבחון בכל מה שברא הבורא יתברך, מה שהיית רגיל בו ומה שלא היית רגיל בו, ובמה שראית ובמה שלא ראית, ואל תשיאך סכלותך בהשתכל בענינים בנערותך בתחלת ראותך אותם, שתעזוב להתבונננם ולבחון בהם בעת חזקת הכרתך ובר לבך והגעת בינתך כשאתה גדול, אך הבט להם והסתכל בהם כאלו לא ראית כמותם, ודמה בנפשך כאלו היית סתום עינים קודם הכרתך אותם, ואח״כ פקחת עיניך וראית אותם והכרתם, הלא תראה אחי כי הכסיל כעור, וכאשר ישכיל יהיה כענין מי שנפקחו עיניו וראה, כמ״ש הכתוב על אדם וחוה (בראשית ג׳ ז׳) ותפקחנה עיני שניהם וכו׳, ואל תתעלם מנפשך שתפקוד אותה ותחפש על סכלותה, ואז תראה מאמתות הענינים ותכיר מפלאי הבורא ית׳, מה שארכה סכלותך בו ועורונך ממנו, כמו שאמר אחד מן החכמים: לבות החכמים יש להם עינים, רואות מה שאינם רואים הפתאים, כמ״ש הכתוב (ישעיה מ׳ כ״א) הלא תדעו הלא תשמעו ע״כ. ועיין מה שכתבנו במבוא ספרנו זה מבן הכפר הכסיל, ועיין בחשבון הנפש (סימן רכ״א) להחכם ר׳ מענדיל סאטאנאוו נ״י.

פרק י׳

וכמו שמחויב בעל דת עברי ללמוד חכמת הטבע במבואר, כן מחויב הוא ללמוד חכמת התכונה, ומה שצריך לה מהנדסה, כדתנן (שבת ע״ה ע״א): אמר ר׳ שמואל בר נחמני מנין שמצוה על אדם לחשב תקופות ומזלות, שנאמר ושמרתם ועשיתם כי היא חכמתכם וכו׳, ואמרו (שם): כל היודע לחשב בתקופות ומזלות ואינו מחשב עליו הכתוב אומר ואת פעל ה׳ לא יביטו וכו׳, ועיין שם פרוש רש״י ז״ל ופרוש לדבריו במהרש״א, וכה סיים דבריו: כי תלוי (חשוב תו״מ) בראיה שכלית גם בראית החוש, בכלים מיוחדים שעושים התוכנים לראות ע״י מהלך החמה והמזלות, (ויליף מקרא דכפל לשונו יביטו יראו) ע״כ, וכן אמרו במדרש תהלים הנקרא שוחר טוב (כ״ח): כי לא יבינו אל פעלות ה׳, חזקיה אומר אלו התקופות, ואל מעשה ידיו כמה שנאמר ויעש אלהים את שני המארת הגדולים, יהרסם בעולם הזה, ולא יבנם לעולם הבא ע״כ, והרמב״ם בתשובותיו (תשובה נ״ג) כאשר שאלו ממנו במה שאמרו היודע לחשב בתקופות ומזלות ואינו מחשב וכו׳, שיבאר להם איך יהיה חשבון זה? ומאי נפקא מיניה? ואם הוא הלכה? היתה תשובתו: חשוב תקופות ומזלות כלול בו חכמת התכונה, ועבור, ומספר, בכל פרטיהן וכו׳, ומה ששאלתם מה תועלת יש ממנו בידיעתו? כבר אמר ר״מ בברייתא הסתכל במעשיו שמתוך כך אתה מכיר את מי שאמר והיה העולם, עכ״ל. וז״ל הרשב״א על המאמר (בפרק השותפין ט״ז ע״ב) אבן טובה היתה תלויה בצוארו של אברהם אבינו ותלאה בגלגל חמה וכו׳. נטל הקב״ה החכמה הזאת (שירע א״א) ותלאה בגלגל חמה, רצונו: כי כשידע האדם חכמת הגלגלים, ותנועתם ומהלכם ומספרם, וישים כל מחשבתו להתבונן בהם, אז יגיע אל תכלית החכמה שהיא ידיעת האל ית׳, כמו שעשה א״א, כי הם כסלם להגיע למעלה, ועיי״ש הדברים ביותר, ועיין על המאמר הזה במהרש״א שם, ודברים

יקרים מענין זה תמצא וינעם לנפשך, ואתה קורא הנעים! אם תקרא הדורות מראש למן היום אשר ברא ה׳ אדם על הארץ עד היום הזה, תראה שיקירי הדעת ואנשי הסגלה שבכל דור ודור, התעסקו בהחכמה הזאת.

פרק יא

נח היה חכם גדול בחכמת התכונה, וע״כ קראו לו אליבאמא וראסא (פירוש שמים ושמש) כאשר מביאים סופרי הזכרונות בשם הסופר הקדמון ברוסו (Berosus) הכשדי, והוא היה (לד״ק) אחד הנבחר מסופרי אלכסנדר המוקדוני, ומוחזק לסופר נאמן וראוי לסמוך עליו[1] וכבר סמכו עליו רבים מגדולי אנשי תורתנו, ובפרט היוסיפון והרב בעל מאור עינים כמו שמצינו בספרו המחוכם פעמים רבות. וכן אמרו קצת החכמים על כל הדורות שהיו לפני נח שהשתדלו בעניני התכונה, ובעבור זה חיו ימים רבים קרוב לאלף שנה, למען יוכלו להשיג זמן הקף המזלות בעדות החוש, עיין בראשית רבה (פ׳ כ״ו) וכן כתב החכם בעל שה״ק בראש ספרו הזה וז״ל: ויש אומרים (שהטעם שהאריכו ימי הדורות הראשונים האלה) כי הרוצה להתחכם וללמוד כל החכמות הטבעיות צריך לו זמן רב, ולמען יתפרסם אלהותו יתברך האריך ימיהם למען יהיה להם זמן גדול, ומה שהשכילו והבינו כתבו על ספר לתועלת דורותיהם, עכ״ל[2].

[1]) ולפי עדות טאטיאנוס (Tatianus §. 171.) היה הסופר הזה בזמן אלכסנדר (הולם אינו מזכיר שהיה סופרו, ואנכי סמכתי אמנם בזה על כמה סופרי ישראל) והסופר הזה כתב בלשון יונית ספר דברי הימים לכשדיים, ומה שהביא היוסיפון ואויזעביוס (Eusebius) מן ספר דברי הימים איזה ספורים וענינים, יהלו לנו אור בספורי התנ״ך והרבה מאמרים הסתומים יתבארו לנו על ידן, ומי שאמר שזה הסופר היה בזמן אנטיאכוס הראשון הוא משתבש.

[2]) ומה שאמרו קצת מחכמי ישראל ששנותיהם של הדורות הללו שהזכרנו לא היו שנים של שנים עבר חדש, אבל רק חדש אחד שלנו חשבו לשנה, וכן הביא בעל שה״ק שם בשם סופרים חכמים, וכן כתבו ג״כ קצת מחכמי העמים עיין ספר מאקראביאטיק להרופא הופעלאנד (Hufeland's Makrobiotik. B. I.) שאמר שזה דבר זר שיחיו האנשים הנזכרים בתורה ימים רבים כאלו, אבל היו נחשבים אז ב׳ או ג׳ חדשים לשנה, עיי״ש, אמת הדבר שלפי עדות דיאדארוס (Diodorus B. 1. VII. c. 48.) היו אצל המצריים השנים קטנות מאד וירח ימים אחד נחשב לשנה תמימה, ובעבור זה ימצאו בספרי ד״ה להמצריים שמלכיהם מלכו כאו״א אלף ומאתים שנה, ואמרו שהאלילים משלו על מדינתם לפני מלך מלך 34201. שנה, והמלכים משלו אח״כ מן מענעס (Menes) עד נעקטאנעבוס (Nectanebus) 2324. שנה, וזה האחרון היה בזמן אחשורוש, גם כתב דיאדארוס שבזמן מאוחר היו חושבים המצריים שלשה גם ארבעה חדשים לשנה עיי״ש, אבל זאת הוא מוסכר שהשנים של הדורות מאדם היו ג״כ ע״ז הדרך, כי שנה שלמה של שס״ה ימים נמצאת כשתחשוב היטב הימים בשנת המבול שכתוב, בשנת שש מאות שנה לחיי נח וגו׳ נבקעו כל מעינות וגו׳, ונאמר

אברהם אבינו עליו השלום היה איצטגנינון גדול כמובא לעיל, ואמרו בפרק השותפין (דף הנ״ל) : וה׳ ברך את אברהם בכל וגו׳ רבי אלעזר המודעי אומר איצטגנינות גדולה היתה לו לאברהם שכל מלכי מזרח ומערב משכימים לפתחו ע״כ, וכן הוא בתוספתא דקדושין (פ״ה) בשנוי לשון קצת עיי״ש, ועיין סוף פרק בתרא דשבת, והיוסיפון לרומיים (ספר א׳ פרק ח׳ מקדמוניות) כתב עליו שכאשר ירד למצרים מפני הרעב בימים אחרים אשר היה יושב עמהם, לִמַד את החכמים ואת החרטמים אשר שם, את חכמת המספר והתכונה, עיי״ש ממעלות אברהם עוד, והיוחסין כתב וז״ל : אברהם אבינו ע״ה קרא בקתדרא במצרים התכונה כדי להודיע מצד התנועות על היחוד הראשון וכי הוא בראם וכו׳, וזהו עקר התורה והנסים עכ״ל, וכן כתב השר דון יצחק אברבנאל (בפרושו לספר מלכים א׳ ג׳ סוף שער ב׳) וז״ל : וכבר התפרסם אצל האומות כפי מה שנמצא בספריהם הקדומים, שהיה אברהם שלם מאד בחכמת המזלות, ונתוכח עליה עם נמרוד שהיה חכם מפורסם בה, ושאברהם למד החכמה ההיא במצרים, ומסכים לזה דרש חז״ל עיי״ש. וגם חבר ספרים במציאות השם וחדוש העולם עפ״י מופתי הפילוסופיא, עיין מהר״א קרקאס בפרושו למורה (ח״א פ׳ ס״ג), ועיין לקמן בהערותינו לספר יצירה — ולפי עדות החכם שרעדער בספרו המתואר מאסף חדש וכו׳ (Schröders n. Sam. der Bibliothek für d. höhere Nat. wis. und Chemie T. I.) ידע א״א כל החכמות (שהיו בימיו) גם מלאכת האלכימיאה (Alchemie) עיי״ש, ולפי עדות החכם פילון היהודי המציא א״א את מלאכת הכתיבה, עיין היימאן (Heumanni Act. Philos. T. I. §. 5. s. 795.) ויוכל להיות שמזרע אברהם הושתל אח״ז הכתב ראשונה לאנשי פיניציע (כי אבותינו מעולם גרו במדינת כנען גם לשון אחת היתה למו, עיין הרמב״ן פ׳ מקץ והראב״ע בישעיה), ומפיניציע הביא החכם קדמוס (Kadmus) לארץ יון (ומהם נתפשט בכל העולם כידוע) וזה קדמוס הביא את הכתב ליון בזמן מלחמות יהושע בן נון עם הכנענים, עיין ספר ד״ה הכללי להחכם מיללער הנזכר (שם), כי ברח עם יתר עמו מפני בני ישראל, ככתוב על ספר דברי הימים הכללי הנזכר, ואל תתמה על שנוי הכתב הנראה עתה מעברי ליוני ובין יתר הלשונות, כי הזמן יעשה הכל, והשנוים לא יתהוו לפתע פתאום, אולם הולכים ומשתנים

ויהי באמת ושם מאות שנה וגו׳. — והארכת ימים המופלגת עד אלף שנים הנזכרת בעשרה הדורות מאדם, איננה בעצמה ג״כ דבר זר מאד לפי הטבע, כמו שבאר החוקר בופפאן (Buffon's Nat. Ges. T. IV. p. 358.) כי באמת היה אז האויר ממוזג ונח מאד, גם חיו האנשים בראשונה חיי פרישות, לא ידעו המותרות ותאות הטעות הנגברות היום בין בני האדם, מהתענג ומרך לא נחלש גופם, ולא נשחת רוחם ממהרות העיון והתאמצות מיתרי המוח בדברים העוברים גבול שכלם ומזגם, וכדומה. וכבר העיד הסופר הקדמון סטראבא (Strabo p. 444.) שעוד בימיו האנשים הישרים (פראממע) ונזירי בשר מההודיים, האריכו ימים מאתים עד שלש מאות שנה :

לאט לאט, ועיין לעיל בהערתנו למאמרם ז״ל על פסוק בזוי אתה מאד, והחכם בעל שה״ק ח״ג מספרו הזה בשם משה כתב וז״ל: ואוזיביואו בספר הפרפרציאוני (Eusebius praeparat.) משתדל לדמות תבות (ר״ל כתב) היונים לעבריות עיי״ש. — וזה הכתב שיש בידנו עתה כבר מבואר שאשורית הוא, וכתב שלנו היה כתב של עבר הנהר הנקרא ליבונאה, ואולי ע״ש אברהם נקרא כן, כי היה מעבר הנהר ובעבור זה נקרא אברהם העברי (כדעת רבנן במדרש רבה עיי״ש וכדעת רוב המפרשים ועיין רמב״ן על התורה) ועל שמו כל האומה הישראלית.

פרק יב

דוד המלך ובית דינו היו בקיאין מאד בחכמת הכוכבים, והיו משתדלין בה, עיין רבינו בחיי, ודון יצחק אברבנאל בפרשת החדש, וכן כתב רבינו יצחק הישראלי תלמיד הרא״ש ז״ל בפתיחת ספרו יסוד עולם (שחבר לכבוד רבו הנ״ל) וז״ל: ובימי דהמע״ה נתפשטה זאת החכמה בישראל ורבו המעיינים בה, כמ״ש (דה״א יב) ומבני יששכר יודעי בינה לעתים לדעת מה יעשה ישראל ראשיהם מאתים וכל אחיהם על פיהם, וכתיב (שם כה) ויפילו גורלות משמרת לעמת (משמרת) בקטן כגדול מבין עם תלמיד, וביהושפט כמו כן כתיב (דה״ב יז) ובשנת שלש למלכו שלח לשריו לבן חיל ולעובדיה ולזכריה ולנתנאל ולמיכיהו ללמד בערי יהודה, וכן היו דברי התורה והחכמה מתרבים ומתפשטים בישראל כל זמן בית ראשון עד שהרב בעוה״ר וגלו החכמים, ונתפזרו בין העמים, ונשתקעו בבבל, ובארץ עילם, ובשארי הארצות, ונתדלדלה החכמה מפני כן וכבה מאורה, ואז נתעוררה רוח כשדים, ולודים ופרסיים, ויונים, ורומיים, ללמוד מחכמי ישראל, ולשאוב ממעיניהם, ואולם תשש כחם ונבקה רוחם, ולא נסתייעו מן השמים שתעלה בידם עד שנבנה בית שני, והזרה עטרה ליושנה, והחכמה לאכסניא שלה, והזרו אז חכמי או״ה ללמוד מהן, ולשאת ולתת בחכמה הזאת ושארי החכמות עמהם, כי הא דאמרינן: חכמי ישראל אומרים גלגל קבוע וכו׳, וכן הא דאמרינן: חכמי ישראל אומרים חמה ביום מהלכת למטה מן הרקיע וכו׳, עכ״ל. ובתלמוד שלנו מצינו לר״א הגדול בן הורקנוס שהיה איצטגנינון גדול וחכם מופלג בחכמת התכונה, וכנראה ג״כ מספרו הנקרא על שמו פרקי ר״א (כן הוא דעת הכוזרי מאמר ד׳ סי׳ ס״ה, והמורה ח״ב פרק כ״ו ורוב סופרי ישראל שהגיעו ספריהם אלינו), ומצינו (בר״ה כ״ד ע״א): דמות צורות לבנה היו לו לר״ג בטבלא ובכותל בעליתו, שבהן מראה את ההדיוטות, גם מצינו בתוספתא דר״ג שאמר: כך מקובלני מבית אבי אבא (בית דוד) שאין חדושה של לבנה פחות מכ״ט יום י״ב תשצ״ג, וכן הוא שאמר רבן גמליאל שפעמים בא בארוכה ופעמים בא בקצרה.

בימי ר׳ עקיבא היו שני חכמים גדולים בחכמת המספר והתכונה, והם ר׳ אלעזר חסמא ור׳ יוחנן בן גודגדא, ואמרו שידעו לשער כמה טיפין בים (הוריות י׳ ע״א). רבי יהושע ב״ח איצטגנין גדול היה כדאיתא בהוריות שם — בסוף ימיו של רבינו הקדוש היה שמואל ירחינאה הנקרא אריוך (לפון מלך ע״ש

בהלכה כמותו בדינים ועוד לו שמות רבים אחרים ע״ש חכמתו) היה תוכן גדול (מוסף על ידיעתו חכמת יונית וחכמת הרפואה, והוא שרפא את רבינו הקדוש כדאיתא (בב״מ פ״ה ע״ב) שמואל אסא דרבי הוה, ובעבור בקיאתו הנפלאה בחכמת הרפואה טרח רבינו הקדוש לסמכיה, עיי״ש בגמרא ובפרוש רש״י, ונראה שרצה לסמכיה ע״י חכמי הרופאים לרופא, ואולי להוראה בתורה ע״י חכמי התורה, ונראה שהנסמכים בימים ההם לרבנים צריכים היו גם כן להיות מלומדים בחכמות (מוסף על ידיעתם בדינים ובהלכות, כמו הנסמכים לסנהדרין (עיין לקמן פרק כ״ג), וענין הסמיכות בימים ההם ידוע, והיה על תבנית הסמיכות הנעשה בימינו בבתי מדרשיהם לחכם המוכתר ברפואה או בחכמה אחרת להורות ולעסוק בה, וינתן לו שם רבנות (Doctor) אבל הבלתי מוסמך לא יקבל שם זה אבל נקרא חכם סתם, וזהו שאמרו שם בגמרא שמואל ירחינאה חכם יתקרי רבי לא יתקרי), ולגודל ידיעתו בתבונה אמר על עצמו: נהירין לי שבילי דרקיע כשבילי דנהרדעא [1]) (ששם היה מקומו). רב אדא בר אהבה היה חכם גדול בחכמת המספר והתבונה, וחשבון תקופתו הוא יותר אמת ומדוקדק מחשבון שמואל, כאשר העידו על זה הרמב״ם בהקה״ח (פ׳ י׳ הלכה ו׳) והר״מ מקוצי בסמ״ג והר״ר דוד אבודרהם.

הלל הנשיא בן בנו של רבינו הקדוש, היה תוכן גדול ותקן סדר העבור ע״ד תקופות רב אדא הנזכר, על פי הדרך אשר אנחנו נוהגים בו בכל תפוצות ישראל עד ביאת הגואל צדק ב״ב, עיין רמב״ן (בהשגותיו לספר המצות להרמב״ם סוף עשה קנ״ג) ובספר יסוד עולם לר״י הישראלי (מאמר ד׳ פ״ט) ועוד הרבה כמוהם מחכמי התלמוד והאמוראים ורבנן סבוראי והגאונים, והגדולים שאחריהם, כאשר נערוך מהם אי״ה להלן על הסדר דור אחר דור, כלם היו מופלגים גם בחכמה זו מוסף על חכמתם בתורה ובמושכלות אחרות, וזה לשון הרב החכם הנודע רבינו מנשה בן ישראל בספרו נשמת חיים (מאמר ג׳ פ׳ כ״א) בכל זמן וזמן נמצאו בין בני עמנו איצטגנינין (נכלל בו ג״כ חכמת הכוכבים (Astrologie und Astronomie) בדברי קדמונינו, עיין רש״י פרק אלו נאמרים דף ל״ז ע״ב בד״ה איצטגנינין) גדולים, ובפרט בארץ ספרד, עכ״ל [2]).

---

[1]) (Naharda) ונקראת היום (Hardith Unur) עומדת על אי אחד בנהר פרת (Euphrat) במחוז ארם נהרים (Mesopotamia) הנקרא היום (Al Dschesira).

[2]) ואספרה אל חק אחי! למען דעת עד היכן הגיעה השתדלות גדולי חכמי ישראל ללמוד חכמה זו, הובא בראש ספר לבוש התכלת בשם ספר דרך משה, שהרב הגאון ר׳ מרדכי יפה בעל הלבושים הנ״ל (שהיה מקדם אב״ד בעיר הוראדנא, לובלין, וקרעמניץ, כמובא בספר צמח דוד ובסדר הדורות) אחר שבאו שלוחים מפוזנא והביאו לו אגרת רבנות משם לקבלו לאב״ד השיב הגאון ז״ל, אהיה להם למורה ואב״ד, אמנם מיד לא אוכל, מפני שעדיין לא למדתי חכמת עבור החדש, ואין שום אדם במדינה זו (ר״ל בפולין כי מעולם קצרי יד חכמה

פרק יג

וכבר ידעת שספרי תכונה בלשה"ק מקדמונינו כבר נאבדו, כמו שכבר העיר על זה הרב התשב"ץ בתשובותיו (תשובה כ"ד מחלק ראשון) כאשר נעתיק אמרותיו להלן, וכמו שנאבדו ספרים רבים מהמון החכמות והמדעים השונים, ודברי הימים שחברו הנביאים וחכמי המשנה והתלמוד, כי כלם חברו בכל מדע וחכמה חבורים הרבה, ולא נשאר מהם מאומה זולת ספר יצירה המיוחס לרבי עקיבא, ופרקי ר' אליעזר, וספר היוסיפון לרומיים, וספרי ידידיה האלכסנדרוני, ומאמרים קצרים מאד (מדברי החכמות האלו מאת החכמים הנזכרים) מפוזרים בשני התלמודים ירושלמי ובבלי ובספרי המדרשות, ממה שבאו דרך עראי הנוגעים בדברי הדינים והלכות לבד, והחבר (במאמר רביעי) אחר שבאר להמלך מחכמת הטבע, סיים ואמר: שהרבה ספרים בעניני החכמות והמדעים חברו רבותינו ז"ל בעלי המשנה והתלמוד, מן ראש הנביאים עד סוף האמוראים, אמר הכוזרי: ואיך אבדו הספרים ההם שהיו בכוונה (ר"ל שהשתדלו המְחברים ועמלו בתבורם למען ילמדו מהם אנשי דורם, וישארו ג"כ לבניהם לדור אחרון ללמוד וללמד מהמה) ונשארו אלו שהיו במקרה? (ר"ל אלו מאמרי הכמה הקצרים שבאו בתלמוד אגב גררא שלא היתה כונת מחברם ללמוד מהם החכמות האלו, יען בלתי אפשר ללמוד חכמה על בוריה משנים ושלשה רמזים קצרים וצריך לכל אחת ואחת הקדמות רבות ורחבות), אמר החבר מפני שהספרים ההם (ר"ל המחברים מהם בעניני החכמות) היו יודעים אותם היחידים מבני אדם (כמו שאמר החכם ראיתי בני עליה והמה מעטים, כי בלתי אפשר להיות כלל האומה ממלכת חכמים ויודעים, או רופאים והוזים ובדומה (בכוכבים) זה הוזה, זה רופא, וזה מנתח, ע"ד

ועלים בלמוד החכמות כאשר הם עד היום *) ללמוד ממנו, ע"כ אבא מקודם לאיטליא לחכמי הספרדים שהם בקיאים בחכמה זו ושם אלמד, וכן עשה הגאון ולמד שם אצל החכם אבוהב הספרדי, והצליח בלמודו כנראה מספרו לבוש החור (הלכות ר"ח) ומספרו לבוש אדר היקר, והוא על התכונה ופרוש על קה"ח להרמב"ם ז"ל ופי' על ספר צורת הארץ (להתוכן הגדול הרב רבי אברהם בר חייא הלוי הספרדי), והרוצה לדעת עד היכן גברה ידיעת הרב בעל הלבושים ביתר החכמות והמושכלות, יראה בספרו לבוש פנת יקרת, והוא באורים ותוספות על ספר מורה הנבוכים להרמב"ם ז"ל.

---

*) מלבד במחוז אוקריינא שהיו בו חכמים גדולים בכל חכמה ומדע (עד שנת הגזרה ת"ח) כמו שמביא הרב יעב"ץ בסדר התפלה שלו הנקרא שערי שמים, וכן הביא החכם שלעצר (A. L. Schlözer's W. G. I. T. Göttingen 1792. s. 203) וז"ל: רק במחוז אוקריינע (Ukraine) היה ליהודים חירות רב במאה השש עשרה (למספרם) וכו', והיו חכמים מחוכמים (Gratian in Vita Commendoni) עיי"ש, וכבר נודע שהקדוש הרב ר' יחיאל ז"ל שנהרג בנעמירוב בשנה ההיא היה חכם מופלג בכל החכמות, וכמו שהביא ר' נתן נטע האנווער בספור המאורע של שנה זו.

הדמיון, ותחלת מי שיאבד מהאומה האבודה אינם אלא החשובים שבהם, ואח״כ מי שלמטה מהם, ואבדו היחידים ואבדה חכמתם, ולא נשאר כ״א ספרי התורות אשר ההמון צריכים אליהם, ויודעים אותם רוב העם וכותבים אותם ומתעסקים בהם הרבה, ואשר נגרר בספרי התלמוד מהחכמות ההם נשמר ונשאר, עיי״ש איך שהולך ומבאר לו אחת אחת מהש״ס מה שבא בו אגב גררא מחכמת הרפואה והנתוח, ומחכמת נטיעת הצמחים והנדסה וכדומה, ובדרך כלל אמר החבר שם (במאמר שלישי סימן ל״ט) מי שרוצה להאמין בו בפסוק (כי היא חכמתכם ובינתכם וגו׳) יראה חכמת המשנה והתלמוד והם מעט מהרבה מהחכמות הטבעיות והאלהיות והמוסריות והגלגליות (ר״ל חכמת התכונה) ויראה שבאמת ראוי להם להתפאר על כל העמים בחכמתם, עכ״ל, וכתבנית דברי החבר שהזכרנו לפני זה מסבת אבדת ספרי החכמות מרבותינו ע״ה ומהנביאים וכו׳ כתב גם כן החכם לנוצרים אייכהארן (J. G. Eichhorn's Ges. d. Litteratur Gött. 1805 B. I. s. 114.)

פרק יד

והספרים בעניני החכמות שנתחברו בזמן הגאונים ושאחריהם, הרבה מהם לא באו ערנה לדפוס, ולא מצוים כ״כ כי אם אחד במדינה, או מסוגרים בבתי אוצרי הספרים תוך סגלת המלכים [1] (והמדפיסים אינם מהדרים אחריהם לתת טובה בעמם להפיצם ביעקב למען תרבה הדעת, ובפרט במדינתנו; כי כל מגמתם אך למען בצוע בצע, ולשוא יכנו א״ע בשם עוסקים במלאכת הקדש, או עוסקי מצוה, או מזכי הרבים וכדומה, אולם זה שמם בו יקראו (פאבריקאנטען), המהדרים אחרי (מאדע) חרשה פעם בפעם, כאמן הזה האורג בגד מעשה רוקם, יערים יום יום לרקום פטורי ציצים ופרחים מפרחים שונים, להלהיב תאות הקונים, אחרי חדשות מבקרים, אף כי חומר הבגד אחד הוא, שש, צמר, או ארגמן, וישים לו שם חדש בו יקבנו למען רבות החושקים; ובא רעהו האמן השני, וימצא גם הוא המצאה ותחבולה חדשה יוסיף או ישנה מה מזולתו, כן יתנהגו בזמננו במדינה זו המדפיסים, זה בא ומדפיס סדר התפלה ומוסיף עליו דבר מה, מהנהגת האדם, וכונת המקוה, ותקון סעודה, וברכת הלבנה באותיות גדולות, ויתן לו שם חדש סדור נהורא, וזה בא ומוסיף עליו דבר אחר פרוש על פרק שירה עפ״י הסוד, ונוסח שטר מכירה משיטא, ולוח המולדות על מאה שנה, ומסבב שמו

---

[1]) והרוצה לדעת מהמוניס ההוניס מספרי חכמה מקדמונינו שאחרי התלמוד מכל המדעים שבעולם, אשר לא באו עדנה לדפוס כלל והמה בכתובים, או שנדפסו זה כמה מאות שנה וספו, יראה הרשימה המפוארה מספרי הרב הגאון ר׳ דוד אופנהיים ז״ל הנדפסה בהמבורג ה׳ תקמ״ב, והוא בית עקד הספרים (Bibliothek) מספרי לשה״ק היותר גדול שבעולם, כפי עדות הרב החכם הגדול ר׳ משה דעסויא ז״ל, ועיין שפתי ישנים וסדר הדורות, וזולתן.

,עבודה ומורה דרך׳ ,נהורא שלם׳ וכדומה , עיין ש״א להגאון מוהר״א זלמן מרגליות מבראדי שער י׳ סימן ל״ז) .

שנית לא נתחברו הספרים מהחכמות למתחילים כי אם ליודעים , והשלישית והיא הגדולה , שמיום שנתחברו הספרים האלה עד עתה כבר נשתנו הלמודים , ונתוספו המדעים , כידוע שהחכמות הולכות הלוך וגדול מעת לעת ומזמן לזמן , ובפרט חכמת הטבע כמו שמפורסם , (ועיין מזה בהקדמת הרמב״ם לסדר זרעים) והוא בסוד המחדש בטובו בכל יום תמיד מעשה בראשית [1]) ובסוד יום ליום יביע אמר , וכן כל חכמות הלמודיות , וז״ל הרמב״ם במורה (חלק ג׳ פרק י״ד) : ולא תבקש ממני שיסכים כל מה שזכרוהו (חז״ל) מענין התכונה למה שהענין נמצא , כי החכמות הלמודיות (Mathematik) היו בזמנים ההם חסרות עכ״ל [2]) ועיין עקדת יצחק (שער ל״ו) ובספר תורת העולה להגאון רמ״א ז״ל (פרק ב׳ מחלק ראשון) , לזאת מוכרחים אנחנו ללמוד החכמות האלה מספרי העמים (ובפרט חכמת הטבע כי אין לנו ממנה אף ספר אחד בלה״ק) כמו שהיו נוהגים כל גדולי החכמים מבני עמנו . וז״ל הרב הגאון מוהר״ר דוד גאנז ז״ל ,

---

[1]) ולבעבור תדע קורא משכיל ! איך גאו מי חכמה זו בימינו , ואיך עברו הגבול אשר קמו בימים הראשונים אצלנו בזמן קצר הנה אזכר ושמע זאת : מגידי חדשות מפעטערסבורג (S. Peterburgische zeitung v. 9. Mai 1824. N. 38.) יספרו לנו , איך שביום כ״ד אפריל העבר , בהתאסף יחד חכמי המחקר מבתי המדרש אשר בצרפת , הראו לדעת איך מזמן ששים שנה עד הנה הלכה וגברה עד להפליא חכמת תולדות המינים (נאטור געשיכטע) תחת אשר לא ידעו אז ממיני הצמח רק 8000 מינים , נודעים עתה 40000 מינים , וממיני הבע״ח ההולכים על ארבע לא ידעו כ״א 300 מינים , ועתה 700 מינים : מהדגים הנמצאים בכל נהרי פראנקרייך לא ידעו כ״א 50 מינים עתה בנהר גאראנע (Garonne) לבד 250 מינים , ומגדר הרמשים (אינסעקטען) הנודעים כעת , לו ירצה חוקר טבעי לכתוב על ספר למיניהם , לא יספיק לו זמן שלשים שנה , והחוקר האדון קיוויער (Cuvier) הראה אז לעיני חכמים הנועדים שמה דברים נפלאים בנתוח רמש אחד הנקרא מאייקעפער ויגל תעלומות מסתרי הטבע ומעוזו הבריאה ברמש זה הקטן כמדת בהן יד (נ״ל) . חכמי אקאדעמיען אלה ראו וישתאו , תמהון לב אחז חוזיו , ואנחנו לשמע אזן לבד הללנו את אדון כל התולדות , אשר חלק מחכמתו אל גבר ימות עפר מן האדמה , וילמדהו דעת והבונה לדרוש ולתור בפלאי יצוריו , ויאלפהו מבהמות ארץ , ומכל אשר רוח חיים באפו יחכמהו , להכיר מעט מזעיר מחכמתו הנשגבה הבלתי תכליתית , ולמען תהיה יראת ה׳ על פניו ואת קדוש ישראל יעריץ , ואנכי אמנם העתקתי כל דברי החוקר הזה ללשון עבר לגודל יקרתם , והמה באמתחתי , אולם לא הבאתים הנה כי אין כאן מקומם .

[2]) וכן היו כל החכמות והמדעים לעמת זמננו חסרים בימים ההם , ודע שבכל מקום שהזכרנו בספרנו זה , שקדמונינו היו מופלגים בחכמות , כוונתנו עד מקום שיד החכמות היתה מגעת בימים ההם , ואע״פ שאין להסתפק בזה , הזכרנוהו מכל מקום לטעם ידוע והמשכיל יבין .

בהקדמתו לספר נחמד ונעים: והספרים המעטים שבידינו בזמן הזה המדברים מעניני התכונה, מקורם מספרי האומות, מהם למדו, מהם קבלו, כאשר הרמב"ם ז"ל ושאר המחברים עצמם מודים וכו', ומעתה אף אם נלמד מהם ומספריהם דברים טובים וחדושים בעניני חכמת התכונה לא יחשב לנו לעון, ואין לנו בזה דופי כלל; כי כבר מצינו בפרק ר"ע בהלכות ערוגה, שחז"ל עצמם קבלו דיני יניקה מן האמוריים, ואמרו שהיו בקיאים בנטיעת זיתים וגפנים ותאנים וכו', גם אמרו חז"ל (בפ"ב דמגלה): כל האומר דבר חכמה אף באוה"ע נקרא חכם, דכתיב ויאמרו לו חכמיו וכו'[1]) ובסוף הקדמתו הנ"ל מוכיח לבוזי החכמה מומם, והמבזים את דורשיה והמעיינים בספרי חכמי האומות, בחשבם זאת לאסור ואון, והאריך הרב הנ"ל להוכיחם ולביישם ע"ז, עיי"ש, ומי לנו גדול מהתנא אלהי ר"ש בן יוחאי ז"ל שהביא בספר הזהר כמה פעמים עניני חכמות מספרי חכמי העמים, ועיין בזהר (שמות קע"א ע"ב) מאמר המתחיל בספרא דחכמתא עלאה דבני קדם אמרי וכו', ועיין לקמן בשם הקדוש של ר' שמעון בן יוחאי מה שהבאנו בשם תשובות מהר"מ אלאשקר בתשובותיו בהשגתו על ספר האמונות לרס"ט, עיי"ש.

פרק טו

ובפרוש כתב הרמב"ם ז"ל (הלכות קדוש החדש פ' י"ז הלכה כ"ה): וטעם כל אלו החשבונות וכו' הוא חכמת התקופות והגמטריאות שחברו בהן חכמי יון ספרים הרבה, והם הנמצאים עכשיו ביד החכמים, אבל הספרים שחברו חכמי ישראל שהיו בימי הנביאים מבני יששכר, לא הגיעו אלינו, ומאחר שכל אלו הדברים בראיות ברורות הם שאין בהם דופי וא"א לאדם להרהר אחריהם, אין חוששין בין שחברו אותן נביאים, בין שחברו אותן עכו"ם, שכל דבר שנתגלה

---

[1]) ולא יסתפק כל משכיל שדבר חכמה כזו הוא מחכמות החיצוניות ולא מחכמת התורה, והטעם כי הכל נתן מרועה אחד ויוצא ובא ממקור החכמה העליונה, ע"כ אמרו חז"ל: הרואה חכם מחכמי אוה"ע מברך (בשם ומלכות) ברוך שנתן מחכמתו לבו"ד (וכבר הארכנו בענין זה במקום אחר במה שיש בו די, ע"כ חדלנו הפעם, ובפרט שהדברים עתיקים והרבה מחברים דברו מזה, עיין הקדמת החכם ר' דוד גאנז לספרו נחמד ונעים) וממילא שמעינן מזה שמה שאמרו שם חז"ל הרואה חכם מחכמי ישראל וכו', אין כונתם דוקא על חכם בחכמת התורה אבל ג"כ על חכם בחכמת הרפואה, או חכמה אחרת מחכמת השמות והיצירות (עמ"ש לעיל פי"ב על מה שאמר רבינו הקדוש בשם ספרא דאדם: שמואל ירחינאה חכם יתקרי רבי לא יתקרי) ואף אמן גדול באיזה מלאכה עיונית או מלאכותית, נקרא ג"כ בשם חכם ויאות לברך עליו, והעד שאמן כזה נקרא בשם חכם: הוא בצלאל וחבריו, שנאמר (שמות ל"ה) וימלא אותו רוח אלהים בחכמה בתבונה ובדעת וגו' וכל איש חכם לב אשר נתן ה' חכמה וגו', וכן אחז"ל (בברכות נ"ה ע"א): בצלאל ע"ש חכמתו נקרא עיי"ש, ועיין להלן פרק נ"ו בהערה לשם חכמה.

טעמו ונודעה אמתתו בראיות שאין בהן דופי, אנו סומכין על זה האיש שאמרו או שלמדו, על הראיה שנתגלתה והטעם שנודע עכ"ל. וכבר צוו לנו חז"ל לקבל האמת ממי שאמרו, ומי לנו גדול מרבינו הקדוש זלה"ה שהודה ולא בוש לדברי אנטונינוס (בפרק חלק צ"א ע"ב), שהנשמה המשכלת נתונה לאדם מזמן ההריון, וקבלם רבינו הקדוש, יען שאמר אנטונינוס דבר של טעם מסכים עליו השכל, ע"כ נגד השמש דבר רבינו הקדוש ואמר: דבר זה למדני אנטונינוס ומקרא מסייעו, שנאמר (איוב י' י"ב): ופקודתך שמרה רוחי ע"כ, (ומכאן יצא גם כן לרז"ל מה שאמרו (בפרק הנ"ל ק"ו ע"ב): קטנים מאימתי זוכים לחיי עוה"ב משעת הזריעה עיי"ש) ועוד כתב הרמב"ם ז"ל במורה (חלק ב' פ"ח) דבר דומה לזה וז"ל: וכבר ידעת הכרעתם דעת אומה"ע על דעתם בעניני התכונה האלו, והוא אמרם בפרוש, ונצחו חכמי אוה"ע חכמי ישראל, וזה אמת כי הענינים העיוניים אמנם דבר בהם כל מי שדבר, כפי שהביא אליו העיון, ולזה יאמן מה שהתאמת מופתו עכ"ל. כי אין הנבואה למעלה ממנו כי החכם עדיף מנביא, כן כתב על זה הרב רבינו ש"ט בפרושו למאמר הזה עיי"ש, והרב מהר"ש בר צמח בתשובותיו (חלק ראשון תשובה ק"ד) אשר כתב להרב ר' שמואל ב"ר דוד חלאוו, על שאלה אחת בחכמת התכונה אשר שאל מאתו, ואחרי שהתפלסף הרב הנ"ל בחכמה זו ברוחב בינתו אמר וז"ל: והפי' הנכון ידענו מי שחננו ה' ידיעה בחכמת הכוכבים, והבין בענין תכונת הגלגלים מה שבארו ממנו חכמי יון, כי זאת החכמה אע"פ שהיא חכמתנו ובינתנו כמו שאמר הכתוב כי היא חכמתכם ובינתכם וגו', ופרשו רז"ל בפרק כ"ג זה חשוב תקופות ומזלות, והיתה חכמת בני יששכר כדכתיב ומבני יששכר יודעי בינה לעתים [1]) אבל מפני הגלות אבדה זאת החכמה ממנו, כדכתיב ואבדה חכמת חכמיו וגו', וחכמי יון חקרו יפה בזאת החכמה מחקר מסכם לקבלתנו, ואולי הגיעו אליהם ספרינו בבית שני כשגברה ידם עלינו, וקראו אותן החכמות על שמם, אע"פ שהן חכמותינו [2]) וצריכות לתורתנו

---

[1]) ויען שהיו בקיאים בחכמה זו, אחז"ל (ערובין ק' ע"ב) שהיו גדולים מדורו של משה שבדורו של משה לא היו שם אלא חכמים וידועים אבל נבונים לא היו בהם, ומבני יששכר היו יודעי בינה וכו', והיו מרחיבים החכמה הזאת בלמוד הישיבות, והיו להם מאתים ראשי סנהדראות, כדאיתא במדרש אסתר, וכדאמרו שם בגמרא, ועיין תשב"ץ שם, ולא חכמה זו לבד למדו אבל היו לומדים חכמות זולתן ג"כ, כי היה למו יד ושם בהרבה חכמות כמו שאמרו חז"ל בב"ר (הובא בילקוט נביאים רמז נ"ב) וז"ל: ומבני יששכר יודעי בינה לעתים, רבי תנחום אומר רובי חכמות היה יודע וכו', עיי"ש.

[2]) וכן הוא דעת הכוזרי (מאמר ב' סי' כ' ס"ד ס"ו) ודעת הרמב"ם במורה (ח"א פ' ע"א וח"ב פ' י"א) ודעת הרמב"ן באגרתו אל רבני צרפת (נדפס בספר נובלות חכמה להחכם יש"ר מקנדיאה עיין לקמן בשער הזה פ' כ"א) ודעת ר' יצחק הישראלי (כמובא לעיל) ודעת בעל דרך אמונה שער ג' ודעת ר' יוסף קנדיא הנ"ל (כמובא לקמן פרק י"ט משער הזה) ודעת הבדרשי באגרתו אל הרשב"א (עיין תשובת הרשב"א תשובה תי"ד) ודעת הרב החכם

לדעת ענין קביעות החדשים והמועדים, אשר תלוים בהם הרבה מצות חמורות כחיוב כרת וזולתם וכו', וסיים דבריו שם: ולפרש דברים אלו לא יספיק הזמן וכו', וגם הם דברים א"א ללמדם על רגל אחת ובשעה קלה, כי בזה נתחברו ספרים הרבה אין קץ עכ"ד, והרב ר' דוד ניטו בספרו מטה דן (בוכוח רביעי) הראה לעין כל שהחכמות גברו מאד אצל קדמונינו ובכל חכמי הגוים מאין כמוהם, וכתב עוד שהרב רבינו בחיי בספרו לקט הקמח, ומהר"מ מזיי"ז על המשניות (דף כ"ט) האריך מאד להראות כי החכמות החיצוניות[1] הם סלם

ר' קלונימוס בספרו אגרת בע"ח (שער שלישי פרק שביעי) ודעת מ"ע פרק מ' ועוד רבים מגדולי אנשי תורתנו כלם נתנו עדיהן, שהחכמות מורשה לנו עם ישרון ונתנו למנה לאבותינו הקדושים ועל ברכי הנביאים יולדו, וכבר הביאו חכמי הסודות הקדמונים בשם בעלי המשפט, המדברים בכחות הכוכבים והממשלה אשר להם בתחתונים, הלא הוא הראב"ד ז"ל בפרושו לספר יצירה (פ"ד משנה ג') והרב בעל אוצר ה' בפרושו לספר הנ"ל (שם) וז"ל: ולשיטתו (שבתאי) ממונה על החכמות והדעות ממונה על היהודים עיי"ש, והחכם הרלב"ג בפרושו לספר דניאל אמר, שמיכאל הוא השכל האנושי והוא שר ישראל, ר"ל שע"י השכל והחכמה יגיע איש הישראלי יותר מזולתו עד ידיעת ה' ולהדבק בו, והארכתי בענין זה בכונה ורצון, למען הפר את דברי ספר הברית מ"ש הפך מענין זה (בחלק ראשון מאמר כ' בפרק ח' ובפרקים שאחריו) ולהראות איך בנה כעש ביתו ובהנם החניף את הסכלות, למען ימצא הוא עם ספרו חן בעיני בוזי החכמה כי רבים המה מאד, ולשוא התיגע להאפיל שמש החכמה ולכבות קרני הודה — נפלאת היא בעיני, איך ערב את לבו לשלוח פיו ולשונו בשלומי אמוני גדולי ישראל, האם לבעבור חנוף, דבר עתק על קדושי אל צדיקים וחסידים כהראב"ע והדומה לו, איך לא חרד לגשת אל הקדש לחלל את יפעתו, מדוע לא לקח מוסר משר וגדול ליהודים הוא הרב הגדול בעל ספר האמונות, אשר נעשה כמטרה לחצי המקנא הגדול הגאון מוהר"ם אלאשקר, יען שלח לשונו בהרב המורה ובהראב"ע והרלב"ג (עיין ספר האמונות לרש"ט שער ד' פרק י"ט ובתשובות מהר"ם אלאשקר תשובה קי"ז ובהשגותיו על ספר הנ"ל).

[1]) בשם חיצונית אמרו קדמונינו כל הלמודים והחכמות טבעיות ואלהות וחכמת הקבלה (כן יכנה אותה הרש"ל בתשובותיו תשובה צ"ח דף ס"ח) והספרים שהחכמות האלה בם נאצרות יכונו בשם ספרים חיצונים וכן יכנו הקדמונים את המסכתות הקטנות כמסכת סופרים וכדומה בשם ספרים חיצונים (עיין תוספות ברכות ד' י"ח ע"א בד"ה למחר) והטעם שנקראו חיצונים יען שנשנו חוץ למדרש כלשון פוק תני לברא, ומזה הטעם נקראת ג"כ ברייתא מלשון ברא שהוא תרגום של חוץ, ור"ע שאמר (במשנה חלק) „אף הקורא בספרים החיצונים" רמז אל ספרים הנוספים על התנ"ך, כספרי האפאקריפי (Apocryphen) והדומה להם, כדמשמע שם בגמרא עיי"ש ודוק בדבריהם, ועיין היפה מראה בירושלמי בפרק חלק, וזה שאמר רב יוסף שם בבבלי: אף בספר בן סירא אסור למקרי, והטעם אמרו במדרש קהלת על איסור ספר בן סירא; מפני שאסור להוסיף על הכ"ד ספרים, כי כל המוסיף מביא רעה ומהומה לתוך ביתו, וע"ז אמר שלמה: ויותר מהמה בני הזהר עשות ספרים. ומ"מ אמרו דברים טובים דאית ביה דרשינן, עיין בפרק חלק שם בבבלי, ואסור לעשות מהן קבע, אבל

לעלות לחכמת אלהות, ושהרבה כללים בתורה צריכין להם, כגון השעורים,

---

אין כונתו של ר' עקיבא על ספרי חכמות וספרי קבלה כמו שטעו קצת, ובפרוש אמרו שם בירושלמי, וז"ל: אבל ספרי המירם וכל הספרים שנכתבו מכאן ואילך (רצה לומר מספר בן סירא, כי הוא האחרון מכל ספרי האפאקריפא, כי בן סירא זה חי בשנת ג' אלפים תמ"ח, וכל הספרים שנמצאו שם כלם היו מחבריהם קודם בזמן ממנו דוק אחריהם ותמצא כדברי) הקורא בהן כקורא באגרת וכו' עיי"ש.

וכן משמע בברור מלשון המשנה שאמר „אף הקורא" בספרים ולא אמר „אף הלומד" כי שם קריאה בלשון התלמוד נופל רק על התנ"ך, וכן שם ספרים, כמו שאמרו בפ"ב דמגלה: אין בין ספרים וכו', וכמו שבארנו לעיל בספרנו זה דברי המדרש והגמרא, כורכים בספריהם עיי"ש, ולהיות הספר בן סירא ויתר ספרי האפאקריפא נכתבו על תבנית תנ"ך, ויוכלו להטעות ההמון לחשבם לספרי קדש הנכתבים עפ"י נבואה ורוח הקדש, ע"כ אסרו הקריאה בהם, וכמו שהזכרנו בשם המדרש שאסור להוסיף על כ"ד ספרים דוקא, ועל זה נאמר עשות ספרים הרבה אין קץ, אבל בלתי אפשר לומר שאסור להוסיף ספרים אחרים ממוסר וחכמה יתר על התנ"ך, ולא נאסרה כתיבת כל הספרים אז מטעם דברים של בע"פ וכו' כמו שחשב חכם אחד זמננו; כי לא נאסרו רק פרושי התורה והמצות, אבל ספרי מוסר ושירים וספורי מעשיות לא נאסרו לכתוב, והרבה ספרים כתבו אז מאלה שהזכרנו כגון ספרי פילון היהודי ויוסיפון וכדומה, וכן הביא היוסיפון שהכהנים מאז נלמוו לכתוב קורות הזמן בספר וכן עשו בזמנו (Cont. ap. B. 1. p. 6.) אבל הכונה כמו שאמרנו, ובלתי ספק היה ספר בן לענה וספר בן תגלה שמזכירים הם ז"ל ג"כ כתובים בתבנית הספרים הנזכרים, וכל הספרים האלה הנוספים שהזכרנו הנכתבים בתבנית זאת כלם נתחברו בראשית בית שני, קרוב לעת אשר הופיע עוד רוח אלהי על אבותינו, א"כ על הספרים שנכתבו בזמן ההוא קרובה מאד המכשלה להטעות ההמון שגם אלה הנוספים שהזכרנו נאמרו ע"י רוה"ק; כי הנבואה התמידה ארבעים שנה בבית שני, ע"כ נאסרו, ובעבור זה אמרו שם: אבל הספרים שנכתבו אחר בן סירא על תבנית זאת (בזמן שכבר חדל רוח ה' להתהלך בקרב העם וחדלה הנבואה) הקורא בהם כקורא באגרת, וכתבנית ספרים הנוספים הנזכרים היה לדעתי גם ספרי המירם, או מירים, ספרים ידועים בזמנם שנכתבו אחר בן סירא, (ועיין שה"ק בשם בן סירא) על תבנית התנ"ך, ע"כ התירו הקריאה במו, ויוכל להיות שהיו מספרי כת הצדוקים, וכן משמע ממסכת ידים (פרק רביעי משנה ו') וכן כתב בפירוש רבינו הר"ש ז"ל שם, וכן הבנתי ממה שהשיבו שם הפרושים להצדוקים שהזכירו לגנאי ולחידוד נגד ספר „המירם" את שם „יוחנן כהן גדול" שהוא נעשה צדוקי, והבן. — (ועיין הברטנורא שכתב שם ספרי מירים הם ספרי המינים ונקראו כן שהמירו דת האמת בדברי שקר). ויהיה מחברם מי שיהיה, עכ"פ נראה שהיו ספרי מירים אלו ממחברי ישראל ועל תבנית התנ"ך, והרב בעל תוספות חדשים הביא בשם הרא"ש בפרושו למשנה ידים (פ"ד משנה ו') וכן הביא הערוך המוסף שספרי המירם המה ספרי המשורר האמער היוני (Homer) הוא שבוש גדול, כי מה לספרי יונים פה? ומה שייכות וענין זה לזה? ובפרט שהאמער היה קדמון מאד אנ"ל מבן סירא אפילו מהנביאים האחרונים, ובפרוש אמרו פה אבל ספרי המירם וכל הספרים

שנכתבו מכאן ואילך, ומשמע שנתחברו אחר בן סירא, אבל האמת כמו שבארנו שהיו ממחברי ישראל שהיו אחר בן סירא. — גם נראה שספרי האפאקריפא הנמצאים היום בביבליא, לא היו מפורסמים וגלוים באומה, מטעם הנזכר שלא יטעו בם ההמון, אבל היו גנוזים ונסתרים, כי גנזו אותם גדולי קדמונינו מההמון; כי כן היה אז מנהגם עם כל ספר שחששו פן יקרה ממנו איזה טעות להמון בזמנם, כמו שאמרו: גנזו ספר רפואות, בקשו לגנוז קהלת ומשלי, ולא דנו אותם בשרפה או להאבידם מהעולם מפני איזה דברים טובים ומוסר ולמודים ישרים הנמצאים בם, ובעבור זה היו נמצאים אצל יחידי הסגולה המלומדים לבד, שהמכשול רחוק מהם ולא יטעו, כמו שנראה באמת מבן סירא, שהרבה מבעלי התלמוד כבדו אותו וידעוהו בע"פ, וסמכו עליו הרבה עניני תורה ודינים, וזהו שאמר רב יוסף „מלי מעליותא דאית ביה דרשינן להו" ר"ל הקריאה נאסרה אבל להביא ממנו אסמכתות וראיות בדרשות מותר, ולא מהבן סירא לבד הביאו רבותינו ז"ל, אבל גם מעשיות רבות וספורים מיתר ספרי אפאקריפא מצינו בשני התלמודים והמדרשות אף שלא זכרו שמם, כגון מעשה האשה ושבעה בניה דפרק הנזקין, הוא מספרי השמונאים. וכאשר התחילה דת הנוצרים בסוף בית שני, וקבלו ג"כ התנ"ך לספרי קדש כמונו, והיו מחבבים מאד דברי נביאינו וכל ספריהם, השתדלו בכל כח לחפש אחר יתר הספרים הדומים להם והנכתבים על תבניתם, שחברו קדמונינו שהיו לפני לדת משיחם, ובמצאם חברום בסוף התנ"ך, וקראו למו ספרי אפאקריפא, לאחד משני טעמים לדעתי: דע שמם אפאקריפא לו שני מובנים בלשון רומא: א) סוד והסתר (געהיים), מטעם שהיו נסתרים וגנוזים, כמו שאמרנו, (ואולי קבלו שם זה מהיהודים שקראו אותם בשם ספרים נסתרים או מגלת סתרים, כמו שאמרו באגדת ירושלמי סוף ברכות ובמדרש שוחר טוב: במגלת סתרים מצאו כתוב יום תעזבני יומים אעזבך ע"כ, המצאנו בבן סירא (כ"ה א'), וכתבנית הספרים האלו נראה לי שהיה גם כן ספר מגלת תענית (הוא הנודע אצלנו היום, והנדפס כמה פעמים, ונמצא גם כן מחובר לספר סדר עולם) ועיין רש"י במסכת תענית על המימרא שם, כתוב במגלת תענית שאמר: שהיתה אצלם המגלה הזו כתנ"ך ע"כ אמרו כתוב במגלת תענית, (עיין רש"י שבת פ"א י"ג בד"ה: מי כתב מגלת תענית). ב) פסול (אונגילטיג), מטעם שלא היו קדש כספרי התנ"ך (ואפשר קבלו שם זה ג"כ מהיהודים שקראו למו ספרי פסול, והיא מלה תלמודית ומשתמשת בו גם המשנה ובאורה ידוע, כמו שאמרו גט פסול, אתרוג שנפסל, ס"ת שנפסלה, ומזה אולי בא הטעות להמון בזמננו שקראו לכל ספרי ע"ז ג"כ בשם ספרים פסולים, וההמון ידמו שהוא מן פסל, והוא שקר, כי אז היה הרבוי „פסילים" אבל פסולים הוא מן פסול, ואח"ז לקחו שם ספרים פסולים לכל ספר חכמה וכדומה שנכתבים בלשון זולת לה"ק, כמו שנוהגים בשם היצונים שהזכרנו). ונשוב הפעם אל מטרת כונתנו מה שהחלטנו עפ"י הקדמת הירושלמי שהקדמנו שלא נאסרו אלו הספרים אלא משום הוספה על תנ"ך ולא משום דבר זולתו, והאמורא שחשב בדברי רב יוסף (בתלמוד בבלי) שטעם האסור הוא משום דברים בלתי טובים שנמצאו בו, אמר כן עפ"י שקלא וטריא, ונעלמו ממנו דברי הירושלמי והמדרש להיותו בבלאי, וזה תמצא לרוב. — ורוב ספרי אפאקריפא היו כפי דעת חכמי העמים, וואלכער, אייכהארען, וכדומה (עיין לקמן) כתובים בלשון יוני, והוא נכון מאד לדעתי, ואין כאן מקומו לזכרו, והספרים האלו היו בעבור זה זרים לאנשי בבל, כי רק הירושלמים היו מבינים לשון יוני, כמו שהיו בקיאים יותר בחכמות העללעניסטען [היינו בחכמות של העברים האלכסנדרונים]

להיותם קרובים אליהם במקום ובזמן, אבל מחברי התלמוד בבלי היו רחוקים מן היהודים של אלכסנדריאה עיר החכמה, גם בזמן רחוקים היו מחברי התלמוד בבלי מהם, ובעבור זה תמצא אם תדקדק כאשר מביא הירושלמי (ובכללו המדרש רבה) איזה דבר מן האלכסנדרונים, הוא בתכלית הבירור, והבבלי אינו כן, אבל ניכר במה שמביא לפעמים מענין כזה, שרק מפי השמועה הגיע לו, ובעבור זה תמצא לפעמים כשמביא בתלמוד בבלי איזה פסוק מבן סירא, מביאו בשם „דכתיב" ולא יאמר איה נמצא, עיין תוספות (ערובין ס"ה בד"ה בגר אל יורה), ועיין הליכות עולם (שער ב' פרק ב') מה שמפרש בזה, והוא דחוק מאד, ובאמת הוא פסוק בבן סירא, ואין מהצורך לשום דוחק ופרוש זר, אבל הירושלמי והמדרש מביא תמיד בברור בזה הלשון: „כתוב בספר בן סירא", וכמה פסוקים מבן סירא הנזכרים בבבלי, בלי זכרון שם בן סירא, כשמזכירם הירושלמי ג"כ, כותב בפרוש שהוא מבן סירא, (עיין תוספות ערובין שם).

ועל דבר הפסוקים הזרים בלשון ארמית כגון זולדקן קורטמן וכו' שמביא הבבלי הזה משם בן סירא, (וכבר החליט בעל מאור עינים והנמשכים אחריו שהיו שני בן סירא), (ואין כונתם על בן סירא קטן הנדפס עם ספר מעשה טוביה, כי הוא נתחבר בימים האחרונים מאיזה פותה חסר דעת, אסף וקבץ מדברי התלמוד הפסוקים הזרים מאלה שהזכרנו, ועוד דברי הזיות והבלים מה ששמע או ידע, ויחסם לבן סירא, אבל כונת בעל מאור עינים והמחזיקים על ידו שהיו שני בן סירא בזמן התלמוד) ובאמת מדברי הש"ס שם לא משמע כן, דאמר שם רב יוסף (אל האמורא שהזכיר לפניו הפסוקים הזרים האלו) אבל דברים טובים דאית ביה דרשינן להו, משמע שגם אלה נמצאו בספר זה, ומשמע בברור שספר אחד הוא. ומה שלא נמצאו הפסוקים האלו כעת בבן סירא בביבליע? יוכל להיות שהמעתיקים הראשונים המבינים בררו רק את הטוב ממנו (וכן תמצא ג"כ הפרש גדול בין הבן סירא בלשון ארמית להבן סירא שבלשון יוני שנמצאו באחד מהם כמה פסוקים נוספים מה שאין בשני, ונוסחאות שונים), וגוף הספר בכללו היה בלתי ספק ראשונה או בלשון ארמית (אינו בארמית זאת שלפנינו היום הבן סירא, כי הוא לשון סוריא), והוא הלשון הנהוג אז באומה, כמבואר לעיל, וגם התנ"ך לא ידעו אז ההמון כ"א בלשון ארמית, או היה הבן סירא ראשונה בלשון יוני, והוא היותר נראה, וכן מצאתי להחכם שלעצר (Schlöz. W. G. 2. T. s. 287.) ועיין לעיל (שער השני בהערה ב' לפרק ד') והתלמודיים בעת שהביאו איזה פסוק לענינם אז שמו עליו מעטה עברית כתבנית פסוק בתנ"ך, ומשום זה נמצאו גרסות שונות בקצת פסוקים בשני התלמודים והמדרשות כמו הפסוק במופלא ממך שנמצא ממנו שלש גרסאות (עיין ב"ר פרשה ח'), וזה קרה לו מצד המעתיקים השונים, ואלו היה הבן סירא בלה"ק לא קרה לו שום חלוף, כאשר לא מצינו חלוף בשום פסוק מתנ"ך בדברי התלמודיים. — ועיין פלפול ארוך בענין בן סירא זה בספר מאור עינים, ואחריו החזיק והעתיק דבריו החכם בן זאב בהקדמתו לספר בן סירא, אף שלא מזכיר את שם בעל מאור עינים, ואנחנו אמנם סללנו לנו דרך אחר בהבנת הענין הזה, כאשר לפניך פה קורא חביב! והוכחנו מכל מה שהצענו פה בעליל שלא כוון ר"ע באמרו „אף הקורא בספרים חיצונים" רק על ספרים הנוספים שנכתבו קודם בן סירא, היינו בתחלת בית שני, והנכתבים בתבנית התנ"ך. גם מה שאמר שם הש"ס בבלי על מאמר רבי עקיבא שהזכרנו, וז"ל: „תנא אלו ספרי מינים" ע"כ, כונו בשם ספרי מינים ג"כ בלתי ספק על ספרים הדומים לאלו ועל שנכתבו בתחלת בית שני, ועל תבנית שהזכרנו, שנתחברו מהכתות שחלקו על הפרושים, כי הרבה כתות היו אז באומה הישראלית, ויותר משלש

מדידת המקואות, ותחומין, וכלאים, ומדידת הקרקע, וסוד העבור [1]) עיין דברי שלום ואמת להרב מהרנה"ו.

כמות שמזכיר היוסיפון לרומיים, היו בכל אחת ואחת כתות שונות, כמו שמזכירים סופרי קדמוניות לנוצרים, ושם מינים לדעתי פרושו סעקטען, או אַרטען בל"א, ויהיו ספרי מינים בדרז"ל כולל ספרים שנתחברו מהכתות זולת הפרושים בתבנית זו, בהתחלת בית שני. — ורבים אומרים ובתוכם התשבי שהמינים המה כת ידועה שהאמינה בשתי רשויות, ונקראו כן ע"ש ראש חברתם הפילוסוף מאני עכ"ד. הוא מאַנעס (Manes) שהיה רוצה לשתף אמונה זו עם אמונת הנוצרים, והוא שהביא ממנו הרב בעל עקדה בפרשת ואתחנן ספור ארוך עיי"ש), ושבוש גדול הוא; כי זה מאנעס (Manes) חי בפרס מאתים וחמשים שנה אחר חרבן בית שני, וכבר זכרה המִשנה את המינים שהיו לפניה ימים רבים, ואף רבינו הקדוש שחבר את המשנה היה מאה שנה לפני הפילוסוף הזה. וחלוקי דעות הרבה יש בפרוש שם התאר „מינים" בתלמוד בבלי וירושלמי, וכלם אינם מחוורים, יש מי שאומר שספרי מינין הם תנ"ך שכתבו להם המינים בכתב אשורית ובלה"ק (עיין תשב"ץ חלק ראשון תשובה ב'), ולהברטנורא במשנת חלק (משנה א'): ספרי מינין הם ספרי אריסטו וספרי ד"ה למלכי עו"ג ושירי עגבים, והוא סותר דברי עצמו שכתב בפרושו למסכת תמיד (פ"ה משנה א') (והוא מדברי הירושלמי פרק קמא דברכות) מפני תרעומות המינים בטלו לומר עשרת הדברות בכל יום אף שהמה עקר התורה, מפני שהיו המינים אומרים אלו לבדם נתנו בסיני ולא שאר התורה עכ"ל, וכן כתב בִמקומות אחרים בפרושו למשנה, ואחז"ל (סוף פרק הרואה) שהתקינו לומר מן העולם ועד העולם בעבור המינים שאמרו אין עולם כי אם זה, א"כ נראה בחוש שהמינים היו כתות מישראל, וספרי מינים הם הספרים שהזכרנו, ולא ספרי היונים, כי מה לאלו אצל ישראל ומנהגיהם, וידוע שכת הצדוקים והביתוסים היו מכחישים עולם הבא.

אמר המחבר: התאר הזה „מִינִים" והיחיד ממנו „מִין" והשם המפשט ממנו „מִינוּת" הושאל אח"ז בדברי האמוראים שבתלמוד אל הכפירה במציאות ה', או אל האמונה בריבוי אלהות, או אל האמונה בחומר קדום, או אל עבודת כוכב או מזל או זולתם מהנבראים, כמו שבררנו תודה לה' די באר מכל ספרי התלמוד, בספרנו זרבבל. וכן יכנה הרמב"ם ז"ל תמיד בספריו רק את אלה שהזכרנו בתאר מין, מינים, מינות. וכן מבאר בפירוש הוראת התארים הללו מין, מינים, רק באופן זה שהזכרנו, עיין בספרו יד החזקה הלכות תשובה פרק שלישי הלכה ז'.

[1]) כמו שפעל הרה שהונח על המיחס פרי בבטן האשה (שוואנגער זיין) הושאל ע"ד המליצה על המחשבה שנצמחה ונולדה בקרב לב האדם, כמו הרה עמל וילד שקר. ובדרז"ל הרבה מאד (אולם ישתמשו בפעל הזה ע"ד המרובעים) מהרהר בלבו במקום מחשב בלבו, ככה השם עִבּוּר שהונח על פרי הארץ (כי תרגום של עבור, תבואה, שבר, דגן, הוא עִבּוּר) ועל פרי הבטן, כמו הפעל שורו עִבַּר (איוב כ"א י') והשם בתלמוד ונמצא עוברה בגדה; הושאל ג"כ ע"ד המליצה על המחשבה, ולהיות חכמת תקופות ומזלות צריכה למחשבה וחשבון ע"כ ישתמשו חז"ל לפעמים בשרש חשב ולפעמים בשרש עבר, כמו שאמרו: כל היודע

פרק טז

והטה אזנך ושמע דברי החוקר הרב ר' אברהם פריצול בהקדמתו לספרו הנכבד אגרת אר"ע (המדבר בידיעת רשמי גבולי העולם הנקראת קָאסמָאגראַפיע (Cosmographie) אמר שם במהלל זאת החכמה וז"ל: ולא אביט אל עניי השכל אנשי לצון הלהוטים אחרי ההבל, אשר יכשר להם הלצנות הרבה ממעט שמע חכמה כזאת אשר בין חכמים תתהלל ולפני מלכים תתיצב, לדעת בה מפלאי השם אשר ברא בהבדל המקומות, וחכמת הטבעיים אשר הטביע ה' במציאות ברזל מעפר יוקח ומקום לזהב יזוקו וארץ ספיר אבניה במציאת הקרובים לזריחה, וצא ולמד כמה החכימה התורה האלהית והרחיבה נפשה במקומות הצריכים להגיד הגבולים והשוכנים בישובים בקוי הרוחות והרצועות, בספר בראשית בהגדת כל תולדות העמים וגבולותיהם במושבותם לגוייהם, ובגבולי הארץ ועריהם ושתי את גבולך מים סוף וגו', ואמר במשנה תורה פנו וסעו וגו' ארץ הכנעני והלבנון עד הנהר הגדול נהר פרת, ובאלה מסעי פרטות המסעות כלם, ובחלוקת הארץ אמר: והיו תוצאותיו הימה, ויצא חצר אדר ועבר עצמונה, ורבים מאלה בספר יהושע.

אמנם אוכלי בצלים והשום המזוהמים מני בטן, כאשר יקראו באלה, ילכו עליהם ויעבורו כי לא ידעו מה, ובודאי דבר ה' הוא ולא לתהו נכתבו, וגם כי יודע אופן הישוב בו ובפרט פלאות ה' אשר הטביע בעולמו עכ"ד.

דע קורא חביב! כי כמוה כל חכמה וכל מדע שבעולם גדולה או קטנה הכרחית מאד ונצרכת אל האדם, ע"כ ישתדל אחריהם ללמוד ולדעת אותם, כי אין לך חכמה ודעת שלא תגיע ממנה תועלת לנו, או שתעורר בלבותינו אהבת ה' ע"פ פעולותיו, או תלמדנו דברי תורתנו הקדושה, או לחדד שכלנו, או לתועלת הבריאות וחיי הנפש או תקון החברה בכלל, והדומה, ולא יערערו עליהם כ"א הכסילים אשר השם אלוה בינה והפתאים המזוהמים שמזכיר החכם הנ"ל פה,

---

לחשב בתקופות ומזלות (שבת ע"ה ע"א), ראויות כל השנים כולן להתעבר על ידך (סנהדרין י"א ע"א) כאלו אמר ראויות כל השנים להתחשב על ידך, וכן פי' התוס' (סנהדרין כ"ו ע"א) ר' חייא וכו' הוו קאזלי לעבר שנה פי' לעבר לחשב עכ"ל, ומזה ג"כ בתלמוד שנה מעוברת ר"ל שנה מחושבת, וכן מזה בתרגום יונתן על פסוק ויהי ממחרת החדש השני (ש"א כ' כ"ז) ביומא דבתרוהי דהוא עבור ירחא תנינא, וכן ולא אכל ביום החדש השני (שם שם ל"ד) ביומא עבור ירחא ר"ל חדש מחושב, ואולי נקרא בעבור זה חשבון הכללי בלשונות העמים בשם אלגיברי (Algepra) (שמקורו באמת מלשון הערבי כנודע) ואם נכתבהו באותיות עבריות ונתנה לו תמונה עברית אז יהיה „העבור" כידוע ליודעים בשתי הלשונות אלה ר"ל ערבי ועברי — (ולהרב החכם מוהרמ"ג לעווינזאהן בספרו מאמר התורה והחכמה דעה אחרת בזה, ולא ידעתי בברור אם קבלה היא בידו מפי סופרים וספרים, או עפ"י אומדנא דבר אלה הדברים עיי"ש, ועיין להלן בשם ר' אברהם בר רבי חייא).

אולם המבינים אשר אור השכל יופיע בקרבם, המה ישמחו ויעלזו בכל דבר בינה, ויחפשו אחרי החכמות כאחרי מטמונים, ועל ענין דומה לזה כתב הרמב״ם בפתיחתו לספר המורה וז״ל: השלם מן האנשים וכו׳, מה מאד ישמח בהם ויערבו לו לשמעם, ואמנם המבולבלים שמוחם מזוהם בדעות שאינם אמתיות ובדרכים המטעים, ויחשבום חכמות אמתיות, ויחשבו שהם בעלי עיון, ואין ידיעה להם כלל בדבר שיקרא חכמה ע״ד האמת, הם יברחו וכו׳, ומה מאד יקשו עליהם מפני שאינם משיגים להם ענין, ובעבור שמתבאר מהם ג״כ פסלות דברים מזויפים אשר בידיהם, אשר הם סגלתם וממונם המוכן לצרותיהם, עכ״ד.

פרק יז

ומצאתי שהרב המקובל אלהי ר׳ אברהם בר יצחק מרימון הספרדי (הוא שהעיד עליו החסיד אלהי האר״י ז״ל שכל דבריו נאמרו ברוה״ק) כתב בספרו הגדול על פסוק והיה אמונת עתיך וגו׳: אמונת רמז למספר. עתיך רמז לתכונה. חוסן רמז לתשבורת. ישועות רמז לנגון כמ״ש והיה כנגן המנגן וגו׳. חכמת רמז למדות. ודעות רמז לטבע. יראת ה׳ היא אוצרו רמז לחכמת אלהות (עיין הקדמת הרב בעל נצח ישראל לספרו זה. והקדמת הרב בעל שפתי ישנים לספרו זה) וכדומה לזה כתב המהרש״א ז״ל (בפרק הקומץ רבה כ״ט) על המימרא „מאי מכלות זהב״ שהמנורה עם שבעה נרותיה רומזת להתורה עם שבע החכמות, ועליהם רמז הכתוב חצבה עמודיה שבעה עיי״ש — וכן כתב המקובל מהר״מ בוטריל (סי׳ פ״א משנה ה׳) הנך רואה ידידי קורא נעים! שהחכמות מצוה עלינו ללמוד וללמד לדרוש ולחקור בהם איש איש כפי כח שכלו אשר חנן אותו אלהים.

וזה לשון הרמב״ם ז״ל בספר היד (הלכות קה״ח פי״א הלכה ד׳): ואל יהיו דרכים אלו קלים בעיניך מפני שאין אנו צריכים להם בזמן הזה, שאלו הדרכים דרכים רחוקים ועמוקים הן, והוא סוד העבור שהיו החכמים הגדולים יודעים אותו [1]) ובפרקים שהקדים לפרקי אבות (פרק ה׳) אמר וז״ל: להשתדל בשאר חכמות

---

[1]) והיודע סוד החכמה הזו עם החכמות הנצרכות אליה מקודם נקרא בלשון המקרא יודעי בינה גם יועץ לדעת חז״ל (בפרק אין דורשין) ונקראת החכמה הזו סוד, יען שעקרה וסוא אי״ב תשצ״ג בין מולד למולד, ושבע עבורים בכל י״ט שנה היא המצאה אלהית ולזה נקראת סוד העבור, והעידו קדמונינו ז״ל שכאשר ראה אחד מגדולי פילוסופי העמים את חשבון העבור שלנו המדוקדק מאד זה כמה אלפים שנה מבלי משגה, קרא ואמר אות הוא שרוח נבואה היתה מרחפת על מחוקקי דת העברים, כי השכל האנושי לבד קצר יד להמציא דבר שלם ומדוקדק כזה — ובאמת החשבון הזה הוא נפלא מאד ונעלה על כל חשבוני התקופות זולתנו, ולמען תדע קורא נעים ההבדל בין החשבונות האלו, אעתיק לך פה השבון היהודים וחשבון הגוים והנוצרים בקצור נמרץ מאד, ראמולוס (Romulus) המיסד עיר רומא הוא תקן

הקאלענדאר לרומיים, אבל חלק את השנה רק על עשרה חדשים ; נומא (Numa) המלך השני לרומא הוסיף עליהם עוד שני חדשים וחשב את השנה שלש מאות וחמשים וחמשה יום, ולמען השוה את שנת הלבנה עם שנת החמה, הוסיף לכל שתי שנים חדש אחד מוסף או עבור הנקרא (Mercedonius) פעם מעשרים ושנים ימים ופעם מעשרים ושלשה ימים אחר כל שתי שנים בחלוף סדורו זא"ז, והוספה זו היתה בין כ"ג לבין כ"ד ימים לחדש פעברואר, אבל לא הועיל בתקנתו כי בעבור ימים רבים נעשתה מבוכה גדולה, והוא שנפלו חדשי הסתיו בחורף וחדשי החורף בקיץ, ויהי כי התכהן יוליוס קעזאר (Julius Cäsar) לראש הכהנים (Pontifex Maximus) ומלא את שנת החמה שירדה אחורנית שנים ושבעה יום, אז קרא את התוכן המפורסם בימים ההם את סאסיגענעס (Sosigenes) מאלכסנדריא של מצרים אליו לרומא, ויתקנו שניהם יחדו את הקאלענדאר כפי הלוך החמה, וחלק לכל חדש וחדש סכום ימים ולפי סכום ימות החמה (כפי שהוא לנוצרים עד היום הזה) והוסיפו בין נאוועמבר ודעצעמבר שני חדשים בשנה זו (ולא קראו למו שמות כי לשעתם היו), האחד שלשים וארבעה ימים והחדש השני שלשים ושלשה ימים, למען העמד השנה על מכונה להשלים את הששים ושבעה יום הנזכרים, ויען שהיתה השנה הזאת ארוכה מאד ע"כ קראו אותה בשם שנה נבוכה או מעורבת (Annus Confusionis) והשנה הזאת היתה ארבעים ושבע שנים לפני לדת משיחם, ומן היום ההוא התחילו לחשב כל שנה שס"ה ימים, ועל כל ארבע שנים הוסיפו יום אחד והוא שנה מעוברת (Annus Intercalaris) מן שס"ו ימים, ומן אז התחילו לקרות שנה כזו שנת החמה או שנת יוליוס (וחשבון זה של יוליוס הולך על סגנון שמואל הנזכר לקמן, אלא שהם מתחילים המחזור מן הלידה שלש שנים מלפנינו, וזה החכם סאסיגענעס הנזכר קבל בלתי ספק מהיהודים של אלכסנדריא, עיין הערותינו לעיל לשם העללעניסטען ועיין מ"ע סוף פרק מ') ובשנת 1582 קם הפאפסט גרעגאריוס (Gregorius) וחשב ותקן יותר, והוא לחסר מכל ארבע מאות שנה שלש שנים מעוברות, ונקראת שנת יוליוס בשם סדר הישן (דער אלטע שטיל) ושנת גרעגאריוס בשם סדר החדש (נייער שטיל), בראשון מחזיקים היונים והרוסין עד היום הזה, וראש השנה (נאיי יאהר) שלהם מתחיל שלשה עשר ימים מאוחר מכל עמי הנוצרים המחזיקים בקאלענדאר גרעגאריוס, ועתה אודיעך מן החשבון שבידינו מאבותינו, דע שבקביעת מועדי ה' עלינו זאת המצוה לקבוע חדשים ולמנות שנים, ובהיות שאין ללבנה שנה ולא לחמה חדש, ע"כ עלינו להשוות חשבון החדשים עם השנים, והשווי הזה יושלם בתשע עשרה שנה שהוא מחזור קטן, כאשר נעשה בו שבע שנים מעוברות על הסדר גו"ח אדז"ט, ואז תשתוה שנת החמה עם שנת הלבנה, ולא ישאר שום מותר לחשבון רב אדא, אך לחשבון שמואל ישאר מותר א שעה תפ"ה חלקים מן תתר"ף בשעה, וזה המותר יקלקל קביעת המועדים בזמניהם, כמצוה עלינו, ר"ל שיהיה פסח בתקופת ניסן ככתוב שמור את חדש האביב, ושמיני עצרת בתקופת תשרי, אך לפי חשבון רב אדא נקבעו בזמניהם, וזה לך חשבון שמואל, שנת החמה היא שס"ה יום ורביע, ותקופה אחת הוא צ"א יום ז' שעות ומחצה, ולפ"ז יהיה מותר שנת החמה על שנת הלבנה עשרה ימים כ"א שעות מאתים וארבעה חלקים, ומותר המחזור לפי זה שעה אחת תפ"ה חלקים, ולפי חשבון רב אדא שנת החמה היא שס"ה יום ה' שעות תתקצ"ז חלקים מ"ח רגעים שכל רגע הוא אחד מן ע"ו בחלק, ותקופה אחת היא צ"א יום שבע שעות. תקי"ט חלקים ל"א רגעים, ולפ"ז יהיה מותר שנת החמה על שנת הלבנה יו"ד ימים כ"א שעות קכ"א חלקים מ"ח רגעים, ולפ"ז המשוונה השנים במחזור ואין

ולהרבות משאלות אל הנדסה [1]) עד אשר יחדר שכלו ע"כ. ועוד להרב הנ"ל במורה (חלק ראשון פ' ל"ד) וז"ל: ויש ענינים רבים עיוניים, ואע"פ שלא ילקחו מהם הקדמות לזאת החכמה (ר"ל האלהות) אלא שהם ירגילו השכל ויקנוהו קנין עשות המופת וידיעת האמת בענינים העצמיים לו, ויסירו השבושים הנמצאים ברוב דעות המעיינים וכו', א"א אם כן בהכרח למי שירצה השלמות האנושי (כי שלמות האנושי קודם לשלמות הישראלי, ובלעדיה לא ישיג שלמות הישראלי והוא שלמות התורה וסתרי סודותיה כמ"ש רש"ט בפרושו עיי"ש) מבלתי התלמד תחלה במלאכת ההגיון ואח"כ בלמודיות (ר"ל מספר ותשבורת) על הסדר ואח"כ בטבעיות ואח"כ באלהיות ע"כ — ומי לנו גדול בקדושים כהמקובלים האלהיים בעל ספר הקנה ואביו זצללה"ה שמתפארים בידיעת החכמות, וז"ל בהקדמתו לספר הקנה: ואלה החכמות שהיו מסורים ביד אבי ז"ל, תחלה מקרא משנה ותלמוד, ודקדוק הלשון, וחכמת המספר, וחכמת המדות, וחכמת הכוכבים, וחכמת המזלות, וחכמת המולדות, וחכמת הנפש וכו' עיי"ש.

פרק יח

לכן ידיד נעים קורא משכיל! אם יפתוך המתרשלים או קצרי הדעת למנוע מדברים העיוניים ודעות החכמים, וימסו את לבבך בדברם עליהם סרה לאמר: שהלמודים האלה מביאים אל יציאה מן הדת, וזולתו מן הטענות הכוזבות, למען הדיחך היום מדרך הטובה להפילך במהמורי הסכלות, אל תאבה ואל תשמע להם! וכבר הכה הרמב"ם ז"ל על קדקד הסכלים האלה, וסכר פיהם בספריו היקרים, וז"ל בספר המורה (ח"ב פ' י"א): כי אומתנו אומה חכמה שלמה

מותר כלל, והנה בעבור השווי היה החשבון רב אלא יותר אמתי ובו יחשב הקביעות, ובזה יבואו המועדים בזמניהם כאמור, והחשבון של שמואל היה מפורסם בין ההמון, אך האמתי דרכו אלא בין משכילי העם כמו הסנהדרין, שעליהם סמכו בקביעות ועבור שנים והיו קורין אותו סוד העבור, ועל חשבון זה כוון הרמב"ם פה מה שאמר שהיו החכמים הגדולים יודעים אותו, ובערוך נותן טעם אחר מדוע נקרא סוד העבור, עיין שם, גם יש לומר שקדמונינו כנו את שם חכמה תהיה מה שתהיה (איינע וויססענשאפט) בשם סוד, ולפי דרכנו יהיה פי' סוד העבור (דיא אלגעבריסע וויססענשאפט) וכן יכנה הרמב"ם ז"ל את חכמת געאמעטריא בשם סוד עיין תוי"ט כלאים פ"ה משנה ה', וכן יכנה גם הראב"ע ז"ל בכל מקום את החכמות בשם סודות כנראה בספריו, ומזה תשפוט קורא נעים! כי בעל ספר הברית לא דבר נכונה בספרו זה על הראב"ע בענין סוד שמזכיר בספריו עיי"ש, וטוב היה לו השתיקה מלתת דופי בשלומי אמוני ישראל, ונמליץ על בעל ספר הברית דברי המשורר אלהי „שלח ידיו בשלומיו חלל בריתו".

[1]) הנדסה היא חכמת השעור והמדות הנקראת געאמעטריא (Geometrie) והיא מלה ערבית ותלמודית כדאמרי בפרק הספינה לא אמרן אלא דלא מהנדסי וכו'.

וכו׳, וכאשר גדלנו על מנהג דעות הסכלים, שבו אלו הדעות הפילוסופיות כאלו הם נכרים מתורתנו כזרותם מדעות הסכלים, ואין הענין כן ע״כ, וכתב ע״ז הרב רבינו ש״ט וז״ל: כי אומתנו אומה חכמה ושלמה היתה לא כמו שהיא עתה וכו׳, אשר יחשוב הרבני הסכל, בכל מה שאמר אריסטו הוא זיוף וכזב ויציאה מן הדת, וסותר לדברי הנביאים וכו׳, ואין הדבר כן, אבל כל הנמצא לחכמי הפילוסופים וכו׳, הוא נמצא לחכמינו ולנביאינו אחר שקבלו ממשה רבינו עליו השלום ע״כ. ועוד להרמב״ם ז״ל במורה (חלק ראשון פרק ל״ב) וז״ל: ואין הרצון באלו הכתובים אשר אמרום הנביאים והחכמים ז״ל (ר״ל המורים על מניעת חכמת מה שאחר הטבע) לסתום שער העיון לגמרי, ולבטל השכל מהשיג מה שאפשר להשיגו, כמו שיחשבו הפתאים והמתרשלים אשר ייטב להם שישימו חסרונם ופתיותם שלמות וחכמה, ושלמות זולתם וחכמתם חסרון ויציאה מן הדת, שמים חשך לאור ואור לחשך, אבל כוונת כלם להגיד שיש לשכל האנושי גבול יעמוד אצלו, עכ״ד.

וכמו שבכל המדות ראוי לאחוז דרך האמצעית, כן הורו לנו חז״ל לאחוז גם בלמודי החכמות הדרך האמצעית והוא: שלא נתחכם בדבר הנשגב משכלנו, ולא נתעצל במה שיש לאל ידנו להשיג מהחכמות אחר העיון והחפוש, ומה נעמה מליצתם עליהם השלום בזה, באמרם (בירושלמי דחגיגה פ״ב הלכה א׳): התורה הזו (ר״ל הלמוד בחכמת האלהות Metaphysik) דומה לשני שבילין אחד של אור (רומז אל התשוקה הגדולה המעוררת את האדם ללמוד דברים המופלאים והנשגבים מדעת אנושי) ואחד של שלג (רומז אל העצלות המונעת את האדם לחקור ולהתבונן בדברים שיש בכח שכלו להשיג) הטה בזה מת באור (ע״ד הציץ ומת) הטה בזה מת בשלג (ע״ד תאות עצל תמיתנו) מה יעשה יהלך באמצע, עכ״ד הירושלמי. ועיין היפה מראה (בירושלמי שם) על המאמר רבי לעזר בשם בר סירא: פליאה ממך מה תדע עמוקה משאול מה תחקור במה שהורשית התבונן וגו׳, שהוכיח מזה שהחכמות ובפרט הטבע חובה היא על האדם להתבונן ולחקור בה למען יכיר ע״י מעשי ה׳ ועזוזו, וסיים בזה״ל ולא יהיה (המתעצל בלמוד החכמה הזאת) מאותן שנאמר בהם ואת פעל ה׳ לא יביטו עיי״ש. והמסיתים והמדיחים האלה אשר יניאו את לב העם, מבלתי ילמדו החכמות והלשונות המה שלוחי היצר האורב על פתחי לב אדם, ללכדו בפח הסכלות לשרשו אה״ז מארץ חיים, וז״ל החסיד בעל ח״ה (שער יח״המ פ״ה) ואם לא יוכל (היצר) לפתותך במה שזכרנו ישתדל לך מצד חכמתך, ואם יראה ממך חריצות ללמוד החכמה (אלהות או טבעיות או למודיות עיין טוה״ל שם) יאמר לך הלא יספיק לך מה שמספיק לגדולי דורך וזקניך לדעת תורתך הנאמנה, הלא ידעת כי החכמה אין לה קץ ולא תכלית שים מגמתך אל עקר האמונה ושרש התורה, ואח״כ למוד מה שתזדיין בו וכו׳, והנח לך דברי הדינים ומחלוקת החכמים בהם ואל תבנים עצמך בחכמת שרשי המופת ואיכות הדבור (ר״ל חכמת ההגיון הנקראת חכמת הדבור המלמדת דרכי המופת וכו׳) ומיני ההקשות (דרכי הוצאות הסברות ותולדות החכמה) ואופני הראיות וכו׳, מפני עמקם ודקות ענינם, וסמוך על אנשי הקבלה (ר״ל אביך

וזקניך ומלמדך) במה שתוכל לעמוד על ברורו כאשר תסמך עליהם במה שהוא נמנע ממך וכו', עכ"ד.

פרק יט

וראה מה שכתב החוקר אלהי רבינו יש"ר מקנדיאה במהלל החכמות בספר אלים (בהקדמתו לחלק שני המתואר מעין גנים) וז"ל: וגם אמנה המכונה בשם חכמה חיצונית, בת אבי היא, לקח טוב ומתת אלהים, ההונן שכלנו אשר בו נתעצם, ועמו מקור חיים באורו נראה אור וכו' אם ההגיון והנלוים אליו ממלאכת הדקדוק והמליצה והשיר להבין הכ"ד ספרים וכו', ואם החכמות הלמודיות המגביהי לשבת תכונת הגלגלים וכו' הם המספרים כבוד אל ומראים על מעשה ה' כי נורא הוא וכו', מה רבו מעשי הגיאומיטריאה הנותנת קצבה לארץ רבה לארכה ולרחבה, תעלה במעלות לדעת גובה הרקיעים ומדור הכוכבים וכו', חכמת האלגיברה באר חפרוה חכמי חרשים, כמה מעלות טובות למקום עלינו, זאת הנחלה שקולה היא כנגד כל מה שהנחילנו בצדקתו, ותהי לנו לעינים להוציא לאור כל תעלומה וכו' ואם חכמת הנגון להבין שעורי הקולות והיחסים וכו', אמנם כי תכלית אחת לחכמות הלמודיות נוסף על כל הטובות הנזכרות והתעליות, להרגיל שכלנו לפשוט צורות הדברים מחמרם, והיא דרך לחכמת אלהות, כאשר כתב תלמי החכם בהקדמת ספר האלמאגסטי, ואם חכמת הטבע היא אם כל חי, מלפנו ההתחלות, והסבות, והצורות, והאיכיות, והסגולות, ההוות מד' היסודות שבכללם רפואות הגויות, תפרוש כנפיה עד רקיע השמים, ובכל הנראה באויר, תציע שאול לדעת המתצבים ומבטן מי יצאו המעינות השוטפות בתבל לדעת תכונת הצמחים והדגים והעופים הרומשים, והחיות, ותבנית חלקיהם, ותועלת אבריהם, ולהורות נתן בלבה להרבות המינים בהרכבת עצמים שונים, באילנות, ובבע"ח, ובסממנים, ולהפשיט המרכבים, הרוממים מצורתם להחיותם, ומגוית הארי ונבלת הסוס תוליד הדבורים, תאסף הנגרים, ותפריד המחוברים במתכות, ותחת הנחשת תביא זהב, נופח באש פחם ישיש וישמח בהגלות אליו מגלת סתרים, ובכלל עסקיה וחקירותיה רבו מספר, הוא ידיעת הנפש הדברית וכחותיה ופעולותיה, כפתריה ופרחיה, ואם ההתבוננות בכל אחד ואחד מהנמצאים מביא האדם להכרת הבורא יתעלה ולרומם ארון כל טוב וסבה, כ"ש שמבשרנו נחזה אלוה עושנו ולהללו על כי כל משפטיו תהום רבה, ואם חכמת המדות כהלכות הנהגת עצמו וביתו ומדינתו, חי ראשי זו היא הדרך ישרה שיבור לו הרוצה להשלים נשמתו, ואעידה לי עדים נאמנים חכמי התלמוד מספרים על חכמי היונים שהיו באים מאתונא לירושלים לשמוע בלמודים [1]) לפנים זאת בישראל כל חכמה

---

[1]) ובעבור זה נמלאו הרבה מאמרי מוסר ומדות ומשלים וכדומה בספרי היונים שהם מכוונים ממש עם דברי התלמודיים, וכמו שהביא היוסיפון לרומיים (עיין לקמן) על פיטאגוראס

ותבונה, בסיני נתנה, למשה היתה למנה, ובימי הנביאים אנשי אמונה מהלכי המאורות, נשים באות מאירות, ומליצים ומשוררים ורופאים וטבעיים לרוב בין העבריים. גם חכמת האלהות וכו׳ מצאה בית והיתה מסורה ליקירי ירושלים בני עליה וחכמת הלמודים קן לה, והנגון שתה אפרוחיה בין מזבחות ה׳ צבאות, בחצרות אלהינו יפריחו בימי המלך שלמה, והנה היום בעונותינו וכו׳, הלא נכריות נחשבו החכמות בעיניהם, וחפרה הלבנה ובושה החמה, הלכו חשכים ואין נגה להם, והלמודים אשר נשתוחחו לפניהם כילדים אשר בגילם היום עליהם יתלחשו כבני נכר יתכחשו להם וכו׳, ועל כיוצא בהם כתב הרמב״ם ז״ל (בפ״ב מר״ה) שלא יבינו מהגלגל אלא כמו שיבין השור והחמור, והעדר ידיעתם עשה להם את החיל הזה, שיספרו בגנותם של למודים, וחשבו יהי עליהם סתרה על האולת והחסרון עכ״ל. וז״ל הרב המקובל ר׳ משה בוטריל בפרושו לספר יצירה (פ״ג משנה ב׳): אמר משה בוטריל: לא יכנם שום אדם בזה הפרדם (ר״ל בסודות הקבלה) שלא עיין בחכמת הפילוסופים, כי האלהים! חכמת הפילוסופים נקשרת בחכמת הקבלה כמו שלהבת בגחלת, והיום ראיתי לבני ציון היקרים שדלת זאת החכמה לפניהם ננעלת, וידמה לעם ציון שאם יחקרו בחכמת הפילוסופיא ישימו תורת משה פלסתר, ודרך רמיה, ואין זה, כי תורתנו הקדושה נקראת פילוסופיא הטהורה עכ״ל, ועיין בעץ חיים (שער קצור אבי״ע פרק י׳) כל הפרק עד גמירא, ותדע קורא נעים! שהעשר ספירות שמזכירים המקובלים המה התארים של הבורא ית״ש שמביאים הפילוסופים, כמו שהולך ומבאר באריכות הרב הגאון הרמ״א ז״ל בספרו תורת העולה והביא ראיות הרבה מספר הזהר וספרי קבלה עיי״ש, וכן העיד החכם הגדול הרב ישי״ר מקנדיאה שהיה מקובל גדול כנראה מספריו בחכמת הקבלה, גם הביא בשם המקובל הפילוסוף הגדול הר״י אבן נחמיאש מגליל קאָנסטאַנטינאָפאל (הוא שהלהיב את תשוקת הרב ישי״ר ז״ל ללמוד חכמת הקבלה) שאמר לו חכמת הקבלה היא דומה ממש לפילוסופיא של אפלטון היוני, והראה לו ספר בכוון שתי הדעות ר״ל דעת הקבלה ודעת אפלטון, עיין בהקדמת ר׳ שמואל ב״ר יהודה ש״ץ לספר תעלומות חכמה להרב ישי״ר מקאנדיאה ז״ל וביסוד מורא (שער ראשון) להראב״ע אמר וז״ל: קדמונינו היו חכמים גדולים בכל חכמה וכו׳ יש בתלמוד דברים וכו׳, אין יכולת במשכיל לדעת אם לא ילמוד חכמת המזלות, לידע מהלכי החמה והלבנה וכו׳, אם לא ילמוד בתחלה חכמת המדות, כי היא כמו סלם מוצב ארצה וראשו מגיע

והאריסטוטלים שלמדו הרבה מהיהודים, וגם על האמער (Homer) המשורר אמרו כן, וז״ל המעתיק ללה״א היוסיפון לרומיים הכהן (Ott.) דפוס (Zürich) צד 20: האמער לקח הרבה לספרו מספרי העברים כמו שהוכיח הכהן (Zacharias Bogan) בספרו (Homerus Hebraizans) גם הרבה מלות עבריות נמצאו בספר האמער, ובעבור זה אומרים קצת החכמים שהשם (Homeros) אינו שם המחבר אבל שם הספר והיא מלה עברית אמר ר״ל ספורים, ומזה בלה״א (Mähr. Mährchen) עכ״ל.

השמימה וכו׳ אם לא ילמוד חכמת הנפש ולא ידענה, אם לא ילמוד תחלה מחכמת תולדות השמים והארץ, גם צורך למשכיל שידע לצורך התלמוד חכמת ההגיון, כי היא מאזני כל חכמה וכו׳, רק היודע חכמת התולדות, וחכמת המבטא, וחכמת המזלות, בראיות גמורות מחכמת החשבון והמדות וחכמת הערכים, אז יוכל לעלות לדעת סוד הנפש ומלאכי עליון והעולם הבא, ומהתורה ומדברי הנביאים ומדברי חכמי התלמוד יחכם ויבין סודות עמוקים שנעלמו מעיני רבים וכו׳, עיי״ש.

פרק כ

ובפרוש פסק רמ״א להלכה ביו״ד (סימן רמ״ו ס״ד) שמותר ללמוד החכמות ואמר שהוא הנקרא בין החכמים טיול בפרדס י) ע״ב שקר הרב הנ״ל בעצמו

י) ומה שכתב הש״ך שם (סק״ו) וז״ל: אבל לא בלמוד שאר החכמות, כגון ספרי הפילוסופים ותכונה וקבלה וכיוצא בהן, ואין לשון הרב (רמ״א) מתוקן שכתב וזהו נקרא בין החכמים טיול בפרדס (בשם הרמב״ם מהלכות יסודי התורה), ואינו כן שהרמב״ם (בהלכות יסודי התורה בספ״ד) כתב שענייני מעשה בראשית ומעשה מרכבה הם שהחכמים קוראין אותם פרדס (וכמ״ש בפרק אין דורשין) ד׳ נכנסו לפרדס וכו׳ עכ״ל. שגגה יצאה מלפניו, ובמחילת כבודו הנשגב לא עיין או לא דק היטב בדברי הרמב״ם, הלא בפרק ד׳ הנ״ל כתב הרמב״ם בפרוש וז״ל: כל אלו הדברים שבפרק ג׳ וד׳ הוא הנקרא מעשה בראשית, ובסוף פ״ב הנ״ל כתב, ובאור כל העקרים שבשני פרקים אלו הוא הנקרא מעשה מרכבה ע״כ, הנה הוא מורה באצבע שלמודי מה שאחר הטבע (מעטאפיזיק) שבשני פרקים הראשונים המה מעשה מרכבה, ולמודי חכמת הטבע (פיזיק) מפרק ג׳ וד׳ המה מעשה בראשית, וע״ז כתב אח״כ שהלמודים האלו ר״ל מה שאחר הטבע, וחכמת הטבע, הם נקראים בפי חז״ל בשם פרדס, וכן כתב הוא ז״ל באר היטב בפירושו למשנה (חגיגה פ״ב משנה אין דורשין) ובספר המורה בהקדמתו, וז״ל: וכבר בארנו בחבורינו התלמודיים כללים מזה הענין וכו׳, וזכרנו בהם שמעשה בראשית הוא חכמת הטבע, ומעשה מרכבה הוא חכמת האלהות עיי״ש. ועיין ברטנורא חגיגה (פ״ב משנה א׳) שהביא דברי הרמב״ם ונראה שהם מסכימים לדברינו אלה, ובזה סרה ג״כ תלונת הש״ך על הדרישה שכתב ע״ז שנסתבך בלשון זה של הרמב״ם, ואמר עליו שלא עיין רק בדבריו שבפ״א מהלכות ת״ת שסיים (הרב ז״ל) שם מענינים הנקראים פרד״ס בכלל הש״ס הם וכו׳, ואלו ראה דברי הרמב״ם שבסוף פ״ד מהלכות יסודי התורה שהבאתי לא כתב כן, עכ״ל הש״ך, ואולם האמת שהדרישה שפרש פרדס חכמת הטבע ומה שאחר הטבע, דק היטב בדברי הרמב״ם בכל המקומות שזכרנו.

ולתוספת ראיה לדברינו, אעתיק לך הנה דברי החכם ר׳ שמואל בר״י אבן תבון ז״ל בפרוש מלות הזרות לספורה באות ה׳ בשם חכמת הטבע וחכמה האלהות וז״ל: אמר הרב ז״ל: (חכמת הטבע) שהיא מה שקראו רבותינו ז״ל מעשה בראשית, רוצה בזה שהסודות שבמעשה בראשית הם כללים וראשי פרקים מחכמת הטבע וכו׳, הגשמיים כלם עליונים ותחתונים ובכל

בלמוד החכמות כנראה מתבורו תורת העולה, המדבר בתבונה ופילוסופיא, וכנראה מתשובתו לרש״ל (תשובות רמ״א תשובה ז׳ ותשובות רש״ל תשובה נ״א) וז״ל: תחלה אענה מה שהרעיש אדוני את העולם עלי בהביאי במכתבי הראשון דברי חכמת היונים וראש הפילוסופים (אריסטו) וכו׳, זו מחלוקת ישנה בין החכמים, ולא אצטרך להשיב עליה, כי כבר תשובתו הרמתה מונחת בקרן זוית, ערוכה בתשובת הרשב״א (סי׳ ת״ד) מה שהשיבו חכמי פרובינציא להרשב״א ז״ל על זו וכו׳, ומי לנו גדול מהרמב״ם ז״ל שעשה ספר המורה שכלו אינו אלא מזה המין וכו׳, ולא אסרו חז״ל ללמוד דברי החכמים וחקירתם במהות המציאות וטבעיהן, כי אדרבה ע״י זה נודע גדולתו של יוצר בראשית ית׳, והוא פי׳ שעור קומה שאמרו עליו כל היודע וכו׳ [1]) ואף כי חכמי אומות העולם אמרו, כבר אמרו (מגלה ט״ז ע״א): כל האומר דבר חכמה אפילו באומות העולם נקרא חכם, וכזה עשו כל החכמים שהביאו דברי החוקרים בספריהם, כאשר גלוי לכל, מספר המורה, ובעל העקדה, ושאר מחקרים גדולים וקטנים וכו׳, ואיך לא! והנה הרב המורה כתב (פ׳ כ״ב מחלק השני) שכל מה שהשיג אריסטו עד גלגל הירח הכל אמת וכו׳, וכתב עוד שכל דבריו הם דעת חז״ל מלבד במקצת וכו׳, אך אומר: שאני אם אברח, אברח יותר מלעסוק בקבלה, להבין מעצמי בדבריהם [2]) ממה שאברח לעסוק בפילוסופיא עכ״ל, (ועיין שם עוד מה שהביא מתשובת בר ששת—),

---

מקריהם והמהות (פי׳ יסודות) ספרי החכמה הזאת הם הספרים הנמצאים לאריסטו בה, הראשון ספר השמע הטבעי, מדבר בכלל הענינים הטבעיים, והשני ספר השמים והעולם וכו׳, והשלישי ספר איכות ההויה וכו׳, והרביעי ספר אותות השמים וכו׳, והחמישי ספר המוצאים והמקורים וכו׳, והששי ספר הצמחים וכו׳, והשביעי ספר בעלי חיים וכו׳, והשמיני ספר הנפש וכו׳, והתשיעי ספר החוש והמוחש וכו׳, ואיני רואה בפרשת בראשית ראשי פרקים רק מעט מזעיר ממה שאלו הספרים אינו חלק ממאה ולא הלק ממאתים, וזה נמשך אחר דעתו בפרוש הפרשה ראשונה ובתכונת התורה ככתוב בה — (חכמת האלהות) הכמה מדברת במה שאין בה טבע וכו׳ ושרש ספרי החכמה הזאת הוא ספר לאריסטו קראו ספר מה שאחר הטבע עכ״ל, ועיין בספר דרך אמונה הגדול להחכם ר׳ אברהם בי באגי (במ״ב ש״ג) ובספר נוה שלום להרב החכם ר׳ אברהם שלום (מאמר ז׳ פ״ב) מענין פרדס, הביאם הרב בעל יפה מראה בספרו הזה (פאה פ״א הלכה א׳) וע״ל שער השני פרק ח׳.

[1]) והוא בפרקי היכלות אמר רבי ישמעאל כל היודע שעורו של הקב״ה מובטח שהוא בן עוה״ב וכו׳ ע״כ, והביאו הרמב״ם במורה והרש״ט ופי׳ שם שידיעת חכמת הטבע בכללה היא שעור קומה (עיין שם ח״א פרק ע״ב והקדמת רש״ט לפרק זה) ולרמב״ן ולהמקובלים ולבעל המערכת (פרק ל״א ופרק ט׳) גם לכוזרי (מאמר רביעי סימן ג׳) דעות שונות, עיין שם בא״נ והרמ״א פה כוון לדברי המורה הנ״ל.

[2]) וכבר נודע מה שקרה לעוסקי הקבלה והזהר במדינות טורקייא ובמחוז פאדאלי (בדור שלפנינו) שנתפקרו במינות ועברו על עבירות חמורות בפרהסיא, כגלוי עריות וחלול שבת ומועדים וכו׳, והפכו דברי אלהים חיים בדעות האלהות ובפרושי התורה, במה שתלו

ומה שהביא בעל ספר הברית (חלק ראשון מאמר כ׳ פ״ח ופרק ל״ב) בשם תשובת הרמ״א הנ״ל, הנה הוא גלוי ומפורסם לכל מעיין שלא נאמנו דבריו בזה ומצוה לעיין שם. וכבר אמר הרב האלהי הגאון ר׳ יוסף אלבו בספרו העקרים (העתיקו החכם המבקר לספר הברית במאסף ולהיות הספר הזה מדי כתבי זאת אינו מצוי בידי, סמכתי על החכם הזה) וז״ל: כי השם יתעלה לא גלה לקדושיו כ״א תכלית הנפש, ודברים המגיעים לתועלת האמונה והדת אשר על ידם ישיג האדם הצלחה אמתית בעולם הבא, או מה שהוא לתועלת האומה בארצותם למושביהם, אך בסתרי ענין הבריאה לא גלה להם מצפונים, ומקום הניח לשכל אנושי לחשוב ולהגות, עכ״ל.

פרק כא

ואם אסר הרשב״א ז״ל בימיו למוד הפילוסופיא? לא אסר כ״א הפילוסופיא מה שאחר הטבע ׳) והדרשות אשר דרשו אז הדורשים, כמו: אברהם ושרה הם

הכל בספרי הזהר והמקובלים, כנראה בספרי הגאון יעב״ץ וביחוד בספר מטפחת ספרים מגאון יעב״ץ ז״ל לנגחי בהם עמל הכסילים, עיין ספרו שבט לגו כסילים, ולחיי עוה״ב יהיו נזכרים הרבנים הגאונים דברלדי וקאסטנטין ויתר הקהלות (עיין ספר השמות) שגזרו בחרמות ביום כ׳ סיון תקי״ח שלא ללמוד ספר הזהר שום אדם כי אם מי שבקי בש״ס ופוסקים, וזה עד שיהיה הלומד בן שלשים שנה, וכן הדין בספרי הקבלה זולת הזהר.

׳) וכן לדעתי כל המתנגדים החולקים על למוד החכמות שמזכירם בעל ספר הברית שם, ורוב דבריו לקוחים מהשל״ה הנזכר לקמן) כגון ר׳ יוסף יעב״ץ בעל אור החיים, והרא״ש ז״ל (בכתיבתו אל החכם ר׳ ישראל טולטילא) וכדומה עיי״ש, וכן השל״ה במסכת שבועות קפ״ג וכן בעל העקדה בספרו חזות קשה וספרו יד אבשלום (הוא פרושו על ספר משלי) לא חלקו אלא על הפילוסופיא שאחר הטבע, ובאופנים דוקא שמזכיר הרשב״א כמבואר פה, וגם הרמב״ן ז״ל באגרתו אל חכמי צרפת (בהתגוללותו נגד ספר המדע והמורה שעמדו עליהם איזה עוררים בצרפת במונט פעליר (Montpellier) ודנו אותם בשרפה ע״פ השחד שהשחידו להשלטון וכו׳) אף שנראה שם באמת שגם הוא ז״ל היה כמתנגד אל למוד חכמת מה שאחר הטבע והוא הפילוסופיא, מ״מ לא אסרה לגמרי, כמו שמשמע שם מהתשובה של רב האי גאון שמביא שם (עיין בהקדמתנו לספר זה) שאמר לא תמצא י״ח וכו׳ אלא באומן המתעסקים במשנה ובתלמוד ובחכמה יחד (רומז אל הפילוסופיא כמו שמזכירה רב האי ז״ל בפרוש לפני מאמר הזה עיי״ש) ובפרוש כתב הרמב״ן שם באגרתו אל חכמי צרפת, וז״ל: והדעו באמת ובברור כי לא ישמעו הקהלות לחרם ומרור, ופני כלם קבלו פאֹרור, בגזרתכם לגנוז ספרי הרב הגדול (המדע והמורה) לעזוב כל איש מאויו, הפורש מהם (מספרים האלו) כפורש מחייו וכו׳, ומורה שם על איזה אופן יהיה הלמוד בספר המורה, עיי״ש, אבל למוד שאר החכמות לא גנה הרב הזה, אדרבא יגוה בלמודם ומזרז עליהם, והוא בעצמו היה בקי בלשונות רבות ובחכמות והיה רופא גדול, ובפרושו לתורה בפרשת ויגש מביא בפרוש שם דודאים, שהיה

החומר והצורה וכדומה, ובפרוש התיר ללמוד רפואה ומה שצריך אליה מחכמת הטבע, וגם למוד הפילוסופיא מה שאחר הטבע לא אסר לגמרי, כ״א עד שיהיה הלומד בן כ״ה שנים (עיין שו״ת הרשב״א סי׳ תט״ז) וכן כתב הרמ״א והרש״ל (עיין בתשובת רמ״א תשובה ז׳) והטעם שאסרו עד כ״ה; כי להיות האדם בשני העליה האלו משוקע במוחשות, לא יוכל לשער עוד מדברים הבלתי מוחשים הנתלים רק בהשגת השכל כלמודים האלה מחכמת האלהות, לא כן בימי העמידה שאז יגבר

מהפש בכל ספרי הרפואה שבעולם לאמת פרוש הבן עזרא ולא מצא עיי״ש, ובפרוש כתב באגרתו הנזכרת וז״ל: והותר לקרובי מלכות ללמוד חכמת יונית ולהבין במלאכת הרפואות, לשער כל מדה ולדעת כל תבנית, ויתר החכמות והתחבולות, ולהחיות נפשם בחצרות המלכים ובטירותם, אף כי אלה החכמות מותרות, ורבותינו ז״ל הזהירונו בהם וצוונו עליהם, וכאשר אבדו ספרי חכמותינו באבדן מולדתנו והוצרכנו ללמוד בהם מספרי היונים והעמים שונים וכו׳ עיי״ש, וכן הרב הברטנורא ברים משנת חלק, שאסר הקריאה בספרי מינים, נראה בעליל מדבריו שם שהחכמות שיש בהם חדוד השכל או תועלת וכדומה מותרין, ואף ספרי החיצונים לא אסר לגמרי, עיין פרושו לאבות (פ״ה משנה כ״ב).

וכן אנחנו בספרנו זה, לא שמנו מגמתנו לעורר לבב כל איש ואיש מבני עמנו, אל למוד חכמה מה שאחר הטבע הוא הפילוסופיא, ולא ע״ז ירינו פנות יסודי ספרנו זה, וכל כונתנו כ״א על למוד הלשונות המדעים והחכמות ההכרחיות אשר לא תפסד בהם הדת, ולא ירופפו ע״י עמודי האמונה, אדרבא עי״ז תתחזק האמונה והאהבה בה׳ יתברך, אבל מ״מ לא ראוי לסגור היכל הפילוסופיא לגמרי בפני כל אדם, כי מי שאסף תורת ה׳ בחפניו, והחזיק בדתה ולמד הרבה ושמש ת״ח, וכבר ידע כל החכמות הקדומות לה, ראוי לו ונכון ללמדה ג״כ ולמצוה תחשב לו, כמו שבארנו פה בספרנו לקמן, ועיין מ״ש בעל העקדה בספרו יד אבשלום בפסוק פי צדיק ינוב חכמה (משלי י׳), וצריך שישמור הכללים שהורו חז״ל למי שמתעסק בלמודה בפ״ב דחגיגה וביאר המקומות, וחז״ל הורו לנו בפרוש שרק מי שהגיע אל המעלות הנזכרות מותר לו ללמוד הפילוסופיא, ואמרו (ברכות ס״ג ע״ב): אמר רבא לעולם ילמד אדם תורה ואח״כ יהגה, אבל מי שלא הגיע עדנה אל המעלות הנזכרות חלילה לו להתעסק בלמוד הפילוסופיא כי יזיק לו כנודע מבן עזאי ובן זומא, ותחת כי יקוה למצוא דבש, יינק מרורת פתנים, ויפסד אמונתו ודתו, ויאבד עולמו בזה ובבא, כאשר בא על זה האות והמופת, וכנודע מאלישע אחר ומזולתו, וכמו שמבואר בספרי קדמונינו ורבותינו האחרונים אשר דבריהם סמוכים לעד, ויען שרבותינו ז״ל הנזכרים כנו לרוב את שם פילוסופיא בשם חכמה סתם, ע״כ טעו קצת וחשבו שאזהרתם כוללת כל חכמה ומדע וכל למוד זולת התורה, כלמוד הלשונות ולמוד הטבע וכדומה, ויחפאו עליהם דברים אשר לא עלו על לבם מעולם, כי המה ודאי מותרות והכרחיות לכל איש ואיש כפי שכלו, וכפי ערכו וכפי מקומו, וכבר הוריתיך לדעת קורא נעים! שבכ״מ שהזכרנו בספרנו זה למוד החכמות סתם, כונתנו רק על חכמת השמוש והיצירות (עיין הקדמתנו לספר זה) ולא על חכמת הפילוסופיא, וכאשר הביאנו הענין והזכרנו לפעמים מהתר למוד הפילוסופיא בפרוש, כונתנו רק על חכמי התורה השלמים והיראים, שכבר מלאו כרסם בתלמוד ובפוסקים ובכל המדעים הקודמים לה ולא זולתם.

יגבר עליו שכלו, ואשכלות התבונה יגמולו, אז העיון בדברים האלה לחכם וירא אלהים לצדקה יחשב לו, וז"ל הרמב"ם (במורה חלק ג' פרק נ"א): וכבר בארו הפילוסופים, כי הכחות הגופניות בימי הבחרות ימנעו רוב מעלות המדות וכו', כי כל אשר יחלשו כחות הגוף ותכבה אש התאוות יֶחזק השכל, עכ"ד. ע"כ לא ערב הרשב"א ז"ל את לבבו לאסור לגמרי העיונים האלו ההכרחיים לחכם, ולא חשש ג"כ אל המעט מהחכמים המעיינים שתעו לפעמים מדרך האמת, והלכו דרך עקלתון מעומק המושג או מקוצר המשיג, וז"ל הבהיר (הובא בהקדמת ספר ויקהל משה): אמר ר' רחומאי מ"ד ודרך חיים תוכחות מוסר, מלמד שכל הרגיל במעשה מרכבה ובמעשה בראשית א"א לאדם שלא יכשל בה, שנאמר והמכשלה הזאת תחת ידך, אעפ"כ הוא אהוב וחביב לפני המקום שנאמר ודגלו עלי אהבה עכ"ד. ועיין (חגיגה י"ד ע"א) ע"פ והמכשלה הזאת תחת ידך, דברים שאין בני אדם עומדים עליהם אלא א"כ נכשלים בהם [1]) וכל דבר שיש תועלת לחכמים אין אנו חוששין לטעותי איש המוני או הפתי חסר לב כההיא דפרק הספינה, על הא דתנינא (פרק י"ז משנה ט"ז דכלים) לענין אונאה על כלן אמר ר"י בן זכאי אוי לי אם אומר וכו', דסוף סוף אמרה וסמך אקרא כי ישרים דרכי ה' וגו', ובב"ר (פ' ח') על הכתוב נעשה אדם, ר' שמואל בר נחמן בשם ר' יונתן אמר בשעה שהיה משה כותב את התורה וכו' כיון שהגיע לפסוק הזה וכו' אמר לפניו רבון העולם מה אתה נותן פ"פ למינים? אתמהא! אמר לו כתוב והרוצה לטעות יטעה, גם במשנת ע"ג (פ"ד מ"ז) השיבו הזקנים לרומיים יאבד (הקב"ה) עולמו מפני השוטים? והרב בעל א"ב בחלק חמישי המכונה ימי עולם (פרק מ"ב) אחר שהביא הנ"ל, סיים בזה"ל, ואמר כי המשכיל לא יתאפק ממעשיו או מדבריו אשר יקוה בם תועלת לאנשי התבונה, מדאגה פן ישלחו הכסילים בעולתה ידיהם ובבשרם לא ישרטו שרטת ילכו את חכמים ויחכמו עיי"ש, וגדולה מזו הורה לנו הרב אלהי רבינו יוסף אלבו ז"ל (עקרים מ"א פ' ב') שהטועה בעיון אינו נקרא כופר, אבל הוא בכלל חכמי ישראל וחסידיהם, והוא חוטא בשוגג וצריך כפרה וכו', עיי"ש דברים נפלאים.

פרק כב

ומי לא יודה שנתן ה' בנו חכמה ותבונה, לדעת ולהשכיל בחכמות היצירות

---

[1]) ועיין לעיל מה שכתבנו בהערה לפרק ד' משער השלישי, ויפה אמר חכם וסופר אחד „ראשית מחקר פליאה" וז"ל הקנה הקדוש בהקדמתו לספרו הגדול על המצות: אין אדם בונה בית אם לא יסתור המקום, ואם הוא כותל רעוע מהרסו לגמרי כדי לחזקו מחדש, ותורתנו היא נהרסת הריסות אחר הריסות מחסרון ידיעתנו וכל הספרים שעשינו (רומז אל ספרו זה וספר הפליאה שהם מלאים שאלות וספקות כאשר יבינו בהם המשכילים) כלם הורסים ובונים וכו', עיי"ש דברים רבים המסכימים לענינו. — וכבר חברתי בעז"ה מאמר אחד קראתיו בשם „פלאי הציר", בדרך משל חידה, וכוונתי בו לברר המאמרים הללו של חז"ל שהזכרנו על פסוק זה והמכשלה הזאת תחת ידך. עיין ספרי בית האוצר מחברת שניה.

והשמוש איש איש כפי כחו, שיש בהן לתועלת האדם ומלי דחיותא הם, והכרת לעסוק בהן, ותניא (שבת פ"ב ע"א): אמר ליה רב הונא לרבה בריה, מ"ט לא שכיחת קמיה דרב חסדא דמחדדן שמעתיה? א"ל מאי איזיל לגביה דכי אזילנא לגביה מותיב לי במלי דעלמא וכו', אמר ליה הוא עסיק בחיי דברייתא ואת אמרת במלי דעלמא! כ"ש זיל לגביה ע"כ. וז"ל הבונה שם: מלי דעלמא היה קורא רבה לכל דבר שאינו למוד בתורה, והודיעו אביו שחיי האדם ובריאתו הוא למוד ראוי, וצריך לכל בן תורה כדי שיוכל להגות בה, ואינו מלי דעלמא וכו', ואמר לו שתקון הגוף קודם לתקון הנפש בזמן וטבע, עכ"ל.

ובאמת לא מצינו לאחד מגדולי הנביאים או מגדולי התנאים והאמוראים והגאונים וגדולי הרבנים שאחריהם עד היום הזה, שאסרו זאת; אבל אדרבא מצינו להפך שהיו מזרזים על למודם והיו שוקדים בעצמם בלשונות ובחכמות, והיו מתפארים בידיעתן (עיין רש"י מלכים ב' י"ח כ"ו), ולא אלו הגדולים לבד שקדו בה, אבל היה למוד הלשונות והחכמות מתפשט בכלל האומה הישראלית מדור דור מיום היתה לגוי, ובפרט ראשי העם הכהנים השופטים הזקנים והנביאים שבכל דור, ואנשי כנסת הגדולה וזקני הסנהדרין שהיו אחריהם [1]) ראשי גליות וראשי ישיבות, והנשיאים והרבנים שאחר זה עד דרא בתראה קרוב לזמננו, כלם

---

[1]) דע שבימי בית שני הושב שם הזקנים והשופטים בשם סנהדרין כאשר הושב שמה בתחלת בית שני בשם אנשי כנסת הגדולה, ומה שאמר בעל אוצר השרשים בשם סנהדרין שבתחלת בית ראשון הושב השם הזה, טעות הוא, ואמר עוד שיש רוצים לדמות לשם סענאטארין (Senatoren) ברומי עכ"ד, רוצים בזה שנשאל שם זה מלשון רומי שנקראו אז ברומא השופטים הגדולים בשם סענאטארעס (Senatores) ופרושו „זקנים", יען שנבחרו לזה אנשים חכמים וידועים אשר באו בימים, ומקום המשפט של הזקנים האלה נקרא סענאטוס (Senatus) ר"ל מושב זקנים (והסענאטוס הזה תקן ראמולוס (Romulus) המיסד עיר רומא, ולא נתבטל הסענאטוס הזה גם בימי מלוך המלכים גם בימי שפוט היועצים קאנסולעס (Consules) אף בימי הקיסרים ובראשית יסודתו ע"י ראמולוס היו בו מאה איש, ואח"ז כאשר הרחיבו את גבול ממשלתם היו בו יותר ויותר עד שלש מאות איש). — והיהודים שהיו אז בבית שני מ"י היונים והרומים שאלו הרבה שמות מהם, (גם השבו הרבה שמות עבריים לשמות יוניים ורומיים), כנמצא מהם הרבה במשנה ובתלמוד, רק שנתנו להם הברות עבריות ותמונות עבריות כאשר לפנינו (משם סענאטארעם) סנהדרים ביו"ד מ"ם הרבוי או יו"ד נו"ן כדרך לשון התלמוד, ולד"א הוא משם סינאד (Synod) שבלשון יוני, ומשתמשים בו גם הרוסיים כעת על מושב זקני הכהנים הנמצא בעיר המלוכה פעטערסבורג, המושלים על כל הכהנים והכומרים שבמדינה, ושניהם בלתי צודקים, והאמת שהוא מן סנהדריא (Synedria) שברומי שפרושו ישיבה וע"ש ישיבתם לדין. ובחנם דחק עצמו הרב הברטנורא שהשם סנהדרין הוא לשון עברית „שונא הדרת פנים" וכן התוי"ט בריש מסכת סנהדרין שאמר שהוא לשון ארמית, יען נמצא בתרגום ירושלמי ותרגום כתובים, כי אלה השתמשו הרבה מאד במלות יוניות ורומיות, כי המה נתחברו בימים האחרונים.

השתלמו ברוב החכמות והלשונות כפי היותר אפשרי (וכפי גדולת האומה וכפי שפלותה, כן היו הלמודים האלה אצלה, רמו בגדולתה, ונפלו ברדתה) ולא היה יכול אדם מעולם להגיע אל אחת הכהונות הגדולות ולהיות ממנהלי וראשי העדה, אם לא היה מקושט במעלות האלו, מוסף על מדותיו התורתיות, הלא תראה משה אדון הנביאים מובחר האנושי, קצרה דעתנו להעריך את שלמותיו בחכמות וברוב המדעים והלשונות אשר במו השתלם, כמפורסם ממנו, וכעדות כל חכמי לבב מכל אומה ולשון, וכבר הזכרנו מעט מ״ש עליו הרמב״ם ז״ל וחכמי האומות מגודל ידיעתו חכמת הטבע וחכמת מה שאחר הטבע, ורבותינו ז״ל מיחסים לו שידע שבעים לשון, ושהעתיק התורה אליהם, עיין סוטה (פרק ז׳ משנה ה׳) והיה מדיני גדול (Politiker) ומיחסים אליו רבים גם המצאת מלאכת הכתיבה, וכלי נשק, וכדומה אשר מצא בשכלו הרב בחכמות ומדעים, גם מיחסים לו המצאת מלאכת השיר על פי המדות, וכדומה לענינים כאלה שהיה אביהם, אך מה אהלל ואספר! הן קצרה לשוני להגיד אחת מני אלפי רבבות, וכמו שהיה ארון הנביאים ולא קם כמוהו, כמו שהעידה עליו התורה הקדושה, כן היה שר החכמות והמדעים אין תמורתו כמו שאמרו חז״ל עליו אב בתורה אב בחכמה (עיין במורה פרק האחרון), וכן כתבו חכמי האומות עליו, וז״ל החכם שלעצער (A. L. Schlözer's W. G. T. I. s. 199) משה המיסד ממלכת היהודים היה מחוקק, גבור מלחמה, סופר ד״ה (געשיכטס שרייבר) מליץ ומשורר וקודם בזמן אף לאלילי היונים, וזה הוא משה האיש אשר יקראהו אפלטון (Plato) בשם (Nomo tetes) (מחוקק או נותן תורה בלשון יון) ועאופאלעמוס (Eupolemus) יקרא אותו בשם (Protos Sofos) (ראש החכמים או ראשון לחכמים בל״י), ונומעניאוס (Numenius) בשם (Sofotatos) (חכם החכמים) עיי״ש. וכן כל נביא או שופט, או כהן או נשיא, איש לפי שכלו ולפי מדרגתו, ולפי זמנו, ולפי דורו, היה שלם בכל אלה, כשלמותו בעניני התורה והדינים כאשר אסדר להלן דור אחר דור מראשי האומה וסגלותיה, ואראך את ידיעותיהם בעניני המושכלות והלשונות.

פרק כג

ובראשונה הנני להראות לך בדרך כלל, מה המה המושכלות והלשונות אשר היו הכרחיות לדעת, לאיש אשר הוקם על לרעות את צאן קדשים עם הישראלי בהיותם על אדמתם, אשר בלעדיהן לא הניחוהו לקחת שרביט המושל בידו, אף אם השתלם בתורה וביראה, ויתר המדות ההכרחיות לדיין ושופט, או נשיא או רב.

אמרו בסנהדרין (י״ז ע״א) ובמנחות (ס״ה) אמר רבי יוחנן אין מושיבין בסנהדרין אלא בעלי קומה וכו׳, ויודעים בשבעים לשון [1]) וכן כתב הרמב״ם ז״ל

---

[1]) הרמב״ם (שם הלכה ו׳) הביא ויודעים ברוב הלשונות, תחת ויודעים בשבעים לשון,

(בפ״ב מהלכות סנהדרין הלכה א׳) וז״ל: אין מעמידין בסנהדרין בין בגדולה בין בקטנה אלא אנשים חכמים ונבונים מופלגים בחכמת התורה בעלי דעה מרובה, יודעים קצת משאר חכמות, כגון רפואות וחשבון [1]) ותקופות ומזלות וכו׳ עיי״ש. וכבר נודע שעיר שהיו בה מאה ועשרים אנשים היו מחויבים למנות בה סנהדרי קטנה, דפסקינן כת״ק, וכן פסק הרמב״ם (שם פ״א הלכה ג׳) א״כ היו כלם צריכים ללמוד כדי שיהיו מזומנים לעת הצורך למנותם בסנהדרין, וכן כתב הכוזרי (מאמר שני סימן ס״ד) אמר החבר, והסנהדרין היו מצווים שלא תעלם מהם חכמה מהחכמות האמתיות (ר״ל כמו חכמת המדות שאין בה כזב וחכמת הלוך הכוכבים וזולתם) והדמיונות (כאחיזת עינים) וההסכמיות (כמו חכמת הדקדוק שבלשונות השונות המוסכמה ממניחי הלשון), עד שהכשפים [2]) והלשונות היו יודעין, ואיך

ולא יכשר בעיניו שידעו בשבעים לשון, אולי מפני שהוא דבר זר ורחוק שידע איש שבעים לשון כדעת הכ״מ שם, וראיתי מי שאמר שפרושו שיודעים הכל שבעים לשון ביחד.

[1]) ואמרו בספרי הוא ברש״י (דברים א׳ י״ג) הבו לכם אנשים חכמים וגו׳ חכמים כשופים עכ״ל, ופי׳ כשופים בקיאים בטיב החשבון, עיין ילקוט על פסוק זה, והבאור בצדו. — ועיין בספרנו בית יהודה בהערה לצד 234 מה שכתבנו מזה.

[2]) וכן הוא בגמרא (שם) והרמב״ם (שם הלכה א׳) ויודעים וכו׳ אצטגנינות ודרכי המעוננים והקוסמים והמכשפים והבלי ע״ג וכו׳ כדי שיהיו יודעים לדון אותם עכ״ל, וכל ענייני הקוסמים והכשוף כבר באר הרמב״ם ז״ל (בהלכות עו״ג וחקותיהם פי״א) וסיים שם (הלכה ט״ז) וז״ל: ודברים האלו כלן דברי שקר וכזב הן, והם שהטעו בהן עובדי גלולים הקדמונים לגויי הארצות כדי שינהגו אחריהן, ואין ראוי לישראל שהם חכמים מחוכמים להמשך בהבלים אלו, ולא להעלות על לב שיש תועלת בהן, שנאמר כי לא נחש ביעקב ולא קסם בישראל, ונאמר כי הגוים האלה אשר אתה יורש אותם אל מעוננים ואל קוסמים ישמעו ואתה לא כן וגו׳, כל המאמין בדברים האלו וכיוצא בהן ומחשב בלבו שהן אמת ודבר חכמה אבל התורה אסרתן, אינו אלא מן הסכלים ומחסרי הדעת ובכלל הנשים והקטנים שאין דעתן שלמה, אבל בעלי החכמה ותמימי הדעת ידעו בראיות ברורות, שכל אלו הדברים שאסרה התורה אינם דברי חכמה, אלא תהו והבל שנמשכו בהן חסרי הדעת ונטשו כל דרכי האמת בגללן, ומפני זה אמרה תורה כשהזהירה על כל אלו ההבלים, תמים תהיה עם ה׳ אלהיך, עכ״ד, ובכלל אלו הם רוב בעלי השמות והקמיעות המתעים את האנשים בכזביהם, כאשר כבר העיר עליהם הרמב״ם ז״ל את חמתו וגלה קלונם בספרו המורה (חלק ראשון) וז״ל (שם פ׳ ס״א): ואין אצלנו שם בלתי נגזר אלא זה (והוא הויה ב״ה במלואו) אשר הוא שם המפורש גמור לא תחשוב זולת זה ולא יעלה במחשבתך שגעון כותבי הקמיעות, ומה שתשמעהו מהם או תמצאהו בספריהם המשונים ומשמות חברים לא יורו על ענין בשום פנים, ויקראו אותן שמות, ויחשבו שהם צריכים קדושה וטהרה ושהם יעשו נפלאות, כל אלה הדברים לא יאות לאדם שלם לשמוע כ״ש שיאמינם ע״כ. ואמר החכם ר׳ משה הנרבוני: מה שיראה לעם מפעלות הקמיעות והשמות אינו מבטל דברי הרב (הרמב״ם) הנזכרים כי הוא במקרה ומפועל הדמיון, ועיין מ״ש החכם רבי שם טוב (שם בפרושו לפרק ס״ב) על המעשה שהביא הנרבוני מאחד שהזכיר שם ונעץ מרצע

ימצא תדיר שבעים זקנים חכמים אם לא תהיינה החכמות מתפשטות קיימות באומה, ובעת שימות זקן אחד יעמוד אחר תחתיו כמוהו, עכ״ל. ודע שהיו אז בתי מדרש אשר בם למדו החכמות והלשונות, וצעירי ימים (אולי מבן חמש עשרה ומעלה) היו מבקרים את בתי המדרש האלה, אחר שידעו המקרא והמשנה, כי החכמות האלה בכלל התלמוד הן — כמו שבארנו לעיל — ומצינו בזמן סוף בית ראשון שהיו נמצאים צעירי ימים בין בני ישראל שהיו משכילים בכל חכמה, והיה להם עשר ידות במדעים ובמושכלות, כמו שכתוב בדניאל חנניה מישאל ועזריה וחבריהם, וזאת למדו בעודם על אדמתם (ונבוכדנצר לא צוה עליהם כ״א ללמדם כתב ולשון כשדים כמו שנאמר (דניאל א׳ ג׳ ד׳): ויאמר המלך וגו׳ להביא מבני ישראל וגו׳ ילדים אשר אין בהם וגו׳, ומשכילים בכל חכמה, ויודעי דעת ומביני מדע וגו׳ וללמדם ספר ולשון כשדים, וכונתו היתה רק שיעמדו לשרתו

בירכו עיי״ש (ולו היה החכם נרבוני זה חי בימינו היה רואה מעשים כאלה לאלפים מבעלי המשחקים העושים לא לחוזק דמיונם כמו שחשב הוא ז״ל, כ״א ע״י דברים טבעיים, ומ״מ גם דעת החכם הנרבוני איננה זרה כי באמת כח הדמיון גדול מאד, כמו שהעיר בפרושו שם החכם בעל גבעת המורה עיי״ש) ועיין ספר המצות להרמב״ם ל״ת ל״ב, ולמען הראות עד היכן הגיעה אהבת ההמון להאמין דברים זרים המפליאים, ומתאמצים בכל התפעלותם לאמת אותם, אף אם הטעות מוחש וגלוי, הנני להעתיק פה דבר נפלא מה שהביא בפ׳ הנזכר החכם נרבוני (בשנוי לשון קצת כי לשון החכם הזה אינו קל להבין) וזה דבריו: בעת שקדו על למוד החכמות, כתב אחד מן החכמים הגדולים בדרך שחוק והתול קמיע אחד, כתב בתוכה הרבה דברי לצון והתולים, ולא הגיד שעשה זאת בדרך שחוק, ועפ״י מקרה קרה שנשים המקשות לילד ולא הועילו למו כל הרפואות שעשו הרופאים, בלקחם קמיע זו היו יולדות, ויהי היום ישבו לפני החכם הנזכר גדולי המדינה היא בורגים (Burgos) והיו מספרים מענין השמות שבקמיעות, ויהתל החכם בם לאמר אין בם מועיל כי שקר המה, והמצאות אנושיות לבד המה, ויביאו הגדולים ההם ראיות רבות לאמת השמות, והיותר גדולה היתה מה שנתאמת אצלם מענין הקמיע שעשה הוא בעצמו, אז צוה החכם להביא לפניו הקמיע והראה מה שכתב בה מדברי התולים ושחוק, ויתבוששו הגדולים האלו ולא נשאר מענה בפיהם, עכ״ד.

ועוד להרמב״ם במורה (שם פרק ס״ב) וז״ל: וכאשר מצאו האנשים הרעים הפתאים אלו הדברים (ר״ל שם בן י״ב ושם בן מ״ב) התרחב להם הכזב והמאמר שיקבצו איזה אותיות שירצו (מר״ת הפסוקים או מאמצע הפסוקים או מהקצה עיין המפרש רש״ט) ויאמר שזה הוא שם יעשה ויפעל כשיכתב או כשיאמר על תאר כך, ואח״כ נכתבו הכזבים ההם אשר בדאום הפתאים הראשונים, ונעתקו הספרים ההם לידי הטובים, רכי הלב הסכלים אשר אין אצלם מאזנים ידעו בהם האמת מן השקר, והסתירום ונמצאו בעזבונותם ונחשב בהם שהם אמת, וסוף דבר, פתי יאמין לכל דבר, עכ״ל, ואסיים פה בהיות דברי הרב ואומר כדבריו: וכבר יצאנו מענינינו אל העיון בבטול שגעון יראה בטולו לכל מתחיל בעיון, אלא שהביא זה הכרח והוא לתת טוב בעמי ולהוציא מלב פתאיו כל דבר נפתל וכזב, ויקוים בנו מאמר המחוקק האלהי: ואמרו רק עם חכם ונבון הגוי הגדול הזה.

(בעבור כשרון חכמתם) בהיכלו או במדינתו, ובלמדם ספר ולשון כשדים למדו ג״כ חכמת הכלדיים, ואולי צוה עליהם ככה המלך), ודע שבעת הזאת הלכה חכמת הפילוסופיא (אחרי היות מקורה בישראל לבד ראשונה) ומצאה קן לה גם אצל שאר האומות, והמה הכשדיים, הפרסיים והיונים, שלמדו אותה מאת היהודים ראשונה, כמו שמעידים רבים מחכמי האומות בעצמם והביא היוסיפון לרומיים נגד אפיאן (Josephus Flavius cont. Ap. B. 1. §. 22) גם הנוצרי הקדמון הנודע אריגענעס האלכסנדרוני בספרו נגד צעלזוס (Origenes gegen Celsus) בשם הסופר הקדמון הערמיפוס (Hermipp.) שהחכם פיטאגאראס (Pithagoras) היוני העתיק לספריו הרבה מפילוסופיא היהודים עיי״ש (ואולי לזה כוון החכם הגדול ר׳ אליהו ד״מ בספרו בחינת הדת שבספר הזהר נמצאת הרבה מפילוסופיא של היוני פיטאגאראס וכן דעת חכמים זולתו, ועיין הרמב״ם במורה (ח״א פרק ע״א) ובכוזרי והישראלי ויתר חכמים שהעתקנו לעיל, וכלם יעידון שהחכמות למדו המה מאתנו, ומהם ר״ל מהיונים נִטְעוּ תוך גויי הארצות אחרים לאט לאט, וכאשר בזאו האומות את מקדשנו וקניננו בזאו החכמות גם כן וקראו אותן על שמם [1]).

---

[1]) ואל יבהלוך דברי החכם וואלטערע (Voltaire) שכתב וז״ל: על שאלתכם אשר תשאלו איך היתה תכונת הפילוסופיא ועניניה אז אצל עם ישראל? ע״ז תשובתי קצרה מאד: לא היתה כלל וכלל אצלם, עכ״ל. אמת תשובתו קצרה מאד אך שקר היא, וכמו שהוכיח על פניו מומו הכומר הצרפתי החכם נאננאטטע בספרו המחובר: טעותי וואלטערע (die Jrrthümer d. H. v. Voltaire v. Nonnotte T. II. H. st. VII) בדברים יקרים ואמתים עיי״ש. ודע שזה החכם וואלטערע כן דרכו מעולם לתלות הר גדול בשערה דקה במקום שנוגע לחזק דברי שאוליו כמפורסם, ורוב ראיותיו שהיהודים היו עם בזוי ושפל, הוא: שסופרי היסטאריע (Historie) היונים והרומיים הקדמונים, אשר ממקורם ישאבו כל סופרי היסטאריע זמננו, מהם אינם מזכירים את שם היהודים כלל, וקצת שמזכירים מקטינים מאד אותם, אבל באמת לו הכם ישכיל זאת, שלהיות היהודים מאז עם בדול מכל העמים, ושיח ושיג אין למו עמהם, כמצווה עליהם מפי השם לבל יתערבו במו וילמדו ממעשיהם הבלתי רצויים, כי רובן ככלם היו אז עובדי אלילים, ע״כ לא היתה לסופריהם ידיעה אמתית מתכונת עם היבראאי, והסופרים המזכירים את עם ישראל מסופרי היונים והרומיים הקדמונים כגון פלוטארך (Plutarch) פויזאניאס (Pausanias) שטראבא (Strabo) ציצערא (Cicero) טאציטוס (Tacitus) פלארוס (Florus) וכדומה, נראה בעליל לקורא בספריהם שמפי השמועה כתבו עפ״י רוב, מה שנוגע לעם ישראל, דברים הזיים ושקרים, ד״מ: פלוטארך כתב שהיהודים מכבדים ומקדישים את החזירים יען שמהם למדו עבודת אדמה, יום השבת וחג הסוכות יחוגו לאליל באקכוס (Bacchus), טאציטוס בספרו החמישי מהיסטאריע אמר: שהעברים נקראו יהודים ע״ש ההר המפורסם אידא (Jda) אשר באי קרעטא (Kreta) ובזמן מלוך באקכארוס (Bocchoris) במצרים, בהיות מחלה צרעת באנשי מדינתו נגרשו אלה היהודים מארצו, כי כן יען אותו הארקעל (Orakel) בהאממאניע

פרק כד

ודע קורא משכיל! שחכמת פילוסופיא היונית הנודעת עתה בכל ממלכות אייראפא ללשונותם בארצותם לגוייהם, מאת היהודים באה להם, והמה היו הנסבה שנתפשטה החכמה הזאת ונודעה שמה בין חכמיהם — וכן מה שהוסיפו עליהם החכמים המאוחרים מהערביים והיהודים וזולתן.

דע שבימי הכליפים נתפשטה הפילוסופיא היונית אצל הערביים, והמה למדוה וקבלוה מאת היהודים כמו שהביא בברור החכם השר טשאצקי בספרו הנ"ל (צד 183. 184. 185) בשם סופרים קדמונים נאמנים, ואמר שהיהודים העתיקו להערביים את ספרי אריסטאטלעס, ראשונה העתיקו מיונית לסוריא, ואחר זה מסוריא לערבי. ובזמן שאחריו העתיק להם רוב ספרי חכמה מיונית ומלשון הקדש ללשון ערבית [1]) החכם הערבי חנניה בר יצחק, הוא המחבר ספר מוסרי הפילוסופים הנעתק לעברי ע"י ר"י אלחריזי, ואח"ז העתיקו חכמי ישראל מספרי היונים והערביים ללשון הקדש, וחברו עליהם באורים ופרושים הרבה ומלה"ק

(Hammonie) גם אמר: שהיהודים מתפללים בבית מקדשם אל תבנית חמור, יען שבהיותם נבוכים במדבר ולא ידעו דרך נכונה, גם צמאו למים כי לא מצאו, אז חמור אחד הראה למו מעין מים והדרך הנכונה, ואלה הרבה דברים הזיים מהיהודים שחוק לקורא בהם יהיו, ודע קורא נעים! שבכל מקום שסופרי חול (פראפאנען) מתנגדים באיזה ספור לספורי התורה, לא תאבה ולא תשמע להם כי אין אמון בם, כי ספורי תורתנו הקדושה צדיקים וברורים ומזוקקים שבעתים, מכל סיג ושפל, ומכל שגיאה וכזב, כי אצבע אלהים היא, לא כן סופרי היונים והרומיים שכתבו לרוב מפי השמועה, והגדת ההמון המעורבת בהבלי שוא, ובפרט סופרי היונים קדמונים בספוריהם מזכרון ראשית ימות עולם, כלם מלאים הבלים והזיות בדויות, וכל אדם יחזה בקראו בם, שרוב יסודות ספוריהם אלה הגיעו למו מפי השמועה מאבותיהם, ומה שמסרו למו בע"פ קדמוניהם, מספור הבריאה ומדורות קדם, המבול והפלגה וכדומה המסופרים בתורה, אבל בארך הזמן עלו במו קמשונים, גרעו והוסיפו בשמועות מבהילות והבלים רבים עד שנשתקעה האמת בם, כמפורסם מעניגם לקורא במו, וז"ל אריסטוטלוס היונים בספרם לנו מעשי ימי קדם, ספוריהם דומים ממש לספורי הילדים, עיין מיטהאלאגיע הכללית לטרעססאן הצרפתי (Всеоб. Миѳолог. Сравн. съ Исторiею Соч. Аббата Трессана Москва 1818 Ч. I. Стр. 37.) וכבר הכה על קדקד סופרי היונים בעבור כזביהם, הכהן האמתי יוסיפון בספרו לרומים בחלק המכונה נגד אפיאן (שהזכרנו בשתי המחברות במה שיש בו די, וחזק מוסדות תורתנו הקדושה וספוריה והרים קרן חכמי ישראל, וראוי לכל איש ישראל שיהיה הספר הזה חרות על לוח לבו, ואז לא יבוש כי ידבר את אויבים בשער. ועיין ספרנו בית האוצר מחברת ב' „העתקה מיוסיפון נגד אפיאן".

[1]) עיין מוסרי הפילוסופים [הנזכר את"ז שחבר זה החכם חנניה בר יצחק] שער הראשון פרק א', וכן כתב החכם וואלף בספרו כמה פעמים, [illegible]. (Jo. Christoph Wolfi Bibliothecae Hebraicae, Hamburgi).

העתיקו היהודים אחד אחד החבורים האלה עם פרושי חכמינו ובפרט פרושי החכם הגדול הרלב״ג ז״ל, מלשון עברית ללשון לאטין. (ועד היום נמצאו ספרי אריסטאטלעס בלה״ק עם הפרושים של הרלב״ג בבתי עקד הספרים הגדולים. ופירושיו של הרלב״ג בכתיבת ידו ממש, נמצאו בקריסטיאניא (Christiania) אשר בנארוועגען (Norwegen) בביבליאָטיק של המלך). ומלשון לאַטין נעתקו אח״כ ספרי החכמות האלה לכמה לשונות אייראפא, והגיעו לידם כל הבאורים והפרושים היקרים של חכמי אומתנו, וממקורם ישאבו עד הנה ממה שנוגע לחכמת פילוסופיא הקדומה. — גם ספרי רפואה הרבה שנעתקו אז בימי הערביים מערבי לעברי, העתיקו אח״ז חכמי ישראל מעברי ללאַטין, מלבד מה שחברו היהודים בעצמם בלשונות לועזיות, כנודע בדברי הימים. וכתב החכם הנוצרי הנזכר (שם צד קצ״ז) שספרי הרפואות של אבן סינא הנודע נעתקו מעברי ללאַטין, ור׳ אהרן בן יצחק מקארדאווא (Cordova) אשר בספרד, באר אותם בפרושיו, והחכם הזה חי במאה העשירית למנין הנוצרים עכ״ד, ובלעדי החכם הזה היו הרבה מעתיקים מהיהודים שהעתיקו ללאטין, והתפשטו החכמות באייראפא, ובפרט החכם ר׳ קלונימוס בן ר׳ קלונימוס העתיק הרבה ספרים מערבי ללאטין, וזה חי במאה ראשונה לאלף הששי. — וזה לשון החכם וואכלער (Handbuch der Allgeminen Geschichte der Literär. Cultur v. D. Lud. Wachler Marburg 1804. per. V. p. 68) היהודים נפלאות עשו בדבר הלמודים והחכמות, ובזמן ממשלת האַבאַזידען (Abbasiden) הסבו היהודים הרבה מאד אל הרחבת המרעים שבבתי המדרש בבאגדאד (Bagdad) קופא (Kufa) ואלכסנדריא (Alexandrien) עד שנת 1040 (למספרם) ואח״ז הסתופפו בצל המלכים הכושיים בארץ שפניא, והיו מלמדים שם ברבים את החכמות של הערביים עם מה שמצאו בעצמם בשכלם הרבה מהלמודים הפילוסופיא הרפואה וחכמות הלמודיות, והמה שהרחיבו החכמות האלה על ידי העתקותיהם בעברי, וע״י שלמדו בעל פה ברבים בכל ארצות המערב, אמת הדבר ואין להכחיש שבמאה הי״א (למספרם) היו על הרוב היהודים המלומדים הסגוליים והשלמים בחכמות בתכלית היותר אפשרי בכל העולם וכו׳ עיי״ש, עוד שם (per. VI. p. 90) ז״ל: היהודים באין הפוגות הלכו והוסיפו לעשות למו שם ותפארת ע״י חריצותם הרבה בחבור ספרים מהוללים ויקרים, וביחוד קנו למו שם עולם ודי שכר בעמלם, על ידי שהרחיבו והגדילו במאות הראשונות לזמננו את חכמות הערביים הפילוסופיא הרפואה וחכמת הלמודית בעולם וכו׳, עיי״ש איך שהולך ומפליג מאד את חכמי ישראל וביחוד את עומק שכלם ולבותיהם החריפים, ואומר שהיו בהם הרבה חכמים כוללים (polyhistoren). ועוד לו להחכם הזה בספרו הגדול (Allgem. gesch. d. Literat. B. II. s. 193) וז״ל: היהודים המטולטלים והמגורשים מארץ אבותם, באין קצין שוטר ומושל, היו מרוכאים ונענים מאד, מורדפים בלי חשך מן הערביים, ולמלט על נפשותם ברחו למו אל ארצות אייראפא, אל מקום אשר משלו אז דעות משובשיות (פּאָרטוּרטעיילע) בתכלית גרוע מאד, מקום אשר לא ידעו אז (יושבי אייראפא) תורת האדם לגמרי.

ועל ידי האכזריות הגדולה והחרפות והבוז שסבלו אז היהודים באייראפא מן יושביה, היו היהודים מוכרחים אז לבחור למחיתם את המסחר; כי אנשי אייראפא לא ידעו כלל מה הוא מסחר וקנין, ומרוב חסרון ועוני הגיעו היהודים אל מה שהגיעו במסחרם להרמאות ולקיחת הנשך ותרבית, ולהחיות נפשותם על אופן זה המגונה. — ובכל הלחץ הגדול ובכל הרעות הנוראות אשר סבלו היהודים האומללים האלה, היו משתדלים מאד בדבר הלמודים, ועם חריצותם הגדולה ואהבתם העזה אל דת תורתם ואמונתם, המליטו את לשון הקדש ממלתעות הזמן, ובשמירה וזריזות רבה נצרוה כאישון עין. — ולולא היהודים כבר אבד זכרה וכו׳. המה נטעו מטעי החכמות שצמחו בַּעֲרָב על אדמת אייראָפּא, כגון: הרפואה והפילוסופיא. — ברוב המדינות באייראפא היו רק היהודים לבד המלומדים הגדולים בלמודיות (מאַטעמאַטיק) ורפואה, והחוקרים הסגוליים והיחידים בעולם (דיא אייניגען זעלבסט דענקער), והעתיקו ג״כ הרבה ספרים מאד מלשון הערבית אל לשון הקדש. ובבתי אוצרי הספרים (ביבליאטעקען) נמצאו עד היום מפרי תבונתם חמרים אין מספר. — ואם בימינו היום אחרי שנתפשטו כבר החכמות ונודעות בכל הלשונות והעמים, וחדלה אם כן יקרת הספרים הללו, כי אין צורך בהם היום, אבל מה יקרו היו אז, ומה גדלה היתה תועלתם בימים ההם, עד כאן לשונו.

פרק כה

עתה אשובה נא ואשלמה נדרי אשר פצו שפתי, לערוך לפניך קורא הנעים! על הסדר, מיחידי הסגלה ויקירי האומה, והנני קורא הדורות מראש, עד דור האחרון הזה אשר אנחנו בו, אנשים פרטיים הנודעים לאנשי קדש המפורסמים אשר נודעים לנו, אם מצד ספריהם אשר חברו המעידים על ידיעתם הרבה במושכלות ובלשונות, או מאשר יהללו אותם אחרים בספרי זכרוניהם או בספרי התורניים, או הדתיים, וכדומה — יהיו מחברי ישראל או חכמי האומות זולתנו — ואסדרם דור אחר דור כפי היותר אפשרי, ואביא את ראשית חכמי העם וגדולי הדור (מאשר יקראו לפני ראשונה) למען תדע ותבין שהחכמות לנו היו למורשה מדור דור, ובהם עסקו והגו כל איש גדול וקדוש. ונתחיל מן ראש היתם של מושלי האומה, ואבי כל אוחז שבט המושל בישראל, המלך החסיד אשר הפליא לו אל עליון, ובחר בו לנחות צאן עמו, וישבע לו שמפרי בטנו ישבו לכסא לו, הוא —

דוד בן ישי, וכבר דברנו ממנו לעיל, איך הוא ובית דינו היו מגדולי התוכניים, נוסף על חכמתם וידיעתם בבל המושכלות, ולא נכפול דברינו, עיי״ש.

ובימיו היה —

אחיתופל ואסף הקרחי, חכמים גדולים בכל המדעים והכמת הפילוסופיא, והיוחסין כתב שמצא שהחכם הגדול מחכמי היונים סאקראטעס (Sokrates) (שהכיר את בוראו בחכמתו וקדש את שמו הגדול כמפורסם) למד

מאחיתופל ואסף הקרחי[1]) וכן כתב הרמ"א בספרו תורת העולה (חלק א' פי"א).

שלמה בנו אבי החכמים היה נעלה מאד על כל חכמי בני קדם חכמי דורו בתכמות, ומעיד עליו הכתוב שאין כמוהו ולא היה, וכבר דברנו ממנו לעיל, ואין להלאות הקורא בכפל אמרים.

פרק כו

הנביאים הקדושים הראשונים (שקבלו מהשופטים והזקנים) והאחרונים ע"ה עד אנשי כנסת הגדולה (שקבלו מהם) כלם היו משוררים ומליצים נשגבים אין ערוך אליהם, והיו משכילים בכל חכמה ומדע, ובפרט בחכמת האלהות וחכמת הטבע, כי בלעדי החכמות ובלעדי השתלמות השכל באלו המדעים לא יוכל האדם לבוא למדרגת הנבואה, כמו שאמר הרמב"ם במורה (ח"ב פרק ל"ב ופרק ל"ח) שעל זה נאמר ונביא לבב חכמה, שאם לא יהיה חכם בחכמות לא יפול עליו שפע הנבואה, ועיין פרק ל"ז שם שהוכיח שהנביא לא ישיג שפע נבואתו אם לא ישתדל באין הפוגות להשיג סודות הטבע, וסבת הנבראים בכלל, וסתרי המציאות, וכאשר כבר בארנו לעיל מגודל ידיעת הנביאים בטבע, כאשר יעידו עליהם ספריהם עיי"ש. וראיתי לקדמונינו ז"ל שהביאו בשם ר' נתנאל אבן כספי בפרושו לכוזרי, שהפילוסוף הגדול אפלטון (Platon) היוני (המכונה בפי הקדמונים בשם אפלטון האלהי) התחבר עם ירמיהו הנביא ודבר עמו הרבה מחכמות שונות, והפליג את חכמתו מאד, והאברבנאל במפעלות אלהים (מאמר ח' פרק ו') אמר שהיה תלמיד ירמיה עיי"ש, ובבאורו לירמיה (א', ד' ה').

(בגלות בבל)

דניאל חנניה מישאל ועזריה וחבריהם ודברנו מהם לעיל, ומגודל חכמתם בכל מדע והשכל יעידו הכתובים במה שיש בו די.

ובדור ראשון שאחריו היו

חגי זכריה מלאכי — חוזים קדושים סוף הנביאים — וחבריהם מן הזקנים אנשי כנסת הגדולה היותר גדולים וחשובים שבהם (כי בין הכל היו מאה ועשרים) כגון: זרבבל מרדכי בלשן (ונקרא כן שידע ע' לשון ובייל זו בזו, ואמרו שפותח דברים ודורשן, ומבין אפילו לאלמים במחוג), (עיין מנחות פרק רבי ישמעאל ס"ד ע"ב).

עזרא הכהן הסופר וכדומה, וכלם היו חכמים גדולים בכל חכמה ובלשונות.

---

[1]) ולא ידעתי לכוון חשבון הזמנים, כי נראה שהפוקראטוס היה מאוחר בזמן, לכן נראה לי שטעות נפל ביוחסין, וצ"ל חכם יוני אחר במקום הפוקראטס.

פרק כז

(כדור שני)

שמעון הצדיק משירי כנסת הגדולה ראשון לחכמי המשנה (והוא לר״ק עדוא בן יהושע בן יהוצדק הכהן הגדול) היה חכם מופלג בכל החכמות והמדעים, והפילוסוף הגדול אריסטאטעלעס היוני היה מפליג מאד את גודל חכמת הכהן הגדול הזה בכל בית הפילוסופיא, וקבל ממנו הרבה דברי חכמה, ואלכסנדר המוקדוני — הנקרא אלכסנדר הגדול — עשה לו יקר וגדולה, וינשאהו בכבוד גדול בעבור חכמתו הנשגבה אשר מצא בו בדברו אתו. והיוסיפון לרומיים בספרו נגד אפיאן הנ״ל (במחברת ראשונה פרק כ״ב) הביא עדות ברורה שאריסטאטלעס למד הרבה אצל יהודי אחד עיי״ש, ומזה יצא שרבים טעו בדברים אלו, וחשבו שאריסטאטלעס היה יהודי, ועיין מ״ע לר׳ עזריה מן האדומים, ותורת העולה שם.

פרק כח

(כדור שלישי) הוא דור של —

ר׳ אלעזר בן חרסום הכהן הגדול המפורסם בחסידותו ורוב עשרו ורוב חכמתו, והיתה אז חברת הנזירים המה החסידים הקדושים אשר נקראו אז בשם אִיסִיִים [1]) (עססעער), והיו במספר כמו ה׳ אלפים איש, כלם היו נוסף על קדושתם חכמים מופלגים, ונבונים בחכמת הטבע והפילוסופיא, והיו משתדלים להוציא החכמות הטבעיות והפילוסופיות ולבררם מדברי תורתנו הקדושה, עיין יוחסין (דף ק״ה). ודברי המאור עינים פרק ג׳, בדבר כת זו, בלתי נבונים, ועיין ביוסיפון לרומיים (ממלחמות היהודים ספר שני פ״ח וזולתו במקומות רבים) כי משם נובעים דברי היוחסין, ועיין בספר פרעפאַראַציון לעאוזעבוס הנ״ל המסכימים לדברי היוחסין גם כן. וכן כל כותבי זכרונות כלם כאחד מסכימים לדברי היוחסין.

פרק כט

(כדור רביעי)

יוסי בן יועזר ויוסי בן יוחנן, משכילים בחכמות ובלשונות

---

[1]) אולי נקראו כן להיותם כלם רופאים, ר״ל מלומדים בחכמת הרפואה כנודע מהם, כי אסיא בלשון ארמית רופא, כי היתה לשון היהודים בימים ההם בארמית, וכן הוא דעת קצת חכמים — ואולם בספרי זרבבל, וכן בספרי תער הסופר, שערתי שנקראו „איסיים" על שם יוסי בן יועזר ויוסי בן יוחנן תלמידי אנטיגנוס; כמו שנקראו הצדוקים ע״ש צדוק, תלמיד אנטיגנוס. ותמכתי השערתי זו בראיות.

ובעבורם ישבו כסאות למשפט בראש הסנהדרין, ועליהם אמרו חז"ל משמתו בטלו האשכולות י).

אליעזר כהן גדול אחיו של שמעון הצדיק וע"ב זקנים, שהעתיקו את התורה ליונית להמלך תלמי, וכבר נודע רוב חכמתם במושכלות, כנראה מאגרת הצחה המלאה לה חן והדרת יופי, ומלאה חכמה ותבונה ודעת בטעמי המצות, אשר שלח הכהן הגדול הזה למלך תלמי, וכנראה מהתשובות הקצרות רבות האיכות בחכמה המדינית שהשיבו הזקנים ההם על ע"ב השאלות ששאל מהם המלך, וז"ל החכם היוני אריסטיאה (Aristeus) לאחיו: הזקנים (מעתיקי התורה) אנשי מעלה חכמים מאד מבני הנדיבים נכבדי ארץ אשר לא לבד ספרי היהודים היה באמנה אתם כי גם למודי העיונים השתדלו לדעת, עיי"ש.

פרק ל

(בדור חמישי)

יהושע בן פרחיה ונתאי הארבלי, חכמים גדולים במושכלות ובלשונות והיו ראשי הסנהדרין, ובימיהם היה הפילוסוף הגדול והמופלג בכל החכמות אריסטובלוס היהודי (נראה שהחכמים הגדולים שהיו מפורסמים מאד לגודל חכמתם אצל האומות, והיו מכנים אותם בתאר היהודי נוסף על שמם, נשאר להם שם זה גם בין היהודים, וכן: מרדכי היהודי, פילון היהודי, יוסיפון היהודי) אשר חבר הרבה ספרים בלשון יונית, ועדיין נמצא (לפי עדות בעל מאור עינים ובעל שה"ק) מספריו חבור אחד גדול כולל מאה פרקים בלשון יון והוא פי' על התורה, בביבליאָטיק אשר בעיר פיורינצה, ואומרים שחברו לכבוד פטאָלאָמעאוס פהילאָדעלפוס (Ptolomäus Philodelphus) הוא תלמי מלך מצרים. ואולם מיתר ספריו לא נשארו כי אם מאמרים קטנים מפוזרים בין ספרי מחברים אחרים שהעתיקו מספריו בימים ההם.

פרק לא

(בדור ששי)

שמעון בן שטח ויהודה בן טבאי חכמים מופלגים בכל החכמות והלשונות והיו ראשי הסנהדרין,

---

י) פירש הרמב"ם (בפרוש המשניות סוף סוטה) אדם שכולל מדות המעלות והחכמות עיי"ש, וע"ל המליצה נקראו החכמים בשם אשכולות, ע"ד הכתוב אין אשכול לאכול (מיכה ז' א') ואמר בירושלמי (שם) ולא עמד אשכול עד שעמד ר' עקיבא עיי"ש, ועיין תמורה (דף ט"ו), והרב בעל מוסף הערוך אמר שהוא לשון יוני ופרושו בית הל' וד, וכן הביא בערך אסקוליסטיקא מבראשית רבה (פ' ס"ד): יעול ר' יהושע בן חנניה שהוא אסקוליסטיקא דאורייתא

(בדור שביעי)

שמעיה ואבטליון גרי הצדק, והיו חכמים גדולים, וראשי הסנהדרין.

(בדור שמיני)

הלל ושמאי ומנחם, חכמים גדולים וראשי הסנהדרין היו, וזה הנשיא הלל היה ראש משפחת הנשיאים, וכבר נודע שאמרו עליו שלא הניח חכמה ולשון שבעולם שלא למד והשתלם בהם, עיין לעיל מזה, וזה מנחם אמרו עליו שהיה כמו נביא, והיה ג"כ חכם ומלומד בתכסיסי מלחמה (עיין חגיגה ט"ז ב'), ובימיהם היה הפילוסוף הגדול —

ידידיה האלכסנדרוני הנקרא בין היונים פילון היהודי, ועיין מה שכתבנו לעיל ממנו בפרק ה' משער השני.

פרק לב

(בדור תשיעי)

רבן יוחנן בן זכאי הכהן ונשיא ישראל בסנהדרין, היה חכם גדול בחכמות כהלל רבו, וגם עליו אמרו חז"ל (סוכה כ"ח ע"א) שלא הניח מקרא ומשנה גמרא הלכות וכו' תקופות וגמטריאות וכו' שיחת מלה"ש שיחת שדים ושיחת דקלים [1]) משלות כובסין ומשלות שועלים וכו' מעשה מרכבה וכו' ובעבור זה אמרו עליו משמת בטלה זיו החכמה, ואמרו עליו שלא שח שיחה בטלה מימיו [2]) ובעבור חכמתו הגדולה היה אהוב ומכובד אצל אספסיאנוס קיסר (וועספאזיאן) ויפקידהו לראש ושר על יבנה, ביתר ואושא, וכל בנותיהם, ויצו לטיטוס בנו לכבדו ולנשאו מאד בעבור חכמתו הרבה, והרבה טובות הסב לישראל בחכמתו, עיין יוסיפון לעברים (פרק צ"ז) ובפרק הנזקין. ובימיו היה החכם הגדול הנודע במעלותיו הרמות, ובידיעותיו הנכבדות, בלשונות ובמושכלות וחכמת המדינות וכיוצא, הוא:

יוסף הנקרא יוסיפון הכהן המשיח, וכבר דברנו ממנו לעיל בשער השני פרק ה' עיי"ש, גם היה בימים ההם החסיד האלהי:

רבי חנינא בן דוסא והיה חכם גדול במושכלות ורופא (דרך אמונה הובא בשה"ק), ובימיהם היה:

פי' למדן ושקוד בבית המדרש עכ"ל, וטעות הוא כי בחולין (נ"ב) לא משמע כן, עיי"ש בד"ה ליבעי רחמי אתכלייא, והוא תרגום של אשכולות.

[1]) כמו וידבר על העצים וידבר על הבהמה והעוף, הכל כנוי לחקירה ודרישה בטבעיות עיין לעיל והרבה ע"ד זה משתמש המקרא, השמים מספרים כבוד אל, יום ליום יביע אומר, שאל נא בהמות וכו' עוף השמים ויגד לך, שיח לארץ וכו' וכן הרבה.

[2]) גם מכאן ראיה נאמת, שלמוד הלשונות והחכמות בכלל למודי התורה ואינו שיחה בטלה.

רבן גמליאל הזקן חכם גדול בתכונה כמבואר לעיל (והיה הוא ובני ביתו מקורבים למלכות כדאיתא בפרק מרובה)

ושמואל הקטן (בערך שמואל הנביא נקרא כן) חכם גדול בתכונה, והוא שאמר עליו רבן גמליאל ראויות כל השנים להתעבר על ידך (סנהדרין י"א ע"א) וכשמת אמרו עליו הי חסיד הי עניו תלמידו של הלל (שם) ובימיהם היה גם רבי צדוק (אביו של ר' אלעזר) חכם במושכלות ובלשונות, והיה מבקר את חכמי יון בעריהם, וקבל חכמה מהם, וזהו שאמרו חז"ל (במסכת נדה כ"ב ע"ב): אמר רבי אלעזר ברבי צדוק שני מעשים העלה אבא מטבעין (היא טהעבען (Theben) עיר החכמה שהיתה בירת המחוז בעאָציאַ (Beotia) בארץ יון) ליבנה; עיי"ש.

ואז בימים ההם נפלה עטרת ראשנו, נחרב ארמון הקדש בית תפארתנו בעוננו ובעון אבותינו, ובני ציון היקרים המסלאים הלכו בגולה לפני רודף, וחכמי התורה והסנהדרין הלכו שבי לפני צר, וכל בתי מדרש התורה והחכמה נגדעו ביום הזעם הזה, ונהרסו כל כנסיות ובתי ועד החכמה, ולא השיבו עריצי גוים האכזרים את ידם מבלע גם את ספריהם היקרים הרבים, אשר נאצרו מאת בעלי אספות חכמי ישראל וחכמי זולתם מדורות קדם, ולא נשאר כי אם מעט מן המעט מן החכמות, מה שהיו חקוקים ורשומים בזכרון החכמים המעטים שנשארו בערי שונאיהם, ומן אז חדלה החכמה להיות הולכת ומתפשטת בכלל האומה הישראלית כבימי קדם, אולם נשארה רק אצל יחידי הסגלה המעטים, אשר התעסקו בה בהשתדלות וחריצות רבה.

פרק לג

ומעתה נתחיל להזכיר את יחידי הסגלה שהיו אחר החרבן מכל דור ודור, מי שיזדמן לנו, וכפי שנמצא מהם בספרים, וכפי שנראה מחבוריהם שחברו בעצמן.

(כדור לאשון אחר החרבן)

רבי אליעזר הגדול בן הורקנוס, חכם מופלג בחכמת התכונה וזולתה, ומעיד עליו ספרו הנקרא על שמו פרקי רבי אליעזר — כמובא לעיל ממנו — ואז היה גם כן

רבי גמליאל השני הנשיא [1]) והיה חכם בחכמת ההנדסה כמבואר בערובין (מ"ג ע"ב): תנא שפופרת היתה לרבן גמליאל וכו'

---

[1]) זה הוא רבן גמליאל המכובד ברומא מאד ומזכירו החכם הנוצרי בוכהאלץ בספרו המכונה: איבער דיא אויפנאהמע דער יידישען גלויבענסגענאססען צום בירגער רעכטע, וויען 1815. וז"ל: לפי חקי הרומיים היו ראשי אב"ד והנשיאים מורי הדת שבישראל מכובדים ומנושאים מאד, והגיעו לכל מדרגות היקר ותארי הכבוד, היותר גדולים ונכבדים אז ברומא כמו שנמצא כתוב על ספר המשפטים להקיסר הרומי טהעאדאזיוס (Codex Theodosianus)

ורבי יהושע עיין לעיל, המכובד הגדול בבית הקיסר (חולין נ"ט ע"ב) ועליו אמרה בתו: אי חכמה מפוארה וכו' (תענית ז' ע"א):

ורבי אלעזר בן עזריה הכהן נשיא ישראל (והוא בעל המאמר הקצר (אבות פ"ג משנה י"ז) אם אין דעת אין בינה וכו', שפרושו עמוק נוסד על ההגיון והפילוסופיא, כנראה מפרוש הרמב"ם ז"ל בפרושו למשנה זו, ובפרוש לפרושו להפילוסוף בעל גבעת המורה שכתב בלשון אשכנז, הנדפס במכתב החדשיי (מאגאזין שריפטע) בברלין, ונעתק ממנו ללשה"ק והובא במאסף תקמ"ט בחדש טבת, חכמי העמים ראו ויתמהו על עומק החקירה העצומה הכלולה במלות מעטות וקצרות אלה, וגדולה מזו שכל דברי התפלספותו מסכימים עם פילוסופיא של גדולי זמננו, עיי"ש ודוק בדברי המפרש ותמצא נועם לנפשך), כלם היו חכמים גדולים בלשונות ובחכמות הרמות, ומהם היו ראשי הסנהדרין והיה להם פילוסוף אחד נכרי חבר, והיו הולכים לבקרו והשתעשעו אתו בעניני החכמות כמבואר לקמן.

פרק לד

(נדור שני)

רבי עקיבא הגדול שבחכמים (שכל תורה שבע"פ מידו היתה לנו) היה יודע לשונות רבות (כמובא בגמרא וברש"י דסנהדרין פרק קמא י"ז ע"ב) נוסף על חכמתו הנשגבה בכל המושכלות והמדעים, וכמפורסם מכניסתו ויציאתו בשלום בגן החכמה ופרדס החקירה, וכבר נודע שמיחסים אליו ספר יצירה [1]) הוא

ור' גמליאל הנשיא (פאטריארך) הגיע אל ראש פסגת שם היקר ותאר המעלה הגדולה והמכובדת שהיתה אז ברומא הנקראת בשם (Präfectura honoraria).

[1]) ואם יש מי שמיחסהו לאברהם אבינו? (כאשר באמת תורה עליו כוונת הספר הזה ועניינו, כנראה בעליל, שהוא מוכיח מומי דעת קדמוני חכמי הכשדיים, ומבטל דעותיהם הרעות המפורסמות בספרי גדולי חז"ל, ובפרט בספר המורה שהשתדל להשחית עד היסוד דעותיהם הנפסדות, עיי"ש, ובפרוש מצאתי בשם רבי סעדיה גאון בספר אבן הפילוסופים שחברו ז"ל, שמזכיר משלש כתות קדומות של חכמי הכשדיים שהיו בימי אאע"ה שהיו חולקין עליו, ושכנגדם חבר אאע"ה הספר הזה, עכ"ד, ועיין בפרוש החכם מהר"א קרקאש (ח"א פ' ס"ג) שא"א חבר ספרים במציאות השם וחדוש העולם עפ"י מופתים, ע"כ) בכל זאת איננו מתנגד לדברי מי שמיחסהו לר"ע ג"כ ושניהם אמת; כי כל מעיין זך השכל יחזה בחבור זה זקנה ובחרות, זקנה: מפאת תוכן עניינו, ובחרות: מפאת חומר המלות והלשון הנכתב בו. ראשונה הובאו בו פסוקים מתנ"ך שנכתבו כמה מאות שנה אחריו, כמו „רם ונשא" „שוכן עד" „רצוא ושוב" „כמראה הבזק" „גם את זה לעמת זה עשה האלהים" ופעמים בלשון „שנאמר" „שכן נאמר" „שנאמר עושה מלאכיו רוחות משרתיו אש לוהט" גם נמצאים בו מאמרים ולשונות מהמשנה והתלמוד „כף זכות וכף חובה" מלאכי השרת שמות הכוכבי לכת שצ"ם חנכ"ל ושמות

הספר העמוק בחקירה, המורה על שלמות מחברו ורחב לבבו, ונכלל בספר הזה הרבה מהחכמות הרמות, כי הוא מדבר באחדות הבורא יתעלה, והרחקת השתוף והגשמה לעצם כבודו הנעלה וממדותיו המושכלות העצמיות והפעוליות אשר יסופר בהן הבורא ית״ש, מחדוש העולם מהמקריים והשנויים המתהוים בו, מגרמיים העליונים ושכליים הנפרדים נקיי החומר, מקשור עולם האצילות עם עולם העשיה והתדבקות הרוחני בגופני, והשתלשלות הכחות זה בזה, ואיכות הלוך העלה עם העלול והסבות הרבות במסוביהם, ומדבר ג״כ מחכמת המזלות ואצטגנינות, ממזג הגוף וכחותיו [1]) מחכמת הנפש וכחותיה, מחכמת הטבע

המזלות השנים עשר, גם מלות ארמיות כמו „נעוץ" „על בוריו" „מלהלהל" גם שמות החדשים ניסן אייר וכו' (עיין ירושלמי ר״ה פ״א הלכה ב') ושמות ופעלים ארמיים המובאים במשנה ובתלמוד „מעזיבה" „וקבעה בשמו" „חוזר" „הוזרת חלילה" „ממש" „כילד" גם שמות עבריות בפלם לשון חכמים כמו „עבדות" „ראיה" ונמצאו בו גם שמות ערביים ורומיים, מהם הנמצאים בתלמוד „אלכסון" „אויר" וכן לדעתי שם ספירה או ספירות מלשון רומי הוא ספערע (Sphere) שפרושו עגול או כדור, וידוע בחכמת הקבלה שהספירות העשר נקראו ג״כ עשר עגולים ומקיפים זה את זה, והכתר הוא העגול העליון המקיף הספירות שאחריו, ועיין בעץ חיים (שער העגולים והיושר). ונזכר בו „צבאות" וידוע מאמרם ז״ל שתחלה היתה הראשונה שקראה להשם צבאות (ברכות ל״א ע״ב) וכדומה לאלה — מכל אלה מוכח שהיה הספר מסור בע״פ מאזן חכם לאזן חכם מאת אאע״ה שתקנו אולם לא חברו בספר, וכשבא ר״ע והיה חכם גדול במושכלות חברו בספר וקראו משנה וחלקו לברייתות, וחברו בלשון הנהוג והמובן בימים ההם כלשון המשנה והברייתות, והוסיף בו מעט והרחיבהו כפי שחייבהו הענין, ולזה נקרא ג״כ על שמו, ומצאתי אח״ז סעד לדברי בפסק של הגאון מהר״י דלטאש לספר הזהר נדפס בהקדמתו, שאמר מי התיר לר״ע לכתוב ספר יצירה וקראהו משנה שהיתה שומה בפיהו בקבלה, עכ״ד. — וכל גדולי עולם מזמן ר' סעדיה גאון, והוא בכלל, כתבו על ספר יצירה באורים ופרושים לגודל יקרתו, ועיין בספר הכוזרי. ושמעתי שחדשים מקרוב באו האומרים שהרמב״ם לא הביאו כלל; כי לא היה חביב בעיניו. וכן מביא אחד מהם במחברתו הדברים הללו, ובאמת אין בפיהם נכונה; כי הרמב״ם בהלכות יסודי התורה רוב דבריו שכתב בפרק ג' ופרק ד' לקוחים מספר יצירה זה, עיין שם המגדול עוז.

[1]) ומעשה בחכם אחד סוקראט (Sokrat) שמו שהיה מכיר בספר יצירה הזה עד שהבחין ממזג האדם ובצורתו אם הוא צדיק או רשע וכל תכונותיו, והיה שם בעירו צדיק אחד מפורסם ואמר עליו החכם הזה שהוא רוצח ורועה זונות, וכאשר היה זה לפלא בעיני העם השיב הצדיק ואמר חכם גדול הוא סוקראט ומבין, כי מנעורי מתגברות עלי תאותי למדות רעות אלה לולא התאמצתי בכל כחותי לנלחם פעם בפעם (וזאת בלתי זרה כי גם חכמי זמננו אמרו שלפי מזג האדם תתכונה מדותיו, יש צדיק בטבעו ויש רשע, אבל האדם ביכלתו להרגיל א״ע ללחום נגדם ולהתגבר עליהם אם לטוב אם לרע) כן הובא בפרוש לספר יצירה פ״ב המכונה לרבינו סעדיה גאון, וכמדומה לי שרס״ג לא חבר בעצמו הפרוש הזה, רק חכם אחר מאוחר בזמן, אבל ע״פ פרוש הגאון, שהגיע לידיו בהרחבת דברים ובהוספות, ופלפלתי

ואברי אדם והנתוח, ממדת הארץ, ומגבולי ארבע פנות תבל, וגבולי אלכסוניה, מארבע היסודות, מן עתי היום והלילה, מארבע עתות השנה, מחכמת הלשון, החשבון וההנדסה ומעכאניק (Mechanik) הנקראת חכמת המשקולת וחכמת המוזיק וכדומה, ואל תביט אל מראהו כי מעט הוא בכמותו, אולם רב מאד באיכותו, ולזה כוון החבר באמרו: הוא עמוק ופרושו ארוך, כי הרבה חכמות נכללו בו עם קטנותו —

גם שא נא עיניך וראה (אבות פ"ג משנה ט"ו) מאמרו של החכם ר' עקיבא האלהי הזה: הכל צפוי והרשות נתונה ובטוב העולם נדון ע"כ, ואם מעט המה המלים בכמותם, הלא תדע כי כמה עקרי תורה ועניני חכמה מהבחירה והידיעה[1]) נכללים בהם, כמו שהאריכו לבאר דבריו הרמב"ם והנלוים אליו מגדולי החכמים, ולגודל תשוקתו למושכלות ארח לחברה עם חכם אחד מחכמי העמים, כמו ששנינו בהלכות ד"א (פ' ה'): מעשה בד' זקנים שהלכו למלכות הפנימית, והיה להם פילוסוף אחד חבר שם, ואלו הם רבן גמליאל ור' יהושע (סתם ר' יהושע

זאת, יען שהזכיר שם הבן עזרא שחי במאה השביעית לאלף החמישי עיין לקמן, גם מביא את הר"ת שהיה מאוחר גם מהבן עזרא שנים הרבה *) והגאון ר"ם היה ד' אלפים ת"ר עיין לקמן בשמו (וקרוב לטעות זה נמצא בתשב"ץ חלק ראשון ע' ע"ב שאמר שרבינו יעקב נכד רש"י היה נמצא בימי בן עזרא עיי"ש) גם מביא לרוב בפרושו זה לשון לעז והגאון חי במצרים ולשונו היתה ערב, ומצאתי און לי כאשר התבוננתי את"ז בפרושו, מצאתי שמביא כמעט בכל שורה „פ"ר"ם" ר"ל פרוש רבינו סעדיה.

אמר המחבר: שנים רבות אחרי כתבי זאת מצאתי בספרי החכם וסופר הרומי ציצערא (M. T. Cicero) שמספר זה המעשה הנזכר לעיל, אך באופן אחר, אמר: שהחכם זה הבקי במזגי האדם, היה שמו זאפיר, ואמר זה החכם באספה רבה על החכם הגדול הנודע סאקראטעס שהוא קשה ההבנה, וקשה לשמוע, וגם הוא בעל תאוה ועוד ועוד, נטפל אז אל זו האספה החכם הנודע אלציביאד (Alcibiades), וכשמעו את הדברים האלה על סאקראטעס, וימלא שחוק פיו וילעג על החכם זאפיר, אז ענה סאקראטעס בפומבי, ויאמר: אמת אמר עלי זאפיר, אך ברב עמל נצחתי את כל חסרוני אלה המוטבעים בי.

[1]) היא הגזרה והבחירה הנזכרת בכוזרי, והוא ההכרח והצדק שמזכיר החה"ל.

*) אמר המגיה שמעון משה חאנעס: עיין תולדות חכמי ישראל להחכם ק"ש (ח"א צד 176) שמביא, כי הראב"ע חי ע"ח שנה ומת בשנת 1167, ורבינו יעקב תם נכד רש"י חי ע"א שנה ומת בשנת 1171, א"כ ע"כ היו שניהם בזמן אחד, רק הראב"ע מת ד' שנה קודם ר"ת (ולדעת בעל צמח דוד מת ר"ת קודם הראב"ע ד' שנה, ע"ש, גם לדעת היוחסין (מאמר ד', דורות האחרונים) מת ר"ת קודם הראב"ע ד' שנה, כי מה שכתוב שם שנת תתקנ"ד הוא טעות וצ"ל תתקל"ד), וע"ש עוד צד 174 שמביא מס' עומר השכחה שירי כבוד ותהלה שחברו (ר"ת וראב"ע) איש לרעהו, וכי קרא הראב"ע לר"ת „מלאך האלהים", וא"כ כנים הם דברי התשב"ץ שאמר שרבינו יעקב נכד רש"י היה נמצא בימי בן עזרא, ועיין עוד בס' היקר תולדות רש"י ז"ל להחכם צונץ, ועיין תוספות ר"ה י"ג ע"א וקדושין ל"ז ע"ב בענין העומר.

הוא ר' יהושע בן חנניה הנזכר לעיל) ור"א בן עזריה ור' עקיבא, אמר לו ר"י לר"ג רבי רצונך שנקבל פני פלוסופוס חברנו וכו' עיי"ש.

ר' חנינא בן תרדיון היה חכם מופלג בלשונות (כנראה בפ"ג דסנהדרין) וחכם במושכלות, ובעבור זה מנוהו הרומיים לנגיד ומצוה עליהם זמן ששה חדשים כמובא בספר היכלות, וכבר נודעה חסידותו וקדושתו שקדש שם שמים במסירת נפשו לשרפה, וכמפורסם בפיוטים הנאמרים ביום הכפורים ותשעה באב ממיתת עשרה הרוגי מלכות [1]). ובדורו של ר' עקיבא היו —

ר' אלעזר חסמא ור' יוחנן בן גודגדא הלוי, שניהם היו חכמים גדולים מופלגים בתכונה והנדסה כמבואר לעיל, ור' אלעזר חסמא הזה אמר המאמר הנמצא באבות (פרק ג' משנה י"ח): קנין ופתחי נדה הן הן גופי הלכות תקופות וגמטריאות פרפראות לחכמה [2]) ולמי יאות יותר מאמר כזה אם לא לאיש

---

[1]) רבים מגדולי תורתנו החליטו בראיות שאין עליהם סתירה, שלא נהרגו כל החכמים העשרה הנזכרים בפיוטים אלה, רק רשב"ג ור"ע ור' יהודה בן בבא ור' חנינא זה, גם ארבעה הקדושים האלה לא בזמן אחד ולא במקום ובמעשה אחד נהרגו, והשאר הנזכרים בפיוטים המה ממיטב השיר. — ואנכי אמנם לא באתי להכריע בין הפייטנים האלה ובין רבותינו החכמים המכחישים הדבר, אולם זאת אגיד שמצאתי שדברי הזהר מסכימים להפייטנים הנזכרים, וז"ל (בתקוני זהר בסופו פסוק ותוסף ללדת את אחיו את הבל): ויוסף קבל עונשו באלין עשרה הרוגי מלכות דהוו עתידין למיפק מניה י' שבטים ובגין דא הוו עשרה הרוגי מלכות וכו', עיי"ש.

[2]) קנין ופתחי נדה הן הן גופי הלכות, ר"ל הלכות בפני עצמן (כמו בגפו יבא) ולא תלמד מכל אחת כ"א הלכה זו, מבלי היותה הקדמה ללמוד אחר או להלכה אחרת, אבל לא כן הם התקופות (הלוך הכוכבים והמזלות) וגמטריאות (הוא הנדסה הנקראת געאמעטריע) שידיעתן היא פרפראות (ר"ל כעגול הסובב את המרכז) לחכמה, שבאמצעותן נגיע לכל החכמות, והרבה מאמרים בש"ס והלכות רבות בנויות על הקדמות הגעאמעטריע והתקופות, כמו שמבואר לעיל בשם רבינו בחיי ומחברים זולתו עיי"ש, ואפשר ירמוז לחכמת אלהות שאלו הקדמות לה, כמו שבארנו לעיל באריכות בשם הרמב"ם (מורה ח"א פ' ל"ד) ובאור מלות פרפראות וגמטריאות עיין מוסף הערוך בשני שרשים אלו. ולפיהו נראה שצריך לנקדם כזה: גֶימֶטְרִיאוֹת פְּרִפְּרִיאוֹת מן געאמעטריע (Geometrie) פעריפעריע (Peripherie). (והחכם זולצער (Sulzer) אחר שהראה לדעת מעלות הגעאמעטריע בידיעתה הפרטית, הוסיף להראות מעלת חכמה זו וגודל תועלתה לשאר החכמות ג"כ, ואמר שבעבור זה לא קבל החכם פלאטא (Platon) היוני שום תלמיד ללמודי הפילוסופיא, רק מי שכבר היה בקי בטיב חכמת הגעאמעטריע, עיין בספרו Sulzer's Kurzer Begriff aller Wisenschaften u. andern Theile d. Gelehrs. u. s. w. Moskwa 1781 §. 111. וכן כתב המוסף עיי"ש. — או י"ל גופי הלכות כפשוטו ויהיה כמו גופי תורה (עיין חגיגה פ"א משנה ח' ועיין בתוי"ט שם פ"ב משנה א') והוא כמו שכתב הרמב"ם ז"ל במורה (ח"ג פ' כ"ח) וז"ל: ואמנם שאר הדעות וכו' אשר הם החכמות העיוניות כלם וכו' לא נותה התורה עליהם בפרוט כמו שנוה על האמונות, אבל נוה עליהם בכלל וכו' עיי"ש, ועיין באפודי ושם טוב.

כמותו אשר השתלם בחכמות מאד, כדאמרי בהוריות (י׳ ע״א) (ע״ל בשער הזה פרק י״ב) ומצאתי שר׳ אלעזר חסמא הזה חבר ספר התשבורות, עיין שפתי ישנים.

פרק לה

(כדור שלישי)

ר׳ מאיר גר צדק תלמיד ר׳ עקיבא, היה חכם מופלג במושכלות ולא היה בדורו כמותו כדאמרי בערובין (י״ג ע״ב), והיה משכיל במשלי חכמה ומוסר, ואמרו עליו (סנהדרין ל״ח ע״ב) שהיה יודע שלש מאות משלי שועלים (הם משלי עזאפוס לד״ק Aesopus), וזה שאמרו עליו (סוטה מ״ט ע״א) משמת בטלו מושלי משלים. ובדורו היה —

ר׳ שמעון בן יוחאי, חכם גדול בטבעיות ואלהות, וקראוהו חכמי דורו עסקן בדברים לגודל התעסקותו בחכמת הטבע, (עיין ויקרא רבה פ׳ כ״ב), ועיין לעיל מה שכתבנו ממנו, ועיין ג״כ בסוף התרת שאלה שניה פ״ח בהערה מה שהעתקנו מספר אגרת בקורת, והרב הגאון מהר״מ אלאשקר בהשגותיו על ספר האמונות להחסיד רש״ט אמר: רשב״י מביא (בזהר) דברי ספר חנוך כלו פילוסופיא קדומה עיי״ש, ודע קורא נעים! שחנוך זה שמביא הזהר את ספרו, הוא הפילוסוף הקדמון שהיה במצרים הנודע בשמו טריסמעגיסטא (Trismegistus) (הוא מערקוריוס Merkur) עיין מפעלות אלהים להשר דון יצחק אברבנאל (מאמר ח׳ פ״ז), ופתרון שם זה הוא שלש פעמים גדול; יען היה למצרים פילוסוף גדול ובגלל זה כהן גדול ובגלל זה מלך גדול, והוא כתב שני ספרים (למצרים בלשון מצרי וליונים בלשון יון) האחד נקרא פעמאנדר (Pömander) המדבר מחכמת השם ויכלתו, והשני אַסקליפאו (Asklepio) המדבר על הרצון האלהי, והחכם ר״ע מאדומים הבטיח להעתיקם ללשה״ק, ונראה שלא נתקיימה הבטחתו, בל אדע הסבה — וזה טריסמעגיסטא נקרא גם כן הרמס (Hermes) בלשון רומי כנודע, ונראה שעליו כוון הרמב״ם ז״ל באגרתו הנחמדה אל החכם המעתיק ר׳ שמואל אבן תבון שאמר: וספרי הרמס וכו׳ כל אלה הם פילוסופיא קדומה אין ראוי לאבד הזמן ולהעבירו בהם עיי״ש, ודבריו מסכימים לדברי מהר״מ אלאשקר שזכרנו — ובנו החכם הגדול בכל החכמות —

ר׳ אלעזר בר״ש, הנודע למליץ ומשורר ומשכיל בחכמת המבטא והלצה (הנקראת רעטאריק Rhetorik) וזהו שאמרו בפסיקתא: כד דמך ר״א בר״ש קרא עליו דורו מכל אבקת רוכל דהוא תנא קרובן (רעדנער) (עיין לעיל סוף פ״ח משער השני הפרוש לקרב) דרשן ופייטן ע״כ [1].

---

[1]) ומזה טעו קצת שזה הוא הקלירי הפייטן, והאמת שהקלירי היה מאוחר מאד (עיין מבוא הרב ר׳ וואלף היידענהייס במחזורים שלו) אף מזמן האמוראים והגאונים (דלא כדעת הגאון מהרא״ז מרגליות בהשגותיו על דברי ר׳ וואלף הנ״ל) ואם תעיין באבודרהם בשחרית של יוה״כ

פרק לו.

(גדור רביעי)

ר' יהודה הנשיא הנקרא רבינו הקדוש , היה חכם גדול מאד בלשונות ובחכמות רבות , ואעתיק לך הנה דברי הרב השר דון יצחק אברבנאל בהקדמתו לספר נחלת אבות , וז"ל : ר' יהודה הנשיא היה מוכתר בכל הכתרים ושלם בכל

ומדקדק בדבריו תשמע ממנו שהקליר היה בזמן הר"י בן גיאת או קודם מעט , ועוד נראה לי שאם הקליר הזה הוא התנא הנזכר מדוע לא בחרו בפיוטיו הספרדים (ובפרט שמהם יצאה תורה ותקנות אז לכל שאר ארצות) והמתינו עד שקם הר"י הלוי ור"ש בן גבירול ואבן עזרא והדומה להם (עיין לקמן) ותקנו להם כנודע , נראה מזה ג"כ שהקליר היה בזמן הר"ש בן גבירול (והוא בזמן הר"י בן גיאת הנ"ל) וכאשר שמעו מספרד שנתחברו למו פיוטים מגדוליהם , אז חבר הקליר שהיה דר בארץ ישראל בקרית ספר ג"כ פיוטים קצת , ור' בנימין שחבר מחזור אשכנזי (עיין שה"ק) אסף וקבץ גם מהקליר לסבה נודעת לו , גם שווי החרוזים שבפיוטיו (ריימען) עדות ברורה שהמה נתחברו בזמן מאוחר מאד , והראשונים ממשוררי עברים שכתבו בשווי החרוזים , היו משוררי ספרד במאה השביעית לאלף החמישי ולפניהם לא תמצא , ושווי החרוזים למדו היהודים אלה שגרו בממלכות הכליפין מאת משורריהם הערביים , והמה היו אבות המלאכה הזאת , ולפניהם היו שירי כל האומות בלא שווי החרוז כמו שירי לה"ק כנראה בתנ"ך , ומה שנמצא לפעמים בתנ"ך איזה שווי חרוז הוא עפ"י מקרה , כגון לולא הרשתם בעגלתי לא מצאתם חידתי (שופטים י"ד י"ח) וכדומה . ומה שהביא בעל מ"ע סוף ספרו משיר אמליה שהיה נחקק על מצבתו „שאו קינה , בקול מרה , לשר גדול לקחו יה" (והסוגר היה) אמליה , הוא ג"כ עפ"י מקרה . ומה שאמרו בפסיקתא רבתי (הובא בילקוט שמעוני שיר השירים) נאוו לחייך בתורים בתורה שבכתב ושבע"פ , נערך בחרוזים אלו הפייטנים ? אין הכונה על שווי החרוזים , אבל על חרוזים פשוטים (ושם פייטנים פה נראה שהוא ט"ס וצריך להיות פיוטים) . וזמן שהתחילו הערביים לחבר שיריהם בחרוז נ"ל שהיה זמן מה לפני מחמד נביאם , ומחמד בעצמו חבר את ספרו הקוראן בחרוזים , ותמצא שיר בלשון ערבי שנתחבר זה יותר מאלף שנה ומאתים , מאת יהודי ושמו שמואל בן עדוא (שיר גבורת הערביים נדבותם וכו') והוא בחרוז תמצאנו בחרעסטאמאטהיע הערבית להחכם מיכעליס (J. D. Michaelis Arabische Gram. nebst Arab. Chrestomathie. s. 38.) והחכם בעל שה"ק (בשם יהושע ופנחס) מיחס לאמפיוני (Amphion) (שהיה בימי יאיר השופט) מלאכת חבור השירים עם בית וסוגר — ואנכי לא ידעתי אכון דבריו , כי זה האמפיאן ידענו ממנו שהוא הראשון מהיונים שהיה אמן בערכי הנגון (טאנקינסטלער) והוא שלמד את הלודיים (דיא לידיער) המוזיקא , ומעולם לא שמענו עליו שחבר שירים , וכל מה שמפליגים המשוררים ממנו הוא רק מהפלגת נגינתו בכלי שיר הלייער (Leier) באמרם : אבני השדה אחד לאחד נגשו ויהיו לחיל וחומה , פראים במדבר , גם עצי יער , גם צורים ונחלים רצו אחרי קול מיתריו וכו' , וכל זה להפליג את מלאכתו בנגון הכלי שיר . והסבה שהניעה את הערביים ראשונה לחבר שיריהם בשווי החרוזים (ריימען) הוא לדעתי יען שלשון הזאת בעצמה מסוגלת לזה מאד , בעבור אותיות הכנויים

המעלות, יחיד בדורו ואחד בזמנו ממשפחת בית דוד וכו׳ היה עשיר מופלג, היה בעל מעלה וכבוד, וגברה יכלתו בבית אנטונינוס (פיוס) (Antoninus Pius) היה חכם בתורה שבע״פ ובתורה שבכתב וכלול בכל החכמות, היה בעל לשון צח מאד [1]) ובימיו היו באדום חכמים גדולים, וגלינוס (Galenus) בימיו פרש את פרקי אבוקראט (Hippocrates) (הוא היפפאקראטוס הרופא) שכבר היה בימי אחשורוש ואסתר וחבר ספרים רבים ברפואה, ובכל החכמות ההם נשתלם רבינו הקדוש ע״כ, ועוד לו להרב הנ״ל בספר הנ״ל (פ״ב משנה א׳), וז״ל: רבינו הקדוש לא נשתלם בלבד בתורה האלהית בכתב ובע״פ, אבל גם לא הניח חכמה יונית ומצרית וכלדית שלא ידעה עכ״ל הרב. ובדורו היה:

ר׳ שמעון בן חלפתא חוקר ודורש בחכמת הטבע ובפלאי היצירה, ותולדות המינים, ונקרא עבור זה עסקן בדברים כמובא לעיל שער הזה פ״ח עיי״ש.

פרק לז

ועתה נתחיל בעז״ה מהאמוראים ורבנן סבוראי שאחריהם,
עד הגאונים שכלם היו שלמים בכל החכמות והלשונות.

שמואל ירחינאה, היה חכם גדול בחכמת יונית ובכל החכמות, והיה רופא של רבינו הקדוש וארח לחברה עם התוכן הגדול מחכמי העמים אבלוט, עיין לעיל (בשער הזה פרק י״ב).

רבי אבהו היה חכם גדול במושכלות, ועל זאת אהוב מאד למלכות, באופן שהיו משתחוים לחכמתו, ועיין ירושלמי פאה (פרק א׳) ותלמוד תורה וכו׳ שהיה מלמד גם את בנותיו חכמות.

רבי חנינא בר חמא ראש הישיבה נכד ר׳ חנינא הגדול וחבר לבניו של רבינו הקדוש (ובע״א (י׳ ע״ב) אמרו עליו שנכנס בפעם עם רבינו הקדוש לאנטונינוס) וכשמת מלא את מקומו, יען היה חכם מופלג בכל המושכלות והלשונות (והיה לו ממי להתלמד) גם היה רופא גדול, עיין חולין (ז׳ ע״ב).

רבי יוחנן ורב אמי ורב אסי כלם חכמים גדולים בפרדס, וזה רב אמי חוקר גדול בטבעיות ונקרא גם כן עסקן כמבואר לעיל (בשער הזה פרק ח׳ עיי״ש). ובימיהם היה —

הרבים הנמצאים בה (יותר מלשון העברי) עד שכמעט בדבור הפשוט יפלו במקרה לרוב שווי החרוזים העוברים בעבור אותיות הכנויים הרבים.

[1]) עיין הרמב״ם בהקדמתו לסדר זרעים, ועיין לעיל בהערת שאלה השנית מגודל אהבתו נחות המליצה בכל לשון ולשון, ונראה שהיתה לו ג״כ סגולה טבעית למשל משלים, כאשר העיד ע״ז משלו הנפלא החגר והסומא שאמר לאנטונינוס, חכמי העמים ראוהו וחמדוהו עדי העתיקוהו ללשונם, ומהם חברוהו בשיר וחרוזים, עיין בספרי החכם געללערט (Gellert's Sämt. Schriften Wien 1782. T. I. B. I. s. 35.).

ר' אלעזר בן פדת הכהן (האמורא) והיה חכם גדול בתכונה ובטבע, ולזה קראוהו מריה דארעא דישראל, ולגודל חכמתו במושכלות בקשו ממנו ר' יוחנן ורב אסי ללמד גם את חכמת מה שאחר הטבע, כדאיתא בפרק אין דורשין (י"ג ע"א).

רב אדא בר אהבה היה חכם גדול במושכלות, ובפרט בחכמת התכונה כנ"ל (בשער הזה פרק י"ב) עיי"ש.

הלל הנשיא (סוף הנסמכים) בן בנו של רבן גמליאל בנו של ר' יהודה הנשיא, היה חכם גדול מאד בכל המושכלות, ובפרט בתכונה, והוא שתקן לנו ע"ד רב אדא הנזכר חשבון העבור, ועליו סומכין כל הגולה ממזרח שמש עד מבואה, עד אשר יבוא משיח ה' גואל צדק במהרה, (עיין לעיל מזה (שם), כי שם הרחבנו הדברים ממנו).

רב אשי הוא החכם הגדול מכל אנשי דורו, ואמרו עליו שלא נמצא כמותו מדור רבינו הקדוש תורה וגדולה וחכמה במקום אחד, והוא שהתחיל לכתוב בספר פרושי המשנה המפוזרים, שהיו מימות רבינו הקדוש מגדולי האמוראים, והיתה לו יד ג"כ בכל החכמות הרמות ובכל מדע והשכל, ולבו היה רחב כפתחו של אולם, כי לקבץ ולחבר יחד חבור גדול ורחב כזה, צריך דעת רחבה ועמוקה מני ים, וצריך לדעת ידיעות הרבה מכל החכמות והמדעים, כי להיות החבור הזה כולל כל הדינים וההלכות באסור והתר ובחיוב ופטור, ועוד נמצאים בו אגב אורחא דברים רבים מפוזרים מכל החכמות הרמות, כמו שמבאר הכוזרי באריכות (במאמר רביעי) המובא לעיל, וכל אדם יחזה בו מחכמת הלשון וההגיון, מחכמת החשבון ההנדסה והתכונה וחכמת הטבע וחכמת הרפואה[1]) וחכמת האלהות והרבה מחכמת המדות והמוסר, וכאלה רבות, בכלם היה בלתי ספק החכם הזה שלם מאד מאד, כי בלעדיהם לא היה יכול להגיע אל מטרת חפצו בחבור הזה, לעשותו שלם כאשר הוא לפנינו היום, ואומרים עליו שחבר עוד ספרים בענינים אחרים, גם נראה מחבורו זה שהיה מופלג גדול בצחות הלשון וחכמת ההגיון כאשר נבאר, ולא חבר את ספרי התלמוד בלשה"ק, כי אם בלשון הנהוגה אז והמדוברת במדינתו בסוריא, למען יבינו הקטנים עם הגדולים, כמ"ש הרמב"ם בהקדמתו לספר היד, והיה נוהג בזה מנהג הגדולים שלפניו, כי כן נהג ג"כ ר' יוחנן שחבר תלמוד ירושלמי לשון המובנת בימיו לבני ארצו, וכן מצינו בדורות הרבה שאחריו כשלש מאות שנה, שכתב רב שרירא גם כן בלשון תלמוד בבלי[2]),

---

[1]) ואם הרפואות הנמצאות בתלמוד לא יאמנו ע"פ נסיון עתה? אין להפליא ע"ז, יען שטבעי בני אדם וטבעי העשבים ישתנו ממדינה למדינה ומזמן לזמן, ואיככה א"כ יוכלו להועיל סמי רפואה הנטועים על אדמת בבל לאנשי מדינתנו אם גם לאנשי בבל בעצמם לא יועילו, כי כבר נשתנה טבעם באורך זמן כזה, ועיין ספר הגלחון (סימן פ"ט), ועיין תוספות במועד קטן סוף פרק קמא בד"ה כוורא.

[2]) ידוע שרב שרירא היה ראש ישיבה בפרוז שבור והיא עיר סמוכה לבבל, ובמחוז

כנראה בתשובתו שכתב המובאה ביוחסין, וגם יודע כל משכיל שנכתב התלמוד בלשון הזאת עפ״י הצחות היותר אפשרי, ושצריך לזה ידיעה רבה בחכמת הלשון ודרכי ההגיון גם אומנות גדולה מאד, ואם חכנו לא יבין ולא יטעם בה טעם צחות רב כבצחות לשון עברי, או לשונות אחרות הנהוגות במדינותינו אשר הורגלנו בהן ולמדנום? אין להפליא ע״ז; לפי שאין אנחנו מדברים וכותבין בה, ויתפלא כל מבין איך הספיקו לו כל המלות שהיה צריך לכלכל דבריו, ואיך מצא שמות רבים מלאכותיים לכל מובן וענין, שמות קצרים מאד הכוללים מובנים רחבים — ואחריו קם:

מרימר ובנו של רב אשי הנזכר, והוא מר בר רב אשי, וחבריהם (שהמה סוף האמוראים שסיימו וגמרו את התלמוד שהתחיל רב אשי, כי לא הספיק לסיימו כי לקח אותו אלהים) היו גם כן חכמים גדולים בכל מדע והשכל, כי בלעדיהם לא היה אפשר להם לאחוז בדבר גדול כזה כמבואר לעיל, ואחריהם התחילו:

רבנן סבוראי (והם לא הוסיפו ולא גרעו בתלמוד ומכל מקום נמצא שם מדבריהם, ומעט היה משך זמנם ערך ארבעים שנה, ורעים היו הימים האלה לישראל ונתמעטה הקבלה, וכל למודם היה רק עפ״י סברא ואומדנא ובעבור זה נקראו לד״ק סבוראי). ואחריהם הגאונים, ועתה נערכה כמה מהגאונים שהיו מקושטים בלשונות ובחכמות נוסף על קדושתם ותורתם.

פרק לח

רב בסתנאי¹) גאון (נצר מופלט מזרע דוד בן ישי) הנשיא וראש הגולה

הזה שנקרא עתה אירק ארבי (Yrak Arabi) מדברים רק התושבים בלשון ערבי לשון השלטת בכל המדינות סביבותיה, ואולם האזרחים הכשדיים היו מדברים בלשון ארמית (כלשון התלמוד בבלי) הבלולה במלות פרסיות יוניות ורומיות (כי נודע שבימי כרש לכדוה הפרסיים והיתה ת״י עד שכבשוה היונים מידם בימי אלכסנדר, עד שעלו עליהם הרומיים ויכבשוה, עד שבאו הכליפים הערביים ולקחו מהם, ומזה נעשתה לשון האזרחיים הנ״ל לשון בלולה מלשונות העמים אשר משלו בה), ואולם את כל החבורים אשר חבר הגאון הזה חברם בלשון ערבי להיותו חפץ שיתפשטו ספריו בכל הגולה אשר כמעט הרוב היתה אז ת״י הערביים, שהתפשטה ממשלת הכליפים במזרח ובמערב, עיין לקמן בשם רב שמואל הלוי הנגיד, והעיר לי אזן ידידי הרב הגאון מהרש״ל כ״י שלשון ארמית לא נדברת עוד בפי שום אדם וגם לשון סוריא לא נשארה עוד כ״א בשלשה כפרים על נהר פרת בעדות חכם אחד צרפתי, עכ״ד, אבל מצאתי להחכם פאברי (Fabri) שכתב שבאסטאינדיע (Ostindien) ימצאו פ״ח כנסיות (קירכשפילען) הנקראים טאמאס קריסטען או (Nestorianer) שמתפללים עוד היום בלשון ארמית (אין כאלדעאישער שפראכע), עיין געאגראפיע להחכם פאברי (D. Johann Er. Fabri's Kurzer Abriss der Geographie Halle und Berlin 1817 s. 187).

¹) הוא שמו הפרטי ונגזר משם בסתן שפתרונו בלשון סוריא גן או פרדס, וכן הוא

בבבל, היה חכם גדול במושכלות, המלך פרס גדלהו לרוב הכמתו, וינשאהו על כל השרים והסגנים אשר במדינת מלכותו, ויפקידהו לשר ונגיד על צרכי מלכותו, ולהעמיד שופטים כרצונו במדינתו, ולנהל ראשי הישיבות של עם ישראל, ואחר כך כאשר נצחו הישמעאלים את הפרסיים היה הגאון הזה מכובד ומנושא מאד אצל מלך ישמעאל הנקרא עֲלי (הוא חתן מאהאמעד מלכם ונביאם) ולרוב אהבתו כי מצא חנו בעיניו, נתן לו את בת מלך פרס לאשה אחר שנתגיירה — עיין בספר מעשה ירושלמי, וכן הביא החכם שלעצער (A. L. Schlözer's Weltgeschichte u. s. w. 2ter Theil Göttingen 1789 s. 328) ושם המלך הזה יעצדערשערד (Jezdedscherd III.) ושם בתו דאַרא (Dara) עיי"ש, ובימים האלה התחילו היהודים בכל המדינות הרבות אשר נתפשטו הישמעאלים במזרח ובמערב, לדבר בלשון ערבי ולחבר בה את חבוריהם [1].

רב שמואל גאון, היה חכם בלשונות ובחכמת הפילוסופיא, ועליו העיד רב האי גאון ז"ל שהיה מעמיק מאד בחכמות ובספרי היונים (עיין בע"י פ' אין דורשין במאמר ד' נכנסו לפרדס). י"א שזה הגאון הוא ר' שמואל בר מרי ר"י בפומבדיתא, וי"א שהוא ר' שמואל בן חפני גאון חותנו של זה רב האי גאון.

רב עוקבא מזרע דוד מלך ישראל שנהג שררות בבבל, היה חכם גדול ומשורר נפלא מאד, ולכבוד המלך בבל חבר שנה רצופה יום ביום שירים חדשים, ויזמרם לפני המלך בעל פה יום ביום, וסופרי המלך כתבום על לוחות ובעבור זה גדלו המלך מאד וינשאהו, עיין סדר הדורות.

בלשנא דתלמודא כדאיתא בפרק במה מדליקין הוה ליה בושתנא, ובפרק עושין פסין ההוא בושתנא ועיין רש"י שם, ולי נראה שיש לו התדמות מה ללשון עברי ביתן וכדמפרש רש"י (אסתר א' ה') ביתן: נטוע באילנות עיי"ש, ונקרא כן ע"ש המאורע המובא בספר מעשה ירושלמי עיי"ש, כי באמת יש לכל שם פרטי פתרון וכונה, והאמת שהיהודים שדברו תמיד בלשון האומה המושלת עליהם (כמבואר לעיל ועיין הערה שלאחריה) נהגו לקרוא גם את בניהם בשמות הלועזיים כשמות העם אשר גרו ביניהם, ד"מ בהיותם ת"י היונים בבית שני מצינו כמה שמות היהודים כשמות היונים, כגון: אנטיגנוס, אלכסנדר, אריסטובלוס, טרפון, סומכוס, ורוב שמות האמוראים שמות ארמיים המה טביומי, רחומי, כי בבבל היו ושם נולדו, או פרסיים כגון: רב אשי, רב איקא. — וכן סעדיה, מיימון שמות ערביים המה, כי גרו ת"י הערביים, וכן הגרים מהיהודים בצרפת אשכנז ואיטליא, כגון: ליאון, (רבינו ליאון רבו של רבינו גרשון מה"ג), ליב, פרידיל, בענדיט, וכדומה, ובפרט הכנויים והחניכים, כגון: אבן עזרא, אבן שועיב, אברבנאל, אלבו, כלם כנויי ערב וספרד ואיטליא המה, ויש להם באור בלשונות האלה, ועיין מה שכתבנו לעיל על הדורש שדרש על המדרש שלא שנו את לשונם ושמם, עיי"ש.

[1]) נוסף לזה שהיתה לשון ערבית לשון רחבה ונאה מאד, השתדלו בה קדמונינו חכמי המזרח וחכמי ספרד להשתמש בה, להיותה לשון האומה השולטת עליהם כמבואר לעיל באריכות.

רב סעדיה גאון ראש ישיבה בסוריא, היה חכם גדול בפילוסופיא, וכנראה מספרו האמונות והדעות (חברו בשנת ד"א תרל"ג) ויתר חבוריו עיין לעיל, ועיין בחינת הדת ומצרף לחכמה מה שהביאו מגודל התפלספותו — ובימיו היה חכם גדול בתורה ובכל המושכלות:

ר' יצחק בר שלמה הישראלי (ואיננו הישראלי בעל יסוד עולם שזה היה תלמיד הרא"ש בזמן רב אחריו עיין לקמן), ויען שראיתי לבעל שה"ק וסדר הדורות וליתר מחברים, שלא היו יודעים בברור חיי החכם הזה וזמנו כ"א שמו לבד, ורבים החליפוהו בבעל יסוד עולם הנזכר, לכן אמרתי לכתוב פה חיי האיש הזה בקצרה מאד כפי שנמצא ממנו בספרי זכרוניהם, והרוצה לדעת ידיעה רחבה וארוכה מחיי זה האיש המעולה יראה בספר ידידיה הנכתב בל"א (J. Heinemann's Jedidia Eine Religiöse u. pädago Z. S. 2ten J. g. 3tes Heft.) כי משם נלקחו רוב הדברים האלה בקצרה: החכם הזה יכונה לפעמים אצל חכמי הערביים גם בשם אַבּוּ אִיַאקוּבּ, החכם הזה נולד במצרים (בערך שנת ד' אלפים ת"ר) ושם במצרים התחיל ללמוד חכמת הרפואה (ומעידים עליו שהיה חכם גדול בתורה וכאשר מעידים על חבורו שחבר על מסכת מכות עיין יסוד עולם לרבי יצחק הישראלי מאמר רביעי פרק י"ח) ולמען השתלם בחכמה זו שם פניו ללכת עיר קַאירא (Kairo) (בירת מחוז וואסטאני (Wostani) הנקרא מצרים האמצעית) ולמד שמה אצל החכם ר' יצחק בן ר' עמרם (אולי הוא הגאון רב עמרם כי בזמנו היה) ואחר שנתפרסם מאד לרוחב חכמתו בחכמת הפילוסופיא והרפואה, שלח אחריו המלך אימאם מאהדי המושל בכל ארץ אפריקא, ויקחהו לביתו להיות רופאו, גם בטירות מלכים אחרים גדולים היה גדול שמו (וחי מאה שנה ומת בלי אשה ובלי בנים, וכאשר שאלוהו מדוע לא לקח אשה להוליד בנים, השיב שהספרים שחבר המה בניו) וחבר הרבה ספרים בלשון ערבי, מן המפורסמים המה: ספר פרדס, או גן' הפילוסופיא י"ב חלקים או שערים, חבור כולל ענינים קצרים בלמודי האלהות (Theologie) ומבוא לחכמת הגיון ומפתח לרפואה, ומדבר על הדפק, ועל הצרי (סֶסֶעריפֿק) ודרוש גדול על הפילוסופיא, ובבתי עקד הספרים אשר בפאריז (Paris) ליידען (Leyden) רומא (Rom) נמצאו כמה העתקות בלשון עברי כתיבת יד מספרי החכם הזה, והמה: ספר המסעדים, ספר מראות השתן; וספר על יסודות (מלבד פרושו על מסכת מכות כנ"ל) וכבר נעתקו ספריו בלאטין וצרפת ולשונות זולתן, ועד היום הזה גדול שמו ומהלל בין חכמי הרפואה, והרבה מהחכמים בספרי רפואה שאבו ממעיני ספריו, והולכים בעקבותיו, אף כי רחוקים ממנו זמן רב והלמודים נשתנו מאד כמבואר לעיל, ובתשובת הרשב"א באגרת ההתנצלות להבדרשי מיהם לו גם כן פרוש על ספר יצירה ומפארו מאד עיי"ש.

ובספר קאנווערזאציאנס לעקסיקאן הנזכר לעיל ערך (Arabische Litteratur und Sprache) מחשב בין המחברים היותר נפלאים ונבחרים בחכמת הרפואה שחברו הערביים את יצחק בן שלמה (Jshak ben Saleimon) וכן מזכיר החכם וואכלער הנ"ל (per. V. p. 66.) את שם החכם הזה, ואמר עליו

שחבר ספרים ברפואה וחי בזמן אחד עם אבן סינא (וזה מת בשנת 1036 למספרם) ואולי עליו כונו אף שאינם מזכירים שהיה עברי עיי"ש, וכן הביאו ממש החכם איכהארין (J. G. Eichhor. Ges. d. Litt. B. I. s. 642.)

הרב דון יחייא ן' יעוש משועי יהודה מזרע המשרה, היה חכם גדול במושכלות, ולרוב חכמתו שמהו המלך מפורטוגאל אדון לביתו ומושל במדינתו, רק הכסא גדול ממנו, וטובות גדולות עשה המלך בגללו ליהודים עיין שה"ק (בזמן ממשלת הערביים בספרד היו הרבה יהודים חכמים נבחרים מהכליפים לשרים ומושלים במדינה, עיין תולדות החכם מיימון (Sal. Maimon's Lebensgeschichte T. II. s. 5) ובימיו היה —

רב האי גאון (אחרון הגאונים) בן רב שרירא גאון והיה חכם גדול במושכלות (עיין פי' ספר יצירה להרב ר' משה בוטרילו) ופייטן (עיין סדור הספרדים) כנראה מספרו הקטן מוסר השכל. — ובימיו היה

רב יוסף ב"ר יצחק שטאנש חכם גדול במושכלות ובלשונות (עיין לעיל), והיה משורר גדול, עיין תחכמוני (שער שלישי ושמונה עשר) שאמר עליו וז"ל: ושירי הגאון רב יוסף בן שטאנש נעימים ויקרים, והוא הראשון אשר חבר בספרד מעמד ליום הכפורים.

פרק לט

עתת נתחיל מסדר הרבנות (שהתחיל קרוב לשנת ד' אלפים ת"ת) ונסדרם דור אחר דור ¹) עד הדור הזה שלפנינו, כמה מגדולי הרבנים הקדושים ומגדולי הזמן (כפי שיזדמן לנו) שכלם השתלמו נוסף על קדושתם ועל תורתם גם בלמודי שאר החכמות והלשונות.

(כמלה למשונה ברבנות)

רב שמואל הלוי הנגיד בר יוסף הידוע בן גיקטלייה מקהל קארדאוואַ (Cordova) בעל מבוא התלמוד (הנדפס בש"ס בבלי) ועוד חבורים רבים (עיין

---

¹) אף שמטרת כונתנו בקבוץ אלה אנשי הסגלה רק אחת היא, והוא להראות שלמות החכמים בכל מקצוע שבתורה ובחכמה כמו שבארנו; מ"מ השתדלנו גם בזה לכתוב סדר הרבנים ג"כ בדורות זאח"ז בסדר היותר אמתי, וכל הקודם בזמן לתת לו קדימה במקום ומצב (כמו שנהגנו עד הנה עם חכמי הדורות הקודמים) וחלקנו ג"כ סדר הרבנים על דורות, בהחשב כל דור מאה שנה (עיין אבן עזרא בראשית ט"ו ע"ז) ואם כבר השתדלו החכמים הסופרים סדרי הדורות וד"ה לבית ישראל (כיסוד עולם, יוחסין, ושה"ק, וכ"ד, וסדר הדורות מהגאון מהר"י אב"ד דמינסק) לסדרם זאח"ז; מ"מ לא השלימו את הענין על צד השלמות, וכל מעיין זך השכל יראה אם ידקדק היטב אחריהם שהקדימו לפעמים את המאוחר וכן להפך, ואף שגם אנחנו לא השלמנו את הדבר עד תמו (בפרט שלא הזכרנו כ"א המעט מהמעט מהחכמים שבכל דור) בכלי זאת הועלנו בתקון הסדר מעט ועמלנו בטורח רב לדקדק אחר כל איש ואיש זמנו

סוף מכלל יופי לרשב"ם) היה חכם גדול בכל המושכלות ובלשונות, ולזה שמהו חבוס מלך פלשתים בגראנאדא (Granada) [1] לסופרו ויועצו, ואח"ז נעשה שר צבא המלך, והשליטו על ארצו ושמעו הלך בספרד, ובאפריקא, וארץ שנער, ומצרים, וארץ ישראל, וארצות המערב, ולהיותו שר צבא ונגיד החיל על כן כנוהו בשם הנגיד (ופי' נגיד בלשון ערבי מנצח (זיגער) — ובנו:

ר' יוסף הלוי הנגיד היה חכם גדול בפילוסופיא וביונית, ובמות אביו מלא את מקומו, ועמד על כנו בנגידות אצל המלך, ולא חסרו לו כל היקר והגדולה מאביו, ומארצות רחוקות באו נכבדים לראות גדולתו ולשמוע חכמתו ותורתו (עיין קבלת הראב"ד ויוחסין), וזה הנגיד ר' שמואל היה גם כן משורר גדול (עיין תחכמוני שם).

ר' שלמה בן יהודה בן גבירול היה פילוסוף ומשורר גדול, ומופלג ביונית וכנראה מספריו.

רבי יצחק בן גיאות היה חכם גדול בפילוסופיא וביונית ומשורר נפלא, וחבר הרבה ספרים בחכמות ופיוטים הרבה [2] עיין מצרף לחכמה, ומה שהביא שם בשם החכם המליץ ר' ידעיה מאגרת ההתנצלות, עיי"ש.

רבי יצחק בר ברוך מקארדאווא בעל ספר קופת הרוכלין (אבי אמו של הראב"ד הראשון) היה חכם גדול בכל החכמות וביונית, ושמעו הלך בכל הארצות, והיה שר אצל מלך ישמעאל הנקרא אל מאחמעד, והמלך למד אצלו חכמת הכוכבים — ובנו:

רבי ברוך תלמיד האלפסי, היה חכם גדול בחכמות וביונית, והעמיד תלמידים הרבה בתורה ובחכמה, ומהם היה הראב"ד הראשון בן אחותו (עיין קבלת הראב"ד) וזה הר"י בר ברוך היה ג"כ משורר גדול (עיין תחכמוני שם).

ר' נתן בעל הערוך ראש הישיבה ברומי, חכם גדול בלשונות

השמתי, והפשנו בספריהם אשר חברו או ע"י אמצעות אחרות עד שעמדנו על בורים, גם השגנו לפעמים אשר כמה חכמים זמן היותם, שהיה נעלם לגמרי מהסופרים הנזכרים באיזה מאה היו.

[1]) הוא מחוז ידוע בספרד המדינה, והיה אז ת"י הערביים משנת 711 למספרם עד אשר עלה פערדינאנדעס (Ferdinandes) מלך אראגאניא (Aragonien) אשר בספרד בשנת 1492 למספרם ולכד גראנאדא (Granada) מידם, ותשובנה הערים האלה להספרדים כבראשונה.

[2]) וראיתי ממנו שיר אחד יפה ונעים על פורים שחבר בלשון הארמים המתחיל יום פוריא יומא דנן (והרב החכם השלם ר' נחמה דוראן נכד התשב"ץ חבר עליו פרוש הובא בסוף תפארת ישראל להחכם השלם הרב ר' שלמה דוראן בר נחמה הנ"ל) ובארצות המערב אומרים אותו לפני קריאת המגלה בבהכנ"ס, גם מזמרים אותו בסעודת פורים, ואולי הוא השירה נעימה מהרב אבן גיאות על פורים, שמביא בעל שפתי ישנים שנמצא בביבליאטיקע אוקספורט, והרב ר"ד אבודרהם (בסדר שחרית של חול ביוצר) כתב שר"י גיאות הזה חבר ג"כ קרובות לימים טובים כקרובות של ר"א הקליר ע"ש.

ובחכמות (עיין בסדר הדורות מה שהביא בשם ספר האמונות) ובידיעתו הרחבה בלשון יוני ורומי, הגיה חשבנו וסקל נתיבותינו ללכת דרך סלולה בלשונות זרות בתלמודים ומדרשות.

ר׳ משה אבן עזרא חכם גדול בפילוסופיא וביונית ומשורר נפלא (עיין סוף הקבלה להראב״ד) והוא עשה סדר ליום הכפורים, עיין תחכמוני שם שכתב עליו וז״ל: מליו מכלי פז יקרים — ושלשת אחיו:

ר׳ יצחק ור׳ יוסף ור׳ זרחיה כלם חכמים ושלמים בחכמות ומשכילים בכל מדע (עיין יסוד עולם שם).

רש״י הוא רבינו שלמה מאור הגולה (הנקרא ג״כ ירחי) אשר האיר תבל בפרושיו הנפלאים, היה הכם בכמה לשונות, ובחכמת הדקדוק והלשון, ובכמה חכמות ומדעים, וכנראה מפרושיו, והסופר הגדול הצרפתי (G. B. Depping) (בספרו הנכבד ד״ה ליהודים) אחר שמספר גודל רוח חכמתו של רש״י ז״ל, ומשכלו הנשגב, אמר עליו שמלבד ידיעותיו הגדולות בתלמוד, שקד ג״כ על חכמות רבות, וידע היטב חכמת הפילוסופיא שלמד בספרי היהודים והיונים והערביים, עד שהיה לפלא בעיני חכמי זמנו בתורתו ובחכמתו, ואמר עוד שרש״י ז״ל היה רופא גדול עיי״ש שהאריך זה החכם הנוצרי לספר מרש״י דברים רבים ונפלאים. — והשה״ק כתב שרש״י חבר ספר ברפואה, והשפתי ישנים כתב שראה בעצמו זה הספר בכתיבת יד. —

ותלמידו של רש״י:

רבינו שמחה מעיר וויטרי, היה חכם בחכמת הכוכבים וחבר ספר מחזור הפסח בחכמה זו, עיין שפתי ישנים וסדר הדורות, ומדבריהם נראה שגם בספרו מחזור וויטרי (שהוא בדינים) היו נמצאים קונטרסים גם מחכמת הכוכבים, ודברנו מזה הענין באריכות בתשובתנו אל ר׳ שב״ל, בספרנו באר יצחק. —

ר׳ אברהם בר רבי חייא הלוי הספרדי, היה חכם גדול ותוכן מופלג (כאשר מעיד עליו ספרו צורת הארץ) וחבר ספרים הרבה (עיין יסוד עולם שם), והנני להעתיק פה מה שכתב חכם אחר זמננו בספרו שכתב בלשון אשכנז (Vorlesungen über die neuere geschichte der Juden v, Salomon Lôwisohn B. I. s. 100. Wien 1820) וז״ל: בערך מאת אחת עשרה למנין הנוצרים המציא ר׳ אברהם ב״ר חייא בספרד את חכמת אלגעברא (Algebra), (Vide Moreri Article Abrahm ben Chija) ובעבור זה יחשבהו החכם קארדאן (Cordan de Subtilitate lib. 16) בין שנים העשר חכמים החריפים (פהילאזאפען קאפפע) שהיו בעולם, הרב הזה היה תלמיד ר׳ משה הדרשן, ונוסף על חבוריו הרבים שחבר, ומה שחבר בלמודיות (Mathematik) ובמה שאחר הטבע (Metaphysik) אשר הרוב מהם נמצאים בבית עקד הספרים וואַטיקא (Vaticanische Bibliothek) אשר ברומא, ובבית עקד הספרים הנקרא (Medicäische Bibliothek) אשר בפלארענץ (Florenz) כתב עוד דרוש (ליינען טראקטאט) על המוזיקא, גם חבר ספר מוסרי הנקרא בשם

הגיון הנפש העצובה, בדפקה בדלתי התשובה, עוד כתב שם מהר"ש הנ"ל (צד 101) וז"ל: גם היה שם מפורסם מאד ונכבר ר' יעקב בן ר' יצחק אלקענדי והוא התוכן הגדול (Astronom) מכל חכמי זמנו, ומחבוריו הרבים שחבר לא נמצאו כ"א שנים, וגם את הרב הזה מחשב קארדאן הנזכר בין שנים העשר החריפים [1]) עכ"ל החכם מהר"ש לעוויזאהן, כפי שהעתקתי אנכי אל לשון עברי, וראיתי בקאנווערזאציאנס לעקסיקאן הנ"ל ערך (Arabische Litter. und Sprache) שמחשב בין המחברים היותר מובחרים ונפלאים שחברו ספרי רפואה אצל חכמי הערב את ר' יעקב בן יצחק אלקענדי (Jacob ben Jsaak Alkendi) וכן מזכירו החכם וואללער הנזכר (שם) ואמר עליו שהיה חי בשנת (840 למספרם), והחכם אייכהארן מפליאו מאד בכל החכמות ומגביהו עד אין חקר, עיין ספרו (J. G. Eich. Geschich. d. Litt. u. s. w. B. I. s. 622. 640.)

ר' אברהם הנשיא היה פילוסוף ותוכן גדול וחבר ספר העבור (עיין מ"ע להרב ר' עזריה מאדומים פ' מ'), ועיין אגרת ההתנצלות להחכם ר' ידעיה (שו"ת רשב"א תי"ד) שאמר: ר' אברהם הנשיא התפלסף והעמיק בשבע חכמות, וממנו אצלנו ספרים רבים במספר, ובתשבורת, ובתכונה, ובסוד העבור, וגם בחכמה האנושית ובסתרי תורה (ע"ד המורה) ספר קראו גדר האדם, עיי"ש. וי"א שר' אברהם הנשיא זה, הוא הוא ר' אברהם בר חייא הנ"ל.

ר' יוסף בן מיגאש היה פילוסוף מופלג ותוכן גדול וחבר ספרים נכבדים בחכמות (עיין לעיל שער השני פ"ה). (ובדורו היה)

הרב דון יחייא השני (בן דון יהודה בן דון יחייא ן' יעיש הנזכר) החכם המופלג בלשונות ובמדעים המדיני הגדול, המשנה למלך פורטוגאל, ובן אחיו הרב הגדול הפילוסוף המופלג —

דון שלמה יחייא בן דון יוסף (אשר לגודל חכמתו בחכמת המלחמה, היה נגיד החיל ושר צבא הפרשים ורוכבי הסוסים חיל מלך פורטוגאל הזה [2])

---

[1]) ואלה המה שמות העשר חכמים והחריפים שבעולם, Archimedes Aristoteles, Euclides, Johanes Skotus, Johanes Suisset, Apolonius, Rabi Abrahm ben Chija, (הממציא חכמת האלגעברא) Rabi Jacob ben Jsaac Alcendi, Heber Hispanus Galenus Vitruvius.)

[2]) עיין שלשלת הקבלה ועיין ד"ה להחכם באסנאגע (Basnage Geschichte der Juden B. III. kap. 8. §. 21.) וכן הביא החכם בוכהאלץ בספרו (הנזכר לעיל פ' ל"ג), ויען שדברי החכם הזה יקרים מאד בעיני יען דבר טוב על היהודים וטרח ויגע להרים קרננו בחבוריו הנחמדים, ע"כ נדבה רוחי להעתיק פה בקצרה מ:אל ועד כלה מספרו כל הענין שם שמבאר איך היו היהודים מעולם אנשי שם, ונאמנים למלכיהם הגוים והנוצרים אשר חסו תחת צל ממשלתם, והערו למות נפשם ללחום בעדם, וז"ל: בחיל היונים והרומיים עבדו יהודים ולגודל חריצותם ותועלתם שהשבו במלחמה מהלל אותם יעזאר (J. Caesar) ומלא שהמה השבו הנצחון בהכותו את מיטרידאטעס (Mitridates), הורדוס שלח אל

השרים הנזכרים הן המה ראשי בית אב למשפחת היחייאי משפחה הרמה והנשאה בישראל, ולה יאמר: איש ואיש ילד בה, כרב כצעיר כלם אנשי סגלה ואנשי השם, המה בניהם ובני בניהם (מהנודעים לנו בשם) שלשה עשר דור שנמשכו זאח״ז, והוא מאת הרב דון יחייא הראשון ן׳ יעוש עד הרב החסיד החכם ר׳ גדליה אבן יחייא בעל שה״ק ויתר החבורים, כלם היו גדולים בדורותם, גאוני העולם צדיקי וחסידי אל, מדקדקים ומשוררים, בעלי לשונות, פילוסופים, ומדינים, וטבעיים, מהם היו גדולי בעלי אסופות, מחברי חבורים מועילים ונפלאים, בכל עניני התורה והחכמה ובכל המדעים, מהם היו גדולי וראשי הישיבות, מהם היו שרי צבאות ונגידי החיל, מהם הפרתמים משיבי טעם היושבים ראשונה במלכות, מהם רופאים בחצרי הקיסרים ובטירות המלכים, וטובות גדולות ותשועות רבות נעשו לכלל האומה הישראלית ע״י תולדות בית אב היחייא זה, ככתוב על ספרי דברי הימים לבית ישראל, (ועיין שה״ק וסדר הדורות).

ר׳ יוסף הצדיק היה פייטן ופילוסוף גדול, וחבר ספר עולם קטן בפילוסופיא וטבע, והוא שהרמב״ם במכתבו להחכם ר׳ שמואל אבן תבון (שכתב לו באיזה ספרים מחכמת הפילוסופיא מחכמי האומות ומחכמי ישראל ישתדל בלמודם) מפאר מאד את ספרו זה, ומזרזו שילמד בו, ובאגרת ההתנצלות הנזכרת מפאר ספרו זה ג״כ עיי״ש, ועיין תחכמוני שם מגודל מעלת שיריו ופיוטיו.

ר׳ יהודה אבן תבון אבי המעתיקים, רופא מובהק (עיין מסעות רבי בנימין) וחכם גדול בפילוסופיא, ובקי בלשונות, ובנו החכם —

ר׳ שמואל אבן תבון חכם בפילוסופיא ובלשונות, כנראה מהעתקותיהם ומספריהם.

ר׳ יהודה הלוי בעל הכוזרי חכם מופלג בכל החכמות, וכנראה מספרו הנכבד הזה (עיין לעיל בשער השני פ״ה), וקדמונינו ז״ל שהיו אחריו העירו אותנו להגות בספרו זה בשקידה וחריצות, ומה נעמה מליצתם שהמליצו עליו „השמר לך פן תעזוב את הלוי״, ועיין בתשובות הרשב״א סימן ת״ת מגודל מעלת החכם הזה, ותתנו —

רבי אברהם אבן עזרא היה פילוסוף גדול, ורופא מובהק, ומופלג בלשונות ובמושכלות וכנראה מחבוריו הנחמדים אשר כתב ברוחב בינתו, והיה

אנטונינוס (Antoninus) חיל־עזר (הילפסטרופפען) רומיים חמשה קאהארטען (Cohorten) (קאהארטע הוא מספר ידוע מאנשי חיל בקבוץ מערכה אצל הרומיים דומה לקבוץ מערכה שקורין היום רעגימענט) וחמשה קאהארטען יהודים, הקיסר אדאלף מנאססויא (Adolf v. Nassau) בסוף מס׳ שלש עשרה (למספרם), בלחמו נגד צרפת, הביא אתו למלחמה שלשים אלף יהודים לוחמים בין אנשי חילו, בשנת 1190 עמד ר׳ שלמה בן יחייא בראש חיל הצבא אשר למלך פורטוגאל והצליח מאד במלחמותיו אף עשה לו שם תפארה, בשנת 1346 נתאספו היהודים מבורגאס (Burgos) לעמוד בפרץ המרכה של מלכם והצליחו מאד, בשנת 1648 הצילו היהודים מיד השוועדין עיר פראג, וכן הצילו מן חיל עסטרייך את עיר אפען, עכ״ל.

מנושא ומכובד מאד גם בעיני חכמי העמים, אשר שמעו חכמתו הנשגבה, נפשו השוקקה להגדיל למודיו לא ידעה שבעה כל ימי צבאה, ולחכמות לא אמרה הון, על כן כל ימי חלדו היה נע ונד בארץ לתור אחרי מדעים, ולבקר את החכמים שבדורו, להוסיף חכמה על חכמתו, כמו שנראה מפרושו על התנ"ך, בסוף פרשת שמות כתב שהיה ברומא ד' אלפים תתק"ג, ובפרשת וישלח כתב שהיה בעיר לוקיש, אולי היא בירת לוקקא (Lucca) בכנסיה לוקקא אשר באיטליא העליונה המכונה לאמבארדי (Lombardie), ובדניאל כתב שפרוש זה כתב בעיר רודים (הוא אי רודוס בים האמצעי נגד האי ציפערן (Cypern) הנחשב לחלק אזיא) שנת ד' אלפים תתק"ו, ור' יהוסף האזובי מביא על מאמר ההגדה די אכלו אבהתנא בארעא דמצרים (הובא באבודרהם) בשם הבן עזרא, שהיה שבוי בהודו, והיו מאכילין אותו רק מצה שקשה להתעכל ויספיק המעט וכן עשו המצריים לישראל עיי"ש [1]), ובפרושו לפרשת תרומה נראה שהיה בטבריא, ועליו אמר הרמב"ם באגרותיו שכתב לבנו, שהראב"ע היה דומה בשכלו לאברהם אבינו והזהיר מאד שילמוד רק בספריו ובפרושיו, ועיין תשובת הרשב"א תי"ד באגרת ההתנצלות להחכם הבדרשי מגודל חכמתו הנשגבה.

ר' אברהם בן דואר הנקרא הראב"ד הראשון (בעל ספר הקבלה והוא אשר קדש א"ע על יחוד שמו הגדול בטוליטולא (Tudela) היה פילוסוף ותוכן גדול וחבר ספרים נכבדים בחכמות (עיין יסוד עולם מאמר ד' פרק י"ח).

רבינו בחיי הזקן היה חכם גדול במושכלות, וכנראה מחבורו הנכבד חובת הלבבות, וכל לבב חכם בקראו בו יתפלא על רוחב לבו של המחבר, ויותר על גודל בקיאותו בכל ספרי היונים והרומיים מהסופרים והחכמים היותר נכבדים ומפורסמים, הן מהפילוסופים והן מבעלי הלצה והשיר והן מספרי המדות והמוסר, כי מהם ברר ולקט כל דבר טוב ומועיל והעתיק לספרו הנכבד, אף שאין מזכיר כלם בשמם. — ונעתק ספרו חובת הלבבות בכמה לשונות, כגון בלאטין, שפאניש, אשכנזית, וכדומה.

פרק מ

(במאה שניה ברבנות)

הרמב"ם ז"ל הוא שר התורה והפילוסופיא, וחבר ספרים הרבה בכל המושכלות כמפורסם, ועיין בהתנצלות הבדרשי מחכמתו הנשגבה [2]) והרבה

---

[1]) במצות אכילת מצה נצטוו ישראל טרם יצאו ממצרים לפני מכת בכורות כעדות הכתובים.

[2]) נכון הוא מפאת הענין להתעורר פה על דבר אחד אשר באמת כשפת יתר הוא לכל משכיל, דע קורא נעים! שזה חדשים מקרוב קמו בגבולינו איזה אנשים מתחסדים שונאי חכמה ודעת האומרים שהספר הנכבד מורה הנבוכים לא חבר הרמב"ס, ואמרו שכן מצאו כתוב בספר המטפחת להגאון מהר"י עמדן המכונה יעב"ץ, ולהיות הדבר הזה נמצא באמת כתוב בספר המטפחת הנזכר, ע"כ מצאתי א"ע כמחוייב בדבר להראות נגד השמש כי הדברים האלה אין להם

מחבוריו הקדושים נעתקו ללשונות העמים, ויעש לו שם עולם, והיה מופלג בלשונות, מהם אשר למד בילדותו בספרד, ואחר שברחת משם ובא למצרים אז השתדל ללמוד הלשונות הנדברות שמה, כי רצה שיתפרסמו חכמותיו ולמודיו גם בין האומות הגרות במצרים וסביבותיה, ואחר זמן שבע שנים היה נשלם בלשונות אלה, ושמע חכמתו הלך וגדל מאד, עד שלקח אותו השולטן סאַלאדין (Saladin) מלך מצרים לביתו ויהי לו לרופא: גם בנו החסיד —

שחר, ושגגה יצאה מלפניו במחילת כבודו הנשגב, ולולא כבוד הרב הזה אני נושא לא הייתי חש לענות על דברי הכסילים הנזכרים לבד, כי לברר דבר זה הוא כאלו רציתי לברר שהשמש תהל אור. ובתחלה רציתי להביא ראיה מספר אגרות הרמב"ם ששם כתוב כל מעשה ספר המורה ומה שקרה עמו אחר מות הרמב"ם, ואגרות הרבה מהרבה חכמים שבדורו בענין המורה, אבל כבר קדמני הרב הנזכר שם במטפחת ואמר שהראיה מספר אגרת הרמב"ם אינה ראיה, יען שגם הספר הזה נראה לו שהוא מזויף כמו ספר המורה, ע"כ דברי הרב הזה הבנויים על יסודי השערה ואומדנא לבד מבלי אות וראיה, אבל מה יענה באמת הרב הזה על הרבנים הגדולים ועצומים ממנו שהיו לפניו כמה מאות שנה, וכלם מיחסים ספר המורה להרמב"ם בלי פקפוק וספק כלל וכלל, כגון הרשב"א בתשובותיו, והריב"ש, והרב ר' חסדאי קריסקש (המגדיק ספר המורה) בעל אור ה', והתשב"ץ והרמ"א, וביותר הגאון מהר"מ אלאשקר שלבש קנאה ללחום נגד הרש"ט בעל ספר האמונות ותירץ כל הספקות שבספר המורה, וזולתם כמה מאות רבנים מופלגים יצאו ספורות למו שהיו אחרי הרמב"ם ז"ל ימים לא כביר, והביאו מספר המורה הרבה מאמרים, ומיחסים אותם להרמב"ם כמו שהוא באמת, גם מבלי שום שנוי וחלוף בשום מאמר, רק כמו שהוא לפנינו היום על הסדר בחלקיו ובפרקיו ובמליו, וגדולה מזו הלא החסיד ר' אברהם בנו של הרמב"ם ז"ל כתב בהתנצלות ספר המורה חבור מיוחד נקוב היום בשם מלחמות ה' (הוא ספר אגרת ר' אברהם בהרמב"ם שמזכיר מהר"מ אלאשקר) ומי לנו עד יותר נאמן ממנו? גם הרד"ק ז"ל שחי בזמן הרמב"ם הביא מאמרים רבים בפרושיו על תנ"ך מספר המורה להרמב"ם, ולהיות הספרים האלה כעת אין בידי להגיד לך פה מקומן, יעיין נא קורא נעים בספר השרשים לרד"ק שרש תמז שהעתיק מאמר ארוך מספר המורה וכתב בזה הלשון „וכתב החכם רבינו משה בן מיימון בספר מורה הנבוכים" ע"כ, גם הרמב"ן שמת אחר הרמב"ם חמשים וחמש שנים, התגלל עבור ספר המורה, ככתוב על אגרות הרמב"ן שכתב לחכמי צרפת, ומיחסו אליו, וביחוד בפרושו על התורה הביא הרבה מאמרים מספר המורה, גם מטעמי המצות של המורה כגון טעם הקרבנות וכדומה. ואחרי כתבי זאת מצאתי שהרמב"ם ז"ל בעצמו במאמר תחיית המתים מזכיר כמה פעמים ספרו מורה הנבוכים, ודי בזה לבטל דברי הגאון יעב"ץ המבוטלין מאליהם. ועל דבר קצת טעמי המצות שתפסו על הרמב"ם בעל ספר האמונות וכדומה, כבר השתדל הגאון מהר"מ אלאשקר בתשובותיו והצדיק את דבריו בתשובות נצחיות, ואף על דבר טעם הקרבנות (שהיא הגדולה שבשאלותיהם), הראה הגאון הזה שלא מלבו הוציא דבריו הרמב"ם ז"ל, אבל הוא מאמר לרז"ל במדרש רבה, שהביאו מקרא מלא בתורה המאמת הדבר הזה, באמרה ולא יזבחו עוד לשעירים וגו', ועיין שם במדרש משל נפלא מהבן מלך שהורגל לאכול נבלות וטרפות.

ר׳ אברהם היה חכם גדול במושכלות, כמו שמפארו הרמב״ן בסוף אגרתו לחכמי צרפת, גם היה חכם ומבין בשיר כנראה משירו שכתב (בראשית מלחמות ה׳) על שרפת מורה נבוכים וספר המדע. ותלמידו (של הרמב״ם) —

ר׳ יוסף בר יהודה ש״ץ היה חכם גדול בפילוסופיא ובכל החכמות, כאשר יהללהו הרמב״ם בפתיחתו לספר המורה (אשר למענו חברו), ור׳ אברהם בהרמב״ם ז״ל כתב עליו בספר מלחמות ה׳, וז״ל: ר׳ יוסף בר״י ב״ר שמעון, והוא שחבר אבא מרי זצ״ל בעבורו ספר מורה הנבוכים על שמו, רב ונכבד היה בכל ארץ ישראל בחכמת התורה ובשאר חכמות.

הרד״ק היה חכם גדול בלשונות ובמושכלות רבות כנודע מספריו הנחמדים, ועליו המליצו רבותינו שהיו אחריו „אם אין קמח אין תורה״ (ר״ל לולא הקמחי בפרושיו תורה לא ידעו), וחכמי הנוצרים יעלו שיאו עד שמי מעל, ונעתקו מספריו ללשון לאטין.

רבינו יצחק ב״ר שמואל בר״ש דויטרי הנזכר, הנקרא ר״י הזקן בעל התוספות, וחבורתו הגדולה (הכוללת ששים רבנים גדולים עיין בהקדמת צדה לדרך) בעלי התוספות, היו חכמים גם בלשונות ובחכמות, כנראה מפרושם ברוב מקומות הש״ס.

הרמב״ן היה חכם גדול בפילוסופיא ובלשונות רבות, ורופא מובהק, ונוסף על חכמתו חננו ה׳ בלשון למודים ושפתיו ברור מללו, ולגודל פרסומו בחכמת הלצה והדבור היו קורין אותו חכמי זמנו בשם פַּטְרוֹן, והיה דורש לפני מלך קאסטיליא (Castilien)[1] וקנה לו שם רב ותפארת בכל גדולי החכמים (כמובא באריכות בספר שארית ישראל הנעתק ללשון הקדש).

הראב״ד המפרש ספר יצירה[2] היה חכם גדול בפילוסופיא ובחכמות

---

[1]) בדרוש הזה הוכיח הרב מעלת התורה, וכבר נעתק ללשון עברי, והוא המכונה בשם דרש הרמב״ן לפני המלך קאסטיליא, ונדפס בפראג שנת שנ״ז.

[2]) ידידי הקורא! אודה ולא אבוש שלא אוכל לברר, מי ומי היה הראב״ד המפרש הזה, ובאיזה זמן, ורק עפ״י אומדנא והשערה הנחתי אותו בזמן הרמב״ן הנה, כי איננו הראב״ד הראשון (שזכרנו לעיל, ואשר הרמב״ם מביאו ומשבחו מאד, עיין שה״ק דפוס זאלקאווא דף ל״ב ע״א) והוא ר׳ אברהם בן דואר, נכד ר׳ יצחק בן ר׳ ברוך הלוי, בעה״ס ספר הקבלה, הנקרא קבלת הראב״ד (ובעל שפתי ישנים בערך הזה כתב בשבוש שמחברו ר׳ אברהם בן דוד) ועוד ספרים בתכונה וכדומה, ושנהרג על קדושת השם בעיר טוליטולא שנת תתק״ם לאלף החמישי; יען שזה הראב״ד המפרש ספר יצירה מביא בפרושו זה כמה מאמרים, אשר כל זך השכל יראה שהמה לקוחים מספר המורה להרמב״ם, בפ״א משנה ה׳ כתב המפרש הזה, וז״ל: והמשל בזה השֵׂכל שיש בכחו לישא שני ככרים וכו׳, ע״ש המאמר הזה עד תמו וכן לפניו, והוא כתוב על ספר המורה (ח״א פ׳ ל״א); שם משנה י׳: יש שהם נותנים טעם להיותו נקרא לה״ק להיות אברי התשמיש כלם מושאלים לו וכו׳ עיי״ש, והוא מדברי המורה (חלק שלישי פ״ח) אף שאינו מזכיר שלקוחים מהמורה; עוד שם בפרוש

כאשר יגיד עליו פרושו זה , וכאשר העיד עליו הרב הפילוסוף הגדול יש"ר מקנדיאה בספרו מצרף לחכמה עיי"ש .

מענה זו וז"ל : ואמרו כשיתעורר אדם לדברי שיר שזו רוה"ק , ח"ו שיכון לזה הרמז"ל ומי שם בגאונים כמוהו וכו' ע"ש , והם מדברי המורה (חלק שני פ' מ"ה) , וידוע שהמורה נתחבר תתקמ"ד לאלף החמישי , והוא ארבע שנים אחר מות הראב"ד הראשון הזה , גם הנך רואה קורא הנעים , שזה המפרש מזכיר את הרמב"ם אחר שכבר מת , שכתב עליו הרמז"ל , והרמב"ם עלה אל האלהים כ"ה שנים אחרי מות הראב"ד הראשון הנזכר והוא תתקס"ה לאלף החמישי , ומאד אתמה על הרב המקובל אלהי ר"ש מאוסטריפאלי (בפרושו דן ידין לספר קרנים) שנראה בעליל מדבריו שסבר שהראב"ד בעל המפרש ספר יצירה הוא ר' אברהם בן דואר הזה עיי"ש , והוא דבר זר מאד לפי דעתנו כאשר הנך רואה קורא נעים ! גם איננו הראב"ד השני (והוא ר' אברהם בן דוד מפיסקיירה בעל ההשגות על ספרי היד להרמב"ם) כי גם זה מת לפני הרמב"ם חמש שנים , והוא בשנת תתקנ"ט , כמובא ביוחסין , וז"ל היוחסין (דפוס אמשטרדם ד' נ"ח) ומגדולי תלמידיו של ר' משה הדרשן , ר' משה העניו וכו' , והגדול שבכלם ר' אברהם בר יצחק הנקרא אב ב"ד , והראב"ד והרב ר' זרחיה בעל המאור וכו' (עד דף נ"ט ע"ב) ונפטר הרב הגדול הראב"ד בפיסקיירה ע"ש חנוכה תתקנ"ט לאלף החמישי , והעיד עליו בן שועב פר' פנחס שמע שאליהו נראה לו , וכן כתב הוא עצמו על שלשה בדי הדס קטומים , אמר וכבר הופיע רוה"ק בבית מדרשנו , ועשה השגות על הרמב"ם , וכן בזמן הזה ר' יוסף בן פלט , אשר השיב להרב אברהם אב ב"ד כאשר כתוב בהקדמת אבודרהם , וזה ר' אברהם אב ב"ד והרמב"ם (ועוד הרבה גדולים) נפטרו כלם שנת תתקס"ה עכ"ל היוחסין , ואשא עיני ואראה בספר בן יוחאי הנ"ל [בהשגותיו על ספר המטפחת להרב הגאון יעב"ץ נגד הזהר שמלא רמ"ד הצרפתי ככתוב באריכות בספר היוחסין דפוס קאנסטאנטינא שנת שב"ו (כי המדפיסים שאחריו השמיטוהו) , והובא ג"כ מעט מזה בספר שה"ק (דפוס זאלקאווא דף כ"ג ע"ב)] שרצה מהר"מ קוניץ להוכיח שם שספר הזהר כבר היה נמצא אצל יחידי סגולה שהיו קודם ר' משה דיליאון הנ"ל , ומביא בין אנשי הסגלה שקדמוהו , גם את הראב"ד בעל מפרש ספר יצירה , ומיחסהו לר' אברהם בר יצחק אב ב"ד הנזכר , ובנה ע"ז תחתים שנים ושלישים , אולם רק על פני המים , כי יסוד אין בם . ועתה נערוך נא לפניך קורא חביב ! את דברי מהרמ"ק הנ"ל מלה במלה מספרו בן יוחאי ותשובתנו בצדם סגורה תוך דבריו , וז"ל : (במענה ק"ך) רבינו בחיי הספרדי המחבר ח"ה היה בזמן אחד עם הראב"ד הקדמון ושמו ר' אברהם אב ב"ד (הראב"ד מטוליטולא הוא הראב"ד הקדמון המכונה בשם הראשון , כי הוא היה הראשון באמת , אבל איה אפוא מצינו שיכנו את ר' אברהם בר יצחק אב ב"ד בשם ראב"ד הקדמון !) ובעל פרוש ספר יצירה , והוא העתיק כמה דברים מספר הזהר בשם מדרשו של ר' שמעון בן יוחאי (ולהורות לנו שמדרשו של ר' שמעון בן יוחאי הוא ספר הזהר אמר וז"ל :) גם זמן לא כביר אחריו (של המפרש ר' אברהם אב ב"ד והוא לפי החשבון ערך מאה שנה) היה רבינו בחיי בר אשר וכו' והעתיק את לשון הזהר , וגם הוא מכנהו בשם מדרשו של רשב"י ע"כ . עוד שם (מענה פ"ד) אמר וז"ל : המקובל הקדמון שהיה זמן רב טרם שנגלה לנו ספר הזהר , והוא הראב"ד המפרש ספר

פרק מא

(במאה שלישית ברבנות)

הרשב״א תלמידו של הרמב״ן היה חכם גדול בכל החכמות (ועיין שה״ק) והוא הנקרא בספרי חכמי זמנו בשם הרב אלברצלוני (אבל הזהר שבל תחליפהו

יצירה (כבר נודע הזמן שנגלה לנו ספר הזהר, כי ר' משה די ליאון תלמיד הרמב"ן היה, וכן כתב היוחסין דפוס אמשטרדם דף כ"ט ע"א וז"ל: ונתגלה ספר הזהר אחר הרמב"ן, והרא"ש לא ראהו עכ"ל, אף שבחייו נתגלה, כי הרא"ש נפטר פ"ה לאלף הששי ועוד בשנת נו"ן לאלף הששי עמדו עוררים נגד ספר הזהר כמבואר בשה"ק הנ"ל בשם יוחסין דפוס קאנסטאנטינא, ועתה הפליאה גדולה מאד על החכם מוהרמ"ק הזה, הנה במענה שהזכרנו לעיל אמר, שמזמן בעל המפרש ספר יצירה עד רבינו בחיי בן הרא"ש הוא זמן לא כביר ופה במענה זו הגדיל הזמן מאד בעיניו מזמן המפרש עד התגלות ספר הזהר, והוא בזמן הרא"ש אביו של רבינו בחיי וקרא לו זמן רב!! וכשתדקדק היטב בחשבון זה, יעלה בידך זמן פחות ממאה שנה) מחבר ספר האשכול, ושמו היה ר' אברהם בר יצחק, וראב"ד ר"ת ר' אברהם אב ב"ד, והוא היה חמיו של הראב"ד המשיג על הרמב"ם (אמת הדבר שכן כתב ג"כ בעל שה"ק ואמר ר' אברהם בר יצחק מעיר מנפליירו שבפרווינצה היה חותנו של הראב"ד בעל השגות והיה אב ב"ד חכם וחסיד, וחבר ספר האשכול, זה ראיתי בספר שערי ציון עכ"ל, ואם קבלה היא נקבל, אבל לפי חשבון שנותיהם הוא רחוק קצת שיהיה חותנו, כי הראב"ד בעל השגות היה בלתי ספק במותו זקן מופלג מאד, כי ראיתי להרשב"ץ בתשובותיו (חלק ראשון סימן ע"ב) שכתב: ובתשובה להראב"ד ז"ל מצאנו שאמר על ר' משה (בר מיימון) הוא נער ואנחנו ישישים עיי"ש, והרמב"ם היה במותו בן שבעים וארבע שנים, ור' אברהם אב ב"ד והרמב"ם מתו בשנה אחת, והוא תתקס"ה לאלף החמישי חמש שנים אחר מות הראב"ד בעל השגות כמבואר לעיל ודו"ק) והמקובל ר' חיים וויטאל אמר על הראב"ד הזה (המפרש ס"י) שקבל קבלתו מאליהו ז"ל ע"כ. עוד לו (מענה ק"ל) וז"ל: הראב"ד הקדמון שהיה חמיו של הראב"ד בעל ההשגות והזכירוהו, קדמוני קדמונים הבעל התרומות (פליאה! הנה זה היה ד' אלפים תתקפ"ה ומה הוא קדמוני קדמונים?) ושבולי הלקט (זה היה ה' אלפים ד') והרב דוד אבודרהם (ה' אלפים ק') כתב שהיה עוד בזמן הר"י בן פלט, והנה זה זמן רב וארוך קודם שנגלה ספר הזהר (ערך מאה שנה כנ"ל) והוא היה מקובל גדול, ועשה פרוש לספר יצירה והעתיק שם כמה מאמרים הכתובים לפנינו בספר הזהר בשם מדרשו של ר' שמעון בן יוחאי (החלום חלם האיש הזה! הלא לא נמצא שם מאומה מספר הזהר או ממדרשו של ר' שמעון בן יוחאי, כי חפשנו בחפוש אחר חפוש ולא מצאנו רמז כלל ממנו, וזולת שני התלמודים והמדרשות אינו מביא כלל וכלל חבור קדמון או אחרון, כ"א אלה אשר נזכיר (וזה ג"כ לפרקים רחוקים) והמה ספר הבהיר, פרקי היכלות, ומפרושו על בראשית שחבר הוא ז"ל ומזכירו בזה הלשון „כמו שפרשנו בספר בראשית" ושנים ושלשה מאמרים מדברי המורה אך אינו מזכירו בפרוש, רק פעם אחת מזכיר את שם הר"מ ז"ל כמו שכתבנו לעיל, וזולתן כשמביא דעת חכם אחד מקובל או פילוסוף כותב בזה"ל „וי"א" „ואמרו הפילוסופים" „ואמרו המקובלים" (גם מזה אות וראיה

כי היו עוד שני חכמים גדולים מלבד הרשב"א ז"ל שנקראו הרב אלברצלוני, הראשון הרב ר' יצחק בן ראובן ז"ל אלברצלוני, שהיה רב גדול בימי ר"י

ברורה שהראב"ד הזה אחרון בזמן מאד, כי ידוע שגם קבלה לחכמה זו הוא גם שנתחדש בימים האחרונים) והמקובל ר' חיים וויטאל כתב שאליהו נגלה אליו עכ"ל מהר"מ קונין. זה האיש משה חי נפשי! לא ידעתי מה היה לו, העיני האנשים ינקר? הלא בספר עץ חיים בהקדמתו של הרב ר' חיים וויטאל שאליה רומז החכם קונין, כתב ההפך מדבריו, ואעתיק לך דברי ר' חיים ז"ל: אמר לנו מורי (האר"י) זלה"ה כי שלשלת קבלת (ר"ל סודות הקבלה) הראב"ד (הוא בעל השגות בלתי ספק) ובנו הר"י סגי נהור (הוא ר' יצחק בן הראב"ד שהביא המגדול עוז בהלכות תפלין עיין שה"ק הנ"ל דף מ"א ע"א מה שמביא בשם הייט, ובשם מכלל יופי, והרקנטי) ותלמידיו עם הרמב"ן ז"ל תלמיד תלמידו, כלם קבלה אמתית מפי אליהו ז"ל שנגלה אליהם (כמובא לעיל ע"ז הראב"ד בעל המשיג *) ובאור ספר יצירה להראב"ד, איננו להראב"ד ז"ל הנ"ל, אלא חכם גדול אחר עכ"ל ר' חיים וויטאל, ועיין בספר מצרף לחכמה להרב הגדול יש"ר מקנדיאה, וכלל דבר הוא שאין עליו סתירה, שהזהר לא נתגלה לשום אדם טרם התגלותו להחכם רמ"ד, כמו שאמר הרב הגדול המקובל האלהי רבינו יהודה חייט בספרו מנחת יהודה והוא הפי' על מערכת האלהות בהקדמתו וז"ל: בודאי לא נתגלה ספר הזהר בימי רב האי וכל הגאונים, ורבינו אליעזר מגרמיזא והראב"ד והרמב"ן והרשב"א לא ראוהו עכ"ל. ומעתה פליאה גדולה ע"ז החכם מהרמ"ק איך דמה לנוד בקורי עכבים את הארי העזוז וגבור הגאון יעב"ץ זצ"ל, לו החרים בעת הזאת והיתה לו לחכמה, ואם אמנם ספר הזהר כספיר יהל וטהרו כזהר הרקיע, וכל אדם יחזה בו כי אצבע איש אלהים הוא, וא"כ ההכרח הוא לכל משכיל אוהב האמת להפך בזכותו, והמצדיקו בראיות נכוחות תחול עליו ברכת ה', אך חלילה לנו בעבור זה להצדיק צדיק בטענות בדויות בעול ובחנף, ולדבר רמיה למען יכונן היושר, אין זה פועל חכם. ואחרי אשר בינותי היטב בספר בן יוחאי זה מצאתי שרוב דבריו שם לקוחים מספר מצרף לחכמה להחכם יש"ר ז"ל שכתב בהתגלות ספרו הקבלה והזהר נגד ספר בחינת הדת אף שאינו מזכיר החכם קונין את שמו, כמו שלא הזכיר שכל מאמרי רשב"י מהש"ס ומהמדרשים וכו' שהסדיר שם, כלם לקוחים מספר סדר הדורות, כאשר יראה כל מבין, ובודאי שכאשר ראה הגאון יעב"ץ את ספר מצרף לחכמה הנ"ל, ידקדק בו הרבה טרם שלח את ספרו המטפחת על פני תולה, כי יותר מארבעים שנה היה הספר מטפחת טמון אצל

---

*) בדבר הופעת רוח הקדש בבית מדרשו של הראב"ד המשיג ראיתי להרב בעל סדר הדורות שפוסע בזה על כמה סעפים ונבוך בו, כי במקום אחד אומר שכונתו אולי על ר' יהוסף הצדיק (בעל עולם קטן בפילוסופיא ע"ל) שלמד בבהמ"ד של הראב"ד המשיג, ובמקום אחר אומר שכונתו אולי על הראב"ד חמיו והוא האב ב"ד (וזה הועיל מעט לטעותו של הרב קונין) ובמקום אחר על בעל הרוקח, ופעם אומר שהוא כפשוטו שעל הראב"ד המשיג עצמו נאמרו הדברים, ולו ראה הקדמה זו של ר' חיים וויטאל לא היה מסופק עוד, ואולם ענין הופעת רוה"ק בבהמ"ד של הראב"ד כתב הגאון מהר"מ אבן חביב בספרו כפות תמרים בחדושיו על סוכה שאינו רוה"ק ממש אלא ע"ד הפלגה עי"ש, ועמ"ש הכ"מ שם הלכות לולב פרק ח' הלכה ה' וז"ל וכבר הופיע רוה"ק בבהמ"ד ועם כל השבח הזה שהוא משבח סברתו כבר ראה הרמב"ן ז"ל דבריו והשיב עליהן ודחה סברת קושיתו שהקשה על הגאונים, והעמיד דבריהם וכו' אחר שהוא ז"ל לא בחר לא קושיתו ולא פרוקו עכ"ל, וכו'.

אלפסי והיה פייטן גדול, והוא עשה אזהרות המתחילות איזה מקום בינה, שנוהגין לקרות בארצות המזרח, והשני אומרים שהיה תלמידו של זה הרב, ושמו הרב הנשיא ר' יהודה בן ברזילי אלברצלוני, רב גדול ומיוחס וחבר ספרים רבים (עיין תשב"ץ חלק ראשון תשובה ט"ו).

ר' פרץ הכהן (הנקרא הר"פ בעל המחבר ספר מערכות אלהות העמוק בקבלה) היה חכם מופלג בחכמות ורופא מובהק (עיין הריב"ש בתשובותיו סי' ס').

ר' יצחק אבן סיד היה חכם גדול בחכמות, והוא שחבר לבקשת המלך דון אלפונסו לוחות התכונה, וקבלו אותם חכמי האומות והחזיקו בהן, עיין יוחסין ונשמת חיים להרב ר' מנשה בן ישראל (מאמר ג' פ' כ"א).

ר' שם טוב מליאון (נוף ידוע בספרד נקרא לעאן) (Leon) חכם גדול

הגאון המחבר ז"ל כי ירא מפני חמת המקנאים בעד ספרי הזהר, כמו שכתב הוא ז"ל בספרו הנ"ל, וטרח ויגע להצדיקו ולהפך בזכותו ולא עלתה לו, וכן כל בן תורה המתחקה אחר שרשי האמת לבו יבין שדברי הגאון יעב"ץ ז"ל בענין הזה מוצקים כהררי אל אשר לא ינועו מוסדם כל שאון וסער אף כי רוח שפת בן אדם אשר ינשב בהם, והרוצה לאמת את דברי אלה, אומר דרך כלל: שטרם יקרא ספר בן יוחאי יקרא מקודם ספר מצרף לחכמה מהחל ועד כלה, ואח"כ יהיה פתוח לפניו בתמידות ספר מטפחת, גם אחר כל מאמר שהביא הבן יוחאי מהתלמוד או מספרים זולתן, ישתדל הקורא לעיין אחריהם במקומם דוקא וכן ספר סדר הדורות פתוח יהיה לפניו ערך ר' שמעון בן יוחאי, חי נפשי! כי לא ירחה הקורא אז את כל מאומה בידו, ותראה קורא נעים! עם זה ג"כ, שכבר בדורות שלפנינו ערכו גאוני עולם מלחמה בנדון חכמת הקבלה בכלל, וקמה מערכה מול מערכה, אלה מפה להשמאיל (כגון מהר"ם מקינון, הרשב"א, הריב"ש, היוחסין, ר' אליהו ד"מ, הרש"ל, החוות יאיר, ורבים נכבדים זולתן ע"ה) ואלה מפה להימין (יאמרו ספורות למו) ולא העמידו הדבר על בוריו, אך כלם לשם שמים נתכונו, ולא אפונה שמגמת זה החכם מהר"מ קונין נ"י היתה ג"כ לטובה ולשם שמים כמוהם כן בחבורו זה, וקויתי שכל חכמי ישראל יצ"ו ידונו את הרב הזה לכף זכות; להיות נודע לרבני מופלג, תלמיד חכם ומשכיל, עם כי כל פעולתו בספרו זה בלתי רצויה בעיניהם (עד שמורני גדול מחכמי גאליציע משכיל ולב חריף חבר ספר מיוחד כולל השגות על ספרו זה מהחל ועד כלה), וכבר הקול נשמע בארצנו מהרבנים שצרחו על ספר בן יוחאי זה רע ומר כמפורסם. — ואחר כתבי זאת יגעתי ומצאתי בהקדמת הראב"ד לפי' ספר יצירה הנ"ל בתחלתו רמז שנראה ממנו בעליל שהיה בשנת ק"ץ לאלף הששי, וז"ל: יש לנו מהם היום הק"ן ליצירה משמשת ספירת גבורה ע"כ, הנה מרמז במלת הק"ץ עם סמני הקוים שעליו לשנת ה' אלפים ק"ץ ליצירה עיי"ש. א"כ לפ"ז נראה בחוש שזה הראב"ד המפרש היה אחרון בזמן מאד אחר הרמב"ן קרוב למאתים שנה, וחבר את פרושו זה כ"א שנים אחר החכם ר' משה בוטרילו כי הוא כתב בפרושו זה שנת ה' אלפים קס"ט כמובא לקמן בשם החכם הזה עיי"ש, וכמה פעמים נפלאתי על החכם ר"מ בוטרילו הנ"ל מדוע לא הזכיר בפרושו זה את הראב"ד המפרש, באשר ידענו כי החכם הזה טרח ויגע לקבץ כל הפרושים הן בע"פ והן בכתב מה שהיו נמצאים עד זמנו כמבואר בסוף הספר הזה, ובעת סרה הפליאה.

במושכלות, וחבר כמה ספרים בקבלה ובפילוסופיא ובחכמת הלשון והשיר.

ר׳ יהודה בן ר׳ משה הכהן מטוליטולא, חכם גדול בלשונות ובחכמות, והוא שהעתיק למלך הנזכר בשנת ט״ו לאלף הששי, ספר אבו אלחסון בחכמת הכוכבים מערבי ללאטיין (אבו אלחסון הוא אבן סינא הנודע).

ר׳ משה בן ר׳ שמואל אבן תבון, חכם גדול כאבותיו בלשונות ובחכמות, והעתיק הרבה ספרים, בהגיון, הנדסה, ותכונה, וחבר הוא עצמו כמה ספרי חכמה.

ר׳ אברהם בן ר׳ שמואל אבן חסדאי, חכם גדול בלשונות וחכמות, והעתיק ספרים הרבה מערבי לעברי.

ר׳ יצחק בן יוסף הישראלי, היה חכם גדול בפילוסופיא והיה רופא ותוכן המלך דון אלפונסו האחד עשר מלך קאסטיליא (עיין נשמת חיים מאמר שלישי פ׳ כ״ג) וחבר כמה ספרים ובתוכם ספר המחוכם יסוד עולם בתכונה, אשר חבר לכבוד רבו הרא״ש ז״ל, כי הרא״ש בקש ללמוד מתלמידו זה חכמת התכונה. — ואחיו

ר׳ ישראל ש״ץ, מתלמידי הרא״ש הגדולים, היה חכם גדול בחכמות (עיין יסוד עולם מאמר ד׳ פ׳ י״ח).

הרלב״ג (הוא הרב הגדול ר׳ לוי בן הרב הפילוסוף ר׳ גרשון בעמ״ח ספר שער השמים) נכד הרמב״ן הפליג מאד בפילוסופיא ובכל החכמות וספריו רבו מלספור, ועשה פי׳ גם על ספרי אריסטו ונעתקים ללשון לאטינא (ועיין לעיל פכ״ד).

ר׳ יעקב בן ר׳ משה בן עכסאי בדרש״י הספרדי, ראש הישיבה בברצלוני (Barcelona) הוא בירת הנוף קאטאלאניען (Catalonien) חכם גדול בפילוסופיא ובלשונות, והיה פייטן מופלג על כל אנשי דורו.

ר׳ יוסף אבן כספי, חכם גדול בחכמות, וחבר הרבה ספרים בדקדוק הלשון בחכמת הגיון ופילוסופיא, גם עשה פרושים לכמה ספרי חכמה.

ר׳ יצחק אבן לטיף הספרדי, חכם גדול בפילוסופיא וחבר בה הרבה ספרים, ומהם הספר הנכבד צורת העולם כ״י.

פרק מב

(במאה רביעית ברבנות)

ר׳ שמעון דוראן, הגאון בעל התשב״ץ נכד הרלב״ג הנקרא רבינו שמעון הגדול, היה חכם בלשונות ובחכמת הפילוסופיא ומופלג בתכונה והנדסה, כנראה מחבוריו הרבים שחבר.

ר׳ משה נרבוני, הנקרא בכנוי מיסיר וידאל מגליל קאטלוניא (Catalonien) (הוא נוף ידוע בספרד) [1] היה חכם גדול בפילוסופיא ויתר חכמות

---

[1]) כתב בעל שה״ק (והביא גם סדר הדורות משמו) שזה הרב היה תלמיד הרמב״ן ז״ל ועשה פרושים על הרי״ף, ומה שמכנהו בעל ספר שערי ציון בשם רבינו אברהם בן יצחק הוא טעות

(וכנראה מפרושו לספר המורה נשלם בשנת ה׳ קכ״ב ליצירה) והעתיק כמה ספרים מערבי לעברי, ועשה פרושים על ספר הכונות ולספר השמים והעולם ולספר אגרות אפשרות הדבקות, ולספר חי בן יקטן, ועוד ספרים אחרים, ובהיותו בן י״ג שנים כבר למד המורה נבוכים עם אביו (עיין פרושו למורה ס״ג ח״א).

ר׳ יוסף אלבו (הוא הגאון בעל ספר העקרים) היה פילוסוף גדול ומופלג בלשונות וחבר ספר בלשון לע״ז (והוא ספר וכוח אשר נתוכח עם הגמון אחד כמובא ביוחסין עי״ש) וגדול שמו בגוים מאד (כמובא בהקדמת נובלות חכמה), ונעתק ספרו העקרים ללשון לאטינא ונדפס בפאריז (1600) למספרם.

דון יוסף אבן שושן (הוא הרב החסיד המקובל הגדול) היה חכם גדול בחכמת הפילוסופיא (עיין תשובת הריב״ש ס״ק נ״ז).

ר׳ מאיר אבן אלדבי מטוליטולא הוא החכם השלם בעל שבילי אמונה (בן החסיד ר׳ יצחק) נכד הרא״ש ז״ל (כן הביא בספרו זה בנתיב השביעי כמה פעמים לענין הדין כן היה נוהג זקני הרא״ש ז״ל) היה חכם בחכמות כנראה מספרו זה (וחי בשנת ק״ך לאלף הששי ככתוב בסוף ספרו זה).

דון מאיר (הוא הרב הגדול על כל מלכות קאסטיליא) הנקרא דון מאיר אלגואדיש, היה חכם גדול ופילוסוף והיה תוכן ורופא למלך קאסטיליא, והוא שהעתיק ספר המדות לאריסטו ללה״ק.

ר׳ משה בוטרילו (הרב המקובל הגדול) היה חכם גדול בחכמות. גם רופא מופלג (עיין אה״ס להחכם וואלף) ופילוסוף מופלג, כנראה מפרושו הנחמד לספר יצירה (והוא חי בשנת קס״ט לאלף הששי (עיין פרושו הנ״ל פ״א משנה ז׳). גם כתב ספר ויכוח בדת, ומזכירו האברבנאל בספרו ישועות משיחו.

ר׳ שם טוב בן ר׳ יוסף ן׳ שם טוב (בעל המפרש המדות לאריסטו וספר המורה) היה חכם גדול בפילוסופיא ויתר חכמות כנראה מספריו הנחמדים, וחבר את פרושו על המורה בשנת ה׳ אלפים רמ״ח ועיין בפרושו למורה ח״א פ׳ ע״ד (ובעל שפתי ישנים כתב שהיה בשנת ק״ץ לאלף הששי וצ״ע היטב בשה״ק):

ר׳ אברהם שלום מגליל קאטלוניא בעל נוה שלום, היה חכם גדול בפילוסופיא ובחכמות כנראה מחבורו הנפלא הזה.

אבל שמו משה, ע״ש. הנה זה דבר ברור כשמש שזה הנרבוני שחבר פי׳ המורה ויתר הספרים שהזכרנו, הוא ר׳ משה בן מאיר הנרבוני. (ובעל שפתי ישנים הביא חוץ ר׳ משה בן מאיר הנרבוני, גם את ר׳ משה ב״ר יהושע הנרבוני, ואת ר׳ אברהם בן יצחק הנרבוני, גם ר׳ משה בן דוד הנרבוני, ומיחס לו פי׳ על ספר המורה, וצ״ע היטב כי נראה בו בלבול בשמות המחברים האלה) ומה שכתב (השה״ק) שהיה תלמיד הרמב״ן הוא שבוש בלתי ספק, כי זה ר׳ משה ב״ר מאיר הנרבוני, שחבר פרוש המורה הנדפס מכ״י בברלין חלק ראשון, נראה בו שנשלם בשנת ה׳ אלפים קכ״ב, והרמב״ן מת יותר ממאה שנה לפני הזמן הזה. וצ״ע היטב, גם מצאתי בשם טוב על המורה (והביא גם השה״ק בשם מכלל יופי) שהעיד ר׳ משה הנרבוני שדבר עם זקנים מופלגת וכו׳ בשנת ה׳ אלפים קי״ח.

ר׳ אברהם ביבאגו הנקרא ביבץ מגליל אראגאניען (Aragonien) אשר בספרד בעל דרך אמונה, היה חכם גדול בפילוסופיא ובלשונות כנראה מחבורו הנפלא הזה, וממפרו זה ינחמנו.

פרק מג

(כמלה המיסית כרכנום)

ר׳ יצחק אברבנאל (הוא הרב הגדול דון יצחק בן השר יהודה בעל החבורים המחוכמים) ולבד שהיה גדול בתלמוד ופוסקים כמבואר בכסף משנה הלכות ברכות (פרק ג׳) בענין בציעת הפת וז״ל: והעיד ז״ל שלשון זה נשאל בפומבי רבתי של חכמים וסופרים ובכללם הנשר הגדול מהר״י אברבנאל ז״ל בהיותו לומד בישיבת הרב הגדול מהר״י אבוהב ז״ל עכ״ל, היה חכם גדול בלשונות ובחכמות רבות (ומעיד הרב הגדול יש״ר ז״ל בספרו מצרף לחכמה על הרב מהר״י אברבנאל הזה שלקח בפרושו על התורה והנביאים הרבה מאד ממפרשי הנוצרים הקדמונים אף שאינו מזכיר את שמם לפעמים). — ולרוב חכמתו אהב אותו המלך אלפֿונסו (.Alphons V) החמישי מלך פורטוגאל (Portugal) ויהי שר במלכותו עד מות המלך החסיד הזה, ואח״ז היה מנושא ומכובד בעיני המלך פֿערדינאנד (Ferdinand) מלך שפאניען, ובעיני המלכה איזאבעלא (Jsabella) ואחר גרוש שפאניע (והוא שנת רנ״ב לאלף הששי) בא אל ארץ נעאפאלום (Neapel) והיה מנושא ומכובד בעיני המלך פֿערדינאנדום וישימהו שר בחצרו (עיין הקדמת הרב הנ״ל בפרושו לספר יהושע ובהקדמתו לספר מלכים) ובנו הרב:

דון יהודה אברבנאל היה חכם גדול מגדולי הפילוסופים, וחבר בלשון לעז ספר הנקרא בלשונם דיאלאגיע (פילונו וסופיאה) דעלעאן היהודי (Dialogus inter Philonem et. Sophiam) ובו הראה את גודל חכמתו בפילוסופיא (עיין שה״ק), ומאור עינים מזכירו כמה פעמים, ויש מי שמיחסהו לר״י מיסיר ליאון הנ״ל, ושבוש הוא.

ר׳ יהודה מיסיר לֵיאון ממאנטובה (Mantua) (בעל פלוגתא של הרב הגדול ר׳ יוסף קולון צרפתי הנקרא מהרי״ק בעל התשובות) היה חכם מופלג במושכלות ובלשונות, וחבר ספר מכלל יופי בפילוסופיא והגיון וספר נופת צופים בחכמת הדבור והלצה (הנקראת רעטאריק Rhetorik) ובלעז חבר הרבה ספרים והוא הנודע בספרי חכמי האומות בשם מיסיר ליאון היהודי המשורר הגדול (והאומר שהרב הזה הוא ר׳ יהודה בן הר״י אברבנאל הנזכר טעה (ועיין שה״ק), ופליאה על המאסף תקמ״ד שלא ידע מזה הר״י מיסיר ליאון, עיין שם בתולדות אברבנאל).

ר׳ אליהו מזרחי הוא הגאון הנורא, והנודע בחבוריו הנפלאים בתלמוד ובפרושו הנפלא לרש״י, היה גם חכם מופלג בכל המדעים והחכמות, וחכם בלשון יונית ורומית, וחבר כמה חבורים במדעים וחכמות, ומהם נעתקו ללשון רומית. — והחכם הגדול ר׳ יוסף קנדיאה אמר עליו ששכלו היה חד וחריף כשכל

אריסטוטעלים, עיין תעלומות חכמה מר׳ יוסף קנדיאה.

ר׳ יצחק בן ערמאה (הוא הרב הגדול בעל עקדת יצחק ויתר חבורים) היה חכם מופלג בפילוסופיא ובכל המושכלות וכנראה מחבוריו הנחמדים.

ר׳ אברהם פריצול (הוא הרב המפרש ספר איוב הנדפס במקראות גדולות ווינעציע, ובעל המחבר ספרים מחוכמים בחכמות ומדעים) היה חוקר גדול ומפורסם, וקאסמאגראף (Cosmograph) גדול (נוסף על ידיעתו הרבה לשונות) וכנראה מספרו הנכבד אגרת ארחות עולם שחבר לכבוד גדולי אנשי פיארארה (שבאיטאליא) בשנת רפ״ה, ולגודל חשיבות הספר הזה העתיקוהו חכמי הנוצרים ללשון לאטיין ונמצא בביבליאטיק אשר לקיר״ה בפראג.

ר׳ אברהם זכות (הוא הגאון בעל ספר יוחסין) היה חכם גדול בפילוסופיא ובלשונות, ולִמד ברבים, והיה פראָפֶּעססאָר בבית מדרש החכמה לנוצרים, בעיר סאראגאססא (Saragossa) (הוא הבירה במחוז אראגאניא אשר בספרד). והיה מכובד מאד בעיני חכמיהם ואליו כל העמים ידרושו, ובעל שה״ק כתב עליו שהיה עצתו כעצת אחיתופל, עיי״ש. ואמרו עליו שהיה נכבד מאד גם בעיני המלך דון יאהאן (Don Johann) הראשון מלך פורטוגאל בעבור חכמתו הרבה ועמד בנסיונות גדולות אשר נסהו המלך בחכמות, כמו שהביא באריכות בעל נשמת חיים בספרו זה (מאמר שלישי פרק כ״א עיי״ש) והוא בעצמו העיד בספרו היוחסין, שתקן לוחותיו בתכונה על דעת הלוחות שעשה החכם ר׳ יצחק אבן סיד לדרישת המלך אלפונסו מלך פורטוגאל אשר עד היום נקראים לוחות אלפונסו (Alphons X. Astronomische Tafeln) ומתפאר בעצמו עם חבוריו בתכונה שחבר בלשונם, וכי יצא לו עבור זה שם רב, וכמתנצל אמר (בספרו הנ״ל באות ר׳ אלעזר בר״י איש ברתותא) וז״ל: ואני יש לי רשות להתפאר בזה כמו שאמרו חז״ל איזו היא חכמה וכו׳ לעיני העמים וכו׳ חשוב תקופות ומזלות, ואני מעיד לשמים שהיו משבחים את ישראל מאד בזה עכ״ל. — ונדפסו לוחותיו בלאטיין דפוס וויניציאה 1502.

ר׳ אברהם די בלמש (הוא הרב הגדול בעל מקנה אברהם) היה חכם גדול בפילוסופיא ובלשונות (והעתיק את ספרו ללשון רומי) והיה פראפעססאר בפאדובה בבית מדרש החכמה לנוצרים, והעיד הרב החסיד ר׳ גדליה יחייא שבהיותו בפאדובה כשנפטר הרב החכם ר׳ אברהם הזה, הלכו כל תלמידיו הנוצרים אחרי מטתו.

ר׳ אברהם מפראג (הוא הגאון הרב אב״ד וראש ישיבה בהגאון ר׳ אביגדור מפראג) היה בקי בכל שבע חכמות (עיין צמח דוד).

ר׳ עובדיה ספורנו (הגאון בן ר׳ יעקב הרופא) אב״ד בגליל רומא בבלוניא (Bologna) היה חכם גדול בחכמת הפילוסופיא, כנראה מחבוריו הנחמדים.

ר׳ עזריה מן האדומים (בעל ספר המחכם מאור עינים) היה מופלג בלשון רומי ואיטאליא וספרדי וחכם במושכלות ובפרט בהיסטאריע (Historie), (עיין ספרו הנ״ל).

ר׳ אליהו דעל מעדיקא (אבי אביו זקנו של הרב יש״ר מקנדיאה כן

מצאתי ולא זכרתי אנה, וכן הוא בקונטרס המכונה אחוז כתיבת יד להרב ישׁ״ר ז״ל) רבן של כל בני ארצו, בעל מחבר בחינת הדת, היה פילוסוף גדול ומלמד בראש לנוצרים באיטאליא וחבר חבורים הרבה בלאטיין באחדות השכל ובמניע הראשון, ובאורים על רשׁ״ד (ובעל ש״י פוסע בזה על ב׳ סעפים), ועיין אלים להרב ישׁ״ר מקנדיאה, ובספר מצרף לחכמה בתחלתו: אמר נכדו הרב ישׁ״ר מקנדיאה הנ״ל בשבח אבי זקנו ר׳ אליהו הנ״ל וז״ל: החכם בחכמות הטבעיות והמדיניות לפני מלכים יתיצב, יועץ וחכם חרשים ונשוא פנים כמוהר״ר אליהו זצ״ל, היה ראש ישיבה בפאדובה (Padua) מלמד בראש הומיות פילוסופיות, ולרוב חכמתו וחריפותו ברורהו לשופט ומכריע בין שתי שיטות גדולות מעיונים פילוסופיים שהיו חולקות זו עם זו, ועמהן המון רב וכמה מאות תלמידים מזוינים חגורי חרב עתידים להלחם לגודל פלפולם וחדוד שכלם, וכאשר עלתה הסכמת כלם ושררת וויניציאה (Venedig) יר״ה עמהם, לברור אחד שליש שיכריע ביניהם, בחרו בזה האיש המעולה בהיותו חכם מכל האדם ויחיד בדורו באותה חכמה, כנראה בחבוריו הנדפסים בלאטיין בשם א ל י ה ק ר י ט י נ ז י ם (Elias Cretensis) אפס קצתם הובאו לדפוס וכו׳, השר החכם הגדול (לנוצרים) יואן פיקו מיראנדולאנו (Johann Pico Graf v. Mirandola Phonix) (היה) תלמידו וכו׳, ומחלקאות עברו בינו (הרב ר׳ אליהו הנ״ל) ובין הגאון מהר״י מינץ וכו׳, ויד ה׳ היתה אל אליהו החזיר עטרה ליושנה והיה מלמד בפומבי ורוב אצילי האר״ק תלמידיו, גם השרים והסגנים בני הנוצרים היו כרוכים אחריו, והיה מתנהג בשררה וכו׳, ולקח אותו אלהים ויעל אליהו בסערה, וקבלתי שלשים וששה נוצרים מנכבדי ארץ שרי העיר לווהו לקבורה מלבשים בגדי אבלות — ותלמידו:

ר׳ ש א ו ל, היה פילוסוף גדול וחכם בכל החכמות, והיה מלמד חכמת הפילוסופיא לגדולי עיר קאנסטאנטינא ושמו גדול מאד אצל הרבנים והקראים, וחבר ספר מופלא בטבעיות קראו ספר התכליות עכ״ד הרב ישׁ״ר במצרף לחכמה, ור׳ שאול הנ״ל הביא את ספר בחינת הדת של רבו הנ״ל לדפוס (כן נראה בסוף ספר הנ״ל), ונרשם שם שחבר ר׳ אליהו את ספרו זה בשנת ה׳ אלפים רנ״א ליצירה, ומזה נראה בעליל הזמן שחי בו ר׳ אליהו דעל מעדיקא הנ״ל, והוא הוא החכם אליה קריטינזים המפורסם בספרי חכמיהם, וחדלה בזה המבוכה שנסתבכו בה גדולי חכמיהם מי ומי היה החכם הזה ובאיזה זמן, ודעותיהם שונות כמובא בספראוניוועסאל לעקסיקאן הגדול הנזכר ערך אליה קריטינזים (Elias Cretensis).

פרק מד

(כ מ ח ה ש פ י ת ב ר ב נ ו ת)

ר׳ מ ש ה א ל מ ו ש נ י נ ו היה חכם גדול בכל החכמות, וכנראה מספריו הרבים הנחמדים.

ר׳ א ל י ע ז ר א ש כ נ ז י (הגאון אב״ד דפוזנא וקראקא בן החכם הרופא הרב ר׳ אליהו אשכנזי) בעל מעשי ה׳ ויוסף לקח, היה חכם גדול בחכמות כנראה מספריו הנ״ל.

ר׳ שמואל מנחם (אבי אמו של הרב יש״ר מקנדיאה) הרב הפילוסוף אלהי הרופא, היה ראש ישיבה להיהודים בתלמוד, ולנוצרים בחקירה הפילוסופית בפאדובה (עיין אלים להרב החכם יש״ר הנ״ל).

הרמ״א (הוא הרב הגאון ר׳ משה איסרילש אשר מפיו אנו חיין) היה מופלג בחכמת הפילוסופיא (ע״ל פ׳ כ׳ מזה השער).

ר׳ שלמה דוראן הדיין המצוין וראש הישיבה בעיר אלגיער (Algier) אשר באפריקא הצפונית במדינת בערבעריא (Berberoi) בן הרב הגדול ר׳ צמח דוראן נכד התשב״ץ, היה חכם גדול בחכמות (והיה בשנת שנ״א כנראה מספרו (סוף מגלת ספר) הנקרא תפארת ישראל) ושה״ק כתב עליו שהיה מהגולים שבספרד משנת רנ״ב, ואז הלך לתוגרמה, ע״כ. ודבריו אלה לא ידעתי לכון, אם לא שנאמר שחי יותר הרבה ממאה שנה, ואמת שנראה בראשית הספר הנזכר שהיה בעת שחבר הספר הזה זקן מופלג, עיי״ש.

ר׳ מרדכי יפה הרב הגאון בעל הלבושים, היה תוכן גדול ומופלג בכל המושכלות (כמבואר לעיל פ׳ י״ג משער הזה). וכנראה מספריו הרבים שחבר.

ר׳ מתתיהו דלקארט (הוא החכם המקובל הגדול בעל המפרש שערי אורה למהרי״ג ומחבר כמה חבורים) היה בקי בלשונות ובחכמות, והביא בספריו הרבה מספרי חכמי האומות ראשונים ואחרונים.

ר׳ ליפמאן (הגאון בעל תוספות י״ט ויתר חבורים) היה בקי בחכמות ובדקדוק כנראה מספריו הנכבדים.

ר׳ יהודה מוסקאטי (הגאון ראש הישיבה במאנטובה (Mantua) היה חכם גדול בחכמות וכנראה מספריו הנחמדים.

ר׳ יוסף שלמה דעל מעדיקא הנקרא יש״ר מקאנדיאה (Kandia) הבירה אשר על אי קרעטא (Creta) בן שש עשרה שנה שלח אותו אביו לפאדובה, ללמוד חכמת הרפואה והפילוסופיא בבית מדרש החכמה אשר לנוצרים, והיה בקי בכל החכמות וכתב הרבה ספרים, מהמפורסמים ספר אלים (והוא תשובה על שאלות התכונה והפילוסופיא אשר נשאל מהחכם ר׳ זרח בר נתן הקראי) וספר יער לבנון כולל כל חכמת הגיון, ההלצה, אלהות, ופילוסופיא, תשבורת, ותכונה, תחבולות המלחת, ועבודת האדמה, טבע העשבים ברפואות, הנהגת המדינות ונימוסים, עקרי אמונה ופנות התורה לכל אומה ולשון, ועוד ספרים הרבה בחכמת הפילוסופיא ובחכמת הקבלה, והמובחר מכל חבוריו כפי עדותו של הרב הזה בעצמו הוא ספר בשמת בת שלמה, והוא ספר כולל חקירות עמוקות ומלא תמונות וחידות וסודות ופילוסופיא לא יאומן ולא יסופר והוא כ״י בפאריז.

ר׳ מנשה בן ישראל (הרב החכם הגדול בעל נשמת חיים ויתר החבורים המחוכמים) היה מופלג בלשונות רבות וחכם גדול במושכלות, כבר דברנו ממנו לעיל (ובשער השני פרק ה׳).

ר׳ מאיר שטערין (הרב הגאון אב״ד דפולדא ואמשטרדם) היה מופלג גדול בחכמת הפילוסופיא וחכמת הדקדוק (עיין צמח דוד).

ר׳ נתן נטע האַנאָווער (תלמיד הקדוש ר׳ חיים וויטאל) מחבר ספר שערי ציון, והוא תקונים ותפלות עפ״י קבלת האר״י ז״ל, היה בקי בכמה לשונות, והוא אשר חבר ספר שפה ברורה, קבץ בו שמות פעלים ומלות מארבע לשונות: עברי, אשכנזי, רומא, ואיטאליא, ואולם המדפיסים מהעדר ידיעתם לשונות האלה השחיתו לגמרי אבל אין האשם תלוי בו, רק על אשר הדפיסו באותיות עבריות וגרמו על ידי זה קלקולו.

ר׳ שלמה די אוליורה (הרב הגאון אב״ד דספרדים באמשטרדם) היה מופלג בלשונות ותוכן ומהנדס, מליץ ומשורר גדול, וחבר ספרים הרבה באלו הענינים — גם אביו הרב הדיין הנכבד ר׳ דוד ישראל די אוליורה היה חכם בלשונות ובמלאכת השיר (וראיתי ממנו חידה במשקל השיר שחבר בלשון לאטינא העתיק אותה בנו הנ״ל) וחכם מופלג ברתי המלכים ודיניהם כמו שהעיד עליו בנו הנ״ל, תמצאנו בספר שרשרת גבלת שחבר בנו הנ״ל.

פרק מה

(כמה שביעית ברבנות)

ר׳ אברהם אירירה הספרדי (המקובל הגדול) היה בקי בלשונות ובפילוסופיא, וחבר ספרים בלשון ספרדי, כאשר מובא לעיל (שער השני פ״ה).

ר׳ טוביה [בר״מ הכהן, אב״ד במיץ (Metz)] בעל מעשה טוביה, היה בקי בלשונות הרבה וחכמת הפילוסופיא והטבע, והיה רופא אצל משנה הסולטאן (עיין ספרו הנ״ל) ומכובד אצל הרבה מלכים ושרים, ועשו טובות הרבה ליהודים בעבורו (עיין בספרו דף פ״ד), והיה מוסמך מגדולי רבני זמנו, כמו שהעיד עליו בראשית ספרו הרב הפילוסוף הרופא ר׳ שלמה קונאן, עיי״ש.

ר׳ דוד גנז הגאון אב״ד מפראג, היה מופלג בלשונות והיה פילוסוף מהנדס ותוכן מופלג (כנראה מספרו נחמד ונעים ויתר חבוריו) והיסטאריקער גדול (כנראה מספרו צמח דוד) וארח לחברה עם התוכן הגדול לנוצרים טיכאָבראַהע (Tycho-Brahe) (עיין ספרו נחמד ונעים הנ״ל) והעתיק לבקשת החכם הזה את לוחות אַלפאָנזי ללשון אשכנז (עיין הקדמתו לספרו הנ״ל). ונעתק ספרו צמח דוד ללשון לאטינא.

ר׳ עמנואל חי ריקי (הגאון המקובל בעל משנת חסידים) היה חכם מופלג ומהנדס גדול [1] כנראה מספרו חושב מחשבות ומיתר ספריו.

ר׳ משה חיים לוצאטי (הוא הגאון המקובל בעל החבורים המחוכמים) היה מליץ ומשורר גדול ומופלג בלשונות ובמושכלות וכנראה מספריו היקרים שחבר בענינים האלה, יתפלא כל רואה בם על רוחב תבונתו. וכבר נודע בעולם לחסיד ופרוש ומופלג.

---

[1] הרב החריף ר׳ משה היידלין הנזכר לקמן, כתב בהקדמת ספרו מלאכת מחשבת שרוב המקובלים הגדולים מעולם הנודעים לנו בספריהם היו חכמים בחכמת ההנדסה.

ר׳ יאיר חיים, הגאון הגדול בעל שו״ת חות יאיר, היה מדקדק (כנראה בתשובתו זו בהשמטותיו לדף קמ״ז ע״ב) ומהנדס (כנראה שם תשובה קע״ד).

ר׳ יעקב עמדן (הוא הגאון המכונה יעב״ץ) היה בקי בלשונות ובמושכלות ובחכמת הדקדוק, וכנראה מספריו שחבר באחרית ימיו.

ר׳ משה זרח איידליץ מפראג (הרב החריף הנודע בעל אור לישרים) היה חכם בחכמות ומופלג בחכמת ההנדסה וחבר בלשון הקדש ואשכנז ספר יפה ונחמד כולל זאת החכמה כמפורסם.

ר׳ ישראל זאמושץ (הגאון בעל נצח ישראל) היה חוקר גדול ומופלג בהרבה חכמות וכנראה מספריו הנחמדים [1], ולמען תדע קורא נעים! יקרת הרב הזה ומעלותיו התרומיות בתורה ובחכמות, אציגה נא עמך בזה מה שכתבו על מצבת קברו חכמי זמנו מגדולי עיר בראדי; כי בקרית העליזה זאת עלתה רוחו הטהורה אל אלהים ושם בחצר מות ישכון עפרו, כאשר העתקתי ממצבת קברו, וזה נוסחה: פ״נ שר התורה מקור הבינות, שמעו הולך בכל המדינות, לא הניח תורה ומשנה ותלמוד ספרא וספרי ותוספתא ירושלמי, שלא הניף כקמח בכברה, ולקח הסלת הברה, והכין מאכל מזומן, בכל ממתק ומשמן, בחדושיו המחודדות, ובתשובותיו הנחמדות, ופרושיו הנכבדות, מופת הלמודיים והתוכנים והפילוסופים האלהיים, אבי המליצים, וטבעיים מובהקים, הרב הגאון חריף ובקי החכם המפורסם מוהר״ר ישראל בעהמ״ח נצח ישראל בהרבני מוהר״ר משה סג״ל, נפטר י״ז ניסן תקל״ב תנצב״ה ע״כ. אף הוא היה רבו בחכמה של איש המופת האדם הגדול נזר חכמי זמנו, ה״ה הרב החוקר האלהי הרמבמ״ן זצ״ל, הנודע לשם ולתהלה בכל קצוי ארץ ואיים רחוקים בספריו המחוכמים, וזה תארו אשר תארוהו גדולי הכמי זמנו „יקר בדורו יחיד בעמו״ [2]) והוא שהרים קרן עם ישראל אצל האומות, והרבה טובות עשו המלכים והשרים עם היהודים למען החכם הזה, כי גדול שמו בלאמים, ויותר שהיה חכם ולמד דעת את כל העולם, עוד היה צדיק וחסיד בכל מעשיו, וקדש את שמו הגדול בוכוחיו עם מתנגדי תורתנו הקדושה וקבלת חז״ל כידוע וכנראה מספריו היקרים, והשתדל כל ימיו בטובת עמו בכלל ובפרט, זכרה לו אלוה לטובה ואל תֶמח צדקתו וחסדו אשר עשה.

ר׳ צבי הירש המפורסם בשמו ר׳ הירש חריף (הוא הגאון אב״ד מפיורדא) היה חכם גדול בהנדסה (עיין קורות העתים).

---

[1]) באגרות של החכם הפילוסוף לעססינג בהקדמתו, נזכר זה הרב ר׳ ישראל זאמושץ, ומכנהו „החריף והעמקן בחכמות הלמודיות״ (Mathematik).

[2]) ולא היה דורו של החכם הזה אלמן מחכמים גדולים ורמים בכל אומה ולשון, גם באומתנו (אלהים ירום קרנה!) היו אז מלבד הרבנים המופלגים וחריפים ג״כ חכמים ונבוני מדע גדולים ונפלאים, כגון הפראפעססאר ר׳ מרדכי הערץ, בלאך הרופא, ר׳ דוד פרידלענדר, הרב המליץ הגדול רנ״ה וויזל וכדומה.

פרק מו

(כמאס שמיניות בלבנון)

ר׳ אליהו ווילנא (הוא הגאון הגדול החסיד אלהי) היה בקי בהרבה חכמות וכנראה מחבוריו הנפלאים, והיה מזרז מאד על למוד החכמות, והוא צוה להרב החכם ר׳ ברוך משקלאוו הנזכר למטה, שיעתיק מהחכמות ללשה״ק כל מה שאפשר, למען תרבה הדעת תוך בני עמנו, באמרו: כי כפי מה שיחסר לאדם משארי החכמות לעמת זה יחסר לו מאה ידות בחכמת התורה וכו׳, עיין הקדמת הרב הנ״ל לספר אקלידוס שהעתיק ללשה״ק, ותלמידו איש נורא וקדוש הרב הגאון הגדול מופת עדתו ונזרו מרנא ורבנא:

ר׳ זלמן מווילנא (אחיו של הרב הגאון הגדול האלהי המפורסם ראש הישיבה ר׳ חיים וולאזין ז״ל) היה חכם בדקדוק ובהנדסה ויתר החכמות הנצרכות לתלמוד, וכן היו כל החבורא קדישא תלמידי מהר״א זצלה״ה.

ר׳ ברוך שקלאוו (הוא הרב המוסמך החכם המובהק) היה בקי בלשונות ומופלג במושכלות כנראה מספריו הנכבדים אשר חבר ואשר העתיק מלשונות העמים, וכבר סמכוהו הרבנים גאוני הזמן (עיין בסוף ספר יסוד עולם לר״י הישראלי דפוס ברלין תקל״ז שהדפים הרב ר׳ ברוך הנ״ל).

פרק מז

ורבים כאלה רועים משכילים הקים ה׳ בכל דור ודור לנחות צאן עמו בתבונת כפם, גם היום ת״ל נמצאו אתנו אנשי סגלה רבנים גדולים ותורנים מופלגים ושלמים בכל חכמה ומדע ויודעי ספר ולשון עם ועם (ולהיות שמותם היקרים לנגד פנינו, וזכרם לא יסוף ממחשבותינו, על כן חדלתי לפרטם בשמם) ואם מצער המה, ובני עליה כאלה מעטים, מידנו היתה נסבה זאת; כי מרדנו בה׳ והלכנו דרך לא סלולה; ע״כ הוגה אותנו ויתך עלינו האלות והיעודים, והחזות הקשות, הכתובים ביד נביאיו, לאבד חכמת חכמינו ולהסתיר בינת נבונינו, ויקם את דברו כיום הזה אשר דבר עלינו ועל שופטינו וישימנו לחרפה לשכנינו ודראון לכל בשר, אך בכל זאת בצפיתנו צפינו אל ישועת ה׳, אם נשא לבבנו אליו, ונטיב דרכנו ומעללינו כי חסדי אל לא תמנו, עוד יכלא הפשע, יתם החטא ויכפר העון, ונראה הדר אלהינו אם נביא לבב חכמה ודעת, ואז יסיר חרפת עמו מעליו ויצרוף כבֹר סגיו וישיב כבראשונה שופטיו, ויקוים בנו הבטחתו על ידי חוזיו ונתתי לכם רעים כלבי ורעו אתכם דעה והשכיל (ירמיה ג׳ ט״ו).

פרק מח

התועלת השלישית: ע״י ידיעת הלשונות יכבדו אותנו האומות אשר אנו שוכנים בתוכם, ולא נהיה עוד לבוז וחרפה ביניהם, כי ידברו אתנו בשער, ומי לא יראה או לא ירגיש הבוז והדראון אשר סובלים אחינו יום יום, באמרם: אך גוי אובד עצות המה, עם אין בו תבונה, ואף אם ידברו עם גדולי ישראל וחכמיו,

והוא בעבור שאין בכח היהודי כזה, לגלות לו רעיוניו ומצפוני מחשבותיו, כי אף אלה העוסקים במסחר מנעורם, ומרוב ההרגל למדו לדבר לשון המדינה, בכל זאת אין בכחם לדבר כי אם דברים הנוגעים למסחרם וענינם לבד, ואולם כאשר נשאלים על דבר זולת מקנה וקנין מדברים אשר לא נסו במו לדבר, ובפרט מהאמונות והדעות, או דבר חכמה ומוסר, או קורות שנות עולם וכדומה, אז תאלמנה שפתותם, יד לפה ישימו ¹) ואם יתעצמו ברב כח להוציא דבורים בענינים האלה להשיב שואלם דבר, ישארו הדברים באין תבונה, ע״כ ישבעו חרפה, ויעטו כלמה, ויהיו לשחוק וללעג, ולפעמים אין אזנם שומעת מה שמוציאים מפיהם, ואם כונתם רצויה ושקולה במאזני השכל, דבורם לא ירצה, כי מום בו, ולפעמים במלה אחת אשר תחסר ליהודי כזה במענה פיהו תשחת כונתו, ואז לא יבין השומע את כונתו הנכונה, ולפעמים יבין השומע ההפך ממה שכוון בה זה, ע״כ יצא משפט מעקל, לא כן האיש היודע לדבר בלשונם, ובכחו לכלכל דבריו במשפט צדק, הוא מכבד ומנשא בעיניהם, ויהללוהו בשערים. ומה נעשה לעת פקודה, לעת וכוח באשר קרה ויקרה, מי יעלה להלחם אתם? וכבר הזהירונו חז״ל ע״ז, באמרם (אבות פ״ב משנה י״ד): ודע מה שתשיב לאפיקורוס, ועיין מה שכתב ע״ז בעל תוי״ט בשם מהר״מ אלמושנינו ובשם הרמב״ם, ועיין חגיגה (ה׳ ע״ב): כי קא ניחא נפשיה דריב״ח וכו׳, כי לזה צריכים אנשים בעלי צחות אשר שפתם ברור מללו, ומופלגים בכל חכמה והשכל, כי בדברי אמונה בלתי אפשר לנצחם, אולם בראיות נסיונות ומושכלות כי תבא להלחם במו, אז תכניע את ערפם הקשה כאשר עשו הרבה חכמי ישראל כמפורסם מהם, וכמו שנראה מהיוסיפון בוכוחיו נגד אפפיאן האלכסנדרוני (Apion v. Alex.) ונגד אפאללאניום מאלאן (Apollonius Molon) [רבו של ציצערא (Cicero) ושל יוליום קיסר (Juli Cäsar)] וליסימאכוס (Lysimachus) וזולתם שכתבו שטנה

---

¹) כמפורסם מאחינו שהיו גרים בעיר ק....ב שלחו ספר אל הקיסר האדיר החסיד אלכסנדר מנוחתו כבוד, ויבקשו מאתו לתת להם רשיון לבנות בעירם בית הכנסת, כי אזרחי העיר הנוצרים היו למו מאז לשטנה, והקיסר החסיד הזה נעתר לבקשתם, וישלח להם כתב הדת ורשיון אל שר הפלך (גובערנער) ויבנו בית הכנסת גדול ויפה להלל, ויהי לתקופות הימים ויבוא הקיסר לעירם, ויצאו לקראתו כל גדולי העיר ושריה לקדם את פניו כמשפט, ויבואו גם ראשי עדת ישורון וזקניו בתוכם, ויהי כראותו את היהודים ויפן אליהם וידבר אתם טובות, ובמאהלות פנים ובלב שמח שאל אותם לאמר: הגידו נא לי היש לכם פה סינאגאגע? (Synagoge) (גם הרוסיים ישמשו בשם זה על בהכנ״ס לרוב ובפרט המלומדים) ויאמרו אין, כי לא ידעו פתרונו, אז עלתה חמת הקיסר ויקרא אל שר הפלך וידבר אתו משפטים; יען לא מלא את דבריו, ויענהו שר הפלך ויאמר: עד הבית הזה העומד שמה לתלפיות, כי את פקודתך מלכי! שמרה רוחי, וברגע בואה מלאתיה, ויבן הקיסר כי מחסרון ידיעתם שפת המדינה נעשתה מענה זו, ויפן פניו אל עבדיו וימלא שחוק פיהו ויסע וילך לדרכו, והיהודים נבהלו נחפזו ויקומו וילכו בבוז וקלון לביתם, וככה קרה פעם בפעם.

נגד תורת משה, הלא המה כתובים על שני ספריו הנחמדים הנקובים בשם ,נגד אפפיאן" ואם יגזור ה׳ בחיים הנני להעתיקם בשלמות בלשון הקדש כאשר כבר העתקתי כמה פרקים מהם. ומי לא יתפלא על הנצחון אשר נצחו היהודים מהאלאנד זה מקרוב באגרותם את החכם וואלטערע (Voltaire) הצרפתי[1] בתחבולות נלחמו אתו ויוכלו לו ונתקיים בהם כל כלי יוצר וגו׳ וכל לשון תקום אתך למשפט תרשיעי וגו׳ (ישעיה נ״ד י״ז) וכדמפרש רבינו הגדול נזר הגולה מהר״י סג״ל לנדא זצ״ל, עפ״י הרמב״ם באגרת תימן (עיין באגרת תימן הנדפס בפראג).

פרק מט

התועלת הרביעית: כמה טובות וישועות נעשו לכלל האומה הישראלית ע״י אנשים חכמים, וע״י בקיאותם בלשונות הלועזיות ובכל מדע והשכל, וה׳ אשר לא ינום, שולח לנו עזרה מקדש פעם בפעם על ידן ויוציאנו לרוחה, ואערכה פה נגדך שמץ מנהם והשאר תדרשם מעל ספרי ישראל ותמצאם חרבה.

מרדכי בִּלְשָׁן ע״י ידיעתו הלשונות, נעשתה תשועה גדולה בישראל כמפורסם; ע״י הע״ב זקנים שהעתיקו את התורה לפני תלמי המלך בלשון יון, וע״י התשובות המחוכמות שהשיבו הזקנים על ע״ב שאלות בחכמות המדיניות ששאל מהם המלך הזה, נעשתה תשועה רבה לישראל, כי שלח לחפשי יותר ממאה אלף יהודים אשר היו לעבדים במצרים, ונתן כפר נפש בעד כל אחד עשרים אדרכמונים, והאנשים אשר בבחינת שנותם וחוזק גופם היו לבני חיל קבל במפקד צבאותיו, והראוים לשבת בהיכל המלך הפקיד בידם מדברי המלכות (ותהי זאת לחסד גדול בעיני היהודים), ואל הזקנים בעבור גודל הכמתם נתן המלך מתנות רבות ויקרות, ושלחם ביתה בכבוד רב, ואל אלעזר הכהן שלח מנחה יקרה, גם כלים יקרים ונכבדים שלח לפאר את בית אלהינו, כמו שמבואר באורך בספר הדרת זקנים להרב החכם ר׳ עזריה מאדומים, וכן פילון היהודי עשה ליהודים טובות רבות אצל הקיסרים, וכן היוסיפון (עיין לעיל), והרבה תנאים ואמוראים הסבו לנו תשועות רבות ע״י חכמתם לעתות בצרה, כמו שמפורסם מזה בתלמוד ובמדרשי רז״ל, וכן הרבה מהגאונים ואחרונים ככתוב על ספר קורות הימים לבית ישראל, ואין כאן מקומם להזכיר כלם, וכבר הזכרנו הרבה מהם בספרנו זה לעיל, לכן. לא נזכיר הפעם רק שתים ושלש שהיו קרובים לימינו,

החכם הגדול הרב ר׳ מנשה בן ישראל אב״ד דקהל ספרדים באמשטרדם, אשר שמעו נודע עד היום לשם ולתהלה בכל קצוי ארץ, ע״י נעשה עזרה גדולה בישראל, הוא בטל (ע״י חכמתו, וידיעתו לשונות לועזיות) את הגזרות הקשות, והגרושים שגזר על היהודים המלך עדוארד הראשון במלכות בריטאניע

---

[1]) קרא נא קורא משכיל! ספר קטן הנעתק מלשון צרפת ללשון אשכנז וזה שמו: (Briefe Einiger Portugisische und Deutschen Juden an d. Herrn von Voltaire).

(Britannien) בשנת ד׳ לאלף הששי, ולא שבו אל ארצם עד ימי הרב הנ״ל והוא שנת ת״ו. — והרב החוקר הגדול הפילוסוף האלהי הרמב״מ ״ן זצ״ל אשר היה לשם ולתהלה בחצרות רוזנים ומלכים וחכמיהם, על גודל חכמתו ועומק תבונתו בכל חכמה ומדע, וידיעתו רוב לשונות איראפא, ע״י עמד רוח והצלה ליהודים יושבי ארץ פולין (זה כחמשים שנה) בבטלו עלילת דם, אשר העלילו פעם בפעם הכומרים, כי הרב ז״ל קם והעתיק מלשון אנגליא ללשון אשכנז החבור של ר׳ מנשה בן ישראל אשר כתב על בטול עלילת דם, והוסיף עליו הקדמה גדולה וארוכה מלאה חכמה ודעת, גם שלח ספר בלשון צרפת מלא דעת ותבונה כתוב במליצה צחה ונשגבה כדרכו לאחד מגדולי שרי פולין בווארשא בדבר עלילת דם (אשר כתב בצרוף ראשי הגבירים אשר בברלין) והספר מצא חן בעיני השר ההוא, והבטיח באגרת תשובתו אשר שלח להרב הנ״ל ברי תודה, שימלא מהר את שאלתו, וכן עשה, ועוד הרבה טובות עשה לעם ישראל החכם הזה כמפורסם ממנו, והוא שהרים קרן ישראל בספריו בוכוחיו ככתוב על ספר תולדותיו. ועיין בספר זכרון להרב החכם השלם רבי יהודה לבית ייטליש, מגודל התועלת אשר הסב אביו הרב החכם ר׳ יונה זצ״ל אסיא רבא דפראג לכל חכמי רופאי ישראל אצל הקיסר, זכרה לו אלוה לטובה, ולבניו הרבנים החכמים המפורסמים.

פרק נ

התועלת החמישית: ע״י ידיעת הלשונות, ובפרט לשון המדינה נדע את דתי מלכנו, אשר בצלו נחיה ונתלונן, ואת חקי ומשפטי המדינה, החיוב והפטור, האסור והמותר, וחק הוא על כל איש ישראל לקיים פקודת מלכו אשר הוקם עָל ולשמור מצותיו, כן נצטוינו מפי קדמונינו, ואמר החכם מכל אדם: ירא את ה׳ בני ומלך (משלי כ״ד כ״א), ואמר (קהלת ח׳ ב׳) אני פי מלך שמור, וחז״ל אמרו: דינא דמלכותא דינא, ואמרו (בב״ק קי״ג) אסור להבריח את המכס ע״כ, ועל מכס מלכות שאינה ישראל נאמרו הדברים הללו, כי כבר קודם חבור התלמוד כמה מאות שנה, לא היתה מלכות לישראל. — ויהודי העובר על דינא דמלכותא (היינו ממלכות האומות שבר מתתיס), הוא איסור חמור מאד אצל חכמי התלמוד יותר מדין תורה, ובפירוש נמצא במסכת שמחות (פרק ב׳ סימן ט׳) וז״ל: הגונב את המכס, הרי זה שופך דמים, ולא שופך דמים לבד. אלא כאלו עובד אלילים, ומגלה עריות, ומחלל שבתות, עכ״ל התלמוד במסכת שמחות. והנה אלה הלאווין הארבעתים, המה היותר חמורים בכל מצות התורה, והניחה התורה על כ״א עונש מיתה (בזמן שבית המקדש היה קיים) ע״י בית דין ישראל, ולא כן הלאווין אחרים שבתורה אם עבר איש ישראל, הניחה התורה עונש קל מאד. — וכל הממרה את פי מלכו כאלו המרה את פי קונו, כדאמרי בקהלת רבה (ק״ט) על פסוק טובה חכמה, אמר רבי יודן כל המעיז פניו במלך כאלו מעיז פניו בשכינה עכ״ל [1]), וכל הנשבע בו חלילה לו לחלל שבועתו, ואין

---

[1]) ואולי בעבור זה מכונה המלך והשופט בתנ״ך בשם אלהים (שמות כ״א ו׳, כ״ב ז׳,

חלוק בזה ממלכי ישראל למלכי אוה"ע או הנוצרים (עיין נדרים ס"ה), והט"ז (בי"ד סי' קנ"ז ס"ק ח') לענין שבע בן בכרי שהיה חייב מיתה משום דמרד במלכות, אעפ"י שמצד דין תורה לא היה חייב מיתה כתב שם וז"ל: ומינה אף בזמננו מי שפושע ומורד במלכות שלו (ר"ל במלכות שמתלונן תחת כנפיו) מוסרין אותו, וה"ה בשאר עבירות (ר"ל עבירות חקי המלכות) שאחד מוחזק בהם כגון עוסק בזיופים או שאר דברים שיש בהם סכנה פשיטא שמוסרין אותו, ומן הראוי למסור אותו אפילו אם לא יחדוהו (ר"ל אם לא אמר תנו לי פלוני) כיון שהוא כמו רודף לשאר ישראל ע"י מעשיו הרעים שעושה בפשיעה כן נראה לי בזה וכו' עיי"ש. ובאגדת בראשית (פ"ז) אמרו: אני פי מלך שמור וגו' אמרה רוה"ק לישראל משביע אני אתכם שאם תגזור עליכם מלכות אל תמרדו בו בכל דבר שגזרה עליכם עכ"ל; כי מגמת החקים והתקנות אשר במדינה כלם יסבבו אל תכלית אחת נרצה, והוא קיום הקבוץ ותקון כלל החברה באופן היותר נאה ושלם, וכבר ידעת שכל תקנות המלכות גם משפטיו וחקיו, כלם שקולים במאזני הצדק ובפלס היושר והאמת, וכן נאמר (משלי כ' כ"ח) חסד ואמת יצרו מלך (וחסר מלת אֶת יחס הפעול להורות ששניהם הפועלים והפעולים המלך והחסד ואמת) ונאמר (קהלת ח' ב') ועל (ר"ל המושל) דברת שבועת אלהים, ולא יסופק כל משכיל שהמה בהסכמת השופט כל הארץ, אשר מושיב מלכים לכסא, וכן הוא אומר (משלי כ"א א') פלגי מים לב מלך ביד ה' על כל אשר יחפוץ יטנו — ובמה יודעו לנו א"כ חקיו ומשפטיו? אם לא ע"י קריאת ספרי דתי המלך בלשונם וככתבם.

פרק נא

ובפרט היהודים הנבחרים היושבים כסאות למשפט, וראשי הקהל המנהלים

ח, כ"ז, תהלים פ"ב ו, פ"ט כ"ח), גם המצריים כנו את המלך או השופט בשם אלהים עיין דיאדארוס מסיציליא (Diodorus aus Sicilien, B. I. kap. 90.) ואולי מזה נבין פי' מלת אַבְרֵךְ (בראשית מ"א מ"ג) שקראו המצריים לפני יוסף אחר שנתמנה להיות נגיד עליהם, הנה לפי דעת ר"י בספרי ולדעת רש"י ותרגום אונקלוס הוא מרכב משתי תבות: אַבְ־רַךְ; וראיתי להחכם טרעססאן הצרפתי במיטהאלאגיע הנזכרת (צד 91) שהביא בשם חכם קדמון שהשם יוּפִּיטֶער (Jupiter) (והוא אחד מהאלילים הגדולים שכבדו המצריים ומהם קבלו אח"ז היונים והרומיים) מרכב משתי תבות יוּ (Ju) (יונג), ומן פַּטֶר (Pater) (פאטער) עכ"ל, ואם תתרגם את שתי תבות אלו בלשון עברי יהיה אב־רך, וכבר מצינו שנתנו שם יופיטער לפני מלחמת טרויא (Troja) יותר משלש מאות מלכים וגבורים לאות כבוד ויקר, עיין במיטהאלאגיע הנזכרת שהביא דבר זה בשם חכם קדמון וכבר הזכרנו בזה בספרנו בית האוצר, וחזקנו דברינו אלה בטוב טעם ודעת ואין פה מקום להעתיקם. — גם המלכים מן בוטאם (Butam) מכובדים שם כאלהים לפי עדות סופרי המסעים, גם המעקסיקאנער יחשבו את מלכם כאלהים, עיין שאלים מכבישת מעקסיקא (Salis Erobe-rung von Mexico, B. III. Hauptst. 2.) גם הפרסיים לפי עדות הערדאטוס (Herodotus B. VIII. kap. 118.)

את העדה, והעומדים בראשם, ואצ״ל הרבנים היושבים על מדין, אשר נתנה המשרה על שכמם, כי המה נשיאי העדה, עליהם מוטל לדעת לשון המדינה בתכלית היותר אפשרית, ולדבר בה ולכתוב בצחות, כי המה סנהדרי זמננו, ובפרט שכן הוא רצון מלכנו משיחנו ומשיח ה׳ המושל האדיר רב חסד חכם בעוז קיסר רוסיא ירום הוד תפארתו לנצח, וכבר נתנה הדת מאתו שהיהודים משיבי טעם והרבנים [1] וראשי העם המפקחים על הצבור, ידעון לשון רוסיא שפה שלטת בכתב ולשון [2] בתכלית השלמות, כי מלך חפץ חסד הוא, בידעו גודל ההכרח לדעת לשון מדינתו, כי נחשבנו בעיניו כאזרחי הארץ, וחוסה בעדנו בצל כנפיו למען נשכון בטח תחת שבטו, וכל עין רואה החסד הגדול אשר עשה אתנו, והרים את קרננו, בתתו המשרה על שכם אחינו לשבת בשער משפט עם שופטי עמו יחד, וכמוהם יורו משפטים להציל עשוק מעושקו, בדיני ממונות ודיני נפשות, וכל דברי ריבות בשעריו, אליהם יבאו וישפטו כפי דתו וספרי חקיו אשר שם לפניהם, והלא השופטים האלה עליהם חובה לדעת על כל אופנים לשון המדינה בכל תהלוכותיה ולשקוד על דלתי ספרי המשפטים בשקידה וחריצות לטובת עצמן, ולטובת כלל החברה, וכבר מוזהרים ועומדים העם ובפרט החכמים, לדעת חקי המושל העוצר בעמו, שנאמר (קהלת ח׳ ה׳) שומר מצוה לא ידע דבר רע, ועת ומשפט וגו׳, ועל מצות המלך וחקי המדינה ונמוסיה נאמרו שם הדברים, כמו שבארו גדולי הפשטנים, והחסיד אלהי ז״ל (בשער השמיני מספר ח״ה במשלים השלשים) אמר: מן התנאים שהוא (הגר במדינה) חייב בהם (למלך) הכניעה והשפלות וכו׳ ומהם שיחקור על דתי המדינה וחקיה, ועל מה שחייבים בו למלך עכ״ד. כי במה יתרצה זה אל אדוני הארץ אם לא בשמור מצותיו (עיין בטוב הלבנון שם), והמתעצל בזה דמו בנפשו באשר דבר מלך שלטון.

פרק נב

והתועלת הששית: מלבד התועליות שזכרנו המגיעות לבעליהן, הלא חיותיה הוא, כי על ידן ימצאו בעליהן די ספוקם ומחית נפשם, עברו נא בעירות הגדולות, אשר סוחריהן שרים, כנעניהן נכבדי ארץ, וברוב רכלתם יסחרו כל ממלכות הארץ ללשונותם בגויהם, ומוכרחים לדעת שפת עם ועם אשר יערבו במו מערבם, וכמה אנשים היודעים לשונות לועזיות מופלגים בחכמת החשבון ואשר ידם רב למו בידיעת המסחר והמרכולת יחזיקו לתועלתם, זה סופר וזה מעתיק, זה חושב וזה סוכן, זה פקיד וזה משגיח בצרכי מרכלתם, והמה יכלכלו את נפשם והנלוים להם ברוח ובכבוד, והרבו חיל בעליהם. — ועכ״פ

---

[1] ובמקצת עירות שהשתדלו עתה לבחור אנשים שידעו מעט מן המעט לקרוא ולחתום בלשון רוסיא, והמה נקראו למראית עין בשם רבנים, והרב האמתי הבקי בתורה לבד במקומו עומד, המה דומים ממש להרכבת החמר והסוסא..

[2] עיין אוקאז מן 9 פעברואר 1805.

יתחשב למוד הלשונות והחכמות לאומנות, ובפרט שהוא אומנות נקיה וקלה, ואמר רבי מאיר (קדושין פ״ב ע״א) לעולם ילמד אדם את בנו אומנות נקיה וקלה, וכבר הבאתי לעיל רבים מחז״ל שהתפרנסו מחכמות וידיעות.

פרק נג

ועתה נבואה נא לדבר מחובת איש הישראלי ללמוד איזו מלאכה או אומנות לפרנסתו, ונאמר:

כבר נצטוינו ללמד את בנינו אומנות, כמו שאמרו חז״ל (עיין ילמדנו וילקוט תורה רמז תשמ״ה) האב חייב בבן וכו׳ ללמדו אומנות, וה׳ למד את ישראל אומנות (שנאמר) כי תבואו אל הארץ ונטעתם עיי״ש, ואמרו בקדושין (ל׳ ע״ב): כשם שאדם חייב ללמד את בנו תורה, כך הוא חייב ללמדו אומנות וכו׳, מ״ט דחיותיה היא, ור׳ יהודה אומר כל שאינו מלמדו אומנות כאלו מלמדו לסטות, ומה שאמר ר׳ נהוראי (שם פ״ב ע״א) מניח אני כל אומנות שבעולם ואיני מלמד את בני אלא תורה? כבר פרש לנו המהרש״א ז״ל שאין דעתו שיניח אדם ללמד את בנו כל אומנות לגמרי, אבל ילמדהו דרך ארעי, כי למוד מלאכה הוא חיוב גמור על כל אב, ולית מאן דפליג עיי״ש. ועיין פרוש הרב הגדול בעל יפה מראה (בירושלמי דקדושין פ״ד הלכה י׳) על מאמר זה, ואולי כונת ר׳ נהוראי בשם תורה על אומנות תורתית, וכבר כתבנו לעיל בשער השני ששם תורה כולל גם למוד החכמות והלשונות, עיי״ש.

ואמרו בתוספתא דקדושין פרק קמא: ר״ג אומר כל שיש בידו אומנות למה הוא דומה לכרם שמוקף גדרו לחריץ שמוקף סייג, וכל שאין בידו אומנות למה הוא דומה לכרם שאין מוקף וכו׳, ר׳ יוסי אומר בשם ר״ג כל שבידו אומנות למה״ד, לאשה שיש לה בעל בין שהיא מתקשטת ובין שאינה מתקשטת אין הכל מסתכלין בה וכו׳, וכל שאין בידו אומנות למה״ד לאשה שאין לה בעל בין שהיא מתקשטת בין אינה מתקשטת הכל מסתכלין בה, ואם אין מתקשטת וכו׳, ר׳ יוסי ב״ר אלעזר אומר משום ר״ג, כל שבידו אומנות למה״ד לכרם גדור שאין בהמה וחיה נכנסין לתוכו ואין עוברין ושבין נכנסין לתוכו ואין רואין את מה שבתוכו, וכל שאין בידו אומנות למה״ד לכרם פרוץ שבהמה וחיה נכנסין לתוכו ועוברין ושבין נכנסין לתוכו ורואין מה שבתוכו, עיי״ש.

ואמרו באבות (פ״ב משנה ב׳): כל תורה שאין עמה מלאכה סופה בטלה וגוררת עון, וז״ל הרמב״ם הלכות ת״ת (פ״ג הלכה י׳): כל המשים על לבו שיעסוק בתורה ולא יעשה מלאכה ויתפרנס מן הצדקה, ה״ז חלל את השם ובזה את התורה, וכבה מאור הדת, וגורם רעה לעצמו, ונוטל חייו מן העולם הבא, לפי שאסור ליהנות בדברי תורה וכו׳ (ומה נעמו דברי הגאון מהר״מ אלאשקר בתשובותיו (תשובה י״ט) שהביא דברי הרב הנ״ל וסיים בזה״ל: ולא נתנה תורה למלאכי השרת שאינן צריכין לדבר מצרכי העולם, ע״כ), ועוד צוו ואמרו: אהוב את המלאכה ושנא את הרבנות, וכל תורה שאין עמה מלאכה וכו׳ וגוררת עון וסוף אדם זה שיהא מלסטם את הבריות עכ״ל. ולאו דוקא העומד על הדרכים וגוזל

את בני אדם נקרא גזלן, אלא כל לקיחת ממון מבני אדם שלא כהוגן, ע"י איזה ערמומיות ותחבולות הוא בכלל זה, ועוד לו להרמב"ם ז"ל בהלכות דעות (פ"ה הלכה י"א) דרך בעלי דעה שיקבע לו אדם מלאכה המפרנסת אותו תחלה, ואח"כ יקנה בית דירה, ואח"כ ישא אשה, שנאמר מי האיש אשר נטע כרם ולא חללו, ומי האיש אשר בנה בית חדש ולא חנכו, ומי האיש אשר ארש אשה ולא לקחה[1] אבל הטפשין מתחילין לישא אשה, ואח"כ אם תמצא ידו יקנה בית, ואח"כ בסוף ימיו יחזור לבקש אומנות או יתפרנס מן הצדקה, וכן הוא אומר בקללות, אשה תארש, בית תבנה, כרם תטע, כלומר יהיו מעשיך הפוכין וכו', ובברכה הוא אומר, ויהי דוד לכל דרכיו משכיל וה' עמו, עכ"ל, כי העושה בהשכל יצליחהו ה' (ועיין רד"ק ומכלל יופי שמואל א' י"ח י"ד), ובהפכו נאמר: אולת אדם תסלף דרכו, ועל ה' יזעף לבו (משלי י"ט ג').

ואמרו באבות (פ"ב משנה ב'): יפה ת"ת עם דרך ארץ[2] ואמרו בשמות רבה על פסוק ויתן אל משה ככלתו לדבר אתו אין התורה מתקיימת אם אין עמה ד"א, ובאבות דר"נ אמרו: דרך ארץ קדמה לתורה, שנאמר לשמור את דרך עץ החיים (בראשית ג' כ"ד), דרך זו דרך ארץ, עץ החיים זו תורה, וכן הוא בריש תנא דבי אליהו, לשמור את דרך זו דרך ארץ, עץ החיים מלמד שדרך ארץ קדמה לעץ החיים, ואין עץ החיים אלא תורה, שנאמר עץ חיים היא למחזיקים בה, ע"כ. ועיין רש"י על המקרא שמח זבולן בצאתך ויששכר באהליך (דברים ל"ג י"ח).

וזה לשון רבינו תם (הובא בהגהות מיימוניות פ"ג מהלכות ת"ת הלכה י"א): טוב תורה עם ד"א, דרך ארץ עיקר[3] כדאמרינן בפרק החולין, מדקתני יחלוקו

---

[1]) עיין סוטה (מ"ד ע"א), ומה שכתב הרמב"ם כאן נטיעת כרם לפני בנין בית הוא הפך הכתוב בתורה? עיין בכסף משנה שם.

[2]) דרך ארץ. הרמב"ם ושאר המפרשים פרשו על האומנות ועל המלאכה, ויהיה פירושו ע"ד טובה חכמה עם נחלה, ואולם הרב אברבנאל בספרו נחלת אבות מבאר הנ"ל אמר בדרך ארץ ומלאכה (הנזכר להלן במשנה וכל תורה שאין עמה מלאכה) אין הכונה על אומנות ידים, כ"א על החכמה המדינית, וידיעת המדות המשובחות והנהגתם, כי זה נקרא ד"א באמת ויפול ע"ז ג"כ שם מלאכה, לפי שהידיעה המדותית תכליתה המעשה, וכן נקרא בדברי הפילוסופים מלאכה.

[3]) ומה שאמר הכתוב והגית בו יומם ולילה דמשמע דכל היום צריך לעסוק בתורה, ואמר לא ימוש וגו'? כבר הוכיח הרב הגדול רבי שמואל יפה ביפה מראה על הירושלמי (פאה פ"א) שאינו כמשמעו, וכונתו הוא שבתלמוד פורתא ביום ופורתא בלילה יצא ידי חובת והגית בו יומם ולילה, וכדאמרי (בפ' שתי הלחם צ"ט ע"ב) אמר רב אמי מדבריו של ר' יוסי למדנו אפילו לא שנה אדם אלא פרק אחד שחרית ופ"א ערבית קיים מצות לא ימוש, אמר רבי יוחנן משום רשב"י אפילו לא קרא אדם אלא ק"ש ערבית ושחרית קיים מצות לא ימוש, ואמרו הם אמר רבי שמואל וכו' פסוק זה (ר"ל לא ימוש) לא מצוה ולא חובה אלא ברכה, ובפירוש אמרו (פאה פ"א משנה א') אלו דברים שאין להם שעור הפאה והבכורים וכו' ותלמוד תורה, וכל זה הכלל ירצה דכל הנהו לקולא איתנייהו דאפילו בדבר מועט יצא ידי חובתו (ואולם

יורשי הבעל עם יורשי האב ש״מ יורשי האב עיקר, עכ״ל. וכן הוא בדרך חיים להגאון ר׳ ליוא בן בצלאל, (ומה שלא הביאו ראיה מן לשון המקראות? הוא יען שהמאמר הזה טוב תורה עם דרך ארץ הוא לשון חכמים מהמשנה, ע״כ אין להביא ראיה מן המקרא, כמו שאמרו חז״ל לשון תורה לעצמה, ולשון חכמים לעצמה, אבל השתדלו למצוא ראיה מלשון חכמים ג״כ, ובזה נתבטלה דעת הר״ש משנזא שהביא ראיה לזה מן המקרא (עיין פרושו לפרק ז׳ דטהרות משנה ד׳), ואם נרצה להביא ראיה מן המקרא אין ראיה יותר חזקה כהכתוב טובה חכמה עם נחלה דקהלת, וכן הביאו חז״ל על פסוק זה מאמר התנא טוב תורה עם ד״א), ואמרו בברכות (ח׳ ע״א): אמר ר׳ חייא משמיה דעולא גדול הנהנה מיגיעו יותר מירא שמים, עיי״ש. ואמרו (ב״ב ק״י ע״א): לעולם ישכיר אדם עצמו לעבודה שהיא זרה לו ואל יצטרך לבריות (כפי מסקנת הש״ס שם) עיי״ש, ואמרו (פסחים קי״ג ע״א): פשוט נבלתא בשוקא ושקיל אגרא, ולא תימא כהנא אנא גברא רבא אנא, ותניא (ב״מ ל׳ ע״ב): תני רב יוסף והודעת להם (שמות י״ח כ׳) זה בית חייהם, ופרש״י ז״ל ללמוד להם אומנות להתפרנס בו, ואמר ר׳ מאיר (ב״ק ע״ט ע״ב): בא וראה כמה גדול כחה של מלאכה שור שבטלו ממלאכתו וכו׳, ואמרו (שבת ק״נ ע״א): משדכין על התינוקות ליארס בשבת, ועל התינוק ללמדו ספר וללמדו אומנות (פירש רש״י דהא נמי מצוה היא דכל שאינו מלמדו אומנות מלמדו לסטות) אמר קרא ממצוא חפצך ודבר דבר (ישעיה נ״ח י״ג) חפציך אסורין חפצי שמים מותרין ע״כ, והובא ברש״י (קהלת ט׳ ט׳) ראה חיים עם אשה אשר אהבת, וז״ל: ראה והבן ללמוד אומנות להתפרנס ממנה כי הוא חלקך בחיים בעולם הזה ובעה״ב. והוא מהמדרש על פסוק הזה בשנוי לשון קצת.

וכתב הבונה על המימרא אין בעלי אומניות רשאין לעמוד מפני ת״ח וכו׳ (בפרק אלו טרפות נ״ד ע״ב) וז״ל: גדולה מלאכה שהזהיר עליה הקב״ה בקום עשה, ששת ימים תעבוד ועשית כל מלאכתך, כי הם עסוקים בישובו של עולם אשר ברא אלהים, ולא עוד אלא שאף הוא הכתיב לעצמו מלאכה דכתיב ויכל אלהים ביום השביעי מלאכתו אשר עשה וגו׳, ולכן אין לבטלן מפני כבוד ת״ח, עיי״ש. ובפרוש נצטוה האדם להתעסק בסבות העולם בעבודת האדמה, וחרישתה וזריעתה, כמו שכתוב ויקח ה׳ אלהים את האדם וינחהו בגן עדן לעבדה ולשמרה (בראשית ב׳ ט״ו), וכבר הבאתי לעיל רבים מחז״ל שהתפרנסו מחכמות וידיעות

המרבה תע״ב), וממסקנת התלמוד (גם בירושלמי) מוכח שהפסוק והגית בו יומם ולילה לאו כמשמעותו הוא ובפורתא לבד יצא. — וטעם חכמת יונית שאסרו, לאו משום והגית בו יומם ולילה נאסרה רק מפני המסורת (שהלשינו את הבלתי מבינים ברמזים של יונית אלו כדאמרינן בב״ק (פ״ג ע״א) עיי״ש) ושלמוד החכמה וכל מי שצריך אליה להתכבד על ידה או לפרנסתו, שמשפלים עליה ת״ת כי היא בכלל אומנות, והנ״ל הלשונות והחכמות האמתיות שודאי בכלל מלאכה המה עיין ביפה מראה שם, כי משם נובעים כל הדברים האלו ואנחנו אמנם קצרנו מאד, והוא ז״ל השתדל לבאר כל זאת בארוכות.

ומהם התפרנסו ממלאכות — כאשר נבאר להלן — ואף ממלאכות בזויות ושפלות, לא כאלה האנשים הבוערים המתחסדים הנמצאים אתנו היום, אשר לא ידעו לשון ולא למדו ספר ולא שום מלאכה בעולם, ומבלים ימיהם בבטלה ועתותם בחבוק ידים, וכבר אמר החכם: „הבטלה ראשית כל חטאת‟ ואמרו (באבות דר"נ פי"א): אין אדם מת אלא מתוך הבטלה, ומה יעשו רועי רוח אלה השואפים כתנים; אם לא לחשוב ממון של אחרים, ולבקר אחר מומי זולתן, נרפים הם ע"כ מטה ידם, ובביתם אין לחם ואין שמלה, ומוכרחים להתפרנס א"ע ממתת הנדיבים בעם, ובעד מסת נדבת יד יתקדשו ויטהרו, ובמי נדה יתחטאו [1]) למען השג אגורת כסף, ואל כל גבר אשר יקוו לקחת מאתו גביע יין או פתותי לחם, יכופו ראשם כאגמון וירוממוהו בגרונם על רום התפארת ויספרו תהלתו בקהל רב, אולם אשר לא יתן על פיהם ימררוהו ישטמוהו עד מות, וגדולה מזו שיחשבו א"ע ליראי ה' ולחושבי שמו, ואת כל זולתם למין ואפיקורוס, וכל עול וכל רשע אשר בהם מגלגלים על זולתם (והמה דומים ממש בענינם למי שנאמר עליהם עושים מעשה זמרי ומבקשים שכר כפינחס) ואמנם מה יעשו הולכי אחר ההבל אלה! מה יעצור למו עשות מזמה? עול סבל הפרנסה הסירו מעל צוארם, על נשיהם לא יחמולו, גם שארן גם כסותן יגרעו, על בניהם וטפם לא ישגיחו, עד כי יגדלו הנערים באין תורה באין מוסר ובאין דרך ארץ כפראי מדבר, ויחברו את לוצצים, האף אין זאת? וכנפל אשת בל חזה מעודו אור השמש, כן תחת שואה יתגלגלו עויליהם באפלות הסכלות, וככה יבלו ימיהם עד יובלו לקבר, נעדרי חכמה ותורה, ויגועו לנצח בבלי דעת, והאנשים הבורים העצלים האלה שאינם עוסקים לא במקרא ולא במשנה ולא בדרך ארץ אינם מהישוב, כי אינם מועילים לישובו של עולם, והוי מושבם מושב לצים לפי דעת חז"ל בקדושין סוף פרק קמא, ואמרו שם שפסולים בעבור זה לעדות עיי"ש, ונוסף לזה שהבטלה תביאם לידי חטאת ועון ומחסור ועוני כמבואר, תביאם ג"כ לחולשת כח, וזאת תאלצם להטיל א"ע על הצבור, וכבר צוחו ע"ז קמאי דקמאי, וכל הקדושים וגדולי הדור השתדלו ברב כח לברוח מנדיבת העם וממתנותיהם, והיו מתפרנסים ממלאכתם או מחכמתם ברוח או בדוחק, איש איש כברכתו אשר ברך אלהים את מעשי ידיו, והנני לערוך לפניך קורא נחמד! כמה תנאים ואמוראים וגדולים שאחריהם שהיו בעלי מלאכות [2]) (עיין תשב"ץ בתשובותיו חלק א' ענין קמ"ז) ומהם תקיש על השאר.

---

[1]) ועליהם כוון שלמה ע"ה באמרו: דור טהור בעיניו ומצאהו לא רוחץ, כמו שמבאר זה הרמב"ם ז"ל במורה (ח"ג פל"ג) עיי"ש.

[2]) דע שבסוף בית שני כאשר הלכה ממשלת היהודים לרדת מטה מטה, ירדה עמה גם עבודת השדה והכרם, לכן ראו אנשיה אז לבחור לחיי נפשם למוד המלאכות, אבל בראשונה כלם היו עובדי אדמה כמבואר להלן בארוכות, ובכל זאת לא היו נעדרות כלל וכלל המלאכות בכל האומה, כי הוא דבר זר ובלתי אפשר בתקון והנהגת המדינה, ובפרט אחז"ל שכל המלאכות נמצאו במשכן, ואף ממלאכות הנהדרות (שענעקינסטע) לא חסר למו מאומה, כמו

פרק נד

פנחס הסתת (שהיה כהן גדול בבית שני ¹) היה חוצב אבנים עד יום שנתמנה לכה"ג, ובעבור מלאכתו זו נקרא סתת כדאיתא בספרי, ובת"כ (אמור פרשה ב') אמרו עליו שהיה עובד אדמה.

הלל הזקן היה חוטב עצים, ואמרו עליו (יומא ל"ה ע"ב) שבכל יום היה משתכר בטרעפיקא (מטבע ידוע והיא איסתירא או סלע מדינה שמינית בסלע צורי) חציו נתן לשומר בהמ"ד וחציו לפרנסתו ופרנסת אנשי ביתו.

שמאי היה בנאי, כדמשמע בשבת (ל"א ע"ב).

אבא חלקיה היה חופר אדמה ובזה היה מתפרנס (תענית י"ט ע"א).

שמעון הפקולי היה עושה בצמר גפן (שקורין פיקולא) ולזה כנוהו בשם פקולי (עיין רש"י מגלה ט"ז ע"ב).

רבי יוחנן הסנדלר נקרא על שם אומנותו שהיה עושה סנדלים, וכבר נודע מגודל חכמתו עד שבקטנותו סמכו ר' עקיבא (עיין יוחסין אות י'):

ר' יוסי בן משולם היה עוסק במלאכה בקיץ (ובתורה בחרף) או שליש היום במלאכה לדעת הי"א בקהלת רבה (סדרא ג', בפסוק ראה חיים) וירושלמי (מעשר שני פ"ב הלכה י'), וע"כ אמרו עליו (שם), שהיה מעדה קדושה. וכן ר' שמעון בן מנסיא, עיי"ש.

שמורים הכתובים (בספר שמות) ואהרן בעצמו היה אמן במלאכת הציור והחכה עיי"ש (ל"ב ד'), ובזמן שלמה מצינו שמונים אלף חוצבים יהודים (מ"א ה' כ"ז כ"ט) ובזמן יואש מצינו הרבה בונים וחוצבים (שם ב' י"ב י"ג), ומצינו בגבולי שבט יהודה עיר ששמה גיא חרשים ע"ש החרשים שגרו בה שנאמר גיא חרשים כי חרשים היו (ד"ה א' ד' י"ד) גם מצינו שהיה בהם בית עבודת בוץ ויוצרים (ביזוס אונד טעפפער פאבריק) (שם שם כ"א כ"ג), ונבוכדנאצר העביר מישראל אלף איש החרש והמסגר (שמידע אונד שלעססער) (עיין מלכים ב' כ"ד י"ד), אבל יתר האומה אף גדוליהם היו עובדי אדמה וכרם, כאשר היו אח"ז בסוף בית שני בעלי מלאכות ולא היה זה לחרפה למו, גם אצל היונים והרומיים מצינו שגם גדוליהם היו יודעים מלאכות, והמשורר היוני האמער (Homer) יספר לנו שאוליסעס (Ulysses) בנה בעצמו ספינה ובית למענו (דמיון זה ידענו על פעטר הגדול (Peter der Grosse) הקיסר הראשון לרוסיא), עאומעאוס (Eumeus) תפר לעצמו מנעלים וכו', וכן הנשים הנסיכות תפרו בעצמן בגדים, כאשר יספר לנו המשורר הזה על קאליפסא (Kalypso) העלענא (Helena) פענעלאפע (Penelope) וכו' עיי"ש, ומצינו שהקיסר אגוסט (Augustus) לא לבש שום מלבוש כי אם מה שתפרה לו אשתו ובתו, וכן עשו גדולי נשי היהודים כמו שמצינו בתנ"ך (שמות ל"ה כ"ה כ"ו, ש"א ב' י"ט).

¹) ופליאה גדולה על רב יצחק דלטוש בעל ספר ש"ל שחבר בפרווינצה (שנת ה' אלפים פ') שאינו מזכיר בין הכהנים גדולים ששמשו בבית שני את פנחס הסתת זה, עיין שה"ק (ח"א בערך הלל ושמאי) ע"כ נראה שאין לסמוך עליו בזה.

ר׳ מאיר היה בעל מלאכה, כדאמרי בערובין (י״ג ע״א), ובסוטה (כ׳ ע״א): כשבאתי אצל ר׳ ישמעאל אמר לי מה מלאכתך? אמרתי לו לבלר אני, וכן איתא במדרש קהלת בפסוק ושנאתי אני את כל עמלי (ב׳ י״ח): ר׳ מאיר הוה כתבן טב ומובחר והוה לעי (משתכר) תלת סלעין בכל שבת, והוה אכיל ושתי בחרא ומתכסי בחרא ומפרנס אוחרתא לרבנן, ע״כ, והיה נקרא חכם וסופר, כדאיתא בגיטין (ס״ז ע״א).

ר׳ יהודה כד אזיל לבי מדרשא שקל גולפא על כתפיו אמר גדולה מלאכה שמכבדת את בעליה (נדרים מ״ט ע״ב).

ר׳ יוסי בר חלפתא (שחבר סדר עולם) (עיין נדה מ״ו) היה מעבד עורות, כדאיתא בשבת (מ״ט ע״ב): אמר ר׳ ישמעאל ברבי יוסי אבא שלחא הוה (וסתם ר׳ יוסי הוא ר׳ יוסי בר חלפתא).

ר׳ יהושע (חברו של ר׳ אליעזר הגדול וסתם ר׳ יהושע הוא ר׳ יהושע בן חנניה) שהיה לוי ומשורר, כדאיתא בערכין (י״א ע״ב) והיה אב״ד כדאיתא בב״ק (ע״ד ע״ב) והיה גדול בבית הקיסר טראיאנוס (Traianus) (עיין לעיל) עד שהקיסר נתן לו רשות לבנות את ב״ה, כדאיתא בב״ר (פרשה מ״ד), ובילקוט (תולדות) היה מתפרנס בדוחק ממלאכתו שהיה פחמי, כדמשמע בברכות (כ״ה ע״א): דר״ג חזא אשיתא דביתיה דמשחרן אמר ליה מכותלי ביתך אתה נכר שפחמי אתה[1]) ורבים דחקו לפרש שלא היה פחמי ממש אבל נאמר ע״ד מליצה שלא היה ביתו מהודר כראוי לפרנס כמותו, טעות הוא, כי בירושלמי (פ״ד דברכות ופ״ד דתענית) מפורש בהדיא, אשכחיה דהוה עביד מחטין (ועיין תשב״ץ שם).

ר׳ יצחק היה חורש ברזל, וע״כ נקרא על שם מלאכתו נפחא, וכן ר׳ יוחנן בר נפחא (סנהדרין צ״ו ע״א) לדעת רוב המפרשים (ולרש״י דעה אחרת בזה עיי״ש, וכן נראה ממסעות ר׳ בנימין מטודעלא).

רב אדא היה מודד קרקעות, ועל כן נקרא על שם מלאכתו רב אדא משוחאה (ב״מ ק״ז ע״ב).

אבא הוה מקיז דם ועל כן נקרא על שם אומנותו אבא אומנא (תענית כ״א ע״ב) וכבר נודע מצדקתו וחסידותו והוה אתא ליה שלמא כל יומא ממתיבתא דרקיע (עיין שם).

רב אבין הוה נגרא, ונקרא ע״ש מלאכתו רב אבין נגרא (שבת כ״ג ע״ב) והוא אביהם של הני תרי גברי רברבי רב אידי ורב חייא.

רב חנינא ורב אושעיא היו עושים מנעלים, כדאמרי בפסחים (קי״ג ע״ב): כגון רב חנינא ורב אושעיא דהוו אושכפי (סנדלרים) בארעא דישראל והוו יתבי בשוקא דזונות ועבדי להו מסאני ועיילי וכו׳, עיי״ש.

---

[1]) כי מסתמא לא היה עושה ר׳ יהושע מלאכתו בפרהסיא מפני שהיה אב״ד כדאמרינן בפרק עשרה יוחסין (ע׳ ע״א) כיון שנתמנה אדם פרנס על הצבור וכו׳, עיי״ש ועיין תשב״ץ שם.

רבי אבא בר זמינא היה תופר בגדים, עיין ירושלמי שביעית (פרק ד' הלכה ב').

רב פפא הוה שתלא, עיין בבא מציעא (ק"ט ע"א) וכן רב ביבי בר אביי, עיי"ש.

בר אדא סבולאה היה רועה בהמות בשכר כדאמרי בב"מ (צ"ג ע"ב).

אבא הושעיא איש טרייא היה כובס (בירושלמי פרק הגוזל בתרא הלכה י"א) וכן הרבה מרבותינו בעלי התלמוד היו בעלי מלאכות (עיין תשב"ץ שם. ועיין תשובות מהר"מ אלאשקר תשובה י"ט. ועיין ברכות י"ז ע"א בד"ה מרגלא בפומייהו דרבנן דיבנה) והיו שונאי בצע, ולא לקחו מתנות ונדבות והיו מתפרנסין בדוחק גדול, ואף אם הביאו למו דורון מה לא לקחוהו, כמו —

ר' אלעזר (הוא ר' אלעזר בן פדת האמורא) כי הוו משדרי ליה מבי נשיאה מידי לא שקיל וכי הוו מזמני ליה לא אזיל, אמר לא קא בעי מר דאיחי דכתיב ושונא מתנות יחיה, כדאיתא בחולין (מ"ד ע"ב) והיה עני בתכלית העניות, כדאיתא בתענית (כ"ה ע"א).

ר' זירא כי הוו משדרי ליה לא שקיל וכי הוו מזמני ליה אזיל אמר אתיקורי הוא דמתיקרי בי (עיין חולין שם).

רבי פנחס בן יאיר המפורסם בחסידות, אמרו עליו שמימיו לא בצע על פרוסה שאינה שלו, ומיום שעמד על דעתו לא נהנה מסעודת אביו, כדאיתא בפ"ק דחולין (ז' ע"ב), וכן מצינו ברבותינו שאחרי בעלי התלמוד, כמו —

רב עמרם גאון היה מתפרנס עצמו בדוחק, כמו שנראה בעליל מתודתו וברכתו שנתן עבור חמשה זהו' ששגר לו רבנא יעקב בן רבנא יצחק, כמובא בסדר רב עמרם גאון בתחלתו עיין תשב"ץ כי משם נלקחו הדברים.

רבינו יעקב בעל הטורים היה מתפרנס א"ע בדוחק, והיה נושא ונותן עם אביו הרא"ש ז"ל כמה פעמים, אם הוא בכלל עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות, כדאיתא בטור א"ח (סי' רמ"ב), והרב החסיד רבינו יונה ז"ל בפ"ב דאבות כתב בשם ר"מ הלוי, שאין התר לת"ח לקבל ממון מע"ה, אלא א"כ הוא חולה כר"א ב"ר שמעון, או אם יש בו סכנת נפשות דאין בזה יהרג ואל יעבור וכו', אבל בענין אחר אסור להשתמש בכתרה של תורה כלל, עיי"ש.

פרק נה

ויען שבא לידי לדבר מזה הענין, והוא יסוד ועקר גדול, וראיתי שרבים מזמננו מקילים בדבר הזה מְאד, אמרתי להעתיק הנה דברי הרמב"ם ז"ל בפרושו למשנה (אבות פ"ד משנה ה') וראוי לפרסמו: ר' צדוק אומר אל תעשם עטרה להתגדל בהם, ולא קרדום לחפור בהם[1]) וכך היה הלל אומר, ודאשתמש בתגא

---

[1]) כן היא הגירסא בכל ספרי המשנה, ולפיהם נראה שהם קַרְדּוֹם הוא הכלי שחופרין בו (גראבשויפעל) וכן כתב ר' יונה המדקדק ע"פ ויקח אבימלך את הַקַּרְדֻּמּוֹת (שופטים ט')

חלף, הא למדת כל הנהגה מדברי תורה נוטל חייו מן העולם, עכ״ל המשנה. וכתב הרמב״ם וז״ל: אחרי אשר הסכמתי שלא אדבר בזאת הצוואה מפני שהיא מבוארת, ולדעתי גם כן שדברי בה לא יאותו לרוב חכמי התורה הגדולים ואפשר לכלן, חזרתי מהסכמתי ואדבר בה מבלתי שאשגיח לקודמים או לנמצאים, דע שזה שאמר לא תעשה התורה קרדום לחפור בה, כלומר לא תחשבה כלי לחיות בה, ובאר ואמר כי כל מי שיהנה בעולם הזה בכבוד התורה נוטל חייו מן העולם, פירוש מחיי העולם הבא, והתעותו בני אדם בזה הלשון הנגלה, והשליכוהו אחרי גום, ונתלו בפשוטי הדברים שלא יבינום, ואני אפרשם, וקבעו להם חקים על יחידים ועל קהלות, והביאו בני אדם לחשוב בסכלות גמורה שזה מחויב וראוי שיעזרו החכמים והתלמידים והאנשים המתעסקים בתורה ותורתן אומנותן, וזה הכל טעות, ולא נמצא בתורה ולא בדברי החכמים דבר שיאמת אותו, ולא רגלים שישען עליהם כלל, שאנחנו כשנעיין בדרז״ל לא נמצא אצלם שהיו מבקשים ממון מבני אדם ולא היו מקבצים ממון לישיבות הנכבדות והיקרות, ולא לראשי גליות, לא לדייניהם, ולא למרביצי התורה, ולא לאחד מהגדולים ולא לשאר בני אדם מן העם, אבל נמצא בכל דור ודור בכל קהלותיהם שהיה בהן עני בתכלית העניות, ועשיר גדול בתכלית העושר, וחלילה לי לחשוד הדורות ההם שהם לא היו גומלי חסד, ונותני צדקה, כי אמנם העני ההוא אלו פשט ידו לקחת היו ממלאין ביתו זהב ופנינים, אלא שלא היה רוצה, אבל היה מסתפק במלאכתו שהיה מתפרנס בה אם ברוח אם בדוחק, והיה בז למה שבידי אדם, כי התורה מנעתו מזה, וכבר ידעת שהלל הזקן היה חוטב עצים, והיה לומד לפני שמעיה ואבטליון, והיה עני בתכלית העניות; ומעלתו היתה כאשר ידעת מתלמידיו אשר נמשלו כמשה ואהרן ויהושע, והקטן שבתלמידיו רבן יוחנן בן זכאי, ואין ספק למשכיל שאלו היה מורה לאנשי דורו ליהנות מהם לא היו מניחין אותו לחטוב עצים, ורבי חנינא בן דוסא יצאה ב״ק ואמרה כל העולם אינו נזון אלא בשביל חנינא בני וחנינא בני די לו בקב חרובין מע״ש לע״ש, ולא היה מבקש מבני אדם, וקרנא היה דיין בארץ ישראל והוא הוה דלי דולאה¹) וכשהיו באים בעלי הדין לפניו היה אומר תנו לי מי שידלה במקומי, או תנו לי כרי בטלתי ואדון לכם, ולא היו ישראל שבדורם לא אכזרים ולא בלתי גומלי חסדים, ולא מצאנו חכם מן החכמים העניים, שהיה מגנה אנשי דורו על שלא היו מעשירים אותם, חלילה לשם! אבל הם בעצמם היו חסידים, מאמינים האמת לעצמם, והיו מאמינים בהשי״ת ובתורת משה אשר בה

שהם המרות, אבל זה לא יתכן כי המר הוא הנקרא בלה״ק את (שמואל א׳ י״ג) ולא קרדום, כי הוא שמבקעים בו עצים (אקסט) וכן זכרו רז״ל מר וקרדום בשני כלים עיין שרשים לרד״ק, לכן נראה יותר הגירסא ולא קרדום לחפור בו, וכן הוא במשנה דשבת (פי״ז משנה א׳) וקרדום לחתוך בו את הדבלה.

¹) הרב כתב כאן בספר הגרסאות שלנו; כי בגמרא בפרק בתרא דכתובות (ק״ה ע״א) כתב קרנא תהי חמרא ורב הונא דלי דולא, עיין תשובה הנזכרת.

יזכה האדם לחיי עולם הבא, ולא היו מתירין לעצמן לבקש ממון מבני אדם, והיו רואים שלקיחתן היא חלול השם בעיני ההמון, מפני שיחשבו שהתורה מלאכה מן המלאכות אשר יחיה בהם האדם, ותתבזה בעיניהם — ויהיה מי שעושה זה דבר ה׳ בזה, ואמנם התעו אלה המתגברים לחלוק על האמת ועל הפסוקים הפשוטים והנגלים בלקיחת הממון מבני אדם ברצונם או ע״כ, מהמעשים אשר ימצאו בגמרא (הוא מעשה דר״א ב״ר שמעון בפרק הפועלים דף פ״ד ע״ב) מאנשי בעלי מומין בגופותיהם או זקנים באו בימים עד שא״א להם לעשות מלאכה, שאין תחבולה להם אלא לקחת ממון מאחרים, ואם לא מה יעשו, הימותו? זה לא צותה התורה, ואתה תמצא המעשה אשר הביאו ראיה ממנו, באמרם: היתה כאניות סוחר ממרחק תביא לחמה, בבעל מום שאינו יכול לעשות מלאכה, אבל עם היכולת לא המציאה אליו התורה דרך, ורבי יוסף היה מוליך עצים ממקום למקום, והיה אומר יפה מלאכה שמחממת את בעליה (ר״ל עם טורח הכריו), כי בהוליכו העצים הכבדים, היה מתחמם גופו בלא ספק, והיה משבח זה ושמח בו, והיה נהנה במה שחלק לו השי״ת מה שאצלו במעלות ההסתפקות, ושמעתי המשוגעים המבוהלים הנתלים בראיות שהביאו, באמרם: הרוצה ליהנות יהנה כאלישע, והרוצה שלא ליהנות אל יהנה כשמואל הרמתי, וזה אינו דומה לזה אשר מביאים כלל, אבל זה אצלי הטעה גדולה, מהביא ראיה ממנו, מפני שהוא מבואר, ואינו מקום שיטעה האדם בו, שאלישע לא היה מקבל ממון מבני אדם, כל שכן שלא היה מבקש מהם, וקובע להם הקים, חלילה לשם! אמנם היה מקבל כבוד לבד, כשהיה מאכסן אותו אדם בעברו עליו להיות בבית אצלו, והיה אוכל לחמו בלילה ההוא או ביום ההוא, והיה שב לעסקיו, ושמואל לא היה נכנס לבית אדם, ולא היה אוכל משום אדם, וכיוצא בזה אחז״ל, שת״ח כשירצה להדמות בזה עד שלא יכנס לבית אדם הרשות בידו, ואם ירצה להתאכסן אצל אדם בעברו עליו לצורך הוצאות הדרך הרשות בידו, מפני שכבר הזהירו מלאכול אצל כל אדם שלא לצורך. ואמרו המרבה סעודתו בכ״מ וכו׳, ואמרו כל סעודה שאינה של מצוה אסור לת״ח ליהנות ממנה, ולמה אאריך בזה הענין וכו׳, והביא אח״ז המעשה של ר׳ טרפון עם בעל הכרם (מפרק קונם ס״ב ע״א) שהיה ר״ט מצטער כל ימיו ואמר אוי לי שהשתמשתי בכתרה של תורה, שכל המשתמש בכתרה של תורה אין לו חלק לעוה״ב, ונעקר מן העולם, והביא אחר זה המעשה של ר׳ יונתן בן עמרם (מפ״ק דב״ב ח׳ ע״א) שלא רצה ליהנות בכבוד התורה בשנת רעבון שפתח רבינו הקדוש אוצרות כנודע, וסיים הרמב״ם ז״ל, וז״ל: וב׳ המעשים האלה ישתיקו כל חולק בזה הענין, עכ״ד.

ואם יש מרבותינו הגדולים ע״ה שהיו אחרי הרמב״ם שאמרו עליו ז״ל שהפריז בזה מעט על המדה; יען שבלתי אפשר לרוב ת״ח העוסקים בצרכי הצבור לעמוד בזאת המדה להסתפק במועט ממעשי ידיהם, כי לאו כל אדם יכול להגיע אל מדת חסידות כזו, וע״כ התירו בדוחק לת״ח ליהנות קצת מאחרים, חלילה בעבור זה להשוב שהתירו לכל ת״ח, וכל ההנאות והמתנות, ומכל אדם, אבל תדע קורא הנעים! שלא התירו אלא לרב העיר, והוא האב״ד, או המורה

צדק לעדתו, או ראש הישיבה, ודוקא ליטול הספקה קבוע ופרס ידוע מן הקהל, אבל חלילה לאחד משלשה אלה לקבל דורונות מיחידים, או לדבר על לבם שימכרו להם הפצים בזול, או לבזבז נגדם מאומה שזה אסור כמו שהאריכו בזה הפוסקים שאחרי הרמב״ם, ועיין בלבוש עטרת זהב (סי׳ רמ״ו ס׳ כ״א) אבל מי שאינו אב״ד וראש ישיבה או מורה הוראה, אף שהוא ת״ח גמור ועוסק בתורה אסור לו לקחת אפילו פרס מהקהל, ובפרט מי שאינו ת״ח אף שהוא פרוש וחסיד ומיראי ה׳ ומחושבי שמו, חלילה וחלילה לקחת פרס או הספקה קבוע מהקהל, ומכל שכן מיחידים יהיה על איזה אופן שיהיה הוא גזל גמור, ולית מאן דפליג ע״ז, וכמ״ש כל הנהנה מדברי תורה (ומכ״ש מחסידות ופרישות ומתפלות [1]) ברכות ופדיונות) נוטל חייו מן העולם וכפרוש הרמב״ם הנ״ל — ואמרו על אחד מהחסידים הראשונים ע״ה שנכנס לחנות סוחר אחד לקנות חפץ מה, ואמרו לו שכניו ותר למענו, כי הוא מאנשי היראה והתורה, א״ל החסיד איני מבקש ויתורך, בכספי לא בתורתי באתי לקנות, ויעזוב חנותו ולא קנה החפץ ממנו, וילך לקנות מאיש אשר לא ידע אותו.

פרק נו

ואם אלה אנשי קדש מחוקקי צדק רבותינו הקדושים — לזכר עולם יהיה שמם — אשר תורת אמת היתה בפיהם, וכל יגיעתם לא היתה להשלמת נפשם לבד, אולם להביא נפשות רבות כלל האומה הישראלית, אל אשר הנצחי ולהנחיל קהלת יעקב מורשה עולמית, להיותנו כיום הזה — כי לולא השלמים האלה ויגיעתם הרבה בפרושי התורה והמצות, בתקון המדות ודרך ארץ, ובהרחבת החכמות והמדעים, כי עתה חסרנו כל הטוב הזה, פראים היינו, לחיתו שדה דמינו — ואם אלה הפרו את תורתן לעתות מזומנים לעבודה ולמלאכה, להחיות את נפשם ונפשות נשיהם וטפם, ולא חשו על כבודם ולא השגיחו על כבוד תורתם, ומהם מי שבחר אף במלאכה נמבזה ושפלה מאד, רק למען לא יטילו א״ע על הצבור, על אחת כמה וכמה בדורות הללו, אשר נתמעטו הלבבות, ויסכרו מעיני השכל, ואם אמרו קדמונינו ז״ל על אנשי דורם: אם ראשונים וכו׳, מה יענו דורות האחרונים האלה, אשר דבר ה׳ יקר מאד? ומכ״ש האנשים פחותי המעלה מאד (אפילו בערך דורות הללו) אשר לא ידעו תורה, ולא יכירו לשון וספר, כזיז שדי יחיו, אך פניהם פני אדם, מדוע ישליכו אלה את כל יהבם על אחיהם? וסבל פרנסתם על שכם זולתם?

---

[1]) ויש להמליץ ע״ד הלצות על קדושי זמננו במדינה זו שלוקחים מאת כל איש המבקש עזרה בצר, מסת נדבת יד למען יתפלל בעדו: המתפלל על חברו הוא נענה תחלה — ואחד קדוש בספרו המ...ת אמר כמתגלגל ע״ז שהכסף. כמה הדינים הפרוסים על האדם, וצריך בעבור זה הבא אל הקדוש להתפלל שלא ישאר עליו אח״ז שום דין עכ״ד, וכבר המתיקו הקדושים הללו מכל הממון הרב המאמינים בהם כל הדינים עד שנפטרו באין דין, נקי כפלוני היוצא מנכסיו.

לכן היטיבו נא מעלליכם, ושובו מדרכבם הרעה אשר הורגלתם בה, כי רבים חללים הפיל ההרגל הרע, ועצומים כל הרוגיו, ואמר אפלטון האלהי: הרגילות; על כל דבר שלטון, וכמו שהאריך לבאר הרמב"ם ז"ל (במורה ח"א פ' ל"א) מרוע הלמוד וההרגל במה שיש בו די — עורו נא אחי! מתרדמת העצלות, רב לכם לחבוק ידים, למדו תורת אל חי, קנו חכמה דרשוה וחיו, ככתוב (משלי ח' ל"ה): כי מוצאי מצא חיים, ונאמר: החכמה¹) תחיה בעליה (קהלת ז' י"ב) או למדו מלאכת מחשבת, או מלאכת עבודה, אחר החפוש והנסיון אשר תנסו את תכונת נפשכם, כי כמו שנתנה סגלה מיוחדת לאיש איש לאיזה מהחכמות, כן לו סגלה טבעית למלאכה מהמלאכות שתהיה ממנה סבת טרפו בחיו, והטביע בו היוצר, ושם גופו ותכונת אבריו והכרת שכלו מוכנות למלאכה זו, כמו שהטביעה יד היוצר בטבע כל מין ממיני החיים, נטיה ותאוה אל מין אחד מהצמחים והבעלי היים, הוטבע עליו להיות סבה למזונו, כל ימי היותו בחיים, ותכונות אבריו ראוין לדבר ההוא (עיין חו"ה שער הבטחון סוף פ"ג) כמו שנראה מהם וכמו שנתפרסם בספרי חכמת תולדות החיים למיניהם, מהרבה תחבולות והמצאות, וכלים גופנים המיוחדים לכל מין ומין, ילאה שכלנו, ויכהה נר הדעת, בחקור אחריהם לתכליתן, כי חכמת ה' בלתי מוגבלה בכל רמש הרומש, ובכל חיה ובהמה, מן העש קטן היצירה, עד השנהב הנורא, מן השרץ הדק, עד לויתן הגדול, זה ראשית דרכי אל, ואולם כל החי — לבד מהאדם — כוללות תכונתם ונטיתם כל המין, ולא יבדל איש פרטי מהמין בכלל, גם יתעורר בכל איש הפרטי מהם חפץ טבעו וכח תכונתו מעצמו; אולם לבני אדם נתן ה' לכל אחד ואחד תכונות פרטיות אין לזולתו גם צריך האדם להפש אחרי טבעו, ולנסות מזגו והכנתו, אל מה מהמלאכות והפעולות הוכן לו יתר שאת, יבקש ע"י טרפו וטרף ביתו כל ימי צבאו על הארץ, ע"ד שאמר החכם: מים עמוקים עצה בלב איש ואיש תבונה ידלנה (משלי כ' ה') וכשתמצאו אחי! החפץ הטבעי, והסגלה, לאיזו מהמלאכות המוטבעים בנפשכם, השתדלו אחריה והרגילו בה יותר ויותר, למען תגיעו אל כשרון רב, ועשו בה בעמל והריצות, ואל תשעו בדברי שקר יבטיחו אתכם חוזי און המהבילים אתכם ונשיכם ובניכם במחזה כזב בקסם לכם תפל, כאשר תעו והתעו כהני האלילים בשקוציהם ובהבלם אָראַקל (Orakel) ²) את המונם

¹) בבאור תורתנו שם החכמה רבו הפתרונים, הפילוסוף יבארה בפילוסופיא, והמקובל בקבלה, והמורה בלמודי החיוב והפטור, האסור והמותר, וכן איש איש לפי ענינו ולפי חכו יטעום בה טעם, ואנו אין לנו אלא דברי רבינו רש"י ז"ל ראש המבארים בכ"מ, ששם חכמה כולל תורה ודרך ארץ (קדושין פרק האיש מקדש מ"ט ע"ב בד"ה חכמה), והרוצה להעמיק בפרטי באורי השם הזה, יעיין במורה (פרק האחרון) וסוף דבר כל מה שכתב שם הרב ז"ל כבר נכלל בשלש תבות אלו שכתב רש"י ז"ל, ועיין לעיל שער שלישי סוף פרק י"ד בהערה.

²) אָראַקל הבל ידוע בימים הקדמונים לעובדי האלילים, שאלו בו כאשר שאלו אבותינו הקדושים במשפט האורים, ובדעלפי (Delphi) (עיר מצער בארץ יון) היה הארקל

ההשכים בעם, והרמב"ם ז"ל באגרותיו אל חכמי קהל מארסעליא (Marseille) אמר שאמונה בדברי תהו התעו גם את אבותינו בסוף בית שני, ועי"ז נאבדו מארצם, ואבדו מלחמותם, בהצותם את אויביהם, כי בטחו על מגידי עתידות ואצטגנינות וכדומה, והלואי למדו במקומן לדעת היטב טכסיסי מלחמה ולא הגיעו אל מה שהגיעו אז בימים ההם, ולפיכך קראו הנביאים ע"ה אותם סכלים ואוילים, ודאי סכלים ואוילים היו ואחר התהו אשר לא יועילו ולא יצילו כי תהו המה הלכו עיי"ש, וכלל זה הורה לנו הרב ז"ל שם שאין ראוי לאדם להאמין אלא באחד משלשה דברים, הראשון מה שהשיג בדעת השכל, כגון חכמת החשבון וגעאמעטריא והדומה, והשני מה שישיגנו באחד מהחמש הרגשות, והשלישי דבר שקבל אותו מן הנביאים והדומה להם, וצריך לחלק בדעתו בין אלו האמונות, אבל מי שיאמין בדבר אחד שאינו משלשת המינים האלה עליו נאמר פתי יאמין לכל דבר עיי"ש. כי האמונה היא כשאר המדות אשר סתמן רעות כשנמשכין מן הנפש הבהמית, אם לא שיתחבר אליהן השכל הישר החוקר לתכליתן לבחור הנאה ולדחות המגונה, לקרב האמת ולרחק הכזב והנמנע, ע"כ מצינו שרוב עמי הארץ מחזיקים מאד באמונה ומתנהגים בחסידות, והוא אמונה כוזבת באמת וחסידות מדומה, כמו שאמרו: אין בור ירא חטא ולא ע"ה חסיד, ולכן אמרו הם ז"ל אם ע"ה הוא חסיד, אל תדור בשכונתו (ועיין שער היחוד פ"ב מספר ח"ה, וראש ספר מסלת ישרים).

לכן רב לכם אחי! בטוח על דברי תהו אלה, הנבאים לכם בעד אגורת כסף להריק לכם ברכה, ולעשות ארבות בשמים למענכם להמטיר עליכם שפעת דגן ותירוש, להוריד לכם לחם אבירים באין עמל וטרח, לנשוא משך הזרע בלי חרישה וזריעה, כי שומר רוח הבל לא יקצור, והנרדם לעת זורע זרע לא ימלא גרנו בר, ואולם יד חרוצים תתן אכל למכביר, ובקשו רחמים ממי שהעשר והנכסים שלו, כי אז ייטיב לכם, וברכתו תחול במעשה ידיכם, תשבעו ותתענגו וטוב לכם כל הימים, כמאמר נעים זמירות ישראל יגיע כפיך כי תאכל אשריך וטוב לך (תהלים קכ"ח ב'), ובזה תמצאו חן וחסד ג"כ בעיני הקיסר יר"ה, ובעיני העם אשר אתם יושבים בקרבו, וכמ"ש שלמה ע"ה: חזית איש מהיר במלאכתו

היותר מפורסם בימים ההם ועמד בהיכל האליל אפאללא (Apollo) (הוא אליל השיר והנגינה גם אליל הרועים, ואומרים קצת שהוא יבל או יובל הנזכרים בתורה שהיו אבות המקנה ותופשי כנור ועוגב). ומה נעמה מליצת המשורר הגדול הרב ר' יהודה הלוי בקינתו על החרבן בית ה' באמרו „ואם הבלם ידמו לתמיך ואוריך" והנכון בעיני שהשם אָרַאקל מורכב משתי תבות עבריות אוֹר הַכֹּל המתדמה בכונתו לשם אורים ותמים כמ"ש חז"ל (יומא ע"ג ב') אורים שמאירים את דבריהם, תמים שמשלימים את דבריהם עיי"ש, ועיין רש"י (שמות כ"ח) ותמים נרדף עם הכל (ועיין אוצר השרשים שרש תמם) רק שאורים ותמים ברבוי ואור הַכֹּל ביחיד, ולפי עדות החכם מאקראביאוס (Makrobius) נקרא בלשון מצרים השמש בשם אור (כמו בעברי אר ואור השך בעריפיה) ומזה נקרא אפאללא בשם אורוס (Orus) עכ"ל, וזה לעמת זה עשה אלהים, והבן.

לפני מלכים יתיצב, וידוך עם ישרון כי תיטיב לך באכלך לחם חריצות, ולא תלחם לחם עצלות, כי זה כל ישעי הקיסר יר״ה וזה כל חפצו, לראות יום יבקע עליך שחר הצלחתך והצלחת כל החוסים בצלו.

שאלו נא עוברי דרך ארצות קדם ויגידו לכם שהרבה מהיהודים הגרים שמה המה בעלי מלאכות וכן מהיהודים שבאפריקא, וידענו בברור שהיהודים אשר בבירת מעראקש (Meraksch o. Maroko) במחוז מאראקא (Maroko) שהמה היום במספר 11000 רובם צורפי כסף וזהב (גאָלד שמידע) גם שלחו ערי אשכנז ודרשו איך בימים ההם עוסקים הרבה יהודים שמה בכל מלאכות הן מלאכות מחשבות והנהדרות והן מלאכות הפשוטות, ואם באמת יש אתנו גם פה במדינתנו היום כמה בעלי מלאכות, אך מצער המה, בפרט במלאכות החשובות והנהדרות לא נמצאו כלל כמעט, גם במלאכות הפשוטות כגון התפירה והנגרות וכדומה, נמצאו רק המעט מהמעט היודעים מלאכתם לתכליתם, כי רובם לא למדו מנעוריהם אצל בעלי מלאכות מובהקים ושלמים במלאכתם, ועוד רעה חולה במדינתנו שבעלי המלאכות המה בעיני אחינו הסוחרים והרוכלים, ובפרט בעיני הלומדים בתכלית השפלות והבזיון מאד וכבר הראית לדעת קורא נעים! בפרקים הקודמים שכל גדולי רבותינו היו בעלי מלאכות.

וכמו שראוי לתקן בכל עיר ופלך בתי הספר על פי סדר ישר ללמוד הדת התורה והמוסר ולשון המדינה והחשבון וכיוצא בו מההכרחיות, כן ראוי ומחויב שיתיסדו גם בתי חנוך לכל מלאכות כמו שיסדו היום הראשים מאחינו בני ישראל ברוב קהלות הקדש בארץ אשכנז, ויואל ה׳ ויערה רוח ממרום ויעורר גם לבב הרבנים הגאונים וראשי מנהלי העדה במדינתנו להתאסף יחד וליסד כאלה בין אחב״י בכל המדינה אחר קבלת ההסכמה ורשיון מהקיסר יר״ה.

ועכ״פ טרם כל דבר ראוי לבעלי עירות גדולות (כמו שיסדו חברת תלמוד תורה) ליסד גם כן (עפ״י רשיון) חברת פועלי צדק לשלם עבור כמה בני עניים שכר למוד מלאכה אצל אומנים כמו שהוא ג״כ בכמה עירות באשכנז, וזה שנים לא כביר נתיסדה בעיר אָפֿענבאך (Offenbach) חברה כזו המספקת בני עניים אצל בעלי אומנים ומלמדים אותם מקודם מלאכת הכתיבה והחשבון ולהתות תו (נייכנען) וכדומה מהידיעות ההכרחיות והנצרכות וכן עשו היהודים בפֿראנקפֿורט דמיין (Frankfurt a. Main) וזולתן מהמקומות.

פרק נז

מעתה שפתי לא אכלא מלהעיר את עמי ואחי עוד על חולה רעה שנשרשה בנו, והיא: מדוע רק על המסחר לבד שמנו מגמתנו, כגבר כאשה, כקטן כגדול, כעשיר כדל, מדוע לא נצעד בעקבי אבותינו הקדמונים, לעבוד גם עבודת האדמה, מדוע מאסנו אנחנו בה, והתרחקנו ממנה, ואין איש מאתנו היום לא אכר ולא כורם ולא יוגב, געלו בעבודה זו אך לא בצדק, הזילוה עתה אך לא במשפט; כי לא היתה מעולם עבודה זו בזויה ושפלה, ונהפוך הוא חשבוה מאז

למלאכה כבודה ותפארה, ויתנו לה ראשית הבכורה; כי ממנה תוצאות חיים, ולא דלת העם לבד התעסקו בה, אף גם אצילי הארץ וחוריה, גם הנסיכים והמלכים חרשו האדמה, וישדדו תלמי שרותיהם, ויחד עם איש ההמוני ידיהם לכלי המחרשה תשלחנה — גדעון בן יואש אבי העזרי, מן חביטת חטיו קרא אותו ה׳ לשפוט את עמו ולהושיעם מיד שונאיהם (שופטים ו׳ י״א), שאול בן קיש המלך הראשון בישרון אחרי אשר משחהו ה׳ לנגיד על עמו, עוד הלך אחר צמדו לעבוד עבודת שדהו (ש״א י״א ה׳), אלישע בן שפט ממחרשתו נלקח להיות נביא לעמו להטיף לבית יעקב (מ״א י״ט י״ט), המלך עזיהו היה אוהב עבודת האדמה שנאמר (דה״ב כ״ו י׳): ויבן מגדלים במדבר ויחצב ברות רבים כי מקנה רב היה לו ובשפלה ובמישור אכרים וכורמים בהרים ובכרמל כי אהב אדמה היה, וחז״ל בב״ר (פ׳ כ״ב) לא גנוהו אלא בעבור להוטו עיי״ש. ומאד הזהירו לנו חז״ל בהרבה מקומות על עבודת האדמה, רבא אמר לרבנן (ברכות ל״ה ע״ב): במטותא מינייכו ביומי ניסן וביומי תשרי לא תתחזו קמאי כי היכי דלא תטרדו במזונייכו כולא שתא, ועיין רש״י שם, ור׳ לוי אמר בבראשית רבה (פרשה מ״ג): בשעה שהיה אברהם מהלך בארם נהרים ובארם נחור ראה אותן אוכלים ושותים ופוחזים, אמר הלואי לא יהא לי חלק בארץ הזאת, וכיון שהגיע לסולמה של צור ראה אותן עסוקין בנכוש בשעת הנכוש בעדור בשעת העדור, אמר הלואי יהא חלקי בארץ הזאת, ושם (צ״א) רדו שמה שכל הלוקח תבואה מן השוק ירידה כתיב בו, וכן הוא (בפרק מי שמתו) בקצת שנוי לשון, ובויקרא רבה (פרשה כ״ב) אוהב כסף לא ישבע כסף, אוהב ממון לא ישבע ממון, ואוהב בהמון לא תבואה שכל מי שהומה ומהמה אחר הממון וקרקע אין לו מה הנאה יש לו, ר׳ ישמעאל ב״ר תנחום ורבי חנין בריה דרבי. בשם ר׳ ירמיה, כתיב וירדו מאניותיהם על הארץ יעמדו (יחזקאל כ״ז כ״ט) וכי אין אנו יודעין שעל הארץ היו עומדין, אלא הרי ששקע ספינתו של אחד בים ויש לו קרקע על הארץ יעמוד ואם אין לו קרקע אין לך הבל גדול מזה, והילקוט בשם המדרש (משלי רמז תקמ״ח) עובד אדמתו ישבע לחם, א״ר שמעון בן לוי אם עושה אדם עצמו כעבד לאדמה ישבע לחם ואם לאו לא ישבע לחם, ומה נמלצו אמרי יושר מר׳ אחאי בן יאשיהו יתר שאת לו ויתר עז לו על כל המאמרים הנזכרים (אבות דר״נ פרק ל״א) הלוקח תבואה מן השוק למה הוא דומה לתינוק שמתה אמו ומחזירין אותו על פתחי מניקות אחרות ואינו שבע, הלוקח פת מן השוק למה הוא דומה לחפור וקבור, האוכל משלו (פרוש, מעבודת שדהו) דומה לתינוק המתגדל על שדי אמו ע״ב, וכן אצל גוים עצומים וממלכות גדולות היתה עבודת האדמה תפארת לבעליה, והיו מתעמלים בה כקטן כגדול בשקידה וחריצות להוציא שפעת ברכה ממנה, גם למען הרגל את גויתם לשאת בנקל ובנחת את עמל העבודה הקשה, ובעבור זה מה עצמה היתה הצלחתם בקרב ומלחמה, נפלאות הראו בהצותם את מתקוממם, עיין ספור הטבע לפליניוס (Plinius Naturgeschichte B. XVIII kap. 5.) וספר הנהגת האומה לאריסטו (Aristoteles Politik VI. kap. 4.) ראו נא איך היתה עבודה זו חשובה אצל הכשדים הפרסים והמצרים, עד שהמצרים לרוב חבתם

את העבודה זו ולגודל יקרתה, היו מכבדים את הבהמות הנצרכות לעבודת האדמה ותהיינה קדש בעיניהם [1].

פרק נח

התבוננו נא וקראו בספר איליאדי להמשורר הגדול האמער היוני (Homer's Jliade B. XI. v. 106.) הלא תראו שגדולי שרי צבאות והמלכים בימי קדם היו עובדי אדמה ורועי צאן, דעו נא וראו איך החכמים קסענאפאן (Xenophon) והעסיאדוס (Hesiodus) מלמדים את האדם לאחוז רק בעבודת האדמה, והפליאו להראות ראיות ברורות ונצחיות, שרק עבודה זו תעשיר את האדם ותנהלהו על פסגת רבת ההון (עיין דיאניזיוס האליקארנאזזוס (Dionysius Halicar. B. II, ואמרו (בפרק הבא על יבמתו) עתידין כל בעלי אומניות שיעמדו על הקרקע (ר"ל שיעזבו את מלאכתם ומסחרם ויבחרו למחיתם עבודת האדמה) שנאמר וירדו מאניותיהם כל תופשי משוט מלחים כל חובלי הים אל הארץ יעמודו (יחזקאל כ"ז כ"ט) ע"כ, שאלו נא את הנוסעים הסובבים לתור את תכונות ארצות הרחוקות ויגידו לכם, שבארץ כינא (China) גם היום עובד האדמה יכובד יותר מהאומנים והסוחרים אשר במדינה והאכר העובד עבודתו בעמל והריצות, והשכיל בה שכם יתר על אחיו האכרים, ינתן לו בעבור זה משפט החרות כאחד חורי הארץ ואציליה, וברומא היתה הדת בימי קדם שהאיש אשר לא היה לו שדה עבודת שני ימים (צווייא מארגען פעלד) לא היה ראוי להפקד בין צבא אנשי החיל (מיללער בדברי הימים הכללי הנזכר ספר ב') לכו נא אחי! וקראו בספרי העתים לרומיים ותמצאו, שרק אז הרימו קרן הצלחתם, בעת שפקדו את האכרים חורשי האדמה לדיקטאטארין (Dictators) [2] וישימום לראשי הגדוד ושרי לגאיונים (ליגיאנין Legionen) [3] ולמושלי ארץ התרוממו. ובתרועה ובכבוד נצחון רב (טריומף

---

[1]) ובפרט השור להיות תועלתו לעבודה זו יותר גדולה מזולתו, וכמ"ש הכתוב (משלי י"ד ד') ורב תבואות בכח שור. ע"כ חק היה למצרים שכל השוחטו ואוכל את בשרו אחת דתו להמית כאלו הרג את האדם, (ועיין במורה ח"ג פ' ל') וההודיים (אינדיאנער) עד היום הזה מכבדים את בעלי הקרנים ובפרט הפרה, גם אצל הפריגיער (Phrygier) והגענטאאס (Gentoos) חק הוא גם היום שכל ההורג את השור או עשה בו פצע או חבורה בן מות האיש הזה, והבראמאנען (Bramanen) יאמינו לגודל תועלת השור והטיבותו, שכאשר ימות האדם תתגלגל נשמתו בו — וכבר ידעת שתורתנו הקדושה צותה לשלם חמשה בעד השור אם טבח או מכר הגנב, ולא כן צותה בזולתו, והוא לגודל תועלתו והטיבותו, ולזה כוון ר' מאיר (ב"ק ע"ט ע"ב) באמרו: בא וראה כמה גדול כח של מלאכה שור שבטל ממלאכתו חמשה.

[2]) דיקטאטאר הוא ראש המדינה (שטאאטס אבער הויפט) שבחרו בזמן שפוט היועצים (קאנסולין (Consules) ברומא לפרקים בעת צר, והיה מושל על המדינה ששה חדשים, ופקודתו היתה חזקה בעת הזאת, ואחרי דבריו לא ישנו.

[3]) כן באר ר' שמואל הנגיד ז"ל בתהלים (קכ"ג ד') הבוז לגאיונים, ועיין אבודרהם

(Triumph)[1] שבו משדי קרב לעבודת אדמתם כבראשונה, בימים האלה היתה רומא ממלכה רחבה לגבולותיה, נוראה לכל העמים סביבותיה וגברת ממלכות בכל הארץ, אך כאשר בחרו אחרי זה בחיי ענג, ויבוזו לכל מלאכה כבדה ועבודה קשה, ומהתענג ומרך נחלש גופם, נשתה גבורתם, ותעצלנה ידיהם, וכהתה רוחם האמיץ, אז ממלכתם הרמה פלאים ירדה במצולות השוד והשבר, עד שחדלה להיות ממלכה ואיננה — וכן היתה אומתנו בתכלית ההצלחה כל זמן שרוב אנשיה עבדו את האדמה, בטח ישבו בימים ההם איש תחת גפנו ותאנתו ואין מחריד, ומהרגל עבודה בעלי זרוע וכח היו, ומרוב אונים הרגיזו יושבי תבל, ויחילו דרכיהם בכל עת בהצותם את אויביהם, כמבואר בתנ"ך וביוסיפון לרומיים, גם לבבם היה שלם עם אלהים ואנשים, איש את אחיו לא הונה, תרמית וכזב לא ידעו, בצע מעשקות מוזר היה בעיניהם, גם שבועת שוא רחקה מהם, כספם לא נתנו בנשך, גם קנאה גם שנאה וכל עול ועושק הנעשים במסחר וקנין לא מצאו ביניהם מקום, אך גבר במסלתו הלך לפעלו ולעבודתו מבקר עד הנשף, וע"ז הדרך היו נוהגים עדת בני ישראל מן יציאת מצרים עד שלמה, זמן קרוב לחמש מאות שנה.

פרק נט

ויהי במלוך המלך החכם הזה והתקנא במצרים בצוריים וצידוניים, החל לבנות לו ע"י הצידונים אניות, הוא היה הראשון[2] בישראל שנתן בים דרך לעשות

ויבלעוה לגיונות בתפלת נחש, וליגיאן הוא קבוץ אנשי חיל ערך ששת אלפים במחנה עד עשרת אלפים.

[1]) כבוד הנצחון הנעשה לשר צבא המנצח, הוא הנסיעה בכבוד רב ותפארה ובהמון חוגג משדי קרב אל העיר רומא, עיין קדמוניות לרומיים (§. 185.).

[2]) ואף שכבר כבש דוד אילות ועציון גבר (עירות הנ"ל) על חוף ים סוף, והיה ידיד חירם; בכל זאת לא עשה מו"מ בים ולא שלח אניות, לדעתו שאינו רצוי בעיני ה', והחכם עאופאלעמוס (Eupolemus) היוני כתב שדוד שלח ג"כ אניות אל אורפע (Urphe) (אי אחד על ים סוף) והביא משם זהב, והחכם מאשהיים (J. L. Mosheim) בהגהותיו לספר בקורת התנ"ך להחכם קאלמעט הנ"ל (U. S. XXVII.) הביא ראיה לדברי היוני הזה מתהלים (פ"ט כ"ו) ושמתי בים ידו ובנהרות ימינו ע"כ. אבל הוא השערה בעלמא, ואין מביאין ראיה מן השיר והמליצה. ומ"ש שדוד שלח אניות אופירה ג"כ, והביא ראיה מן ד"ה (א' כ"ט ד') שנאמר שם שהכין לבית ה' שלשת אלפים ככרי זהב מזהב אופיר, ע"כ. מזה אינה ראיה ששלח דוקא בעצמו אל אופיר, ובפרט שהכתובים אינם מודיעים לנו זאת, ובאמת מההון הרב שהשאיר דוד לבנו אין להפליא, כי דוד כבש ממלכות רבות וכלם נתנו לו מס הרבה, גם שלל רב היה לו מן העמים האלה (עיין ש"ב ח') והארצות שכבש דוד ונתנו לו כל ימי ממשלתו מס, היו משופעות בהון ועושר גדול, וברוב הארצות האלה היו הרי מתכות, וכל ממלכת ערב היו נותנים לו אגורות כסף וזהב, ומי לא ידע מהון ועשר הרב אשר נמצא למדינה הזאת

מסחר וקנין במים רבים, והיה מעורר גם בלב אנשי מדינתו תשוקה אל המסחר הזה, כמו שאמר (קהלת י"א א') שלח לחמך על פני המים וגו' (כפי דעת רוב המפרשים) אז גדלה אהבת התענוג והסלסול במלך ובעם ונפרצו אל המותר, וקרה להם מה שקרה כידוע מספרי נביאינו (וכמ"ש החוקר הגדול הרמבמ"ן ז"ל לענין מלאכת ההדור) וכאשר נתפזרו היהודים בחרבן בית הראשון לבבל ולארצות שונות, ומלכי סוריא ומלכי מצרים שלחו משפחות הרבה מבני ישראל לרוחב ארצותם, והושיבום בעירות על חפי ימים מקום נמל, אז נתוספה בהם תשוקת ההון ועשר יותר ויותר, כי התקנאו בסוחרים גויי הארצות האלה, ומעט מעט השליכו אחר גום את עבודת האדמה ויטו שכמם למקנה וקנין, עד שנעשה עבודת האדמה אחת אחת זרה בעיניהם, והיו לממלכת סוחרים עד היום הזה, בהפך גמור לרצון התורה, כי כונתה היתה שנהיה כלנו ממלכת עובדי אדמה, כי ראתה החכמה העליונה שרק היא תנהלנו אל אשר האמתי ולא המסחר, כי הוא יזיק עפ"י רוב, ובפרט אם יצא מגדר השווי והשעור המצומצם, שאז יתעה את בני אדם מחיי מנוחה והסתפקות, ומעורר בקרבם רוח עועים אל חיי התענוג והמותרות (לוקסוס) המשביתים מרגועם ומביאים לידי פזור הנפש, והוא יסוד כל רשע וכל נגעי בני אדם, וז"ל הרמב"ם (מורה ח"ג פ' ל"ט): רוב ההפסד הבא במדינות בין בני אדם, אמנם הוא מפני החריצות אל הממון והרבות ממנו, ורוב התאוה להוסיף נכסים וכבוד, עכ"ל.

פרק ם

ובעליל נראה כאשר נבאר, שכונה החכמה העליונה בתורתה להיות עם ישראל רק ממלכת עובדי אדמה, ולא ממלכת סוחרים, ראשונה: הלא נתנה חלקת השדה לאחזה לאיש איש מישראל לעבוד אותה להיות לו ולביתו ממנה טרפם ומזונם וכל צרכם, והשנית: בכל היעודים שבתורה הברכות והקללות מהעשר ומהעוני לא תמצא כ"א משדה כרם ומקנה, וכן יסופר העשיר בכל המקרא לרוב רק באלה, גם החגים המה זכר לברכת השדה והכרם (נוסף על זכר יסודי הדת והאמונה) כמו הבאת העמר, ושתי הלחם, ולקיחת ארבעה מינים להודות לה' אשר צוה את הברכה ולעוררנו לעבודה, ונקרא בעבור זה חג המצות בשם חג האביב (יען שאז מתבשלים בארץ המזרח דגן חטה ושעורה) וחג השני בשם חג הבכורים וחג הקציר (שאז כלה הקציר) וחג הסכות נקרא בשם חג האסיף (כי בו יאסף כל' עשר הטבע אל הבית) גם רוב המשלים הבאים במקרא לקוחים מעבודת האדמה והכרם. האשת חיל מתוארת רק בהנהגת הבית ובעבודת האדמה וכרם, ולא מתוארת

ובפרט המהוז הנקרא ערב המאושר (דאס גליקליכע ארביען). בפונון (עיין במדבר ל"ג מ"ג) אשר בארץ אדום נודעים מאד הררי מתכות, גם בסוף בית שני היה נודע שמם, גם בארץ ישראל בעצמה היו הרי מתכות מברזל ונחשת כמו שהולך ומספר המחוקק, ארץ אשר אבניה ברזל, ומהרריה תחצוב נחשת (דברים ח' ט'), ואמר ברזל ונחשת מנעלך (שם ל"ג כ"ה).

(כבנות ישראל זמננו במדינה זו) בחריצות למקח וממכר, ולא היתה מוכרת אז כ״א הפצים מפעל ידה וממלאכתה, כמו שנאמר (משלי ל״א) סדין עשתה ותמכר והגור נתנה לכנעני (עיין פסחים נ׳ ע״ב). גם בשבח ארץ הצבי ומעלותיה אשר מספר המחוקק אלהי, משבחה ג״כ רק במעלות הללו והדומה להם, כמו שאמר (דברים ח׳, ז׳ ח׳ ט׳) כי ה׳ אלהיך מביאך אל ארץ טובה, ארץ נחלי מים, עינות ותהמות יצאים בבקעה ובהר, ארץ חטה ושערה וגפן ותאנה ורמון, ארץ זית שמן ודבש, ארץ אשר לא במסכנת תאכל בה לחם לא תחסר כל בה, ארץ אשר אבניה ברזל ומהרריה תחצב נחשת, ואינה מתוארה כלל במעלותיה וסגלותיה אל המסחר, אף שהיתה באמת מסגלת מאד אל מסחר החיצוני [1] כימיי וכארחיי (זעע אונד קאראוואנען האנדעל) ולא היתה דוגמתה בכל העולם, כי היא לחפי ימים תשכון ואל מבואות מים רבים גבוליה, כי למערבה וצפונה הוא ים פלשתים והוא ים האמצעי (דאס מיטטעללענדישע מעער) והנקרא על חוף ארץ ישראל והמדינות הסמוכות לה בשם ים סוריא (דאס סירישע מעער) ולצד דרומית מערבית הים סוף הנקרא ים האדום (דאס ראטהע מעער) או לשון ים הערבי (דער אראבישע מעער בוזען), וידוע שהמסחר הרב והעצום שנעשה בימי קדם היה עם מדינת הודו (אינדיען) וכל המסחר הזה הלך מהודו דרך יבשה עד חוף המערבי של ים האמצעי על חוף ארץ כנען או פיניציע (אשר ארץ ישראל חלק הגדול ממנה) וכבר נודע מהמסחר הגדול והעצום שעשו שכניהם על חפי ימים אלו אנשי צור וצידון (הנודעים אז בשם סוחרי פיניציע) ויסחרו את כל גויי הארצות [2]) וכאשר הולך ומספר הנביא האלהי (יחזקאל כ״ז) בקינתו הנפלאה על צור, באמרו: היושבת על מבואות ים רכלת העמים אל איים רבים וגו׳ את אמרת אני כלילת יופי בלב ימים גבוליך וגו׳ עד סוף פרשה כ״ח, גם ידוע מהמסחר העצום שעשה המלך שלמה באניות אשר עשה ע״י הצידונים בעציון גבר ובאילות על שפת ים סוף, ויותר שהיתה ארץ ישראל מסגלת למסחר הימיי היתה מסגלת מאד (יותר מכל ארץ כנען וארצות שכניהם) למסחר הארחיי, ובפרט ירושלים להיותה מתוקנת בדרכים טובים ומתוקנים, והמסחר הארחיי הזה היה נהוג בארץ מזרח מאז ומקדם, ועוד זמן

---

[1]) המסחר יתחלק לשני מינים למסחר פנימי ולמסחר חיצוני (איינהיימישער אונד אויס-ווערטיגער האנדעל) הפנימי הוא המו״מ הנעשה תוך המדינה בין איש לרעהו בתבואת ארצותם (פראדוקטען) או בסחורות ידים (מאנופאקטור וואארען) וכדומה מהסחורות הנעשות תוך המדינה, והחיצוני הוא המקח וממכר הנעשה חוץ למדינה, והוא (ר״ל המסחר החיצוני) יתחלק ג״כ לשני מינים למסחר פעול ולמסחר פועל (פאסיווער אונד אקטיווער האנדעל) הפעול הוא הלקיחה או המשא אשר אנכי לוקח סחורה מסוחרי מדינה זולתנו, והפועל הוא הנתינה או המכירה אשר אנכי מוכר להם מסחורות מדינתי.

[2]) גם הפיניציער נראה שהיו מוכרחים לעזוב עבודת אדמה ולמצוא מחיתם במסחר, יען שכבשם יהושע ולקח ארצם מהם ויגרשם אל חוף ימים, ועיין בספר ד״ה הכולל להחכם מיללער (ספר א׳ קפיטל ב׳).

רב קודם משה היה המסחר הזה גדול מאד אצל הערביים, עוד בימי יעקב מצינו (בראשית ל"ז כ"ה) ארחות ישמעאלים מדינים נשאו סחורות על גמלים מגלעד מצרימה, והן המה ארחות תמא והליכות שבא שמזכיר איוב (ו' י"ט) וארחת דדנים שמזכיר ישעיה (כ"א י"ג) ועוד בימינו גדול מאד המסחר הארחיי הזה בארץ המזרח אצל הערביים — והשלישית: שבכל התורה לא מצינו ענין מיוחד ממסחר וקנין ולא חקים ומשפטים רחבים מבוארים ומפורשים בו, כמו שעשתה אצל עבודת האדמה והכרם, ודיני ארבעה אבות נזיקין והדומה, הנהוגים רק אצל חיי איש האדמה.

פרק סא

והמעט שבא בתורה ממכירה וקניה כונתה אל המסחר הפנימי ההכרחי הקטן בערכו, והוא בדברים ההכרחיים לאדם כמאכל ומשקה ומלבוש ומעון שדה וכרם ומקנה וכלים, עבדים ושפחות ותבואת השדה הנהוג בין איש לעמיתו, כמו שאמרה: וכי תמכרו ממכר לעמיתך [1]) או קנה מיד עמיתך אל תונו איש את אחיו, והמו"מ הזה הכרחי במדינה, ובלעדיו לא יתקיים הקבוץ הכללי ולא תתוקן החברה, ובכללו ג"כ המו"מ בחפצים ותבואות ומקנה, הנעשה מנוף אל נוף ומפלך לפלך, ע"י סוחר המחזיר על הכפרים ועירות וקובץ על יד, ומוכרם בנוף אחר תוך המדינה לאמנים ולחנונים בכסף או בחליפין, כי לא כל הפלכים והמחוזות שוים בתבואתם ובקנינם, ע"כ צריך שיושלם חסרון האחד במותרות זולתו, והמסחר הפנימי לבד די לתקון הזה, ובפרט ארץ ישראל שהיתה בטבעה ממולאת בכל טוב, ודעו נא וראו שכל מדינת כינא (China) הממלכה הרבה, מסתפקת עד היום הזה כמעט במסחר הפנימי לבד, וכן באמת נהגו עם ישראל עד ימי שלמה כמשפט התורה, ומה שאמרו חז"ל שהיו משבט זבלון ודן סוחרים שעברו בציות ימים? לא ידעתי אכון כי משמעות הכתובים אינם מורים כי אם ששכנו לחוף ימים, ר"ל שגבול ארצם היה על חוף ימים (עיין בראשית מ"ט י"ג. והגבולים ביהושע. שופטים ה' י"ז. דברים ל"ג, י"ח כ"ג) ועוד הלא בפרוש מבואר במלכים וד"ה שלא היתה נודעת בקרב ישראל מלאכת הספינה ומכ"ש לעבור בה דרך ים, ורק ע"י הצידונים נעשתה זאת בימי שלמה בפעם ראשונה, וכמו שנאמר

---

[1]) האוצר השרשים בשרש עמת אמר וז"ל: עמית שם"ז מצטרף על אדם שהוא רע ועמית לאדם אחר שהוא עמו ואתו עכ"ל, ונגזר א"כ ממלת היחס עם ופירושו (נעבענמענש) ומשמע אפילו הנכרי מעם אחר, ולא כן אמרו בש"ס עיין בפרק הזהב שאמרו עם שאתך בתורה, ולי נראה שהוא נגזר מן שם הקבוץ עַם ופרושו כמו בן עמי (מיט ברודער) וכן כל עמית שבמקרא, ואינו נצטרף לשם רֵעַ כי רֵעַ אף הנכרי במשמע, כמו ואהבת לרעך כמוך, והעד לדברינו (שעמית תאר לבעל דת אחת) שם אחיו הנזכר פה בפסוק, ובאמת לאו דאל תונו כולל אף אינו ב"ב כמו שמבואר לקמן בשם הפוסקים, אבל דברה תורה בהוה וכמבואר להלן בענין הזה.

(ד"ה ב' ח' י"ח) וישלח לו חירם ביד עבדיו אניות ועבדים יודעי ים ויבאו עם עבדי שלמה אופירה — ואח"ז פעם שנית ע"י יהושפט מלך יהודה בעציון גבר, אך פרץ ה' את מעשיו וישברו האניות ולא עצרו ללכת אל תרשיש ככתוב על ספר הנזכר (כ' ל"ז).

פרק סב

ואולי כונו חז"ל על זמן שאחר שלמה שאז היתה באמת נודעת הליכת הספינה אצל עם ישראל, והמסחר הלך וגדל אצלם ועשו מקנה וקנין בים וביבשה עם כל העמים סביבותיהם, הבלתי נרצה ומוסכם עם דעת התורה (והעד מסחר הסוסים שעשה שלמה עם מצרים אשר אסרה התורה בפרוש), אך תשוקת ההון הכריעה את החק והמצוה, ומעת שעשו הכרות עם הצוריים וראו רב הונם ע"י המסחר, התחילו לשאת ולתת עמהם ראשונה, כמו שנאמר (יחזקאל כ"ז י"ז) יהודה וארץ ישראל המה רכליך בחטי מנית ופנג ודבש ושמן וצרי, ועינינו רואות שהוכיח ה' את עשרת השבטים ודבר אתם קשות על שהלכו בדרכי הגוים אשר סביבותיהם, גם על אשר בחרו במקנה וקנין וילמדו מעשיהם ויעשו עול ומרמה גם כזב ושוד כמוהם, וכנה אותם בשם כנען, כמו שנאמר (הושע י"ב א' ט') סבבוני בכחש אפרים ובמרמה בית ישראל כל היום כזב ושד ירבה, כנען בידו מאזני מרמה לעשק אהב, ויאמר אפרים אך עשרתי מצאתי און לי וגו' ואנכי ה' אלהיך מארץ מצרים עוד אושיבך באהלים כימי מועד (ועיין רש"י שם).

פרק סג

וכן מה שבא בתורה משמטת כספים, ואזהרות לקיחת הנשך והתרבית; [לא תשיך לאחיך נשך כסף, נשך אכל, נשך כל דבר וגו'] יובן בזה הלואה מועטת הנהוגה בין איש לרעהו, מצרכי הבית והשדה, ככור חטים לאכילה או לזריעה או בהמה לחרישה, או כסף מה לצורך הכרחי, וכמו שאמרה (שמות כ"ב כ"ד) אם כסף תלוה את עמי את העני עמך וגו' לא תשימון עליו נשך: ודבר הכתוב בהוה, כי לרוב יהיה הלוה עני ישראל, והלואה כזאת נקראת בלשון המשנה בשם גמילות חסד, להבדילה מן הלואה רבה הנהוגה במסחר (ובלה"ק אין למושג זה שם מיוחד ונכלל בשם הלואה). ועיין באוצה"ש בשרש נשך מה שהביא בשם חכמי צרפת הסנהדרי גדולה, מה שהשיבו בשנת תקס"ו להקיסר בפאריז על ענין הנשך הנזכר בתורה (ועיין ספורנו והבאור למהרמ"ד (דברים כ"ג כ"א), ובאה"ש שרש כנע ושרש נכר). ומי משלמי הדעת יחשוב שכונת התורה היתה כאשר ישה איש סוחר ברעהו משאת אלף דינרי זהב למסחר וקנין שאסור לו לקחת ממנו רבית, הלא ימוטו מוסדות המסחר ואשיותיו חיש יהרסו, כי גם הסוחר אשר לו כסף בהמון רב לא ימלט ממשאת כסף פעם בפעם, ואיך תגזור החכמה העליונה אזהרות וצוואות הבלתי אפשר לעמוד בהם, אבל האמת

הוא כמו שבארנו [1]) ומוכח מזה שלא היתה כונת התורה מעולם אל המסחר הרב, ולא היה אז, והעד שכאשר החל המסחר הלוך וגבור בבית שני אצל אומה הישראלית, היה מן ההכרח לתקן אז במסחר איזה תקונים, כפי הזמן והמקום, וקמו חכמי הדור ההוא ותקנו תקונים כפרוזבול וכדומה. ומה שלא נגדר בפרוש בתורה איכות המסחר הראוי לאיש הישראלי לעסוק בה? ואיזה הוא מההכרח לתקון המדינה וכדומה, הכל באר היטב? נאמר כמ"ש החוקר הגדול הרמבמ"ן בענין דומה לזה, שרצה הקב"ה שלא ישאר הענין על שעור מסוים ומדרגה אחת מצומצמת, כי אם ישתנה בשנות הזמנים ויתחלף בחלוף הקורות, והכלל שבדברים כאלו הראוים להשתנות כפי הזמן והקורות, אין לגרור גדר מסוים ולהגביל את האדם לאמר עד פה תבא, כי מה יגביל הדבר המתמיד והמדובק? ומי יתן קצבה לדבר שאין לו קצבה? אבל מסור הדבר הזה ג"כ בין יתר הדברים הנמסרים לחכמי הדור ושופטיו, כמו שמבואר במשנה תורה (י"ז, ט' י' י"א), ועל פיהם נעשו כל התקנות והגזרות לפי הזמן והמקום מימות משה רבינו ע"ה עד היום הזה.

פרק סד

גם בימי פטאלאמעאוס פילאדעלפוס (Ptolomäus Philadelphus) מצינו שהיו הרבה מהיהודים עוד שוקדים על עבודת האדמה והכרם (אף שכבר התנוססה במו תשוקת המסחר) כמו שכתב החכם היוני אריסטיאה (Aristeus) חצרוני של המלך הזה [2]) אל פילאקראטי (Philocrates) אחיו (עיין בספר הדרת זקנים) וז"ל היוני הזה: כי המחוז (של ירושלים) על הרוב בקעות ועמקים יעטפו בר וגם שארית המדינה אשר היא הרים וגבעות, וצריכה עמל אנוש לעבדה ולשמרה, הנה להיות אכריה וכורמיה שוקדים מאד על עבודתם, לא תחסר מתת יבולה לשבע וכו' עבודת האדמה בארץ הלזו רבה היא באמת ושוקדים עליה מאד,

---

[1]) ובאמת התלמוד מחמיר מאד עד קצה האחרון באיסור רבית אפילו במסחר, ואפילו אבק רבית, בכדי שלא לצאת מספק כל שהוא מאזהרת התורה, וכן מדקדקין באמת הכשרים שבישראל בדבר הזה, אך יען שאין רוב הצבור יכולים לעמוד בזה במסחר, לזאת בכדי לצאת כל ספק, התקינו רבותינו האחרונים שיכתוב היהודי ליהודי בשטרו „היתר עיסקא", כנודע. — וכ"כ היה חמור בעיני חכמי התלמוד עון זה של רבית, אעפ"י שאמרה התורה „לנכרי תשיך" (ר"ל רשות לך לקחת ממנו רבית), אמרו בכל זאת על פסוק (בתהלים ט"ו) כספו לא נתן בנשך, אפילו רבית דגוי (מסכת מכות כ"ג).

[2]) וזה היה אחד מהמשולחים אל הכהן הגדול אלעזר אחיו של שמעון הצדיק, ובטעות כנהו החכם רא"ם (בשער הדרת זקנים הנדפס עם יתר החלקים ע"י החכם הזה פעם שנית בברלין תקנ"ד וכן במעבר לדף השער) בשם שומר הספרים עיי"ש, אבל שומר הספרים היה החכם היוני דימיטריאו איש פאליריאו (Demitrius Phalereus), ויען שראיתי שרבים העתיקו מדפוס זה וסמכו על רא"ם הזה, על כן מצאתי מוכרח להודיע זאת, ודרך כלל אומר שכל הספר דפוס הנ"ל מלא טעותים.

כי ע״כ רבו בכל המחוז נטעי נעמנים של זיתים וכל מיני תבואה וזרעונים, עם כרמי חמד ונחילי דבש ותמרים, ויתר מיני עץ פרי אין מספר, גם הצאן והבקר מאליפות מרבבות, ומרעיתן דשן ושמן בכל אשר ילכו, עיי״ש הדברים באריכות, וכן כת הנזירים שהיו בסוף בית שני הנקראים עססעער שהזכרנו, היו כלם עובדי אדמה, עיין יוסיפון לרומיים הנ״ל (ספר קדמוניות לעברים ספר י״ח סוף פ״א).

וכן מצינו עוד בסוף האלף החמישי שהיהודים שגרו סמוך לנינוה היו עובדי אדמה, ומאתים מהם גרו על הר פארנאס (Parnass) ועבדו בחריצות רבה את אדמתו והוציאו ממנו כל מיני זרעונים וקטניות, וכן נמצאו עוד היום באיזה מקומות מיתר חלקי העולם יהודים עובדי אדמה זעיר שם זעיר שם. כגון הגרים על הגבנון שפארטעל (Cap Spartel) למערבו של טאנגער (Tanscher) מתפרנסים מנטיעת עשב הטאבאק, ובכמה מחוזות על הרי קויקאזיען (Kaukasische Gebirge) מתגוררים היהודים בכפרים ומתפרנסים מעבודת האדמה ומגדלים בהמות, ובמחוז סורינאם (Surinam) שבאמעריקא (Amerika) המה מאז בעלי קרקעות מופלגים.

מכלל דברינו אלה יוצא לנו: א) שעסק העקרי של איש הישראלי למחיתו בימי קדם היתה עבודת אדמה, והיתה כבודה ורצויה מאד בעיניו. ב) שדת תורתנו הקדושה לא לבד שאינה מתנגדת לעבודת האדמה, אולם גם תצוה עליה. ג) שאיש הישראלי מסגל לעבודה זו גם היום ככל האדם מדת זולתו בהפך מה שאומרים בעלי ריבנו שדת תורתנו מתנגדת לזה, ושאין הישראלי בטבע מסגל אל עבודה זו. ד) שהמסחר היה זר מאד בעיני איש הישראלי בימי קדם ולא ידע מה הוא ומה שמו, אך בניהם אשר קמו תחתם התערבו בגוים וילמדו מעשיהם מעט מעט כמו שבארנו, עד שלפני כמה מאות שנה הלך וגבר בעינינו עסק המסחר והרגלנו בו עד שהיה קרוב לטבע קיים לאיש הישראלי. ה) שהתורה לא אסרה המסחר לגמרי; על כן לא גדרה בפרוש איכות המסחר הראוי לאיש הישראלי ולא כמותו להיות דבר זה נופל תחת שנוי הזמן והמקום, וכל אדם רואה שהמסחר הוא הכרחי במדינה ובפרט במקומות הללו ובזמן הזה הוא כהכרח עבודת האדמה והמלאכות, אבל לעזוב מכל וכל עבודת האדמה והמלאכות ולאחוז רק במסחר הוא דבר מתנגד אל השכל ואל התורה.

פרק סה

ובאשר נתורה לדעת סבות הדבר, שאבותינו עליהם השלום (שהיו לפני כמה מאות שנה עד קרוב לזמננו) בחרו רק במסחר ועזבו את יתר המחיות (ובאשר באמת חובה עלינו להפך בזכות אבותינו הקדושים ע״ה) שתים הנה נסבתיו: א) בראותם את עצמם נרדפים ושנואים בעיני המלכים והבומרים והעם אשר ישבו בקרבם אז (טרם זרח עליהם עוד אור החכמה וההשכלה אויפקלערונג) והיו מטולטלים ומגורשים מגוי אל גוי ומן ממלכה לממלכה, ולא מצאו באדמת נכר מנוח לכף רגלם, מוכרחים היו לעזוב מכל וכל את עבודת האדמה ולבחור למחיתם המסחר

במקנה וקנין ומסחר הכסף למען יהיה טובם בידם מוכן בכל עת וכספם והונם צרורים בכנפיהם. ואם יעבור עלינו ד"מ איש נכרי ויתגורר אתנו ימים או עשור עד עת בוא דברו לעזוב את העיר הזאת וללכת באשר ילך, הנשאל אותו מדוע לא יבנה לו בית בקריתנו ולקנות לו שדה לעבוד את אדמתה או לנטוע כרם וגפן, וכן עינינו רואות שהנוצרים הגרים תחת ממשלת דתות אחרות (המעיקים למו) כלם מסתפקים א"ע רק במסחר, כגון הקאפטען הנוצרים שבמצרים והארמענער הנוצרים, והגריכין. ב) אף אם היו חפצים אז לעבוד את האדמה לא הניחו להם העמים כמו שמברר החכם הנוצרי בוכהאלץ בספרו הנזכר ובהקדמתו לספרו (Actenstükke) עיי"ש ¹) ולהיות המסחר בימים ההם היה כמעט זר לכל ממלכות אייראפא והיהודים להיותם מקדם בערי אזיא ידעו כמה מהם את המסחר כמבואר לעיל, הניחו להם המסחר להתפרנס ממנו ועמו גם כן מעט מהמלאכות ואומניות והחכמות והנוצרים נשארו על עבודת האדמה והמקנה וכיוצא בו, ולא הניחו את היהודים להתגדר במלאכתם ומחית ידם, וכאשר היו אח"כ ג"כ המלאכות גברו בארצות אייראפא אצל הנוצרים ויפרחו מאד, השתדלו לגרש אז את היהודים מהסתפח גם באיזה מלאכה או אומנות, עד שנשארו באין עבודת האדמה ובאין מלאכה ולא נשאר אצלם לחיתם כי אם המסחר לבד ומעט שהתפרנסו עוד מאיזה חכמה ויהי בזמן מהזמנים אחר אשר היה הלוך וגבור לאט לאט בין אנשי הסגלה מעמי אייראפא למוד החכמות והלמודים וקמו ביניהם רופאים וטבעיים וכיוצא בו היו משתדלים להעביר היהודים מפרנסת חכמתם ג"כ תחת אשר לפנים היו הרבה מהם רופאי המלך והשרים ²) ומלמדים בבתי מדרש החכמה של הנוצרים כמבואר לעיל, בין כה וכה לא השאירו העמים למחית יהודים כי אם המסחר לבד.

וכמו שבכל המלאכות והלמודים וכדומה, כל אשר יתרבו נושאיהם, ותגבר ההשתדלות והחריצות בם, כן יוסיפו אלה תת כחם לבעליהם; ע"כ אין מהתימה שכל מה שנתרבו אז הסוחרים בין היהודים כן גברה השתדלותם וחריצותם במסחר [וכפי עדות החכם קאמפע (Kampe) המציאו היהודים את מסחר השטרות (וועקסל געשעפט)] וברבות השתדלותם וחריצותם הגדולה כן גברה עמהם הצלחתם עד שהיו נמצאים בהם עשירים בתכלית ההפלגה, והוא דבר טבעי מאד שהפוכי בעסקא מביא לפעמים אנשים פרטים לתכלית העשר; מה שאין כן בעבודה ומלאכה, אם שיש בהם מחיה כללית ובעליה רחוקים מההפסד עכ"פ רחוקים המה

---

¹) והחכם ר' גדליה יחייא ז"ל יספר לנו איך בזמן הרא"ש ז"ל עמדו היהודים אבל בפרס לעבוד את האדמה בכפרים ולא הניחם המלך ג"כ בעצת אחד מיועציו ודוקא יבאצו בעירות וכו', עיי"ש :

²) גם הפעבסטע לקחו יהודים לרופאים (לייבערצטע) אף שהיה זה נגד החק (דעם קאנאניסע רעכט אין דעקרעטאליען .11 .28) : כגון הפאבסט באניפאציוס התשיעי לקח לו לרופא את היהודי אנגעלא די מאנטאלטא, וכן הפאבסט יוליאוס השלישי באמצע המאה הששה עשרה לקח לו לרופא את היהודי וויטאלע אלאטינא ואת היהודי הרופא פעטארע דע זאנערדאטי.

גם כן לסבב לבעליהם עשר מופלג והון עצום, ובראותם שהיהודים גברו חיל והרבו עשר התקנאו בהם מאד ונתנו עיניהם להרע עמהם, וכבר אמר החכם מכל אדם: עשר שמור לבעליו לרעתו, וחכם היוני כאשר שאלו מרוע הכסף לבן במראהו? היתה תשובתו: לרובי מקנאיו, והגיע ליהודים מה שהגיע מהרעות והצרות העצומות פעם בפעם בעבור הקנאה כמפורסם בכל ספרי ד"ה לעברים ונוצרים, ואין מהצורך לזכרם הנה לגודל פרסומם, ואין כאן מקומם גם כן:

אך כעבור לילה עם ענני אפלתו כן עלו בתהו ויאבדו עבי הסכלות אשר כסו על יושבי אייראפא עד הנה, והציץ ממזרח שמש אור החכמה וההשכלה (דיא אויפקלערונג) ויעזוב את אהל חפתו אשר היה לו בתחלה בַּעֲרָב, ויטע את אהל אפדנו בממלכות אייראפא, עד שגם ההמון מהעמים ההלכו בחשך ראו אור גדול, אף הם נצרפו במצרף ההשכלה והביאו לבב חכמה, גם מוסר ודעת ותורת האדם מצאו ביניהם מכון לשבתם, ומלכיהם ונסיכיהם שקמו בהם, מלכי חסד ורחמים המה, וחכמים מחכמים, לא כמלכים הראשונים אשר היינו אז בארצם כספרד צרפת ופורטוגאל וכדומה, וכל העמים היום הזה כבר הסירו מקרבם לב האבן ועזבו משובתם אשר היו בה, גם קנאת הדת ושנאת האמונה אשר מלכה בקרבם אז כבר נגדעה זרועה ונשברה קרנה, וכל עמי אייראפא כקטן כגדול מתאמצים היום בתקון המדות ומבקשים אהבת האדם בכלל מבלתי השגיח על עמו ודתו, ובכמה ארצות אייראפא כבר נתן חירות ליהודים ובפרט במדינה זו ממלכת רוסיא גברת הממלכות (יכוננה עליון) אשר מאז היתה לגוי לא הרעו עמנו, ולא שמענו ולא ראינו בשום ספר מדברי הימים שהממלכה הזאת עשה אתנו איזו רעה בטח ישבו עמהם אבותינו מעולם, וגם אח"ז בהצותם פעמים רבות את מלכות פולין ויבואו לארצם שאנן ישבנו תחת שבטם, ומיום שבאנו תחת כנפיהם בהנחל עליון למו מחוזות האלה אשר אנחנו בקרבם אך טוב וחסד נשבעה, וממלכה זו משתדלת בכל עוזה ואונה להרים קרננו ומבקשת אשרנו והצלחתנו, ותתן לנו הרבה מזכות המדינה (בירגער רעכט) כאחד אזרחי הארץ, ורשות נתן לנו לעבוד את ה' אלהינו כרצוננו וכפי דת תורתנו, והאיש הישראלי החפץ ימלא ידו לכל עבודה ומלאכה ולמוד החכמות והמדעים בכל בתי הספר ומדרשי החכמה יחד עם בני השרים והסגנים אשר במדינה או לבנות לנו בתי ספר מיוחדים, גם בתי חנוך מלאכה לטפינו ונערינו ולעשות מסחר וקנין כאחד התושבים, גם לבנות לנו בתי מלאכות (פאבריקען) ולנטוע כרמים ולקנות בתים קרקעות ושדות ולעבוד עבודת האדמה ולשבוע מפריה.

ועתה אם כן לא כן אנחנו עושים היום הזה, יום צמחה לנו ברכה, והגדיל ה' לעשות עמנו ישע רב, ואנחנו מחשים וטומנים ידינו בצלחת מבלי לאחוז באיזה עבודה או מלאכה כאשר עשו אבותינו הקדמונים ורבותינו בעלי המשנה והתלמוד, או ללמוד איזה למוד הכרחי מדרך ארץ כמו שעשו אבותינו הקדמונים, מה לנו כי נרדף שכם אחד רק אחר בצע המסחר, כאלו הוא לבד נשאר לנו מכל מחיה זולתו, הימים הראשונים נפלו כבר, אין שטן ואין משבית היום לעשות בכל מלאכה וללמוד איזה אומנות מכל אשר תאוה נפשנו להתפרנס ממנה, אך יד

ההרגל עשתה זאת ע"כ אומרים לא נחדל מעשות מקנה וקנין; גם אנחנו גם טפנו פן נגוע ברעב ומתנו, פקח נא עמי עיניך וראה מסביב לך כי כשפעת נחלי עדן יזרמו לפניך היום חסדי מלכנו ושרינו פרצו גם עברו גבול אשר גבלו הראשונים, בחר לך אחת מהנה לחית ידך וראה בטוב גם מעבודת האדמה אל תקפוץ ידך, דע נא וראה כי מעשה אבותיך הוא מעולם, בה הצליחו ויחיו חיי נעימים וצדק, בה האריכו ימים על האדמה, והוה ממעט בסחורה וזרה הלאה מכפיך כל בצע מעשקות וכל און ומרמה שלח הלא המה כרוכים על עקב המסחר הקטן והדל (כמו שנבאר להלן אי"ה), מלבד מה שיש בו ג"כ מאיסור העברת המכס, כי עונו גדול מנשוא, ומי יודע כמה אנשים צדיקים וישרי לב יפלו לפעמים ברשת זו חנם על לא חמס בכפם בעבור מעול וחומץ אחד, בעבור איש זדון ומרמה האץ להעשיר, ומוסף לזה שהוא איסור גמור עפ"י דת הקדושה, עוד יש בו מחלול השם, ואם עון זה אחד הוא בכמותו הלא רב הוא היום באיכותו, כי כמה איסורים המורים נגררים אחריו כאיסור חלול שבת, ועוד ועוד, כי אדם בהול על ממונו, ומי יראה הונו הולך לטמיון ולא יתרים נגדו בכל מאמצי כח ובכל ערמות ותחבולות אולי יוכל להצילו (ועיין לעיל פרק נ' מה שהעתקנו ממסכת שמחות). — ואם כן הוא אין מהתימה שהסבנו לנו עבורו כמה גדופים ושנאות, וכמעט האבדנו ע"י בכמה דברים את זכות האזרחי (דאס בירגעררעכט), ודוגמא אחת אראך בזה וממנה תקיש על השאר, מדוע גרשו בזמננו זה את כל היהודים אשר ישבו בכפרים מלא רחב כל גבולי רוסיא חמשים ווערסט, ולא עשו כן לכל בעלי דת אחרת הגרים הרבה במדינה זו? מדוע? האם בעבור שנאת הדת? זה אינו כמבואר, או מרוע לב ואכזר? חלילה! לאיש חכם עשות רשע ועול מה, ולנדיב מדבר בליעל, אך בעבור העושק והעול הנעשה בהעברת המכס כמפורסם, ומן האמת הוא שרוב המסחר הקטן קשור בעול ובחמס, לא ימלט בעליו מהם כל הימים, ומה לנו אם נעשה העול בין איש לרעהו באונאה והדומה, או להמלך בהעברת המכס, כי שניהם כאחד שוים באיסורם, בין מצד התורה הקדושה בין מצד המוסר ותורת האדם, ולאו דלא תגנוב ואיסור גזל ואונאה הוא אזהרה בתורה נגד כל העמים ולאו דוקא ישראל [1], עיין רמב"ם הלכות גנבה והלכות גזלה, והסמ"ג

---

[1]) וז"ל הרמב"ם בפירוש המשנה (כלים פרק י"ב משנה ז'), אין מותר לאדם שיקיים דינר או מעה יחסר ממנו השוות וכו' וכ"ש שלא ישתמש בה או יטעה בה את הגוי, וזה אחר ידמו המון האנשים וקצת מהיהודים, שזאת הטעאה מותרת עם א"י הוא טעות ודעת בלתי אמתית, אמר ה' יתברך בדין קנינו במוכר עצמו לעבוד עבודת גלולים או לע"ג עצמה כמו שבא וכו' וחשב עם קונהו ואז"ל (ב"ק קי"ג) יכול יגלום עליו ת"ל וחשב ידקדק עמו בחשבון, וענין יגלום יערים עליו ויטעהו, ואמרו אם כן דברה תורה בנכרי שתחת ידך, ק"ו בנכרי שאינו ת"י, אם החמירה תורה על גזלה של נכרי ק"ו על גזלה של ישראל, וכן אינו מותר הכזב והתחבולה ומיני הרמאות והאונאות והעקיפים על הנכרי, אמרו (חולין צ"ד) אסור לגנוב דעת הבריות, ואפי' דעתו של נכרי, וכ"ש בדבר שיכול לבא לידי חלול השם שזהו חטא

לר"מ מקוצי ועיין ספרי בית יהודה, וספרי אפס דמים ¹), ויעויין בספרי הגדול זרובבל. — ובאמת עינינו רואות שבכל הדברים הבלתי נוגעים למסחר הבלתי רצוי, גבר חסד הקיסר יר"ה עלינו מאד, וכאב את בניו ירצנו, כמבואר לעיל בדבר השופטים, וכאלה רבות, ולהיות הדברים האלה מפורסמים לנו מקטן ועד גדול, ע"כ חדלתי לפרטם, וחשבתים לשפת יתר.

פרק סו

מעתה ישאל השואל א"כ מדוע רק עלינו יצא הקצף הזה? האם סוחרי זולתנו לא יעשו עולה במסחרם? האם לא יונו איש את רעהו? האם אינם מעבירים על המכס? האם לא נמצאו סחורות האסורות גם במחוזות המדינה אשר לא תדרוך שם כף רגל ישראל? האם בתי האסורים אינם מלאים גם מעושי עול וחמס ומעבירי מכס מן אינם ב"ב? וכן להפך, האם לא ימצאו בקרבנו אנשים טובים וישרים הרבה אשר ידיהם חף מעול וחמס? או אנשים אשר נזהרים באיסור העברת המכס? ומי יכחיש זה? צדקת אחי! אענהו, אולם אשיבך מלים ויבורר לך הדבר היטב: מן הידוע שרק מקצת העם המעט מן המעט (בערך המון רב) מן הנוצרים וזולתם מבעלי דתות אחרות אשר במדינה עוסקים במסחר, אבל רוב ההמון עוסקים בעבודת האדמה ועושים במלאכה וכדומה, ומאלה העוסקים במסחר הם עפ"י רוב העשירים בעם הגדולים ומסחרם גדול ונעלה מאד, והוא (ר"ל המסחר הגדול) עפ"י רוב נעשה בצדק ובמשפט, והסוחרים הקטנים והרוכלים המחזירים בעירות ובפתחי הבתים החשודים על העול וחמס, מעט המה בערך הסוחרים, ובפרט בערך המונם הכללי, לא כן אומתנו רובה המה סוחרים קטנים ורוכלים (ומעט המה בערך המוננו, הסוחרים הגדולים העושים מסחר רב לאלפים ולרבבות אשר מסחרם ג"כ נעשה בצדק ובמשפט) ומקטן ועד גדול האנשים ונשים וטף כמעט כלם מחזירין על פתחי הבתים וקנה המדה בידם ומוכרים כל מכר

גדול, והגעה לאדם תכונות רעות ואלו הרעות כלן אשר באר הש"י שהוא יתעב אותם ויתעב עושם, אמר (דברים כ"ה ט"ז) כי תועבת ה' אלהיך כל עשה אלה כל עשה עול וכו' עיי"ש. ועיין בעקרים (מאמר שלישי פרק כ"ה) בד"ה ולא תתיר הרבית עיי"ש, ועיין בספר השמוש להגאון יעב"ץ ז"ל (וביחוד בקונטרס הנקוב בשם שבט לגו כסילים) מענין הזה הרבה מאד, ואעתיק לך פה מאמר אחד משם בקצרה וז"ל: הרמאות נאסר לנו לגמרי בכל אדם שיהיה וכו' גזל הנכרי אסרה לנו תורה וכו' ואפי' באותם העובדים אלילים בהחלט מכ"ש באלה האומות (הנוצרים) המאמינים ביסודי תורת משה רע"ה, וכבר נודע שאינם בכלל נכרים אצלנו, וגם יש להם יחס אחוה עמנו לפי דעת רבים וכו' עיי"ש.

¹) ספרי זה אפס דמים נעתק גם ללשון אנגלית (ענגליש) ע"י החכם המהלל דאקט. לעווי מלאנדאן, ונדפס בלאנדאן, (Efés Damim I. B. Levinsohn Transl. Dr. L. Loewe, London, M, DCCCLI).

קטן, הבלתי יצויר כמעט להמלט מעול וחמס, כי אין הקומץ אשר ירויח בצדק וביושר יספוק לו לפרנסתו ופרנסת אנשי ביתו כמו שנאמר ראש. עושה כף רמיה, ואיך יוכלו להרויח אף המעט מן המעט, אם על קונה אחד ירבו מוכרים לאלף? ומה יעשה איש כזה הרואה בניו סביב לו באין מזון וטרף באין כסות בקרה? ולו יהיה הצדיק והישר בבני אדם, חי נפשי! לא ימלט מעשות עול ועשק באשר יוכל, בהיותו במצב שפל כמוהו? ולא אוכל עצור מבלתי אערוך לפניך פה דברי חכם גדול ומפורסם בחכמי הנוצרים מה שכתב בענין זה, אף שהפריז הרבה על המדה, ובכל זאת הלא שמץ דבר נשמע בו, וזה תוכן דבריו: היהודים הנמצאים אתנו יכונו בפי המוננו הרב בשם רמאים (ידוה כל לב שומעו), ומאד זר הדבר בראשית ענינו איככה נוכל לצייר אומה שלמה שכלה עושה רמאות; אבל יותר נפלא וזר הוא לצייר אומה שלמה העושה מסחר וקנין בקטן כגדול (ובפרט הגרים בפולין) עכ"ד, רוצה בזה שאין הרמאות טבע קיים ח"ו לאומתנו (כאשר ידברו עתק אויבינו יסכר פיהם) אולם הדבר תולה במקרה המסחר וקנין, אשר לא ימלט ממנו שום אדם מאיזה אומה ודת, והוא המסחר הקטן והדל כמו שבארנו, ולהיות רוב אומתנו מספיקים במסחר הזה ע"כ לא נוכל הסר מאתנו עקשות פה ולזות שפתים מעשות עול ועשק הבלתי רצוים בעיני ה' (כמו שנאמר כי תועבת ה' אלהיך כל עשה אלה כל עשה עול, מלבד האזהרות הפרטיות הנזכרות בתורה ומפורשות בדרז"ל [1]) ושנואים בעיני הבריות, עם מה שיש ממנו מחלול השם והתורה, כמו שאמרו (יומא פ"ו) ואהבת את ה' אלהיך שיהא שם שמים מתאהב על ידך שיהא אדם קורא ושונה ומשמש ת"ח [2]) ונושא ונותן באמונה, מה הבריות אומרות עליו, אשרי פלוני שלמד תורה וכו', עליו הכתוב אומר, ויאמר לי עבדי אתה ישראל אשר בך אתפאר; ובזמן שאדם קורא ושונה ואין מקחו ומתנו נאה ואין מו"מ באמונה, אומרים עליו אוי לו לפלוני שלמד תורה וכו', אשריהם לבני אדם שלא למדו תורה וכו', עליו הכתוב אומר באמור להם עם ה' אלה ומארצו יצאו (ע"ד הלעג והבוז בהפך מה שנאמר ולציון יאמר איש ואיש ילד בה), ע"כ, וזהו שאחז"ל (אבות פרק ג' משנה י') כל שרוח הבריות נוחה הימנו רוח המקום נוחה

---

[1]) אם אמרתי אספרה פה כל המקומות שדברו בזה הז"ל, לא יכילם המקום פה כי חדל מספר למו כי אין מספר, אבל מ"מ ראוי ונכון הוא להזכיר מאמר אחד מתורת כהנים ממדת צדק, וז"ל (שם פ' קדושים סוף פ"ח): על תנאי כך הוצאתי אתכם מארץ מצרים שתקבלו עליכם מצות מדות שכל המודה במצות מדות מודה ביציאת מצרים, וכל הכופר במצות מדות כופר ביציאת מצרים עכ"ל.

[2]) שמוש ת"ח הוא הגמרא והלמוד התלוי בסברא והמבאר סתימת המשנה, כן פרש רש"י פה ביומא וביתר מקומות, עיין ברכות פ"א גדולה שמושה ש"ת, ובפרק כילד מברכין, איזהו עם הארץ, ובפרק שלשה שאכלו שמוש ת"ח וכו', ובפ"ק דשבת מעשה בחסיד אחד ששנה הרבה וכו', ושמעתי רבים שמפרשים שמוש ת"ה כפשוטו ר"ל שירות ועבדות, והשבוש הזה מוסכם אצל עמי הארץ זמננו, ע"כ לא חשבתי למותר להזכיר פה פרושו האמתי.

הימנו וכו׳, ודע ששם בריות כולל כל אדם מאיזה דת שיהיה (וכן משמע בספר בפסוק ואהבת את ה׳ הנזכר, ועיין ברכות (י״ז א׳) בד״ה לעולם יהא אדם ערום ביראה וכו׳) ועל דרך ארץ נאמרו פה הדברים האלה.

פרק סז

לכן אחי ועמי! חדלו לכם מן הדרך הזאת הבלתי רצויה לפי חקי התורה וחקי המדינה, אספו זקניכם ראשיכם ושופטיכם, והבו לכם אנשים חכמים ונבונים וידועים בטוב תקון הכללי, וימתיקו סוד יחדו לתקן המעות הזה, ולמצוא איזו תרופה למחלתנו, אחר בקשת העזר מאת ה׳ גדול העצה ורב העליליה, ובהסכמת עצת אדונינו המיטיב החכם הקיסר יר״ה, החפץ מאד באשרכם והצלחתכם, וכל מאויו לראותכם אהובים ורצוים בעיני אלהים ואדם, יחד עם כל העמים והלשונות אשר בתם לבבו ובתבונות כפיו ינחם, כאשר גם אנחנו חפצים הצלחתו והצלחת כל הנשבע בו, וכאשר נצטוינו מרבותינו אבות העולם (אבות פ״ג משנה ב׳) הוי מתפלל בשלומה של מלכות שאלמלא מוראה איש את רעהו חיים בלעו, וכמו שאמר הנביא אלהי בשם ה׳: דרשו את שלום העיר אשר הגליתי אתכם שמה והתפללו בעדה אל ה׳ וגו׳ (ירמיה כ״ט י׳) וכמו שמבואר באריכות בדברי רבותינו ע״ה בכמה מקומות [1]) ודוגמאות כאלה מצינו בספר אסתר, בברוך, בפילון, ביוסיפון, עיין מאור עינים (פ׳ נ״א) ותשועת ישראל (פ״ג א׳), ואם על המלכים הקדמונים שהיו עובדי אלילים נצטוינו לדרוש ולהתפלל בעדם לה׳ ולברך עליהם, כמו שאמרו ז״ל הרואה מלך ממלכי אוה״ע, אומר ברוך שנתן מכבודו, על אחת כמה וכמה על מלכי צדק וחסד אלו אשר אנו חוסים בצל כנפיהם, המאמינים במציאות עצם נצחי אשר ברא את השמים והארץ מאפס מוחלט, ומאמינים בהשגחתו ובהשארת הנפש ובשכר ועונש, אוהבי צדק המתנהגים בחכמה ומוסר, ע״כ בטוב טעם ודעת אנחנו עם ישרון עושים בכל תפוצות הגולה, והננו צועדים בעקבות אבותינו הקדושים ובמנהגם מקדם להתפלל בכל שבת וימי החג ולשאת רנה בעד חיי הקיסר יר״ה ובעד הצלחתו והצלחת כל הנלוים אליו ממשפחתו וקרוביו ושריו ועבדיו וחילו ועמו, כפי המטבע הנדפס בסדרי התפלה.

ובזה נוכל אנחנו בית ישראל להתפאר באמת נגדה נא לכל העמים זולתנו, איך גדולה ויקרה היא אצלנו אהבת המלכות, ואקוה שגם העמים בעצמם יתנו עדיהן ויצדיקו דברינו אלה, יאמר נא מי מאנשי ריבנו אם ידע או שמע שעלה

---

[1]) מצינו שכל מי שהיה רוצה להתדבק אל חברת הנזירים שהיו בזמן בית שני הנקראים אסיים (עסעער) שהזכרנו לעיל, ואחר שעמד בכל הנסיונות שנסוהו שלש שנים, התנו עמו ראשי החברה איזה תנאים, ובתוכם היה שיתפלל בשלומה של מלכות אשר המשול במדינה בימיו, ולעבוד אותה בכל נפשו ומאדו ובלב נאמן, באמרם שבלעדי הפץ ה׳ לא יגיע אדם אל כסא מלוכה, עיין יוסיפון לרומיים (מלחמות היהודים ספר שני פרק ח׳).

מעולם על לבנו או על לב אבותינו מיום בואם לאירפא בכל מקומות מושבותיהם להתנגד נגד שום פקודת נגיד ומצוה מהנוצרים יהיה מי שיהיה, ואצ״ל למעול מעל ולמרוד בהם חלילה או להיות נמנה בקושרים שקמו לפעמים באיזו מדינה, אבל אדרבא בכל מאמצי כחם היו משתדלים תמיד לגלות אזן מלכם מכל קשר ומרד אם היו יודעים, והערו את נפשם למות בעד חיי נסיכם ואשרו, ואף נגד הממלכות שהוסיפו להרע עמהם לא נטרו איבה ושנאה, אבל בהפך השתדלו בשלומם וטובתם כל הימים, כי כמעט הוא דבר מוטבע בנפש איש הישראלי להיות אוהב בכל לבבו את מלכו ונסיכו בתכלית האהבה, ומכ״ש את המלכים החכמים והישרים שבזמנינו כנסיכי רוסיא וההולכים בנתיבותיהם כמלכי פרייסען ונסיכי אשכנז וכדומה המקרבים אותנו בכל אהבה ורעות ככל האדם ושמו כל מגמתם להשתדל בתקונינו לטוב לנו, ולא לבד שהמה משתדלים לתקן הצלחתנו הזמנית, אולם גם לתקן הצלחתנו הנצחית והתמידית ליסד בתי ספר ומדרש, לקחת מוסר השכל ולישר מדותינו וללמוד כל חכמה ומדע וכל מלאכת מחשבת, גם מחזיקים בדק דתנו, להקים בקרבנו רבנים וחכמים בתורה ובד״א לרעות שה פזורה ישראל על נאות צדק ולנהלם על מבועי המוסר לחיותנו בזה ובבא, וכבר השתדל חכם אחד נוצרי האדון בוכהאלץ לברר את דברינו אלה הנזכרים פה באריכות בספרו הנזכר לעיל ובספרו המתאר: (Actenstükke Die verbesserung des Bürgerlichen Zustandes der Jsraeliten Betreffend, Herausgegeben und mit einer Einleitung begleitet durch Carl A. Buchholz Stuttgard und Tübengen 1815.)

ומי יתן ויתעוררו חכמי ישראל אשר אהבת האמת ואהבת דתם ועמם נוגעת בלבם להעתיק בכמה לשונות אייראפא את ספרי החכם הזה וכדומה מהספרים (הן ממחברי ישראל והן ממחברי הנוצרים) המדברים בטובת אחינו בית ישראל כגון המחברת הנכבדת להחכם דאהם (V. Dohm) והמחברת המפוארה להרב הגאון ר׳ מנשה בן יִשראל המתארת בשם (Rettung der Juden) עם ההקדמה הנפלאה להחכם הגדול הרמבמ״ן מדעסויא, וספר היקר להחכם וואלפסזאהן המתאר בשם (Jeschurun) וספר הנכבד להשלמים היקרים ר׳ וואלף ור׳ שלמה (Charakter des Judenthums von Wolf und Salamon) ודברי חן ושכל טוב להאדון הנוצרי לודען (Dr. Luden) תמצאם כתוב על ספר היקר שולמית, (Sulamith eine Zeitschrift zur Beförderung der Kultur und Humanität unter den Jsraeliten. Herausgegeben von Dr. D. Frankel, Jahrg. 6. Heft 10. Kap. 7. N. 2.) ועוד מאמרים הרבה המדברים בענין זה ובתקון סדר הלמודים והמוסר, וכל מה שנוגע לתקן כלל אחינו בני ישראל וכו׳ הנמצאים בספרי השולמית האלו, וספרי זולתם הדומים להם.

שער הרביעי
בהתרת שאלה החמישית

פרק א

ונשאר לנו א״כ עוד להשיב דבר את חורפינו, על שאלה אחת אשר שואלים ולא בדעת יאמרו, לו דבריך כנים ואמתים, ומסכימים עם התורה ושכל האדם, מדוע עינינו רואות שכמה הולכי נתיבות אלה תעו מן הדרך הטובה, והלכו נתיבות עקלקלות, עברו חק, גם הפרו ברית? ולדעת השואלים האלה, הלמודים האלה היו בעוכריהם, וכאלו מהם היתה נסבה זאת, אם כה יאמרו המתעקשים האלה כאשר יאמר העצל שחל בדרך, אם כה יאמרו שונאי החכמה ומבזיה, אף אני אשיב אמרים להם (אם שכבר מבואר בהתרת שאלות הראשונות בטול טענה זו עד שעקבותיה לא נודעו, מ״מ לא חדלתי מתת לה יד בפ״ע) ונשאתי עליהם המשל הזה, אשר אמר עליהם הגאון רבינו סעדיה ז״ל (בהקדמתו לספרו האמונות והדעות) וז״ל: ואם יאמר אומר, איך נשים עלינו לדין העיון בידיעות ודקדוקים, עד אשר נאמין אותם כפי מה שיתבררו במלאכת השעור ויתישבו, והעם מרחיקים המלאכה הזאת, עד שהם אומרים שהעיון בה מביא הכפירה, ומביא אל האפיקורסות? נאמר: כי זה אינו אלא אצל עמי הארץ שבהם, כאשר סוברים עמי הארץ שבעיר הזאת, כי כל מי שהולך אל ארץ הודו יעשיר, וכמו שנאמר על עמי הארץ שבעירנו, שהם סוברים שהדבר שהוא דומה לתנין בולע הירח ונקדר וכו׳, והרבה כזה ממה שראוי לשחוק עליו עכ״ד, עיי״ש. וכמו שיאמין ההמון הרב במדינתנו מכת החרשה, שמוריהם וקדושיהם העומדים בראשם יגרשו הקליפות והמקטרגים, בהעלותם עשן הטאבאק לפני תפלתם ובספור מעשיהם ומעשה אבותיהם יורידו שפע לכל מאמיניהם, ובשתותם הרבה יין שרף יעלו שמים וישדדו מערכות כל העולמות, ובקבלת כסף די פדיום מאת כל נעזב עזר, וטוב לו, החלי יתרפא, האסור יצא חפשי, העקר באיש יפקד, ועקרה אחרי בלותה תהיה לה עדנה, המתים באשמנים יעמדו על רגליהם, וכל לב ראשי עם הארץ כרצונם יטו, כי רוח כל בשר יחדו וכל אשר להם בידם המה, גם בניהם אשר יולדו למו, בטרם ידעו מאום ברע ובחור בטוב, עודם חתולים בחתוליהם ובגללם יתבוססו, כבר נחה עליהם הרוח ויתנבאו, ובמסת כסף המובא למו לעריסותם יעשו לכל מבקש עזר נפלאות, יען שאבותיהם לקחו למו נשמות מכל אשר בחרו מעולם האצילות — נעזבה נא אלה הפעם, ונאזין דבר מפי חכמי קדמונינו.

פרק ב

ושמע נא קורא נכבד! את משפט שר וגדול ליהודים הרב החוקר האלהי הפילוסוף המעולה ר׳ אליהו דעל מעדיקא בספרו בחינת הדת, על דברת

החשכים תעי לב אלה על למוד החכמה ונושאיה, וז"ל: שבה החכמה למום על בעליה עד שהסכימו בני אדם שהפילוסופים כפרו בתורה ומגלים פנים בה, וזה באמת רחוק מאד מטבע החכם השלם כי הוא האיש אשר יבקש בכל מאדו להמשיך אחר הדת ואחר הטוב הכולל לכל והמשותף להם אשר יובילום אל השלמות האפשרי להם ואל הטוב באמת, ולא ימצא חכם מבני ישראל יחלוק על התורה אלא אם יהיה רע התכונה והמזג בטבעו, ולא יקרה לו זה מצד החכמה, או שיקרה לו בעבור שלא ראה דברי החכמים כלם על סדר הלמוד ויעזוב התורה ולא ידע החכמה וכו', ולכן לא תמצא מהראשונים כלל ואפילו מיתר חכמי האומות שיחלקו על התורה [1]) עיי"ש מה שהביא עוד באריכות מזה הענין, או אז תזרח כשחר לך האמת, ועיין מה שכתבנו במבוא הספר, ועיין לקמן מה שהעתקנו מדברי בעל עקדה, וכן ראיתי זה ימים לא כביר לאחד המשכילים שמביא בשם מהר"א ביבאגו (מאמר ב' שער שלישי) בספרו דרך אמונה, ובשם החכם ר' יוסף פלקירה בספרו אגרת הוכוח (דף י"ד) כתבנית דברי החוקר ר' אליהו הנזכרים (נראה שכוון המשכיל הזה אל החכם ר' שם טוב בנו, כי הוא חבר ספר הנזכר ולא ר' יוסף, ואם לא ראיתי ספר הזה מעולם, סמכתי על החכם בעל שפתי ישנים שכתב וז"ל: אגרת הוכוח ר' שם טוב בן יוסף בן פלקירה, והוא מוכיח בין הלומדים גמרא ופוסקים, ובין הלומדים פילוסופיא וכו' ומתיר ללמוד פילוסופיא ושאר חכמות, עכ"ל).

פרק ג

שנית מדוע לא יתפלאו השואלים האלה על כמה אנשים שהיו בורים בתכלית הבורות, או על כמה אנשים שהיו בעלי תורה חסידים ואנשי מעשה, ולסוף נחמצו ויצאו לתרבות רעה? כמו חנניה בן עזור שהיה נביא אמת ונעשה לבסוף נביא שקר כהוכחות הפסוקים בירמיה עיי"ש, ויוחנן המלך הנקרא הורקנוס הראשון ששמש בכהונה גדולה ארבעים שנה ונעשה לסוף צדוקי, שני תלמידי אנטיגנוס צדוק וביתוס והכת אשר התחברה אליהן שהיתה נקראת על שמם [2]).

---

[1]) עיין לעיל מה שהבאתי הרבה מחכמיהם שכבדום חז"ל בעבור צדקתם וחכמתם וידיעתם את ה' הגדול והנורא, וכנודע מסאקראטעס (Sokrates) שקדש שמו ברבים, והיה בדורו כאברהם בדורו, והחכם הגדול נעפטאן (Neuton) כשהיה מזכיר את שם ה' הן בדבור והן בקריאה הסר ראשו באימה.

[2]) עיין הרמב"ם אבות (פ"א מאנטיגנוס) ונחלת אבות להשר דון יצחק אברבנאל (על משנה זו), וראיתי להרב ר' עובדיה מברטנורא בפרושו למשנה (חולין פ"א משנה ב' ידים פ"ד מ"ו) שהקראים המה בכלל צדוקים וביתוסים וכלל מפרשיהם המה, ואולם לא כן דעת היוחסין עיי"ש כי הקראים מאמינים בשכר ועונש אחר המות, והתחילו אלה הקראים לפי דעת החכם

ש ב ת י צ ב י שר"י וסיעתו שהיו מגדולי הרבנים , אשר עסקו מנעוריהם בסגופים ומקואות , ובלמוד התורה והקבלה , ואח"ז כפרו בעקר , כמבואר בקצור ציצת נובל צבי להרב הגדול ר' יעקב ששפורטש , ובתורת הקנאות להגאון יעב"ץ ז"ל , והמה לא ידעו לא לשונות ולא חכמות , ואף הש"צ בעצמו לא היה לו ידיעה בלשונות ובחכמות , וכבר אמר הגאון יעב"ץ שם שהמופת הראשיי הוא שהש"צ לא היה משיח יען שלא ידע לשונות וחכמות , והוא חסרון גדול , ומשיח ה' האמתי אשר נקוהו יהיה בהכרח שלם בלשונות ובחכמות עיי"ש , וכת הש"צ ימ"ש שהיו קרוב לזמננו ¹) לא היו מקובלים ולא פילוסופים ולא בעלי לשונות , ובורים גמורים היו , אבל בהפקירא ניחא להו , ויעזבו מקור חיים כמפורסם , וכמה מהלובשים אדר החסידות בזמננו הנודעים לנו , עושים זמה ונבלות ותועבות גדולות כנודע לכל , ובפרט בעסקי כבוד וממון , ואולם בל אשא את שמותם על שפתי , ומנעתי אותם תוך חכי , כי חסתי על כבוד משפחתם ועל כבוד ישראל לבל יחולל ח"ו , ואלה האנשים לא למדו לשונות אחרות ואינם לא מדקדקים ולא חוקרים , אבל אדרבא ירחיקו הלמוד הזה מאד , כי אסור הוא בעיניהם , ובכל זאת היו מה שהיו — אולם לא כן המשכילים בחכמות ובלשונות שהמה עפ"י רוב אנשים טובים וישרים ²) .

הזה בזמן ר' יהודאי גאון ז"ל מענן ושאול בנו יען שלא רצה לסמכם , ועיין הראב"ד בקבלתו ובכוזרי מאמר ג' סימן ל"ח וסימן ס"ה .

¹) הכת החדשה הזאת נתחדשה ע"י איש פולניא , יעקב (יאקאב) פראנק שמו , שחי בדור שלפנינו , ואמר שהוא משיח , ובא למלאות דבר ש"ץ שר"י , ובעבור תרמיתו ורמאותו אשר בעניני הדת והאמונה , לכדוהו ויתנוהו בעיר טשענסטיכויא (Częstochowa) במבצר , שמה היה כבול עד עת אשר לכדו עם רוסיא המבצר הזה וישלחוהו חפשי מכלאו , ועי"ז התגבר (ואמרו רבים שרק למראית עין בא בברית החדשה , אך לא באמת לב , ככתוב במחברת המכונה בשם : געשפרעכע אים רייכע דער טאדטען) אז הלך לעיר ברין וישב שמה , ורבים מהיהודים הגרים במעהרין ובפולניא , היו נוטים אחריו , ונספחו עליו , וקרוב לפני מותו קם וילך לעיר אפענבאך (הסמוכה לפראנקפורט היושבת על נהר מיין) ומת שמה , והרוצה לדעת עניני האיש הזה הליכותיו ותרמיותיו אשר עשה בחייו יקרא המחברת שזכרנו , והרבה ממנו תמצא בספר השמוש להגאון יעב"ץ ז"ל (בחלק הנקרא שבט מוסר) עיי"ש .

²) כאשר יגידון עליהם מתנגדיהם בעצמם , אולם יאמרו שכל טובם וישרם וצדקתם בא להם מסטרא דמסאבא , מחמת שרוצים להתדמות אל חכמי העמים , ע"כ הם לרוב בעלי גומלי חסד וצדקה , ומשאם ומתנם באמונה ודוברי אמת וכדומה , יותר מהיראים והחסידים העוסקים בעבודת ה' יומם וליל , שמתרשלים לפעמים בדברים האלו , ופעם אחת דברתי עם אחד קדוש מערך שני אנשים ידועים אחד משכיל וחכם בלשונות ובחכמות , איש הולך ישר דורש ה' ועושה טוב עם כל אדם , והשני איש מפורסם בחסידות קדוש יאמרו לו , אבל עושה נבלות הרבה אוהב כבוד ובלע מעשקות וכאלה רבות , אמרתי לו הלא זה יִקָרא קדוש ונדיב כי הוא עושה טוב בעמו , וזה הלא נבל יקרא כי הוא עושה רע ואון , אז פער פיו בשחוק ויאמר אלי :

פרק ד

גם מאלה הנראים פרושים ויראים, יש מהם הרבה שהמה גרועים לתכליתן מן כל הכתות הרעות הנמצאות, כאלה שמזכיר הרב בעל ח"ה שער הפרישות (פ"ג) וז"ל: (יש כת) אנשים חסמו תאות נפשותם מהשיג קצת התענוגים כדי שיצא להם שם בפרישות וישבחו אותם (בני אדם) באמונה ובחסד להיות זה סבה חזקה להגיע אל תכלית תאותם (שינטלום וינשאום בני אדם ויכבדום מהונם להסיך נסך בגרונם, עיין טוב הלבנון) והם מחניפים באמונה ובפרישות, בעבור שיבטחו בני אדם בהם, ויפקידו אצלם ממוניהם, ויגלו להם סודותם ויוכלו להזיקם, והם הכת הרעה שבכל הכתות בבני אדם, ויותר רחוקה מן האמת ומגונה מכלם, ובכמוהם אמר הכתוב (ירמיה ט') חץ שחוט לשונם וגו' עכ"ל. ועיין סוטה סוף פרק היה נוטל מדוגמות פרושים וצבועים כאלה, ומכל אלה לא אלמן ישראל במדינה זו בימים ההם בעוה"ר, וכמו שכבר גלה קלונם ברבים הגאון יעב"ץ זצ"ל בספריו הרבים במה שיש בו די י).

וכבר זכר הרמב"ם ז"ל ג"כ (באגרתו לבנו החכם החסיד ר' אברהם זצ"ל) מכתות אנשים הדומים לאלו, שצוה עליו לבלתי התדבק אתם ולהתרחק מהם, וסיים בכת אחת שהיתה בזמנו, וראוי להעתיק פה דבריו, וז"ל: וחוזק השמירה יהיה לך תמיד מאד מן האנשים השוכנים בין תונים ובין אלכסנדריאה של מצרים ושוכנים ג"כ בהרי ברבריאה, כי הם יותר טפשים אצלי משאר בני אדם, אעפ"י שהם חזקים מאד באמונה, והשי"ת עד ודין עלי שאין אצלם זכות מות כלל בכל עסקיהם בתורה ובמקרא ובתלמוד ולא בהיותם דורשים בהגדות ובהלכות, וקצת מהם דינים יאמינו וינהגו בענין הנדה, כמו שיאמינו וינהגו בני מאום (והוא אומה מן האומות הדרים בארצות הישמעאלים) לא יראו הנדה כלל ולא יעיינו

הלא זה עוסק בחכמות, וזה שוגה הכמות כל ימיו, וראוי זה שיקרא קדוש, וזה מין רשע ואפיקורוס אפילו אם יהיה צדיק כנח דניאל ואיוב, ויסרני ויאמר לי: בני הזהר על נפשך מנהו והלאה מלהרהר על איזה קדוש המתנהג בחסידות, אפילו אם תראה שעובר על כל עברות שבתורה החמורות, ומכ"ש בדברים קלים כעסקי ממון והדומה, כי קדושי זמננו גדולים מאד מכל הצדיקים והתמימים שהיו בעולם מאז, אפילו מהנביאים כמפורסם בספרי הקדושים האלו, ואפילו שלא למדו מנעורם כלל לא מקרא ומשנה וגמרא וכו', ידעו כל התורה בשלמות, ואם באמת הוא פליאה קצת בעיניך ובעיני הדומים לך, מ"מ חלילה להרהר או לשאול ח"ו, ובפרוש הורה לנו קדוש אחד בספרו המ...ת וז"ל: כמו שיש קושיות על הש"י כן יש קושיות על הצדיק הקדוש וכו', כה דבר הקדוש הזה, ואנכי אמנם חדלתי לדבר יותר מטוב עד רע באזניו כמו שהורה לנו החכם, באזני כסיל אל הדבר, אבל אמרתי בלבי אוי לו לדור שאתה פרנסו, ואוי לה לספינה שאתה קברניטה.

י) ולדוגמא יעיין הקורא במטפחת ספרים להרב הזה, בד"ה וגעויתי משמוע כי קמו בגואלין ופאדאליע וכו'.

בקומתה ולא במלבושיה ולא ידברו עמה ואוסרים ללכת בקרקע אשר דרכה כף רגלה ולא יאכלו מבשר בהמה מרביע האחרון, ודברים ארוכים רבים יותר מאלו וכו', עיי"ש.

פרק ה

ואם כן מה קול הרעש הזה על הלומדים לשונות וחכמות דוקא, אם ימצא גם בהם מי שנוהג שלא כשורה, ואולי ראוי להתנצל עבורו מעט, כי מי שיתחיל ללמוד במדינה זו איזה לשון או חכמה מה, ואפילו דקדוק לה"ק מיד ירגנו עליו ההמון ויתנו עליו בקולם כקטן כגדול כגבר כאשה, וכל עול וכל רשע העולה על רוחם מגלגלים עליו ויריעו עליו יותר מכגנב, ויחשבוהו במדרגה יותר פחותית ממין ועברין, ומצוה רבה תחשב בעיניהם להשפיל כבודו בעיני ההמון, וכל הקודם לתת בו דופי או להוציא עליו שם רע למען הבאיש ריחו בעיני העם הרי זה משובח: ואם כן מה יעשה האיש הזה אשר נפשו חשקה בלמודים, אשר כל הונו יתן בעדם ואף נפשו ימסור עליהם (כמו שכתב הרמב"ם בהלכות רוצח פרק שביעי הלכה א') שחיי בעלי חכמה ומבקשיה כמיתה חשובים בלעדיה, עיין שם) האיש הזה יקבל כל הבזיונות וכל נגעי בני אדם כל זמן שיוכל לשאת, אבל בראותו כי השתרגו עלו על צוארו ולא יוכל כלכל יותר נטל הרעה, מה יעשה, יתחבר את פחותי הערך, ואל בני שובב יתרועע, ויש מי שעומסים עליו הרבה מן הצער והכאב עד שמבריחים אותו לעזוב עמו, וכמו שאמרו (כתובות ל"ג) אלמלי נגדוהו לחנניה מישאל ועזריה פלחו לצלמא, ואמרו אין אדם נתפס בשעת צערו, כי האדם המשולל כבוד ובאין רעים, טוב מותו מחייו, כמו שאמרו הם זכרונם לברכה או חברותא או מיתותא, אבל על האנשים המתחסדים והפרושים הצבועים וכדומה מאלה שהזכרנו, עבורם לא נמצאת שום התנצלות וזכות, אבל יודעים רבונם ומכונים למרד בו, לתועלת איזה כבוד המרומה או לבצוע בצע — ובלעדי זאת איך טח עיניהם מראות, כי יש בכל כתות בני אדם אפילו בהמובחרים שבהם טובים ורעים, כי יצר הרע הוא גבור ציד לפני ה', רשתו מאז מזורה לצודד נפשות, ויעלה במכמרתו כרב כפילוסוף, כחוקר כמקובל, כסופר כחכם, כצדיק כחסיד, כי אדם אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא, ואין כונתי בשם חסיד שהזכרתי פה על חסיד עם הארץ, כי זה סתמי רצה לומר אפילו הנראה ירא חטא ועובד ומאמין, הוא במדרגה הבלתי מאמין ממש, וכלל גדול אמרו אבות העולם: אין בור ירא חטא ולא עם הארץ חסיד, וכבר נודע פחיתות עם הארץ סתמי אצל חז"ל, כמו שמפורסם בכל הש"ס ומדרשות, ובאריכות בפרק אלו עוברין, ומכל שכן כשמתנהג בחסידות, כמו שאמרו בפרק במה אשה: אם עם הארץ הוא חסיד אסור לדור בשכונתו, ועל פי רוב עמי הארץ והבורים רכי הלב והעצלים הבלתי מוכשרים בטבעם לעניני העולם, ידמו כאלו מתנהגים באמונת הדת ובחסידות, ואמונתם היא מחמת פתיות כמו שנאמר פתי יאמין לכל דבר,

כי היא נמשכת מנפש הבהמית לבד אשר אין לשכל חלק בה כמבואר לעיל (שער השלישי פרק נ"ו) עיי"ש, והמה רחוקים מן האמת מאד ומן האמונה הזכה והנקיה, ומדרגתם הוא במדרגת הכופר ורשע ערום, וכמודם כמוהם אמונתם אמונה כוזבת, כי זה אומר על זהב שהוא עץ וזה יאמר על עץ שהוא זהב). — ונסיים בדברי הרב הר"י עראמה ז"ל:

סיום

וכבר יצאנו הרבה מן מטרת חבורנו זה אשר שמנו אליה מגמתנו, והוא מגדר התורה והחכמה אל גדר דרך ארץ, והרחבנו בו הדברים; יען היותו גם כן כמעט חלק מחלקיהן ובלעדי דרך ארץ לא תתוקן התורה והחכמה כמבואר לעיל בהרחבה, ובזה סימנו התרת שאלה הרביעית, בעזר החונן דעת, ואקוה שאלה הראיות שהבאתי והתועליות הרבות המגיעות לנו בידיעות האלה, די המה לכל איש ישר השכל האוהב התחקות אחר שרשי האמת, ואשר לבבו איננו פונה אל שטי כזב.

ויפה אמר בעקדה (שער ע"ח) וזה תוכן דבריו: אם נמצא לפעמים חכם אחד שסרח נאמר עליו, לא ההקירה והעיון גרמו לו שיחטא ולעבור חק, חלילה! כמו שיחשבו הפתאים שבהמונים, אבל זה שסרח הוא בעל חטא בטבעו, כי יצרי לבו רעים מנעוריו, אבל קרה על צד הזדמנות שנתקשטו בחיצוניות ושקדו על דלתות החכמה והתורה, כקרח ועדתו וכדואג ואחיתופל, עיין שם משל נפלא מהמדרש (במדבר רבה פרשה י"ח) על פסוק ישי מות עלימו, שמביא הרב הזה, עיין שם דרוש הרב הזה באריכות, ותראה דברים נפלאים, וכל מה שכתבנו פה עד הנה, משובצים בדברי המשל הזה.

ואנחנו נאמר כמו שאמר הנביא אלהי: ישרים דרכי ה' וצדיקים ילכו בם וגו' (הושע י"ד י'), והאלהים ישימנו מן השלמים ההולכים בדרכיו, ורגליהם לא תכשלנה נצח.

למוקירי ספרי הרב החכם
ר׳ יצחק בער לעווינזאהן ז״ל מקרעמניץ .

א) זרבבל, ספר התנצלות בעד דתנו ורבותינו חכמי התלמוד, בארבעה חלקים, מחירו א׳ רו״כ חמשים קאפ׳ עם משלות הפאסט .

ב) תולדות שם, ספר הכולל בקרבו ענינים שונים, המסתעפים מהתנ״ך תלמוד ומדרשות, מסודר ע״פ א״ב (לעקסיקאָניש) מחירו א׳ רו״כ עם פארטא .

ג) בית יהודה, יסודתו בהררי קדש הדת וקורות האומה הישראלית, ספריה, הנהגותיה, חכמיה וסופריה, הן בתורה, והן בחכמה, וראשי התקנות שנתיסדו בכל זמן ומקום לטובת עם ישראל, בשני חלקים, מחירו א׳ רו״כ עם פארטא .

ד) ספר הזכרונות דברי ימי חיי ריב״ל תולדותיו, קורותיו ותכונת ספריו מאת ב׳ נאטאנזאהן, מחירו 75 קאפ׳ עם פארטא .

ה) ילקוט ריב״ל, ספר הכולל מאמרי הלצה (סאַטירע), מכתבים ספרותיים, שירים, מכתמים, מליצות וחידות, ומאמרים שונים, מחירו עם פארטא א׳ רו״כ .

ו) תעודה בישראל, ספר הכולל גדרי התורה והחכמה ודרישות טובות ומועילות, גם תולדות הרבה גדולי ישראל מכל דור ודור, ותכונתם בתורה ובחכמה ובדרך ארץ, מחירו א׳ רו״כ עם משלות הפאסט . סוכנים ומוכרי ספרים ישיגו ראבאט הגון, והדורשים על סכום מועט, יוכלו לשלוח גם פאסט מארקען, כל איש החפץ בספרים האלה, או באחד מהם, יוכל להשיגם על פי האדרעססע של המו״ל ספרי ריב״ל :

БЕРНАРДЪ НАТАНЗОНЪ

Варшава, Дзикая № 18.

BERNARD NATANSOHN

Warschau Dzika Str. № 18.

Duke University Libraries
D01264210G